

355 (076)

Mi-94

M. MUHAMMADSIDIQOV

SHARQ
MAMLAKATLARI
XALQARO
MUNOSABATLARI

336(076) 54530
M-94 Muhammad sidi
802
Sharq mamlakatlari da
xalqaro munosabatlar
8/17

336. (076)

M-94

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

MUHAMMADOLIM MUHAMMADSIDIQOV

SHARQ MAMLAKATLARI XALQARO MUNOSABATLARI

O'quv qo'llanma

5120700 – Jahon siyosati ta'lim yo'nalishi talabalari uchun asosiy
o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etiladi

O'zbekiston xalqaro isom akademiyasi Axborot-resurs markazi
Inv. № <u>04530</u>
20__ yil " __ " _____

Toshkent-2017

W

Muhammadsidiqov M.M. Sharq mamlakatlari xalqaro munosabatlari.
O'quv qo'llanma. – T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2017. –
240 b.

Mazkur o'quv qo'llanma A-1-188-sonli "Xorijiy Sharq va G'arb davlatlari ijtimoiy-siyosiy rivojining nazariy va amaliy jihatlari bo'yicha zamonaviy o'quv adabiyotlari yaratish" mavzuidagi ilmiy tadqiqot loyihasi doirasida tayyorlangan.

O'quv qo'llanmada Sharq mamlakatlarining xalqaro munosabatlardagi o'mini keng va atroflicha o'rganilgan. Shuningdek, o'quv qo'llanmada xalqaro munosabatlar tizimida mavjud muammolar, ularga nisbatan yangicha yondashuvlar yoritib berilgan. O'quv qo'llanma Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan belgilab berilgan talablar asosida tayyorlandi.

O'quv qo'llanma jahon siyosati va xalqaro munosabatlar yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar, bu borada faoliyat olib borayotgan mutaxassislar va umuman mazkur soha bilan qiziquvchilarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

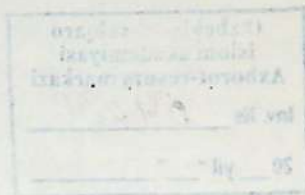
N.O'. TO'LAGANOVA

siyosiy fanlar doktori, professor

S.A. JO'RAYEV

siyosiy fanlar doktori, professor

Ushbu o'quv qo'llanma Toshkent davlat sharqshunoslik instituti Kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (Bayonnoma №11, 03.07.2017).

© Muhammadsidiqov M.M., 2017.

©Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2017.

KIRISH

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimi o'ziga xos o'tish davriga duch kelgan, shu bilan birga uning tizim sifatida tarkibi va ko'lami kengayib bormoqda. Bir tomonda davlatlar o'rtasidagi aloqalar, xalqaro geosiyosiy muvozanatning o'zgaruvchan xarakterga ega ekanligi, yangi jahon tartibotining to'liq shakllanmaganligi, bir vaqtda ikki muqobil globallashuv va qurolli nizolarni yuzaga keltirsa, ikkinchi tomonda davlatlararo harbiy mustahkamlanish yuz berayotgan davrda hozirgi zamon xalqaro munosabatlarining asosiy vazifasi yuzaga kelgan davlatlar o'rtasidagi nizolar, qurolli to'qnashuvlar va boshqa global muammolarni hal etish yo'llarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib qoldi. Bu yo'lda an'anaviy aktorlar o'rtasidagi munosabatlarning qanday boshqarilishi, davlatlar va noan'anaviy sub'ektlar aloqalarini kuchaytirishga urinishlar kelgusi xalqaro munosabatlar tizimining qay shaklda rivojlanishi uchun juda muhim hisoblanadi.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev takidlab o'tganidek, "...biz mavjud rivojlanish suratlari bilan o'z oldimizga qo'ygan yuksak maqsadlarga erisha olmaymiz. Bugun zamon o'zgarimoqda, uning talabi, oldimizga qo'yayotgan vazifalari tobora ortib bormoqda."¹ Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish va uni ijobiy, yutuqli tomonlarini O'zbekiston amaliyotida qo'llash muhim vazifalardan biri bo'ladi.

Bugungi kunda Markaziy Osiyo mintaqasi, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasida yuz berayotgan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar arab mamlakatlarining doimiy diqqat-markazida bo'lib kelmoqda. Respublikamizning ilmiy-texnika va intellektual salohiyatining yuqoriligi, mineral xom ashyo va mehnat resurslariga ega ekani, Evropa va Osiyoni tutashtiruvchi "Buyuk ipak yo'li"ning markaziy xalqasida joylashgani, ajdodlarimizning islom dini va jahon tsivilizatsiyasi taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissalarini arab mamlakatlarining siyosiy va ilmiy doiralari uchun katta qiziqish uyg'otadi.

¹ Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza. 2017 yil 14 yanvar. -Toshkent: O'zbekiston, 2017.

O'zbekiston Respublikasining o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi Sharq davlatlari bilan o'zaro munosabatlar tizimida yangi davrni boshlab berdi. Bu esa barcha musulmon davlatlari bilan ko'p tomonlama manfaatdorlik asosidagi aloqalarni rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratdi.

Sharq mamlakatlari xalqaro munosabatlari tizimi o'ziga xos o'tish davriga duch kelgan, shu bilan birga uning tizim sifatida tarkibi va ko'lamini kengayib bormoqda. Bir tomondan davlatlar o'rtasidagi aloqalar, xalqaro geosiyosiy muvozanatning o'zgaruvchan xarakteriga ega ekanligi, yangi jahon tartibotining to'liq shakllanmaganligi, bir vaqtda ikki muqobil globallashuv va mintaqaviy integratsiya jarayonining avj olishi bir qator muammolar va turli qurolli nizolarni yuzaga keltirsa, ikkinchi tomondan, davlatlararo harbiy mustahkamlanish asosiy berayotgan davrda hozirgi zamon xalqaro munosabatlarning asosiy vazifasi yuzaga kelgan davlatlar o'rtasidagi nizolar, qurolli to'qnashuvlar va boshqa global muammolarni hal etish yo'llarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib qoldi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan barcha ijtimoiy islohotlarning negizida asosiy bosh g'oya qilib yurt tinchligi va xalq farovonligi maqsad qilib olingan ekan, shubhasiz xalqaro maydondagi tajribalarni o'rganish va tegishli xulosalar chiqarish orqali bu maqsadlarga osonroq va jadallik bilan erishish mumkin.

"Sharq mamlakatlari xalqaro munosabatlari" kursida aynan Sharq mamlakatlarida zamonaviy xalqaro munosabatlarda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni keng va atroflicha yoritishni maqsad qiladi.

Ushbu o'quv kursning maqsadlaridan yana biri talabalarda mazkur fanning oliy o'quv yurtlarida zamonaviy talablar asosida o'qitish ko'nikmalarini hosil qilishga qaratilgan.

Qo'llanmada Sharq mamlakatlari tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari hamda mazkur davlatlarda kechayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlar borasidagi turli zamonaviy qarashlar e'tiborga olingan.

Talabalar o'quv kursi mavzulari bo'yicha tahliliy materiallar bilan tanishtiriladi. Ular o'qish jarayonida zamonaviy siyosiy jarayonlar tendentsiyalari va bugungi kundagi ijtimoiy muammolarni tahlil etishda ko'nikmalar hosil qiladilar. Natijada talabalarda yuz berayotgan siyosiy hodisalarni muhokama etishda faollik va bashorat qilish mahorati oshib boradi. O'quv mashg'ulotlari ma'ruzalar va amaliy mashg'ulotlarning ketma ket ravishda olib borilishi shaklida amalga oshiriladi.

O'QUV KURSINING PREDMET VA VAZIFALARI

O'quv kursiga kirish

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalar Sharq mamlakatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasida tasavvur hosil qilishlariga ko'maklashish;
- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;
- talabalarga Sharq davlatlarining tashqi siyosati, ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlarini singdirish.

Tayanch tushuncha va iboralar:

Tashqi siyosat, xalqaro nizolar, muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish vositasi. Xalqaro to'qnashuv, doktrina, kontsepsiya, geoiqtisodiy manfaatlar, geosiyosat, Katta Yaqin Sharq tushunchasi, xalqaro xavfsizlik, milliy xavfsizlik strategiyasi.

Asosiy savollar:

1. Sharq mintaqasining umumiy tavsifi.
2. "Xalqaro munosabatlar" tushunchasi.

Sharq mintaqasining umumiy tavsifi. Osiyo – yunoncha "asia", ossuriycha "asu" – "Sharq" degan ma'noni bildiradi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ko'pincha Osiyoga sinonim sifatida "Sharq" atamasi ham qo'llaniladi. Osiyo Er sharidagi eng katta qit'a – butun quruqlik maydonining deyarli uchdan bir qismini egallaydi.

Sharq mamlakatlari shimoliy yarim sharning barcha geografik mintaqalarni o'z ichiga oladi. Malay arxipelagi qisman Janubiy yarim sharga kirib borgan. Osiyoning materikdagi eng chekka nuqtasi – shimolda Chelyuskin burni, janubda Piay burni, sharqda Dejnev burni, g'arbda Bobo burnidir. Qit'a shimoldan Shimoliy muz okeani, sharqdan Tinch okeani, Janubdan Hind okeani, Janubi-g'arbdan Atlantika okeani bilan qurshalgan. Bering dengizi Osiyoni Amerika qit'asidan ajratib turadi. Suvaysh kanali Osiyoni Afrika qit'asi bilan tutashtiradi. Osiyo va Evropa qit'alari chegarasi Ural va Mug'ojar tog'larining sharqiy qismidan o'tadi.

Osiyoning umumiy maydoni 43,4 mln. kv.km. Shundan 8 mln. kv.km. yarimorollar (Yamal, Taymir, Chukotka, Kamchatka, Koreya,

Hindixitoy, Hindiston, Arabiston) 2 mln.kv.km.dan ziyodrog'i orol-
lardir (Severnaya Zemlya, Novaya Sibir, Vrangel, Kurill, Saxalin,
Yapon, Ryukyu, Tayvan, Xaynan, Malay arxipelagi, Andaman, Shri-
Lanka, Kipr). Duniyodagi eng baland cho'qqi Himolay tog'laridagi
Jamolungma (8848 m), eng chuqur botiqlar Baykal ko'li (1620 m),
O'lik dengiz (392 m dengiz sathidan) ham Osiyo qit'asida joylashgan.

Osiyo maydonining to'rtidan uch qismi tog'lar hamda yassi
tog'lardan iborat. Eng baland tog'lar Markaziy va O'rta Osiyodadir.
Tibet, Tiyanshan (Tangri tog'), Pomir, Himolay, Hindikush,
Qoraqurum va O'rta Osiyodagi bir qancha tog' tizmalarining
balandligi 7000 m. dan oshadi. Osiyo maydonining qolgan qismi
tekisliklardan iborat. G'arbiy Sibir, Turon, Buyuk Xitoy, Hind-Gang,
Mesopotamiya, Qashqar, Jung'oriya, Gobi, Qaydam va Farg'ona
vodiyasi ana shunday eng yirik tekisliklar hamda tog'lar orasidagi
baland maydonlarni tashkil etadi.

Osiyo mineral xomashyo resurslariga boy. Markaziy Osiyo, Sibir,
Uzoq Sharq Xitoy, Koreya, Hindiston, Vetnam, Yaponiyada yirik
ko'mir konlari bor. Kavkaz orti G'arbiy Sibir, Turkmaniston, Kaspiy
bo'yi, Saxalin, Fors ko'rfazi sohilida neft quduqlari mavjud. Ulardan
tashqari Xitoy, Indoneziya, Hindiston, Bruney, Yaponiya, shuningdek,
O'zbekistonda ham neft qazib olinadi. Gaz konlari G'arbiy Sibir,
Mang'ishloq, Yaqin va O'rta Sharq, O'zbekiston, Turkmaniston va
Qozog'istonda joylashgan. Sibir, Pokiston, Eron, Markaziy Osiyoda
katta tuz konlari, Qozog'iston, Sibir, Shimoliy Koreya, Turkiya,
Filippin, Eronda xrom rudasi konlari, Qozog'iston, Rossiya, Hindiston
va O'zbekistonda fosforit, Rossiyada olmos konlari bor.

Quruqlik maydonining kengligi, tog' va botqlarning ko'pligi,
serquyoshlik, atmosferadagi faol harakatlar iqlimning xilma-xilligini
ta'minlaydi. Sharqda barcha iqlim mintaqalari – tundradan tropik
iqlim mintaqalarigacha uchraydi, lekin asosan kontinental iqlim.

Sharq ya'ni Osiyo azim daryolar vatani. Uning bir qancha
daryolari Shimoliy muz okeaniga, yana ayrimlari Tinch va Hind
okeaniga quyuladi. Azov, Kaspiy, Orol va Balxash dengizlariga suv
beradigan nisbatan kichik daryolar ham bor. Daryolarning bir qismi
ko'llarga suv beradi, bir qismi esa qum va sho'rxokliklarga singib
ketadi yoki sug'orishga sarflanadi. Daryo va sel suvlarini boshqarish
va ulardan samarali foydalanish maqsadida suniy dengizlar – suv
omborlari qurilgan. Osiyoning eng katta suv havzalari Kaspiy va Orol

dengizlaridir. Qit'ada daryo va ko'llar muhim transport qatnovini ham
amalga oshiradi. Ko'pchilik daryolardan gidroenergiya maqsadida
ham foydalaniladi.

Sharqda 4 mlrd.ga yaqin inson, ya'ni Er sharining 61%dan
ziyodrog'i yashaydi. Aholi nihoyatda noteks joylashgan. Ularning
o'rtacha zichligi 1 kv.km.ga 878 kishini tashkil etadi. Masalan
Yaponiyada 1 kv.km. ga 336 nafar kishi to'g'ri kelsa, bu ko'rsatkich
Yava orolida 1500 kishi, ba'zi joylarda esa undan ham ko'p. Shu bilan
birga Sahroyi Kabir, Taklamakon, Gobi cho'llari va Tibet, Himolay,
Hindikush tog'larining baland qismida aholi deyarli yashamaydi.
O'lka demografik vaziyatning keskinligi bo'yicha Afrikadan keyin
ikkinchi o'rinda turadi. 2000 yillarning boshida bu erda har 1000
nafari kishi aholi hisobiga tug'ilish 22, o'lim 8, tabiiy o'sish 14
nafarni tashkil etdi.

Osiyo qit'asiga 48 ta mustaqil davlatlar kiradi. G'arbiy Osiyoga
Bahrayn Isroil, Iordaniya, Iroq, Yaman, Qatar, Quvayt, Livan,
Birlashgan Arab Amirliklari (BAA), O'mon, Falastin, Saudiya
Arabistoni, Suriya, Turkiya, Eron, Afg'oniston; Shimoliy Osiyoga
Rossiya, Ozarbayjon, Gruziya, Armaniston; Markaziy Osiyoga
Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston;
Janubiy Osiyoga Bangladesh, Butan, Hindiston, Maldiv, Nepal,
Pokiston va Shri-Lanka; Sharqiy Osiyoga Xitoy, Shimoliy va Janubiy
Koreya, Mo'g'iliston va Yaponiya; Janubi-Sharqiy Osiyoga Bruney,
Sharqiy Timor, Vetnam, Indoneziya, Kambodja, Laos, Malayziya,
Myanma, Singapur, Tailand va Filippin mamlakatlari kiradi.

Rossiya bir vaqtning o'zida Osiyo va Evropa qit'asiga mansub.
U Evrosiyo davlati hisoblanadi. Gonkong, Makao va Tayvan Xitoy
hududlari deb ataladi. Keyingi paytlarda ular alohida "iqtisodiyot"lar
deb ham yuritilmoqda.

"Xalqaro munosabatlar" tushunchasi. Bir qarashda, "xalqaro
munosabatlar" tushunchasining mazmuni aniq va ravshandek bo'lib
tuyulishi mumkin: bu – "davlatlar va davlatlar tizimlari o'rtasidagi,
jahon maydonida ish ko'rayotgan asosiy sinflar, asosiy ijtimoiy,
iqtisodiy, siyosiy kuchlar, tashkilotlar va ijtimoiy harakatlar o'rtasidagi,
ya'ni so'zning keng ma'nosidagi xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy,
mafkuraviy, huquqiy, diplomatik va boshqa aloqalar yig'indisi".

Xalqaro munosabatlar tushunchasini izchilroq, ya'ni "davlatlar va
nodavlat tashkilotlari o'rtasidagi, turli davlatlarning partiyalari, kom-

paniyalari va fuqarolari o'rtasidagi munosabatlar" sifatida ta'riflashga urinish ham masalaga kam oydinlik kiritadi. Mohiyat e'tibori bilan u ham xalqaro munosabatlar yig'indisini mazkur munosabatlar ishtirokchilarining o'zaro aloqalari bilan bog'laydi. Bunday ta'rifning eng katta kamchiligi shundaki, ular xalqaro munosabatlarning butun rang-barangligini oxir-oqibat davlatlarning o'zaro aloqasi bilan bog'laydi.

Xalqaro munosabatlarning "kishilik hamjamiyatini shakllantiruvchi integratsion aloqalar yig'indisi" sifatidagi ta'rifida davlatlararo o'zaro aloqalar doirasidan chetga chiqishga urinish kuzatiladi. Xalqaro munosabatlarning mazkur talqini ularning ishtirokchilari (yoki aktorlari) to'g'risidagi masalani ochiq qoldirish orqali ularni davlatlararo munosabatlar bilan bog'lash illatini chetlab o'tish imkonini beradi. Ushbu ta'rifning afzalligi yana shu bilan belgilanadiki, unda xalqaro munosabatlarning tadrijiy rivojlanish jarayonidagi asosiy tendentsiyalardan biri ifodalangan. Biroq, shunga qaramay, bu ta'rif haddan tashqari keng bo'lib, ayni hol ichki ijtimoiy va xalqaro munosabatlar o'rtasidagi chegarani o'chiradi. Xalqaro munosabatlarning ishtirokchilariga emas, balki ularning bir-biri bilan o'zaro aloqasiga urg'u berish orqali u mohiyat e'tibori bilan mazkur ishtirokchilarni go'yoki "nazardan qochiradi". Holbuki, xalqaro munosabatlarning asosiy va ikkinchi darajali, qonuniy va tasodifiy ishtirokchilarini to'g'ri tushunmasdan, xuddi shuningdek ularning o'rtasidagi ierarxiyani qayd etmasdan yoki, boshqacha qilib aytganda, asosiy va ikkinchi darajali ishtirokchilarni ajratmasdan xalqaro munosabatlarning xususiyatini aniqlash qiyin.

Umuman olganda, ta'riflarga haddan tashqari katta e'tiroz bildirish ham to'g'ri bo'lmaydi: ta'riflanayotgan ob'ektning mazmunini to'liq yoritishga biron-bir ta'rif qodir emas. Uning vazifasi faqat mazkur ob'ekt haqida umumiy tasavvur hosil qilish uchun imkoniyat yaratishdan iborat. Shu bois xalqaro munosabatlarni tahlil qilayotganda tadqiqotchilar "mukammal" ta'rif berishga emas, balki ularning mohiyati va xususiyatini tushunish imkonini beruvchi asosiy mezonlarni qayd etishga harakat qiladi.

Aksariyat tadqiqotchilar xalqaro munosabatlar xususiyatining eng muhim elementlari sifatida ularning ishtirokchilarini qayd etadi. Masalan, taniqli frantsuz sotsiologi R.Aron fikriga ko'ra, "xalqaro munosabatlar – bu siyosiy birliklar o'rtasidagi munosabatlar, shu ma'nodaki, mazkur tushuncha yunon polislarini, Rim va Misr

imperiyalarini, Evropa monarxiyalari, burjua respublikalari yoki xalq demokratiyalarini o'z ichiga oladi... Xalqaro munosabatlarning mazmuni asosan davlatlar o'rtasidagi munosabatlar bilan belgilanadi: chunonchi, davlatlararo shartnomalar xalqaro munosabatlarga shakshubhasiz misol bo'ladi"¹. O'z navbatida, davlatlararo munosabatlar ramziy personajlar – diplomat va askarning o'ziga xos xatti-harakatlarida ifodalanadi. "Faqat ikki kishi o'zi mansub bo'lgan birlik a'zolari sifatidagina emas, balki uning vakillari sifatida ham ish ko'radi: elchi o'z vazifalarini bajarayotganda o'zini vakil qilgan siyosiy birlik manfaatlarini ifoda etadi; askar jang maydonida o'zini urushga solgan siyosiy birlik nomidan o'ziga o'xshashlarni o'ldiradi". Boshqacha qilib aytganda, xalqaro munosabatlar urush va tinchlikning muqobilini o'zida ifodalaydi. Xalqaro munosabatlarning xususiyati shu bilan belgilanadiki, ular ham urush, ham tinchlik ehtimolini nazarda tutadi va shu bois xavf elementini o'z ichiga oladi.

Tashqi siyosat va xalqaro munosabatlarning xususiyati haqidagi o'z tasavvuriga oydinlik kiritish maqsadida R.Aron ularni sport bilan solishtiradi. "Futbol bilan taqqoslaganda, tashqi siyosat yanada nomuayyan tus oladi, – deb yozadi u. – Bu erda ish ko'ruvchi shaxslarning maqsadi gol urishdek aniq va ravshan emas. Diplomatik o'yin qoidalari mufassal belgilanmagan va istalgan o'yinchi ularni bunda o'zi uchun naf ko'rgan paytda buzadi. Hakam yo'q va hatto ishtirok etuvchi shaxslarning muayyan yig'indisi (BMT) hakamlikka da'vogar bo'lsa ham milliy ishtirok etuvchi shaxslar xolislik darajasi bahsli bo'lgan mazkur kollektiv hakamning qarorlariga bo'ysunmaydi. Agar millatlar raqobati amalda biron-bir sport turini eslatsa, u ko'pincha qoidasiz kurash – ketch shakl-shamoyilini kasb etadi..."². Shu bois xalqaro munosabatlar – bu jamiyatning "ilk fuqarolik" yoki "tabiiy" (Gobbs ta'biri bilan aytganda, "hammaning hammaga qarshi urushi") holatidir, degan xulosaga keladi R.Aron. Xalqaro munosabatlar sohasida "suverenitetlar plyuralizmi" hukm suradi, shu bois bu erda majburlash va zo'rlik ishlatishga monopoliya yo'q va xalqaro munosabatlarning har bir ishtirokchisi o'z xatti-harakatlarida boshqa ishtirokchilarning taxmin qilish mushkul bo'lgan xatti-harakatlaridan kelib chiqishga majbur.

Shunga o'xshash fikrlarni boshqa ko'pgina tadqiqotchilar ham ilgari suradi. Ular xalqaro munosabatlar ularning ishtirokchilari

¹ Aron R. Paix et guerre entre les nations. – P., 1984. – P. 17.

² Aron R. Paix et guerre entre les nations. – P., 1984. – P. 22.

o'rtasida murosai madora, yuridik yoki axloqiy me'yorlar bilan kafolatlanuvchi umume'tirof etilgan qoidalar yo'qligi, markaziy hokimiyat mavjud emasligi, stixiyali jarayonlar va sub'ektiv omillar rolining kattaligi, tavakkalchilik va mavhumlik omilining kuchliligi bilan tavsiflanishini ta'kidlaydi.

Ammo R.Aronning davlatlar o'rtasidagi o'zaro aloqa xalqaro munosabatlarning asosiy mazmunini tashkil etadi, degan fikriga hamma ham qo'shilavermaydi. Masalan, amerikalik tadqiqotchi D. Kaporazo fikriga ko'ra, hozirgi vaqtda xalqaro munosabatlarning asosiy sub'ektlari davlatlar emas, balki sinflar, ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar va siyosiy kuchlardir. Xalqaro munosabatlar nazariyasi bixevioristik maktabining namoyandasi D.Singer xalqaro munosabatlarning barcha ishtirokchilari (individdan tortib global hamjamiyatgacha) xulq-atvorini ularning jahon maydonidagi o'rni va ahamiyatini aniqlash haqida o'ylamasdan o'rganishni taklif qiladi.

Umuman olganda, keltirilgan nuqtai nazarlar rang-barangligida xalqaro munosabatlarni tadqiq etishda ikki mezonlardan birini ustun qo'yish yoki ularning ikkalasini ham birlashtirishga urinishlar kuzatiladi. Bir holda bu ishtirokchilar xususiyati, boshqa holda esa – xalqaro munosabatlarning alohida tabiati. Ko'rib turganimizdek, ularning har biri har xil xulosalarga olib kelishi mumkin. Har biri o'z afzalliklari va kamchiliklariga ega.

Bir yondashuv doirasida xalqaro munosabatlarni oxir-oqibat davlatlar o'rtasidagi o'zaro aloqa bilan yoki, aksincha, faqat nodavlat ishtirokchilarining faoliyati bilan bog'lash imkoniyati mavjudki, bu ham, bizningcha, to'g'ri emas.

Ikkinchi yondashuv ham qarama-qarshi xulosalarga kelish uchun imkoniyat yaratadi. Chunonchi, xalqaro munosabatlar tabiatini faqat "tabiiy", "ilk fuqarolik" holati sifatida tushunish ularning ijtimoiylashuvi jarayonlarini inobatga olmaydi, mazkur holatdan chiqilayotgani va jahonda yangi tartib o'rnatilayotganidan dalolat beruvchi omillarni e'tibordan soqib etadi. Boshqa tomondan, faqat mazkur tendentsiyadagina kelib chiqish jahonning yaxlitligi va o'zaro aloqadorligi, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va boshqa sohalarida turli davlatlar va xalqlarning hamkorligi hamda xalqaro integratsiya jarayonlari kuchayib borayotganiga qaramay, xalqaro munosabatlar hali-hanuz qarama-qarshi manfaatlar, raqobat, hatto bir-biriga qarshi kurashish va kuch ishlatish sohasi bo'lib qolayotganini inobatga olmaydigan

yanglish xulosa chiqarilishiga olib kelishi mumkin. To'g'ri, bu "jungli", "hammaning hammaga qarshi urushi" emas, lekin uni yagona qonunlarga va barcha a'zolari tomonidan e'tirof etiladigan qadriyatlar va me'yorlarga muvofiq yashovchi yagona hamjamiyat deb aytilish ham mushkul. Bu jahon hamjamiyatining shakllanish jarayoni hali muqarrar tus olmagan, tartibga solish elementlari va "suverenitelar plyuralizmi", o'zaro manfaatlar asosida hamkorlikni kengaytirish va kuch ishlatish vositalarini takomillashtirish yonmayon mavjud bo'lgan, dam bir-birini muvozanatga soladigan, dam yana to'qnashadigan oraliq holat, desak, bizningcha, to'g'ri bo'ladi.

Bularning barchasi xalqaro munosabatlarning xususiyatini aniqlash uchun yuqorida ko'rsatilgan mezonlar nari borsa etarli emasligidan, ularni almashtirish yoki hech bo'lmasa yana bir mezon bilan to'ldirish zarurligidan darak beradi. Mazkur mezonni taklif qilgan frantsuz tadqiqotchisi M.Merl uni "lokallashtirish mezonini" deb nomlagan. Ushbu mezonga muvofiq, xalqaro munosabatlar xususiyati "chegarani kesib o'tuvchi yoki chegarani kesib o'tishni nazarda tutuvchi bitimlar yoki oqimlar yig'indisi"¹ sifatida tavsiflanadi. Jahon muayyan chegaraga ega bo'lgan o'z hududlari ustidan suverenitetni saqlab qoluvchi davlatlarga bo'linishidan kelib chiqqanda, mazkur talqin ham xalqaro munosabatlarning rivojlanish jarayonidagi har bir bosqichning xususiyatlarini inobatga olish, ham ularni davlatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar bilan bog'lamaslik imkonini beradi. Xalqaro munosabatlarning turli tasniflari ham u bilan mos keladi. Bu xususda ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan fikrlarni umumlashtirib, xalqaro munosabatlarning turli tiplari, turlari, darajalari va holatlari to'g'risida so'z yuritish mumkin.

Chunonchi, yaqin vaqtgacha sobiq Ittifoq va Sharqiy Evropada nashr etilgan ilmiy adabiyotlarda xalqaro munosabatlar sinfiy mezonga muvofiq hukmronlik va tobelik munosabatlari, hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlari hamda oraliq munosabatlarga bo'linar edi. Tegishli ravishda, birinchi turdagi munosabatlarga feodal va kapitalistik munosabatlar, ikkinchi turdagi munosabatlarga – sotsialistik mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlar, uchinchi turdagi munosabatlarga esa – mustamlakachilik qaramligidan xalos bo'lgan rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi munosabatlar kiritilar edi.

¹ Merle M. Sociologie des relations internationales. – P., 1974. – P. 137.

Amalda mavjud manzara mazkur sun'iy sxema bilan mos kelmagani bois, ayrim mualliflar sinfiy yondashuv chegarasidan chetga chiqmasdan sxemaning o'zini murakkablashtirishga harakat qilgan. Masalan, polyak olimi Yu.Kukulka bir turdagi xalqaro munosabatlarning uch tipini va oraliq xalqaro munosabatlarning uch tipini ajratgan. Amalda xalqaro hayot mazkur tipologiya bilan mos kelmagan, zero u sotsialistik mamlakatlar o'rtasida jiddiy ziddiyatlar va hatto qurolli mojarolar mavjudligini inobatga olmagan, ayni vaqtda kapitalistik davlatlar o'rtasida haqiqiy (ammo ziddiyatlarni ham istisno etmaydigan) hamkorlik munosabatlari mavjudligini rad etgan. XX asr 90-yillarining boshida Sharqiy Evropada yuz bergan, jahon sotsialistik tizimining yo'qolishiga olib kelgan voqealar aksariyat mutaxassislarni xalqaro munosabatlarni tasniflashda sinfiy mezondan butunlay voz kechish va "umumtsivilizatsion" mezonga o'tishga majbur etdi. Xususan, adabiyotlarda xalqaro munosabatlarning ikki tipini – kuchlar muvozanatiga asoslangan munosabatlar va manfaatlar muvozanatiga asoslangan munosabatlarni farqlash taklif qilindi. Ammo bir qator mualliflarning "yangi siyosiy tafakkur"ga bo'lgan qiziqishini aks ettiruvchi bu yondashuv fanda biron-bir jiddiy iz qoldirmadi va u shak-shubhasiz rad etilganidan so'ng qayta tiklanmadi.

Xalqaro munosabatlarni turlarga ajratish yo ijtimoiy hayot sohalari nuqtai nazaridan (iqtisodiy, siyosiy, harbiy-strategik, madaniy, mafkuraviy munosabatlar), yo o'zaro aloqa qiluvchi ishtirokchilar nuqtai nazaridan (davlatlararo munosabatlar) amalga oshiriladi.

U yoki bu turdagi xalqaro munosabatlarning rivojlanish va faollik darajasiga qarab, ularning turli darajalari farqlanadi. Ammo xalqaro munosabatlarning darajalarini geosiyosiy mezonga muvofiq aniqlash ayniqsa keng tarqalgan: shu nuqtai nazardan xalqaro munosabatlarning global, mintaqaviy va submintaqaviy darajalari farqlanadi.

Nihoyat, keskinlik darajasi nuqtai nazaridan, xalqaro munosabatlarning turli holatlari to'g'risida so'z yuritish mumkin: masalan, barqarorlik va beqarorlik holatlari; o'zaro ishonch va dushmanlik, hamkorlik va konflikt, urush va tinchlik holatlari va sh.k.

Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib xalqaro munosabatlarni jamiyat doirasidagi o'zaro aloqalar va hududiy tuzilmalar chegarasidan chetga chiqadigan ijtimoiy munosabatlarning alohida turi sifatida ta'riflash mumkin.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Jahon xaritasida xorijiy Sharq mamlakatlarining siyosiy-geografik holatini tavsiflab bering.
2. Zamonaviy xalqaro munosabatlarda Osiyo mamlakatlarining rolini aytib bering.
3. Bugungi kunda zamonaviy xalqaro munosabatlardagi holat qanday?
4. Nima sababdan etakchi davlatlar ko'plab Sharq mamlakatlariga iqtisodiy yordam ko'rsatadi?

Mustaqil ish savollari:

1. Siyosiy xarita yordamida Yaqin Sharq davlatlarini siyosiy, iqtisodiy – ijtimoiy va geografik holatini gapirib bering?
2. Globalizatsiya jarayonining ijobiy va salbiy jihatlarini sanab o'ting?
3. Xorijiy Sharq mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.
4. "Xorijiy Sharq mamlakatlaridagi siyosiy jarayonlar" mavzusida nutq tayyorlash.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиқов М.М. Хорижий Шарқ ва Фарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.
2. Muhammadsideqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlarini. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.
3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.
4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.
5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.
6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.
7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.
8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

1-BOB. JANUBIY OSIYO MAMLAKATLARI XALQARO MUNOSABATLARDA

1.1. Hindiston zamonaviy xalqaro munosabatlarda

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalarni Hindiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasida tasavvur hosil qilishlari uchun ko'maklashish;

- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;

- talabalarga Hindiston ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlari singdirish.

Tayanch iboralar va tushunchalar: *Hindiston, Buyuk Britaniya Millatlar Hamdo'stligi, Javaharlal Neru, Maxatma Gandi, Lal Bahodur Shastri, Indira Gandi, Jammu, Kashmir..*

Asosiy savollar:

1. Hindiston tashqi siyosatining asosiy tamoyillari.
2. Zamonaviy bosqichda Hindiston-Pokiston munosabatlari.
3. Hindiston tashqi siyosatida Janubiy Osiyo (Nepal, Butan, Maldiv, Shri-Lanka, Bangladesh va Myanma) mamlakatlari.
4. Janubiy Osiyo mintaqaviy hamkorlik tashkiloti SAARKni tashkil etilishida Hindiston tashabbuslari.

Hindiston tashqi siyosatining asosiy tamoyillari. Hindiston mintaqaning qoq markazida joylashgan bo'lib qolgan oltita davlat uni o'rab turadi. Hindiston er maydoni jihatdan (3,287 ming km) mintaqa hududining 73,5%ni, mintaqa aholisining 76,5%ni tashkil qiladi. Mintaqada ishlab chiqariladigan yalpi ichki mahsulotning 80%i Hindiston ulushiga to'g'ri keladi. Harbiy sohadagi ustunlik ham Hindistonning mintaqadagi dominon davlat sifatida tan olinishini ta'minlab, bunday tabiiy ustunlik mintaqa holatiga ta'sir qiladi. Hindistonning mintaqadagi ustunlik holati unga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqarishi natijasida mintaqaning umumiy holatiga salbiy baho berishga olib keladi.

Napoleon Bonapart "Hindiston davlati kimning qo'lida bo'lsa, o'sha davlat dunyoga hukmronlik qiladi" degan edi. Bu bejiz emas

edi. Zero, qadimdan nafaqat madaniyat va san'ati yuksak darajada rivojlangan, balki o'zining tabiiy boyliklari, oltin va duru-javohirlari bilan dong taratgan. Hindiston asrlar osha dunyo hamjamiyatini o'ziga jalb etib kelgan. Yillar silsilasi hind jamiyati uchun o'ziga xos maktab vazifasini bajardi. Maxatma Gandi, Javoxarlal Neru, Lal Bahodur Shastri kabi buyuk siyosatchilarni tarbiyalagan yurt dunyoda o'zi tanlagan yo'li borligini ko'rsatdi.

Hindiston mustaqillikka erishgan kundan boshlab tashqi siyosatda o'zining yo'liga ega ekanligini amalda isbotlashga harakat qildi. Hindiston hozirgi kunda o'zining ichki muammolarining echimini topishga harakat qilishi bilan bir qatorda, strategiyasi va oldiga qo'ygan maqsadi sari yuritayotgan ichki va tashqi siyosati orqali dunyoda yirik davlatlar orasidan keng joy egallab kelmoqda. Uning jahonda etakchi davlatlar qatoridan joy egallash g'oyasi 1947 yil, ya'ni mustaqillikka erishgan yillardan, J.Neru uch rangli Hindiston davlati bayrog'ini qabul qilgandan boshlab davlat siyosatida strategik maqsadga aylangan. Xususan, 1956 yilda Hindiston bosh vaziri J.Neru: "Hindistonning bosh strategik maqsadi - bu buyuk davlatlar maqomiga ega bo'lish va AQSh, Sovet Ittifoqi va Xitoydan keyin to'rtinchi o'rinda turish lozim", - deb aytgan so'zi bunga yaqqol dalil bo'ladi. J.Neru asos solgan "kuch ishlatmaslik" mafkurasi tashqi siyosatning asoslaridan hisoblanadi. Neru tinch-totuv yashashning besh asosiy qoidasi - "panch shila" (hind tilida-besh asosiy qoida)ni ishlab chiqdiki ular quyidagilardan iborat:

- Davlatlarning hududiy yaxlitligi va suverenitetini o'zaro hurmat qilish;

- Bir-biriga hujum qilmaslik;

- Bir-birlarining ichki ishlariga aralashmaslik;

- Tenglik va o'zaro manfaatdorlik;

- Tinch-totuv yashash.

Birinchi bor ushbu qoidalar 1954 yil Hindiston-Xitoy bitimida qayd etilgan bo'lib, o'sha vaqtdan beri xalqaro munosabatlar amaliyoti va mafkurasiga singib ketgan.

Mazkur printsiplar so'zda emas, amalda Hindiston tashqi siyosatining zaminiga aylandi. Neru ishlab chiqqan bloklarga qo'shilmaslik g'oyasi yuqoridagi qoidalarning bevosita davomi sifatida ko'pchilik davlatlar tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Hindiston boshqa davlatlarni o'ziga bo'ysindirishga, ularni ichki ishlariga

aralashishga hech qachon intilmadi, hamisha bosqinchilik qurbonlarini himoya qildi. Shu boisdan uning tashqi siyosiy yo'li rivojlanayotgan davlatlar uchun jozibali edi. Hindiston Bandung konferentsiyasi va Qo'shilmaslik harakati tashabbuskorlaridan biri, aslida u mazkur harakatning "norasmiy rahbari" edi.

Hindiston an'anaviy tashqi siyosati Javoharlal Neruning "jahon bir oila singari" degan g'oyasiga doimo tayanib kelgan. Bu esa Hindiston tashqi siyosatining-tinchlik va barqarorlikni asrash, xalqaro hamkorlik, qo'shilmaslik harakatini taraqqiy ettirish, umumiy qurolsizlanish, global hamkorlik va ichki ishlariga aralashmaslik orqali qoloq jamiyatlar va davlatlarni rivojlanish kabi asosiy g'oyalarini shakllanishiga turtki bo'ldi.

Hindiston davlatchiligining shakllanishi murakkab sharoitlarda amalga oshirildi. Bu davrda Javoharlal Neru siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat edi:

Birinchidan, davlat apparatini hindulashtirish va mamlakatda Britaniya harbiy kuchlarini bartaraf etish;

Ikkinchidan, Mauntbeten rejasiga ko'ra knyazliklarning Hindiston tarkibiga kirishlari uchun o'zaro manfaatli shart-sharoitlarni yaratish, ya'ni knyazlar o'z siyosiy hokimiyatlaridan mahrum etiladilar, biroq ular o'z mol-mulklari saqlanib qolishi orqali davlat arboblari maqomiga ega bo'lishlari;

Uchinchidan, diniy qarama-qarshilikni tugatishga qaratilgan (bu davrda bunday qarama-qarshiliklar natijasida bir million kishi o'ldirildi, 12 million qochoqlar paydo bo'ldi) chora tadbirlar ishlab chiqish;

To'rtinchidan, bo'linish natijasida yuzaga kelgan salbiy oqibatlarni (xom ashyo etishtirish sohasining Pokistonda qolib ketishi, chegara oldida irigatsiya va transport aloqalarining izdan chiqishi, qochoqlar va ishsizlar muammosi) bartaraf etish;

Beshinchidan, mamlakat ichida o'ngchilar va so'lichilar o'rtasidagi raqobatning kuchayishi natijasida ijtimoiy-siyosiy beqarorlikning yuzaga kelish ehtimolini tugatish.

Hindiston shuningdek dunyoga nazar solib shuni ko'rdiki, ko'pgina mamlakatlar mustamlakachilik tuzumidan xalos bo'la boshladilar. Ushbu endigina vujudga kelgan mamlakatlar dunyoga nazar solishganida ular kommunistik blok bilan nokommunistik blok o'rtasida bo'lib tashlangan olamni ko'rishdi. Bu sovuq urush davri edi. Neru, Prezident Nosir va Prezident Tito boshchiligidagi millatlar

hamjamiyati Qo'shilmaslik harakatini joriy etdi. Ma'lum bir vaqt ichida qo'shilmaslik harakati nafaqat jiddiy siyosatga ega bo'ldi, shu bilan birga jiddiy iqtisodiy mazmuni ham ortirdi. Deyarli barcha qo'shilmagan mamlakatlarni o'z ichiga olgan 77lar guruhi iqtisodiy masalalar muhokama qilinadigan hamma joyda rivojlanayotgan mamlakatlarni qabul qilish shartlari va bahosi muhokamasining muhim vositasiga aylandi.

Hindistonning mustaqilligidan keyin prezident Neru shuni ko'rgan edi, "tashqi siyosat maqsadlari – bu tinchlikni saqlab qolish va inson erkinliklarini kengaytirishdir". U shuningdek bugungi kundagi idealizmni ertangi kun realizmi kabi bayon qilgan edi. Bu Hindiston tashqi siyosatining manbai bo'ldi va 1950 va 1960-yillar mobaynida idealizm natijasi sifatida Hindiston nafaqat o'z mustaqilligiga erishgan, shu bilan birga boshqa mamlakatlar mustaqilligi uchun ham ish yuritgan mamlakatlardan biri bo'ldi. Hindiston o'zining qo'shilmaganligi sababli xalqaro munosabatlarda ehtimol harbiy va iqtisodiy qudratga mutanosib bo'lmagan rolni o'ynadi va o'ynamoqda. Tashqi siyosatdagi idealizm va axloqiylik xalqaro miqyosdagi o'sishning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib qoldi.

Indira Gandi xonim Hindistonning Bosh vaziri bo'lganida u ko'proq Hindiston tashqi siyosatining realistlik jihatlariga tayandi. U bevosita idealizmga tayanmadi. Uning tuzumi davomida Hindistonning dunyo xaritasidagi o'rini aniq ifodalovchi ko'p narsalar yuz berdi. 1974 yilda yadro sinovlari o'tkazildi. Shubhasiz, tashqi siyosatning iqtisodiy sohada, harbiy va himoya jihatlarida ham o'zgarishlar yuz berdi. Gandi xonim xalqaro miqyosda o'ziga xos rol o'ynadi. U bir necha muhim xalqaro uchrashuvlarda bo'ldi va Hindistonda bir necha marta muhim uchrashuvlarni o'tkazdi. Uning davrida qurolsizlanish, xalqaro maydonda o'ziga xos o'ringa ega bo'lish va atrof-muhit kabi masalalarga e'tibor qaratildi. Bu uning tashqi siyosatidagi asosiy jihatlardir.

Hindistonda realizmning cho'qqisi 1998 yil may oyiga to'g'ri keldi. Shunda Hindiston yadro sinovlarini boshlashga qaror qildi. Hindiston butun dunyoga bu yadro quroli quvvatining sinovi ekanligini e'lon qildi. Shu bilan birga, 90-yillarda SSSRning tarqab ketishi sababli qutublarga bo'linmagan dunyo vujudga keldi. Xalqaro hamjamiyat shuningdek dramatik o'zgarishlarni ham boshidan kechirdi. Shu bosqich davomida globallashuv hech qaysi mamlakat pisand qila

Inv. No	54530
20	yil " "

olmaydigan kuchga aylandi. Bugungi tashqi siyosat baribir realistikdir, u Hindistonning millatlar hamjamiyatidagi o'zni iqtisodiy va harbiy qudrat bilan belgilanishini anglashga asoslanadi. Bu idealizmdan voz kechish emas edi, lekin shunisi aniqki, sof holdagi idealizmning o'zi etarli bo'lmaydi. U o'tmishda qolib ketdi va realistik ko'rinishlarga asoslangan tashqi siyosatni yaratish hamma uchun ham qiziqarlidir.

Xalqaro global jarayonda Hindiston o'zining tashqi siyosati orqali qator davlatlar bilan keng qamrovli munosabatlar olib bormoqda va ularga nisbatan mamlakatning tashqi siyosiy yo'nalishi faol amalga oshirilmoqda. Davlatning mazkur yo'nalishdagi harakatlari ko'p qutubli dunyoning an'naviy tamoyillariga amal qilish bilan birga bir qator g'oyalarga tayanmoqda. Jumladan:

shakllanayotgan dunyoviy tartibotda mamlakat strategik maqsadlari yuzasidan harakatlarni muvofiqlashtirish;
kollektiv xavfsizlik va harbiy harakatlarga qo'shilmaslk tamoyillariga asoslanish;

nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish;

manfaati mavjud mintaqa davlatlari bilan integratsiyalashuv jarayonlariga kirishish;

dunyo mamlakatlari bilan do'stlik munosabatlari asosida aloqalarni shakllantirish.

Bundan tashqari mamlakatning tashqi siyosatida uzoq muddatli yadroviy qurolsizlanish tamoyili ham mavjud bo'lib, o'zining yadro qurolini "dushman imkoniyatlarini ushlab turish va nazorat qilish vositasi" sifatida ko'radi.

Shu kabi tamoyillar asosida Hindiston yangi shakllanayotgan dunyoviy tartibotda faol harakat olib borar ekan, mamlakat tashqi siyosatining zamonaviy yo'nalishi 2003 yil Iroq voqealaridan so'ng shakllana boshladi. Bu holat esa quyidagilarda aks etadi:

- Hindiston-AQSh munosabatlarini yanada rivojlantirish;
- Hindiston-Rossiya strategik hamkorligini chuqurlashtirish;
- Hindiston - Xitoy munosabatlarida mintaqaviy muammolariga ko'proq ahamiyat qaratish;

- Hindiston - Pokiston munosabatlarida mavjud muammolar yuzasidan siyosiy muzokaralarni faollashtirish;

- Afg'oniston ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy tiklanishida faol ishtirok etish;

- O'zining tashqi siyosati strategiyasida Markaziy Osiyo respublikalarining o'rnini oshirish va mintaqa davlatlari bilan har sohadagi aloqalar ko'lamini kengaytirish.

Hindiston tashqi siyosatining strategik maqsadi - global miqyosdagi davlatga aylanish g'oyasi mamlakat mustaqilligining dastlabki yillarida belgilab olingan edi. Bugungi kunda Dehli kollektiv xavfsizlik va qo'shilmaslik, ko'p qutublilik tamoyillariga amal qilib, dunyoning deyarli barcha davlatlari bilan do'stona aloqalarni o'rnatgan holda faol, ko'pvektorlik tashqi siyosat olib bormoqda.

Hindiston tashqi siyosatining an'analari harbiy ittifoqlarda ishtirok qilmaslik va mojarolarni tinch yo'l bilan hal etish tamoyillariga tayanadi. Hindiston bir tomondan uzoq istiqbolda jahon miqyosida yadroviy qurollardan voz kechish g'oyalarini ilgari sursa, boshqa tomondan "potensial raqibini masofada ushlab turish" maqsadida yadro quroliga ega bo'lish fikrini bildiradi.

Shuningdek, Hindiston tashqi siyosatida xalqaro tashkilotlar jumladan BMT bilan aloqalarni kuchaytirish ham bugungi kunda keng ahamiyatlidir. Shu maqsadda mamlakat tomonidan BMTning qator faoliyatlarida qatnashish bilan birga tashkilotning doimiy a'zosi maqomiga ega bo'lish, BMT etakchiligida olib borilayotgan tinchlikni o'rnatish harbiy harakatlarida, ya'ni "Xalqaro terrorizmga qarshi keng qamrovli konventsiya" loyihasini qo'llab-quvvatlash jarayonlarida faol ishtirok qilmoqda. Mazkur harakatlar mamlakatdagi "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risidagi" qonunning qabul qilinganligi va "Terrorizmga qarshi kurash bo'yicha qo'shma ishchi guruhini tuzish to'g'risidagi" kelishuvlarning Xitoy va Rossiya kabi yirik davlatlar bilan imzolanganligida o'z tasdig'ini topdi.

Shu kabi omillar asosida mamlakatning yangi tartibdagi hukumati ham o'zining hamkorlik dasturini ishlab chiqqan bo'lib, unda asosiy e'tibor Janubiy va Sharqiy Osiyo, Yaqin Sharq hamda Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlariga qaratilgan.

Hindiston Yaqin Sharq, Fors ko'rfazi, Markaziy, Janubi-Sharqiy va Sharqiy Osiyo, ya'ni Tinch Okeani mintaqasi, O'rta Osiyo va Hind Okeani mintaqasi mamlakatlari bilan aloqalarni kengaytirish kontseptsiyasiga amal qilmoqda. Misol uchun, Hindiston-Myanma-Tailand bo'ylab yo'l qurilishi uch tomonlama loyihasi, Janubi-Sharqiy Osiyo uchun "Ochiq falaklar" loyihasi, Markaziy Osiyoga tranzit uchun Eron porti Chabahardan foydalanish haqidagi bitim, BIMSTEC

(The Bengal Initiative for Multi Sectoral Technical and Economic Cooperation) va "Mekon-Gang hamkorligi mavjud".

Shuningdek, Hindiston dunyoning etakchi davlatlari bilan yaqindan aloqalar olib borishga harakat qilmoqda. So'nggi paytlarda Hindiston va AQSh aloqalari tez sur'atlarda rivojlanmoqda va hamkorlikning sakkizta birlamchi sohalari ajratilgan. Ular quyidagi yo'nalish va loyihalar: kosmosni o'zlashtirish, ikki yoqlama maqsadga mo'ljallangan atom energiyasi va texnologiyasi sohalaridagi aloqalarni mustahkamlashga yo'naltirilgan "Strategik hamkorlikdagi keyingi qadamlar" tashabbusi; ikki tomonlama iqtisodiy aloqalarni kengaytirish; fuqarolik kosmik hamkorligi bo'yicha ishchi guruh o'rtasidagi loyihalar; rivojlanayotgan demokratiyalarga o'zaro ko'maklashish (Amerika-Hindiston global demokratiya tashabbusi); tabiiy ofat va falokatlarda yordam ko'rsatish bo'yicha o'zaro tashabbus; VICHG'OITSGa qarshi kurash; qishloq xo'jaligi kabilar.

Hozir Hindiston, AQSh, XXR, Janubiy Koreya va Yaponiya ishtirokidagi energetik ittifoq tuzish loyihasi mavjud. Bu kabi ittifoq energoresurslar narxini bir maromda ushlab turishga ko'maklashish shuningdek, OPEKning o'ziga xos aksi sifatida namoyon bo'lishiga mo'ljallangan.

"Sovuq urushning" tugashi bilan Hindiston va Rossiya o'rtasida davom etib kelayotgan durustgina aloqalarni saqlab qolishga erishildi. Ayniqsa, Hindistonni Rossiya qurol-yarog' bilan ta'minlash sohasidagi hamkorlikni ta'kidlash lozim. Hindiston katta hajmdagi zamonaviy qurollarni sotib olayotgan paytda Pokiston bunday imkoniyatlardan mahrum, chunki Rossiya o'zi uchun muhim bo'lgan hind qurol-yarog' bozorini ehtimoliy yo'qotishdan xavotirda.

So'ngi yillarda Hindiston va XXR o'rtasidagi aloqalar yaxshi tomonga o'zgarimoqda. Muhim yo'nalishlardan biri chegara muammolarini hal qilishga intilishdir. 1993, 1996, 2005 yillarda imzolangan bitimlar chegara hududlarida ishonch me'yorlarini mustahkamlashga imkon berdi. XXR 1975 yilda amalga oshirilgan, Hindistonga Sikhim knyazligini qo'shib olinishini tan oldi. Ikki mamlakat o'rtasidagi aloqalarga chegara masalalari bo'yicha ixtilof umuman ta'sir etmasligi lozim degan qarorga kelishdi. Ikki tomonlama maslahatlar chegara muammosini hal qilishda yagona yo'l sifatida ko'rilmogda.

Hindiston va XXR hamkorligi iqtisodiy sohada, savdo-iqtisodiy aloqalari, xavfsizlik, chegaralararo masalalarda va ilmiy-texnikaviy

sohalarda shuningdek, madaniyatlar almashinuvi jabhalarida yo'lga qo'yilmoqda. Energetika muammolari bo'yicha hamkorlik loyihalari mavjud. Axborot texnologiyalari sohasidagi hamkorlik eng istiqbolli hisoblanadi. 1990 yillar oxirida Rossiya, XXR va Hindistonning uch tomonlama sherikchilik rejasi paydo bo'ldi. Rejalarni amalga oshirish bo'yicha uch tomonlama uchrashuvlar XXI asr boshida BMT Bosh Assambleyasi doirasida, Osiyoda o'zaro aloqalar va ishonch meyorlari bo'yicha kengashida bo'lib o'tdi. Ammo, rejalarning mavjudligi davom etishiga qaramay strategik uchrashuvning tuzilishi hanuzgacha norasmiy loyihaligicha qolmoqda.

Hindiston AQSh bilan shu jumladan, yadro masalasi bo'yicha strategik hamkorlikka intilmoqda. Masalan, AQSh Hindistonni yadroviy yoqilg'i va alohida texnikalar bilan ta'minlashni o'z zimmasiga oldi, Hindiston esa o'z o'rnida o'zining atom elektr stantsiyalariga xalqaro kuzatuvchilarni kelishiga yo'l qo'yib berdi.

Janubiy Osiyoda yuz berayotgan jarayonlarda o'z ishtirokini kengaytirishga harakat qilmoqda. Evropa ittifoqining bunday qarashlari mintaqada Buyuk Britaniyaning an'anaviy kuchli ta'siri bilan to'g'ri kelmoqda. Evropa Ittifoqi Janubiy Osiyo davlatlariga xalqaro terrorizmga qarshi kurashda yordam bermoqda.

Evropa Ittifoqining Pokistonni siyosiy va iqtisodiy tomondan qo'llab-quvvatlashi katta ahamiyat kasb etmoqda. Pokiston bilan hamkorlik odatda Afg'onistonda xavfsizlikni mustahkamlash kontekstida ko'rib chiqilmoqda. Umuman olganda EI Pokiston uchun muhim tijorat hamkori hisoblanib, Pokistonga imkoniyat darajasida bo'lgan demokratlashtirish va saylovlarni o'tkazishda yordam ko'rsatib kelmoqda.

Hindiston va Pokistonning Shanxay hamkorlik tashkilotida kuzatuvchi sifatida ishtirok etishi bu ikki mamlakatga yangi istiqbollarni ochmoqda.

Janubiy Osiyoda XXR o'z ta'sir doirasini kengaytirmoqda. XXR uchun Pokiston qurol-yarog' sotishning asosiy bozori hisoblanadi. Shu bilan birga XXR va mintaqaning boshqa davlatlari, avvalo Hindiston bilan o'rtasidagi savdo-sotiq aloqalarining ko'lami tez sur'atda oshib bormoqda.

Janubiy Osiyoda odatiy holda Rossiya o'z ta'sirini saqlab kelmoqda. Mintaqada Hindiston Rossiya uchun asosiy hamkordir. Pokiston bilan aloqalarning yaxshilanishi Rossiya uchun yangi istiqbollarni ochib beradi, ammo Rossiya XXR, EI va AQShdan farqli

o'laroq SAARK (SAARC - South Asian Association for Regional Cooperation, Janubiy Osiyo mamlakatlari mintaqaviy hamkorligi uyushmasi)da kuzatuvchi statusiga ega emas, shuning uchun bunday vaziyat istiqbolda uning mintaqadagi ta'sirining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy bosqichda Hindiston-Pokiston munosabatlari.

Janubiy Osiyo geosiyosiy tuzilma sifatida bir necha mamlakatni o'z ichiga oladi. Ulardan eng yiriklari Hindiston va Pokiston hisoblanadi. Ular o'rtasidagi o'zaro aloqalar ushbu mintaqaning xalqaro aloqalarini belgilab beruvchi omil sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Janubiy Osiyo mamlakatlari asosan qadimiy tarix va madaniyatga ega, garchi mintaqada bu davrda yarim mustaqil mamlakatlar bo'lgan bo'lsa ham, zamonaviy davlatchilik XX asr ikkinchi yarmidan boshlanadi.

Mintaqada sodir bo'lgan katta siyosiy voqea bu Hindiston va Pokistonning mustaqillikka erishishidir.

1947 yilda Buyuk Britaniyaning sobiq mustamlakasi diniy dunyo qarashlarga ko'ra bo'lindi. Bo'linish zo'ravonlik, qurolli to'qnashuvlar va qochoqlarning ko'p sonligi bilan kechdi. Pokiston g'arbiy va sharqiy qismlarga bo'linib qoldi. Kashmir mojarosi ham bo'linishning natijasi bo'lib, uni hanuzgacha hal qilib bo'lmadi.

Janubiy Osiyoda mustaqil davlatlarning tashkil topishi, ularning bir-biri bilan bo'lgan aloqalarini yo'lga qo'yish va tartibga solish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal etish zarurligiga olib keldi. Ulardan biri chegaralarni hal qilish masalasi edi. Mintaqada hududining kattaligi bo'yicha etakchi bo'lgan va markazga joylashgan mamlakat Hindiston bo'ldi. Shuning uchun chegaralar muammosi asosan Hindiston va qo'shni davlatlar aloqalariga qaratildi.

Har doim ham muammolarni tinch yo'l bilan hal etishga muvaffaq bo'linmadi. Misol uchun, Hindiston va Pokiston o'rtasida uch marotaba keng ko'lamlı harbiy harakatlar bo'lib o'tdi. Oxirgi urush (1971 yil) Sharqiy Pokistonning ajralishi va mustaqil Bangladesh davlatining tashkil topishi bilan tugadi.

Hindiston bilan Xitoyning chegara borasida hal etilmagan masalasi 1962 yil qurolli to'qnashuvga olib keldi. Ushbu vaziyatni hal qilishga qaratilgan harakatlar faqat 1980 yillar oxirlariga kelib boshlandi.

Mustaqilligining birinchi kunlaridanoq Hindiston mintaqadagi boshqa mamlakatlar bilan tezroq aloqalarni yo'lga qo'yishga intildi.

Tegishli shartnoma va bitimlar Butan (1949 yil), Nepal (1950 yil), Shri-Lanka (1954, 1964 yillar), Hindistonga keyinroq qo'shib olingan Sikhim knyazligi (1949 yil) bilan imzolandi.

Hindiston boshidanoq tinchlik, betaraflik va harbiy ittifoqlarga qo'shilmaslik tarafdori ekanligini e'lon qildi.

Mustamlakachilikka qarshi kurash harakati Hindistonning tashqi siyosatida muhim omil bo'lib qoldi. Misol uchun, Hindiston mandat bilan idora qilinadigan hududlarni BMT vasiyligiga topshirish tashabbusi bilan chiqdi. Hindiston JARdagi irqiy ayrimachilikka barham berilgunicha Janubiy Afrikada irqchilik tuzumi dushmanlarini faol qo'llab-quvvatladi. Hindiston Qo'shilmaslik harakatining faol ishtirokchisiga ylandi.

"Sovuq urush" davrida Hindiston SSSR bilan an'anaviy tarzda do'stona aloqalarini tutib turdi. Mintaqadagi uning dushmani Pokiston esa o'sha payt AQShdan qo'llab-quvvatlash va'dasini olishga harakat qildi.

Pokistondan farqli o'laroq, Hindiston oldindan dunyoviy demokratik davlat sifatida chiqqan edi. 1950 yilda garchi Hindiston Britaniya millatlar ittifoqi tarkibida bo'lsa ham, Konstitutsiya parlament respublikasi haq-huquqlarini mamlakatga birlashtirib qo'ydi. Mamlakat ichidagi dinlararo va millatlararo qarama-qarshiliklar va Pokiston bilan qurolli to'qnashuvlarga qaramasdan, Hindiston o'zining asosiy printsip (nuqtai nazar)larini saqlab qolishga erishdi (1975-1977 yillarda favqulodda vaziyat kiritilgan paytdan tashqari).

Pokiston boshidanoq diniy davlat sifatida tashkil topgan edi. M.A.Jinna Musulmonlar ligasi peshvosi sifatida ikki millat g'oyasini ishlab chiqib, uning asosida mustaqil musulmon "pok davlati"ni tuzishni talab qildi. Amalda bir madaniyatli Pokiston turli madaniyatli Hindistonning aksi sifatida namoyon bo'ldi.

Pokiston armiyaning siyosiy hayotdagi muhim roli bilan farqlanadi. Pokistonning tashkil topishi va rivojlanish xususiyatlari, davlat institutlarining zaifligi, Hindiston bilan harbiy to'qnashuvlar va qurol-yarog'ni orttirishning hayotiy zarurligi armiya rahbarlarining vaqti-vaqti bilan siyosiy jarayonlarga aralashishiga olib keldi. Misol uchun, 1956 yil Pokistonning birinchi Konstitutsiyasi qabul qilindi, so'ng hukumat almashdi. 1958 yil esa harbiy to'ntarish natijasida hukumat tepasiga general M.Ayub-xon keldi.

1962 yil qabul qilingan Konstitutsiya Ayub-xonga 1965 yilgi prezidentlik saylovlarida ishtirok etish va g'alaba qozonishga imkon

berdi. 1969 yil navbatdagi harbiy to'ntarish natijasida hukumat tepasiga general A.M.Yahyo-xon keldi.

1971 yil Hindiston bilan urushdagi fojia Z.Bxutto boshchiligidagi hukumatning tashkil topishi va uchinchi Konstitutsiyaning qabul qilinishiga olib keldi. Biroq, 1977 yil yangi harbiy to'ntarish o'z o'tmishdoshini qatl qilgan armiyaning navbatdagi rahbari Ziyu ul-Haqni hokimiyat tepasiga olib keldi.

Nihoyat, 1999 yil armiyaga boshchilik qilgan P.Musharraf N.Sharif o'rniga davlat boshqaruvini qo'lga oldi. Pokistonga yuklatilgan "demokratlashtirish" stsensariylarning takrorlanishiga olib keldi. Prezident P.Musharrafning Pokiston armiyasining bosh qo'mondonligidan bosh tortishi, prezidentlik va parlament saylovlarining terroristik guruhlarining faollashuvi va favqulodda holat sharoitida o'tkazilishi jarayonlarning keyingi rivojini oddiy ekstrapoliyatsiya (narsa va hodisaning bir qismini kuzatish asosida olingan xulosalarni uning boshqa qismiga yoyish yoki tatbiq etish) usuli bilan aytib berishga imkoniyat yaratadi.

Hindiston va Pokiston o'rtasidagi ziddiyat demokratik parlament respublikasi va avtoritar (diktatura), harbiylashgan, beqaror hokimiyatning qarama-qarshi turishini o'z ichiga oladi. Ammo Hindiston va Pokiston aloqalarida eng muhimi 60 yildan beri davom etib kelayotgan hududiy da'volar va ularning asosiylaridan biri bu – Kashmir muammosi bo'lib kelmoqda.

"Sovuq urushning" tugashi bilan Hindiston va Pokiston o'rtasidagi aloqalarda ko'p narsa o'zgarmadi. Ammo bu ikkala mamlakatning tashqi siyosati vektorini boshqa bir shaklga o'tishiga olib keldi. Pokiston sezilarli darajada AQShning moddiy yordamidan mahrum bo'ldi va doimiyga aylanib ketadigan bo'hronga duch keldi. Vaziyat 1998 yil yadroviy qurol sinoviga javoban kiritilgan sanksiyadan so'ng og'irlashdi.

Pokiston Afg'onistondagi vaziyatning rivojiga bog'liq bo'lib qoldi. Ko'p yillik fuqarolar urushi va pokiston-afg'on chegaralarining yomon nazorat qilinishi, islom radikalizmi omili Pokiston uchun, xususan Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan aloqalarni yaxshilashga jiddiy muammolar keltirib chiqardi. Shunda ham Pokiston yuzaga kelgan vaziyatni o'zining foydasi yo'lida foydalanishga harakat qildi.

Afg'onistonda "Tolibon" harakatining o'rnini ortib borgani sari Pokiston toliblarning yaqin ittifoqchisi bo'lib qolishda davom etib, vaziyat ustidagi nazoratini yo'qota boshladi. Pokiston manfaatlari ko'pincha "Tolibon" harakati olib borgan siyosat bilan qarama-

qarshilikka uchrardi. Bu qarama-qarshiliklar Mozori-Sharifning bosib olinishi, Pokiston nuqtai nazarida "haddan tashqari" terroristlarni tayyorlash lagerlarini kengaytirish, "Tolibon" harakatining Pokiston va Afg'oniston o'rtasidagi mavjud bo'lgan chegaralarni tan olmasligi bilan bog'liq. Shunga qaramasdan, Pokiston "Tolibon" harakatini tan olgan uch davlatdan biri bo'lib qolaverdi va to AQSh o'z hududida keng ko'lamli, javobgarligi "Al-Qoida" zimmasiga yuklatilgan terror bilan to'qnash kelmagunicha toliblarga har tomonlama yordam berib turdi.

"Tolibon" harakati o'z faoliyatining boshidanoq Hindiston tomoniga adovatda bo'ldi. Hindistonni nafaqat toliblarning radikalligi, balki bu masala bo'yicha Pokistonning o'rnini, shuningdek, Kashmirdagi ekstremistik faoliyatlarga harakatning ehtimoliy aloqadorligi xavotirga soldi. Natijada Hindiston AQSh va uning ittifoqchilarining Afg'oniston hududida terrorizmga qarshi olib boradigan harbiy harkatlarini qat'iy qo'llab-quvvatlovchi o'rinni egalladi.

Pokistonning terrorizmga qarshi qaratilgan harbiy harakatlarni qo'llab-quvvatlashi bu mamlakatga nafaqat sanksiyalarning olinishi va iqtisodiy yordam, balki AQShning NATOdan tashqari asosiy hamkori maqomini olib keldi. AQSh doimo Pokistonni qo'llab-quvvatlaydi va "Al-Qoida" bilan kurashda uning ulkan hissasi va muvaffaqiyatini ta'kidlab o'tadi.

Pokiston Afg'onistondagi vaziyatni tezroq barqarorlashishiga o'z manfaatini bildirmoqda. Bunday vaziyat Pokistonga sobiq ittifoq maydoniga chiqishga va Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan aloqalarni mustahkamlashga, shuningdek, 3 mln.ga yaqin qochoqni qaytishiga imkoniyat yaratishi mumkin. Afg'onistondagi terrorizmga qarshi olib borilayotgan harbiy harakatlar Afg'oniston orqali Janubiy Osiyoga quvurlar qurish loyihalarining tiklanishiga olib keldi. Misol uchun, 2006 yil fevral oyida Turkmaniston, Afg'oniston va Pokiston quvur o'tkazish bo'yicha bayonotga imzo chekishdi. Bu loyihaga Hindiston ham o'z manfaatini bildirdi.

1990 yillarda Hindiston iqtisodiy islohotlarga kirishdi va bu bilan u eng dinamik (jo'shqin) rivojlanayotgan dunyo mamlakatlari bilan birga aylandi. Erishilgan yutuqlar bilan Hindiston mintaqada peshqadamga aylandi. Hozirgi vaqtda Hindiston yadroviy quroldan tashqari Pokistondan amaliy jihatdan ham barcha ko'rsatkichlar bo'yicha oshib ketmoqda.

1998 yil yadroviy qurol sinovi o'tkazilgandan so'ng Hindiston va Pokiston o'rtasida strategik tutib turish tartibi haqidagi masala ko'tarildi.

Hindistonning mintaqadagi yana bir katta davlat Pokiston bilan aloqalari haqida to'xtalar ekanmiz. Bu ikki qo'shni davlat o'rtasidagi aloqalar juda yaxshi yo'lga qo'yilgan deya olmaymiz. Bu aloqalarning tarixi bir necha urush va ko'plab to'qnashuvlardan iborat bo'lib, ularning o'rtasida turuvchi eng katta muammo bu-Kashmir muammosidir. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, Pokiston davlatining har tomonlama rivojlanishiga uning qo'shni Hindiston bilan o'zaro munosabatlari salbiy ta'sir etib kelgan. Bu ikki davlatlarning vujudga kelishidan boshlab ularning munosabatlari keskin, ziddiyatli bo'lgan. Ularning o'rtasida doimiy "sovuq urush" davom etib, aslida, ular uzluksiz qurollanish poygasi olib borganlar, doimiy o'zaro tahdidlar va ularni kuch ishlatish harakatiga aylanishi, harbiy yadro dasturlarini rivojlantirish, juda katta harakatlar va mablag'lar evaziga o'z ommaviy qirg'in qurolini ishlab chiqarishga harakat qilgan. Ularning savdo-iqtisodiy va ilmiy madaniy aloqalari juda cheklangan va ko'pincha to'xtab qolgan. Shuni aytish kerakki, Hindiston va Pokiston o'rtasidagi ziddiyat, ularni jahon maydonida paydo bo'lishlari bilanoq boshlangan edi. Muhimi, bu ziddiyatning nafaqat davomiyligi, balki uni yumshatishning va ijobiy hal etishning mavjud emasligidir. Ziddiyat tashqi ta'sirda butunlay xoli bo'lib, hatto, ikki dunyoviy tizimlar qarama-qarshiligi tugallanib, "sovuq urush" tugagan bo'lsada, Hindiston-Pokiston munosabatlariga bu hech qanday ta'sir etmadi.

Pokiston mustaqillikka erishgandan keyin Hindiston bilan uch marta urushgan va mag'lubiyatga uchragan. Birinchi harbiy to'qnashuvlar fuqarolik urushi tarzida bo'lib o'tgan va unda Pokiston mag'lubiyatga uchragan va Kashmirning katta qismi Hindiston qo'lida qolgan. 1965 yilgi Kashmirni o'z nazorati ostiga olish uchun bo'lgan Pokiston harakati muvaffaqiyatsizlikka uchradi. 1971 yilda mart oyida sharqiy Pokistonda boshlangan tartibsizliklar tang ahvolni keskinlashtirdi. Ichki mojaro qurbonlar sonini yanada oshirdi. Qochoqlar Hindiston tomon yo'l olishdi, ularning izidan Pokiston qo'shinlari suqulib kirdilar. Hindiston armiyasi bilan to'qnashuv ikki davlat o'rtasidagi haqiqiy urushga olib keldi. Oldingi urushlardan farqli o'laroq uchinchi urushda harbiy harakatlar Hindiston va Pokistonning butun chegarasi bo'ylab, sharqda ham g'arbda ham olib borildi. Harbiy harakatlar 1971 yil 3 dekabrda 17 dekabrgacha davom etdi.

Natijada Hindiston yordami bilan Pokistonning sharqiy qismida Bangladesh davlati paydo bo'ldi. 1998 yilda Kashmirda musulmonlar qo'zg'alon boshlagan. Ularga yordam uchun Pokiston armiyasi kirgan va bu navbatdagi urush holatini keltirib chiqargan.

Aytish mumkinki Hindiston va Pokiston aloqalari "sovuq urush" ta'siri ostida rivojlandi. "Sovuq urush"ning tugashi va 2001 yil 11 sentyabrda keyin vaziyatning rivoji keltirib chiqargan geosiyosiy o'zgarishlarga qaramay Hindiston va Pokiston o'rtasidagi aloqalar keskinligicha qolmoqda, bu keskinlikning sababi Kashmir muammosidir.

Hindistonni Janubiy va Sharqiy Osiyo, Yaqin Sharq hamda Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari bilan hamkorlikni mustahkamlash dasturi Hindistonning tashqi siyosiy strategiyasida bugungi kunda asosiy mavzulardan hisoblanib, shu maqsadda Pokiston bilan o'zaro muammolarni hal qilish harakatlari ham faol olib borilmoqda.

Shu maqsadda 2004 yilning yanvar oyida Islomobodda mintaqaviy hamkorlik bo'yicha Janubiy Osiyo Assotsiatsiyasi (SAARK) ning 12-sammiti o'tkazilishi Hindiston Pokiston munosabatlarining ijobiy tarafga siljishi uchun muhim asos bo'ldi. Mazkur sammit doirasidagi kengashlarda ikki davlat o'rtasida Jammu hamda Kashmir muammosini hal qilish, o'zaro aloqalarni barqarorlashtirish kabi masalalar muhokama qilinib, Hindistonning Erondan olib kelayotgan gaz quvurlarini Pokiston hududi orqali olib o'tish masalalari kelishib olindi.

Shuningdek, Pokiston Hindiston hamkorligi doirasini kengaytirish maqsadida bir qator tashriflar amalga oshirilib, ikki davlat o'rtasida quyidagilarga kelishildi:

- harbiy va yadro qurollari yuzasidan mutaxassislar darajasida muzokaralar olib borish va raketa sinovlari to'g'risida ogohlantirish haqida kelishuv loyihasini muhokama qilish;

- Munnabao-Xohrapor yo'nalishida temir yo'l qatnovini yo'lga qo'yish bo'yicha ikki davlat temir yo'l idoralari o'rtasida muzokaralarni tashkil qilish;

- Hindiston chegara xavfsizlik qo'mondonligi va Pokiston reyjnerlari o'rtasida yilida ikki marta uchrashuv o'tkazish (birinchi uchrashuv 2004 yil oktyabr oyida bo'lib o'tdi);

- Davlatlarning o'zaro savdo sohasidagi aloqalariga to'siq bo'luvchi muammolarni hal qilish yuzasidan mitaxassislar komissiyasini tuzish;

- Sringer va Muzaffarobod viloyatlari o'rtasida avtobus qatnovini yo'lga qo'yish;

- davlatlar o'rtasida turizm vizasi imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida zarur chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish;

- davlatlarning qator idoralari o'rtasida hamkorlik aloqalarini o'rnatish va mutaxassislarining o'zaro tajriba almashishiga imkoniyatlar yaratish.

Umuman olganda, 50 yildan ortiqroq vaqt mobaynida Hindistonning Pokiston yo'nalishidagi tashqi siyosati markazida Jammu va Kashmir muammosini hal qilishga qaratilgan harakatlar yotadi.

Ammo, davlatlarning ushbu muammolar yuzasidan o'z manfaatlaridan kelib chiqqan holda ilgari surayotgan takliflarining birortasi ham qabul qilinmayapti. Pokiston hukumati mojarolarni hal qilishda qator takliflarni ilgari sursa, unga hind tomoni mazkur takliflar Hindiston manfaatlariga nafaqat hududiy, balki suv resurslari ustidan nazorat qilish masalalarida zid kelishini ta'kidlamogda.

Bulardan ko'rinadiki, tomonlar ma'lum to'xtamga kelisha olmasdan o'zaro qurollanish baxsiga kirishib, harbiy kuchlarini namoyish qilish, raketalarni sinovdan o'tkazish va yadro quroli quvvatini kuchaytirish holatlari bilan birga chegara hududlarida ziddiyatli jarayonlar va qo'poruvchilik harakatlari sodir bo'lmoqda. Hindistonning Osiyo mintaqasidagi tashqi siyosiy faoliyatlari majmuasida mintaqada va bevosita davlat xavfsizligini ta'minlash harakatlari ham jadal olib borilmoqda. Ayniqsa, mamlakatning shimoliy chegarasidagi hududlarda xavfsizlikni ta'minlash va bu xususda Afg'oniston nobarqarorligini bartaraf etish hamda mamlakatni ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy tiklash ishlaridan manfaatdor bo'lib, mazkur jarayonda Hindiston faol harakat olib bormoqda.

O'z xavfsizligi nuqtai nazardan, Hindiston Afg'oniston bilan olib borayotgan munosabatlari majmuasida ikkita omil ko'zga tashlandi. Jumladan:

birinchidan, ikki davlatning ham o'zaro aloqalardan xavfsizlik omiliga katta e'tibor qaratishi. Ya'ni, hozirda Afg'oniston o'zining xavfsizligini ta'minlashda Hindiston bilan muzokaralar olib borishga manfaatdorligini bildirmoqda. Bu bo'yicha Afg'onistonning sobiq prezidenti H.Karzay hamda A.G'aniyning Hindistonga qilgan qator tashriflari davomida "tolibon" kuchlari qoldiqlariga qarshi birgalikda kurashish masalalari to'g'risida muzokaralar olib borildi;

ikkinchidan, hind-afg'on munosabatlarida ikki davlatning ham kommunikatsiyasi va savdo iqtisodiy sohadagi hamkorlikdan manfaat-

dorligining yuqoriligi. Xususan: Hindiston bevosita Eronning Chox-Baxor bandargohiga chiqishi uchun Afg'oniston hududidan foydalanishga bo'lgan harakati. Bu xususda Hindiston hukumati Eron bandargohiga chiquvchi 230 km.li "Zaranj-Dilorom" avtomobil yo'lagi qurilishi uchun 70 mln. AQSh dollari miqdorida mablag' ajratdi.

Shuningdek, Afg'onistonda barqarorlikni ta'minlash jarayonida Hindiston Afg'onistonga 21,5 mln. AQSh dollari miqdoridagi ajratgan mablag'idan ham ko'rinadiki, Hindistonning mintaqaviy faoliyatida Afg'oniston barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, Hindiston mintaqada Afg'oniston muammosini hal qilishdan va hind-afg'on munosabatidan manfaatdor bo'lib, quyidagilarga asoslanadi:

- birinchidan, o'zining shimoliy chegaralarida xavfsizlikni ta'minlash;
- ikkinchidan, Afg'oniston orqali Markaziy Osiyo mintaqasi bilan bog'lanish imkoniyatga ega bo'lish;
- uchinchidan, o'zining mintaqadagi manfaatlari yo'lidagi faoliyatlariga qulayliklar yaratish.

Yuqoridagi holatlardan kelib chiqib aytish mimkinki, Hindistonning Osiyo mintaqasida va umuman jahondagi faoliyatlari doirasida etakchi davlatlar, ya'ni Xitoy, Rossiya, AQSh kabilar bilan har tomonlama munosabatlarning mustahkamlanganligi va hamda ichki va xavfsizlik sohasidagi manfaatlar yuzasidan Eron, Pokiston, Afg'oniston davlatlari bilan olib borayotgan hamkorliklari uning tashqi siyosiy harakatlarida qulayliklar yaratish bilan birga buyuk davlat maqomiga ega bo'lishida keng imkoniyatlarni beradi. Shu orqali uning Markaziy Osiyodagi faoliyatining uyg'unlashuviga ham olib keladi.

Umuman, Hindiston strategiyasi nafaqat Janubiy va Markaziy Osiyo mintaqasida, balki jahonda o'zining keng qamrovliligi bilan dunyo hamjamiyatining e'tiborini qaratmoqda. Shu bilan birga mamlakatdagi jarayonlar Markaziy Osiyoda ham sezilarli ta'sir qilib, xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy, siyosiy jarayonlarni amalga oshirish kabi sohalarda sezilarli turtki bo'lmoqda.

Hindiston tashqi siyosatini belgilab beruvchi ma'lum bir huquqiy normativ hujjat mavjud emas. Lekin tashqi siyosatning maqsad va tamoyillari mustaqillika erishilgan paytda Hindiston Milliy Kongressi tomonidan ishlab chiqilgan. Bunda Javoharlal Neruning o'rni beqiyos bo'lganligini ta'kidlab o'tishimiz mumkin. Hindiston

ma'lum bir huquqiy hujjatda belgilanmagan tashqi siyosiy tamoyillari orqali bugungi kunda etakchi davlatlar qatoridan o'rin egallashga erishdi. Tarixdan ma'lumki Hindiston ikki yuz yil davomida Buyuk Britaniya mustamlakasi bo'lib kelgan. Shuning uchun u erda haligacha Angliya ta'siri sezilib turadi. Shu o'rinda tashqi siyosatda ham. Hindiston har doim o'zining siyosiy qarashlaridan milliy manfaatlarni ustun qo'yishni uddalay olgan mamlakat hisoblanadi. Balki shu tufaylidir Hindiston hozirgi kunda barcha sohalar singari tashqi siyosatda ham o'ziga xos o'ringa ega mamlakat hisoblanadi.

Mintaqada sodir bo'lgan eng katta siyosiy voqea bu Hindiston va Pokistonning mustaqillikka erishishidir. Mustaqillikning birinchi kunlaridanoq Hindiston mintaqadagi boshqa mamlakatlar bilan tezroq aloqalarni yo'lga qo'yishga intildi. Tegishli bitim va shartnomalar Butan (1949 yil), Nepal (1950 yil), Shri-Lanka (1954, 1964 yillar), Hindistonga keyinchalik qo'shib olingan Sikhim knyazligi bilan imzolandi. Hindiston boshidanoq tinchlik, betaraflik va harbiy ittifoqlarga qo'shilmaslik tarafdori ekanligini e'lon qildi. Hindiston mintaqadagi davlatlar bilan chegaralar muammosini har doim ham tinch yo'l bilan hal etishga muvaffaq bo'lmadi. Misol uchun, Hindiston va Pokiston o'rtasida uch marotaba keng ko'lamlari harbiy harakatlar bo'lib o'tdi. Oxirgi urush (1971 yil) Sharqiy Pokistonning ajralishi va mustaqil Bangladesh davlatining tashkil topishi bilan tugadi.

Hindiston tashqi siyosatida Janubiy Osiyo (Nepal, Butan, Maldiv, Shri-Lanka, Bangladesh va Myanma) mamlakatlari. Nepal va Hindiston geografik, iqtisodiy va chegaralarni oshib o'tgan etnik va lingvistik muammolar bo'lishiga qaramasdan yaqin hamkorlik qilib kelmoqdalar. 1950 yili Dehli va Katmandu o'rtasida tinchlik va do'stlik shartnomasi imzolanib unga ko'ra ikki davlat o'rtasida xavfsizlik aloqalari, ikki tomonlama savdo munosabatlarini yo'lga qo'yish belgilandi. Shuningdek, 1950 yilgi shartnomada tashqi agressor tomonidan bo'ladigan tahdidlarga qarshi birgalikda kurash va biror qo'shni davlatlar bilan bo'ladigan jiddiy kelishmovchilik va tushunmovchiliklardan xabardor etish masalalari ham aks etgan. Mazkur bandlar Hindiston va Nepal o'rtasidagi "maxsus munosabatlar"ni mustahkamlaydi hamda Nepalga Hindiston bilan ijobiy iqtisodiy kelishuvga va Hindistonda hindlar kabi nepalliklar ham iqtisodiy va ta'lim imtiyozlaridan foydalanishga imkoniyat yaratadi. Nepalning eng jiddiy muammosi bu - chegara muammosi bo'lgan. 1990

yillarda Hindiston va Xitoy o'rtasidagi aloqalarning normallasishi Nepal uchun tashqi siyosiy vaziyatning yaxshilanishiga olib keldi. Bunga SAARK sekretariatining Katmanduda joylashishi imkon yaratdi. XRRning ta'siri Nepalda Mao harakatining kuchayishiga olib keldi va hukumat uchun ko'plab ichki muammolarni keltirib chiqardi. Ichki nizolar va siyosiy tizimning aniqlangan bo'shlig'i Nepaldagi vaziyatning beqarorlashuviga va mamlakatni ikki katta qo'shnilari - Hindiston va Pokiston uchun muammolar manbaiga aylanishiga sabab bo'ldi.

Tarixan, Butan va Hindiston aloqalari o'zaro yaqin bog'langanligini ko'rishimiz mumkin. Ikkala davlat ham 1949-yilda Do'stlik haqida shartnoma imzolaganlar va shunga ko'ra Hindiston Butanga xalqaro aloqalarda ko'maklashishga kelishib olishgan. 2007 yil 8-fevralda Butan podshoxi Jigme Khesar Namgel Vangchusk tomonidan Hindiston-Butan do'stlik shartnomasiga katta o'zgartirishlar kiritildi. 1949-yilgi shartnomaning 2-moddasida "Hindiston hukumati Butanning ichki ishlariga aralashmaslikka kafolat beradi. Shu qismda Butan hukumati Hindistonning bu davlat tashqi aloqalarini hurmat qilgan holda beradigan maslahatlari asnosida boshqarishga rozilik bildirib o'tilgan.

Shartnomaning qayta yangilangan nusxasida quyidagicha aytib o'tiladi unda Butan hamda Hindistonning mustahkam do'stlik va hamkorlik aloqalarini saqlab qolgan holda Butan qirolligi hukumati va Hindiston Respublikasi hukumati milliy manfaatlariga doir masalalar yuzasidan yaqin hamkorlik qiladilar. Hech bir hukumat o'zining hududidan milliy xavfsizligi va milliy manfaatlariga xavf tug'diradigan harakatlarni amalga oshirishga ruxsat bermaydi. Qayta ishlangan shartnoma o'z ichiga yana quyidagilarni olgan ya'ni shartnoma boshida hukumatlar bir birlarini mustaqilligini va suverenitetini va hududiy daxlsizligiga hurmat bilan yondashishi kerakligi aytib o'tilgan. Shunisi e'tiborga molikki, bu qism oldingi shartnoma nusxasida bo'lmagan. 2007-yilgi Hindiston-Butan do'stlik shartnomalari Butanning suveren va mustaqil millat sifatida maqomini mustahkamladi.

Maldiv Respublikasi 1968 yilda Respublika maqomini qo'lga kiritgan. Bu davlat mintaqadagi xalqaro aloqalarga amalda hech qanday ta'sir o'tkaza olmaydigan kichik davlat hisoblanadi. Shu bilan birga Maldiv BMT, Britaniya millatlar ittifoqi, Osiyo rivojlanish banki va qo'shilmaslik harakati a'zosi hisoblanadi. Bu mamlakat 2007 yilga kelib rivojlanayotgan davlatlar qatoriga kiritildi. Hindiston qo'shni davlat sifatida Maldiv bilan yaqindan aloqalar olib borishga harakat qilmoqda.

Hindiston mintaqadagi iqtisodi bo'yicha o'zidan keyin ikkinchi o'rinda turuvchi yana bir davlat Shri-Lanka bilan yaqindan aloqalar olib boradi. Shri-Lanka va Hindiston ikki tomonlama aloqalari do'stona bo'lib, biroq Shri-Lankada fuqarolar urushining davom etishi va mazkur urushda Hindiston intervensiyasining mag'lubiyatga uchrashi ular munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Hindiston Shri-Lankaning yagona qo'shnisi bo'lib ularni Palk bo'g'ozini ajratib turadi. Ikki davlat xalqlari Janubiy Osiyoda strategik o'ringa ega va Hind okeanida umumiy xavfsizlik tizimi o'rnatishga intiladi. Hozirgi davrga kelib Hindiston Shri-Lanka aloqalari sifat va miqdor tomonidan ancha shakllandi. Siyosiy aloqalar yaqin, savdo va investitsiyalar hajmi yuqori darajada, infratuzilmaviy aloqalar oshib bormoqda. Umuman, hamkorlikning barcha sohalarida o'sish kuzatilmoqda. Hindiston birinchilardan bo'lib Shri-Lankada 2004 yil dekabrda yuz bergan sunami oqibatlarini bartaraf etish ishlariga yordam kursatdi. 2006 yil iyulida Hindiston Shri-Lankaning 406 fuqarosini Livandan Kiprga o'zining harbiy kemalari orqali evakuatsiya qildi va Hindiston havo yo'llari kompaniyasi orqali Dehliga va keyinchalik Kolomboga eltib berdi. Shri-Lanka siyosatining tashqi siyosiy aloqalari majmuida Hindiston alohida ahamiyat kasb etadi. So'nggi 10 yil ichida ikki tomonlama aloqalarning tezkor rivojlanishida Shri-Lankaning ikki yirik partiyasi: Shri-Lanka mustaqillik partiyasi va birlashgan natsionalistlar partiyasining o'rni beqiyos. Shuningdek Shri-Lanka Hindistonning BMT Xavfsizlik kengashining doimiy a'ziligiga nomzodini qo'llab-quvvatlab kelmoqda.

Hindiston Birma mustaqilligini qo'llab-quvvatlagan davlatlardan biri bo'lib, 1948 yil Birma mustaqillikka erishishi bilan u bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan. Uzoq yillar mobaynida Hindiston Birma munosabatlarini madaniy, savdo, tijorat va mintaqaviy masalalarda hamfikrlilik va Birmadagi hind jamoasi ahamiyati tufayli rivojlanib kelgan.

Hindiston Birmani mintaqaviy isyonchilarga qarshi kurashda qo'llab-quvvatlab keldi. Ammo, Birmada hukumat tepasiga harbiylar kelgach ular o'rtasida munosabatlar yomonlashdi. Jahon hamjamiyati va ko'plab davlatlar qatorida Hindiston ham Birmadagi mavjud tuzumni qoraladi va unga taxoban Birma hind jamoasini mamlakat hududidan quvib yuborishni buyurdi. Hindiston demokratik harakatlarni qo'llab turgan davrda faqat Xitoygina Birma bilan yaqin aloqalarni saqlab qoldi.

Geosiyosiy omillarga asoslangan holda Hindiston 1993 yilda yangicha nomlangan Myanma davlatini tan oldi va u bilan qayta aloqalarni yo'lga qo'ydi. Birma shimoliy-sharqiy Hindistonning Mizoram, Manipur, Nagolan va Arunachal Pradish shtatlarining janubida joylashgan va Xitoy Xalq Respublikasining yaqinligi Hind - Birma munosabatlariga strategik ta'sir etadi. Hind - Birma chegarasi 1,600 milgacha cho'zilgan va shimoliy sharqiy Hindiston isyonchilari Myanmadan panohtopishgan. O'z navbatida Hindiston Myanmaning isyonchilariga qarshi kurashish harakatlarida hamkorlikni kuchaytirishdan manfaatdor. 2001 yil Hindiston armiyasi Myanma bilan chegaradosh asosiy transport yo'lini qurib bitkazdi. Shuningdek Hindiston mintaqada o'z strategik ta'sirini kuchaytirish maqsadida Myanmada avtomagistrallar, quvurlar, portlar bunyod etmoqda va bu orqali Hindixitoy yarim orolida o'sib borayotgan Xitoy ta'siriga qarshi harakat qilmoqda. Hindiston kompaniyalari ham Myanmada gaz va neft qidirish ishlarida faol ishtirok etmoqda. 2007 yil fevralida Hindiston Mizoram kabi shimoliy sharqiy shtatlarni Kaldan daryosi orqali okeanga olib chiqish imkonini beruvchi Sitve portini modernizatsiya qilish loyihasini elon qildi. Hindiston Myanma neft va gazining asosiy iste'molchisi hisoblanadi. 2007 yil Hindiston Myanmaga 185 mln. AQSh dollarilik mahsulot eksport qilgan bo'lsa, Myanmadan import hajmi 810 mln. AQSh dollari atrofida bo'lib ularning asosini neft va gaz tashkil etadi. Hindiston Myanmaning transport infratuzilmasini rivojlantirish loyihalariga 100 mln. dollarlik kredit taklif qilgan bo'lib shundan 57 mln. dollari Myanma temir yo'llarini zamonaviylashtirishga ajratilgan.

Bevosita Hindiston va Bangladesh aloqalariga to'xtalar ekanmiz shu o'rinda SAARK va uning Janubiy Osiyo davlatlari integratsion jarayonlariga ta'siri haqida to'xtalib o'tish muhim hisoblanadi. Ikkala davlat ham Hindiston subkontinentining bir qismi hisoblanib, uzoq yillik umumiy bo'lgan madaniy, iqtisodiy va siyosiy tarixga egadir. Bangladeshning Pokistondan mustaqillikni qo'lga kiritish jarayonida Hindiston juda ham muhim rol o'ynagan. Oxirgi yillarda Hindiston tabiiy ofatlar vaqtida birgalikda harakat qildi va yordam ko'rsatganini guvohi bo'lishimiz mumkin. Hindiston Bangladeshga eksport qiluvchi eng yirik davlat hisoblanadi. Asosiy ikki davlat o'rtasidagi kelishmovchiliklar bu suv manbalari yuzasidan xususan Ganga daryosi shular jumlasidandir.

Hindiston Maldiv orollari tashqi siyosatida katta ta'sirga ega va mamlakat hududidan chiqib ketgan Tamil jangchilarini qo'lga olishga qaratilgan 1988 yilgi Kaktus operatsiyasidan keyin mazkur davlat bilan xavfsizlik sohasida keng miqyosida hamkorlik olib bormoqda. Hozirgi davrda Hindiston mazkur davlatni o'zining xavfsizlik tizimiga qo'shib olish jarayonini boshlagan. Mazkur jarayon Maldiv orollaridan birida terrorchilar tomonidan dam olish qarorgohining qo'lga olinishi bilan bog'liq. Bunga esa mazkur davlatning harbiy salohiyati va nazorat qobiliyati sustligi sabab bo'ldi. Natijada Hindiston Maldiv orollari bilan kelishuv imzoladi. Unga ko'ra:

- Hindiston davlatining nazorat qobiliyati rivojlantirish va tahdidlarni tezkor bartaraf etish borasida ikkita vertolyot o'rnatadi.

- Maldiv davlati 26 ta orollarining faqatgina ikkitasigina qirg'oq radarlari mavjud. Hindiston barcha orollarda radar o'rnatish ishlariga yordam beradi.

Maldiv qirg'oq radar tizimi Hindiston qirg'oq radar tizimi bilan birgalikda faoliyat olib boradi.

Ma'lumki, Hindiston o'zining qirg'oq bo'yi hududlariga radar o'rnatish loyihasini amalga oshirib bo'lgan. Ikki davlat radar tizimlari o'zaro bog'lanib, markaziy nazorat Hindiston Qirg'oq Qo'shinlari tomonidan amalga oshiriladi.

Hindiston qirg'oq soqchilari shubhali harakat va qayiqalar ustidan doimiy nazorat olib boradi. Janubiy harbiy dengiz qo'shinlari Maldivning Hindiston xavfsizlik tizimiga qo'shilishini kuzatib boradi.

Maldiv harbiy qismlari Andaman Nikobar qo'shinlarining 3 guruh faoliyati bilan tanishadi va Hindistonning murakkab orollari zanjirini nazorat qilish va xavfsizlikni ta'minlash borasida harakatlarni kuzatadi.

Janubiy Osiyo mintaqaviy hamkorlik tashkiloti SAARKni tashkil etilishida Hindiston tashabbuslari. Hindiston-Pokiston o'rtasidagi uchinchi urush tugaganidan so'ng Hindiston mintaqadagi buyuk davlatga aylandi, Pokistonning roli mintaqada keskin pasayib ketdi. Pokiston va Janubiy Osiyoning kichik davlatlari Hindiston ta'siri aksi bo'lgan tashkilot tuzishdan manfaatdorliklarini bildirishdi. 1975 yil Nepal qiroli Birendra Janubiy Osiyoda mintaqaviy tashkilot tuzish tashabbusi bilan chiqdi. Bunda Hindistonning o'rni muhim ahamiyat kasb etdi va albatta bu rejani amalga oshirish Hindistonsiz mumkin bo'lmas edi. O'sha yili Nepal qiroli tashabbusini Hindiston qo'llab-quvvatlamagan bo'lsa, 1980-yillarda Bangladesh Prezidenti general Rahmonning shunga o'xshash tashabbusi ancha ma'qul bo'ldi.

1985 yil 7-8 dekabrda Bangladesh poytaxti Dakkada Janubiy Osiyo mamlakatlari mintaqaviy hamkorligi uyushmasini tuzish rejasi amalga oshirilgan yuqori darajadagi uchrashuv bo'lib o'tdi. Tegishli Deklaratsiya va Xartiya qabul qilindi. Tashkilotga Janubiy Osiyoning etti mamalakati – Hindiston, Pokiston, Bangladesh, Shri-Lanka, Nepal, Butan va Maldiv kirdi. SAARKning maqsadlari etib iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy hamkorlik e'lon qilindi.

Tashkilot faoliyati Hindiston va Pokiston o'rtasidagi murakkab aloqalar, 1990-yillarda Hindistonda musulmonlarga qarshi kayfiyatlar keltirib chiqargan Hindiston va Bangladesh o'rtasidagi aloqalarning keskinlashuvi, Shri-Lankadagi mojaro va uni hal qilishda Hindiston tinchlikparvar kuchlarining roli bilan bog'langan edi.

Tashkilotning o'zida tabiiy peshqadam o'rinda Hindiston chiqdi, Pokiston esa mintaqadagi kichik davlatlar jalb qilishi bilan Hindistonga nisbatan o'ziga xos aks bo'lib qolgan edi.

1990-yillarda mintaqaviy integratsiya jarayonlari nihoyatda sust rivojlandi. Janubiy Osiyo mamlakatlari SAARK doirasida iqtisodiy integratsiya jarayonlarini, umumiy bozor tashkil qilishni tezlashtirishni taklif etdilar. Ammo, bu rejalarni amalga oshirish uzoqqa cho'zildi.

1993 yil 10-11 aprelda Dakkada SAARKning ettinchi sammiti bo'lib o'tdi. Unda savdo-sotiq bo'yicha Janubiy Osiyo mamlakatlarning ramkali kelishuvlari (SAPTA) tasdiqlandi.

1998 yil 29-31 iyulda Kolomboda o'tkazilgan SAARKning o'ninchi sammitida 2001 yilga qadar Erkin savdo zonalari (SAFTA)ni tuzish tashabbusi olg'a surildi. Biroq, Hindiston va Pokiston o'rtasidagi murakkab vaziyat, terrorizmga qarshi global kurashning avj olishi loyihani amalga oshirishni 2006 yilgacha qoldirdi. SAFTAni amalga oshirish Janubiy Osiyo iqtisodiy integratsiyasi yo'lida muhim qadamlardan biri sifatida ko'rilmogda.

1998 yil SAARK doirasida tariflarni osonlashtirishni o'z ichiga olgan elektr aloqa sektorini zamonaviylashtirish rejasi ishlab chiqildi.

Afg'onistondagi terrorizmga qarshi olib borilayotgan harbiy harakatlar SAARKda birinchi o'ringa terrorizmga qarshi kurashni olib chiqdi. Terrorizmga qarshi mexanizmning ishlab chiqilishi, mintaqaviy hamkorlikning samaradorligi, Dunyo va Janubiy Osiyo barqarorligi uchun terrorizmning xavfi bo'yicha berilgan baho, axborotlar va kadrlar almashinuvi SAARK doirasida terrorizm bilan sistemali kurashning muhim unsurlari hisoblanadi.

Janubiy Osiyo mamlakatlari, shuningdek, chegaralararo jinoyatchilik, noqonuniy pul o'tkazish, giyohvand moddalar savdo-sotig'i, noqonuniy ko'chish va qurol kontrabandasi bilan shug'ullanish bilan kurashish sohasida mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashmoqda.

2002 yil yanvar oyida Katmanduda o'tkazilgan SAARKning o'n birinchi sammitida 2020 yilga qadar Janubiy Osiyo iqtisodiy ittifoqini tuzish rejasi qabul qilindi.

Islomobodda (2004 yil 2-6 yanvar) SAARKning o'n ikkinchi sammitining o'tkazilishi tinchlik muzokaralariga qaytishga va Hindiston va Pokiston o'rtasidagi aloqalarni yaxshilanishida muhim ahamiyat kasb etishi mumkin edi. Lekin keskinlikning yumshashiga qaramay siljish ro'y bermadi. Sammitda SAARK asoslari bilan muvofiqlikda mintaqaviy hamkorlik masalalari muhim o'rin egalladi. Iqtisodiy sohada markaziy o'rinni SAFTA shartnomasining imzolanishi va uni amalga oshirish bo'yicha amaliy muammolar egalladi. 1993 yildayoq qabul qilingan savdo-sotiq (SAPTA) bo'yicha kelishuvlarni amalga oshirishda va Janubiy Osiyo mamlakatlarining energetik hamkorligi doirasida taraqqiyotga erishildi. Bundan tashqari, ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy tadqiqotlar, ta'lim, madaniyat, axborot texnologiyalari, mintaqadagi kichik davlatlar xavfsizligi va terrorizm bilan kurash sohalarida mintaqaviy hamkorlik masalalari muhokama qilindi.

Islomoboddagi sammitni SAARKning o'ziga xos tiklanishi deb hisoblash mumkin. Erkin tijorat haqidagi Janubiy Osiyo kelishuvlari, terrorizm muammosi bo'yicha SAARK bitimining qaroriga qo'shimcha, shuningdek, Janubiy Osiyo iqtisodiy ittifoqini tuzish muddatini ko'chirish bo'yicha masalani ko'rib chiqishni boshlash va 2020 yil emas 2015 yilga qadar yagona valyutani joriy qilish oldingi qarorlarga taqqoslaganda SAARKni layoqatga ega tashkilotga aylantirdi.

Islomoboddagi sammitda Janubiy Osiyo mamlakatlari mintaqa doirasida integratsiya jarayonlarida oldinga katta qadam tashlashdi. Sammitda iqtisodiy rivojlanish va integratsiya o'rtasidagi ajralmas aloqani tushunishda, BMT ming yillik Deklaratsiyasida bayon etilgan, Rivojlanish maqsadlariga muvofiqlikda qashshoqlikka barham berish, shuningdek, terrorizmga qarshi kurashda amaliy o'sishga erishildi.

2005 yil 12-13 noyabrda Dakkada o'tgan SAARKning o'n uchinchi sammitida mamlakatlar o'n ikki yillik rivojlanishga o'ziga xos yakun yasashdi.

Ko'pincha SAARKga ahamiyatga ega bo'lmagan masalalar muhokama qilinadigan, istiqboli hanuzgacha aniqlanmagan munozara

o'tkaziladigan forum sifatida qaralgan. Davlatlar o'rtasidagi tafovut, Hindiston va Pokiston, shuningdek, Hindiston va Janubiy Osiyoning boshqa mamlakatlari o'rtasidagi qarama-qarshilik SAARKning samaradorligiga to'g'anoq bo'ldi. Lekin, 2004 yil islomoboddagi sammitdan boshlab SAARKning istiqbollari tobora optimistik ruhda ko'tarila boshladi. Ehtimol, terrorizmga qarshi kurash va iqtisodiy integratsiyadan foyda ko'rish SAARKni EI yoki ASEAN kabi tashkilotga aylanishiga imkoniyat yaratmoqda.

Sammitda Afg'onistonni tashkilot a'ziligiga qabul qilish bo'yicha SAARK uchun muhim qaror qabul qilindi. 2007 yil Nyu-Delida bo'lgan navbatdagi sammitga Afg'oniston rahbari H.Karzay to'la huquqqa ega ishtirokchi sifatida tashrif buyurdi.

Afg'onistonni qabul qilish bo'yicha qaror qarama-qarshi xarakterga ega. Boshqa tomondan esa, Janubiy Osiyo mintaqaviy jarayonlariga jalb etilishi bu mamlakatga qiyinchiliklarni engib o'tishga yordam beradi.

Lekin SAARK Janubiy Osiyo doirasidan tashqariga chiqmoqda. Boshqa tomondan, iqtisodiy integratsiya, SAFTA va Iqtisodiy ittifoq loyihalarini amalga oshirish xavf ostiga qo'yilishi mumkin.

2007 yil 3-4 aprel Nyu-Delida bo'lib o'tgan o'n to'rtinchi sammitda birlamchi yo'nalish sifatida terrorizm bilan kurash muammosi belgilandi. Bu muammo Shri-Lankadagi tamil separatistlari, Nepal va umuman Janubiy Osiyo mao tuzumi targ'ibotchilariga qarshi kurashni, shuningdek, dengiz yo'llari va chegaralar xavfsizligini o'z ichiga oladi. SAARK sammitining yana bir muhim mavzusi SAFTAni qo'shganda, iqtisodiy hamkorlik faoliyatini jonlantirish masalasi bo'ldi.

Bundan tashqari, narkobisnes, noqonuniy ko'chish, uyushgan jinoyatchilik bilan kurashish sohasi bo'yicha, shuningdek, ijtimoiy va ta'lim sohalarida, xususan, Janubiy Osiyo Universitetini tashkil etish bo'yicha hamkorlik masalalari muhokama qilindi.

SAARK sammitining ishida kuzatuvchi sifatida ilk bor AQSh, EI, Janubiy Koreya, Yaponiya, XXR qatnashdilar. Kuzatuvchi maqomini Eron ham oldi.

SAARK sammitida Afg'onistonni ishtiroki samarali deb e'tirof etildi. Afg'oniston birlamchi e'tiborini energetikaga qaratdi, Turkmaniston-Afg'oniston-Pokiston-Hindiston bo'ylab gaz quvurini qurish loyahasini amalga oshirishni tezlashtirish rejasini taklif etdi va

Janubiy va Markaziy Osiyo mamlakatlarini bog'lashga qodir bo'lgan transport va kommunikatsion loyihalarni rivojlantirishga chorladi.

Hindiston SAARKga Myanmani qabul qilishni, Pokiston esa tashkilotda XXRni to'la huquqli ishtirokini ilgari surmoqda. Shunda Pokiston, o'z navbatida, XXR uni ShHT tarkibiga kirishida qo'llab-quvvatlashiga umid bog'lamoqda.

XXR va Janubiy Osiyo mamlakatlari mintaqaviy tinchlik va xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish masalalarida umumiy manfaatga egalar. 2006 yilda XXR va SAARK o'rtasidagi savdo hajmi 26,7 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi.

Vaziyatni yaxshi tomonga o'zgarishida ahamiyatga ega bo'lgan omil – bu 2001-2002 yillarda Hindiston va Pokiston o'rtasida nihoyatda tarang munosabatlarni qurolsiz hal etilishi, xalqaro hamjamiyat, eng avvalo BMT tomonidan mintaqadagi iqtisodiy integratsiyani rag'batlantirilishi va terrorizm bilan dunyo miqyosidagi kurashdir.

Bundan tashqari, Hindiston SAARKga bo'lgan munosabatini qaytadan ko'rib chiqib, integratsion jarayonlarning asosiy tashabbuschilaridan biri sifatida olg'a qadam bosdi. Endi, SAARK Hindiston ta'siriga aks sifatida emas, balki Janubiy Osiyoda mintaqaviy integratsiya tayanchiga aylandi. Hindistonga qo'shni mamlakatlar uni faqatgina gegemon (etakchi) davlat va o'zining mustaqilligi yo'lida kuch-qudratga ega bo'lgan xavf, balki iqtisodiy rivojlanishda muhim yutuqlarga erishgan hamkor sifatida qaray boshladilar.

ASEAN va Sharqiy Osiyo bilan hamkorlik masalasi bo'yicha Hindistonning faol ishtiroki Janubiy Osiyo mintaqasi uchun yangi istiqbollarni yaratmoqda. Tailand tashabbus ko'rsatgan Osiyo hamkorlik muloqoti ham Hindiston uchun o'zaro loyihalarni muhokama qilish va amalga oshirishda muhim forum hisoblanadi.

Hindiston va Pokiston ASEANning Mintaqaviy forumida ishtirok etmoqda. Boshqa loyihalar orasida dengiz xavfsizligi va xalqaro terrorizm bilan kurash sohasida hamkorlikni mustahkamlash katta ahamiyatga egadir.

1997 yildan SAARK va ASEAN vakillarining doimiy uchrashuvlari o'tkazilmoqda. SAARK mintaqalar orasidagi aloqalarni mustahkamlash va o'z statusini ko'tarishga intilish yo'lida OTOIH (APEC – Asia Pacific Economic cooperation) va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda ishlab kelmoqda.

SAARK va KHShT, ShHT, EvrOsIH (EvrOsiyo Iqtisodiy Hamjamiyati - EvrAzES) kabi tashkilotlar o'rtasidagi aloqalar rivoji

istiqbollari mavjud. ShHT bilan vaziyat ancha engillashmoqda, chunki Hindiston va Pokiston bu tashkilotning kuzatuvchilari hisoblanishadi.

SAARKning EI bilan hamkorligi kengaymoqda. EI Janubiy Osiyodagi integratsion jarayonlarni qo'llab-quvvatlamoqda. SAARK va EI o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga intilish, xususan, 1996 yil imzolangan tushunish va hamkorlik Memorandumida o'z ifodasini topgan. Hozirgi paytda EI SAARKda kuzatuvchi maqomiga ega. Umuman olganda, hozirgi davrda SAARK o'zida Janubiy Osiyo mamlakatlari mintaqaviy hamkorligining noyob instrumenti sifatida tasavvur uyg'otadi. Tashkilot doirasida mintaqa davlatlari ko'p tomonlama hamkorlikning umumuman barcha sohalariga tegishli keng ko'lamdagi masalalarni hal etishadi. Janubiy Osiyoning ayrim mamlakatlari SAFTA natijalaridan foydalanish imkoniyatiga egalar.

Boshqa xalqaro tashkilotlar bilan SAARK hamkorligi va Hindistonning Yaqin Sharq, Janubi-Sharqiy va Sharqiy Osiyo mamlakatlari bilan aloqalarining rivoji taraqqiyot uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Jahon xaritasida Janubiy Osiyo davlatlarining siyosiy-geografik holatini tavsiflab bering ?
2. Hindiston tashqi siyosat kontseptsiyasi asosiy o'lchamlari tushunchasiga ta'rif bering ?
3. Janubiy Osiyo davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering ?
4. Janubiy Osiyo davlatlarining AQSh va Evropa davlatlari bilan munosabatlari qanday ?
5. AQShning Hindiston-Pokiston ziddiyatlariga munosabati qanday?
6. Janubiy Osiyo davlatlarining xalqaro munosabatlariga tavsif bering.
7. Janubiy Osiyo mintaqasi davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.
8. Janubiy Osiyo mamlakatlarini hamkorlik tashkiloti SAARK haqida ma'lumot bering.
9. Hindistondagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga umumiy tavsif bering.
10. Janubiy Osiyo mintaqasi davlatlarida xavfsizlikni ta'minlashda islom omilining o'rni.
11. Hozirgi davrda Hindiston – Pokiston munosabatlari qanday holatda?

Mustaqil ish savollari:

1. Janubiy Osiyo mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.
2. Hindistonning xalqaro munosabatlardagi o'rni yoritib bering.
3. Hindiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini nimalardan iborat?
4. Zamonaviy bosqichda Janubiy Osiyo davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.
5. "Janubiy Osiyo davlatlari – Evropa munosabatlari" mavzusida ma'ruza tayyorlash.
6. Evropa Ittifoqi tashqi siyosatida Janubiy Osiyo davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.
7. Hindiston tashqi siyosatida Afg'oniston muamosini yoritib bering.
8. AQSh tashqi siyosatida Janubiy Osiyo davlatlari.
9. Zamonaviy bosqichda Janubiy Osiyo mamlakatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.
10. "Hindiston va Pokiston yadro qurollari muammosi" mavzusida nutq tayyorlash.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиков М.М. Хорижий Шарк ва Фарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.
2. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.
3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.
4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.
5. Шарапов А.А. Осие-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.
6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.
7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.
8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

1.2. Pokiston zamonaviy xalqaro munosabatlarda

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalarni Pokiston Islom Respublikasining xalqaro munosabatlardagi o'rni hamda uning siyosiy jarayonlari borasida tasavvur hosil qilishlari uchun ko'maklashish;
- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;
- talabalarga Pokiston tashqi siyosati hamda ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlarni singdirish.

Tayanch tushuncha va iboralar: *Janubiy Osiyo, SAARK, SENTO (CENTO - The Central Treaty Organization), SEATO (SEATO - South-East Asia Treaty Organization) tashkilotlari, "Tolibon" harakati, Pokiston Islom Respublikasi, Jammu, Kashmir, Muhammad Ali Jinna, "Dyurand chizig'i", Belujiston, Pushtuniston.*

Asosiy savollar:

1. Pokiston tashqi siyosatining rivojlanish bosqichlari.
2. Pokiston tashqi siyosatida islom omili.
3. Hozirgi davrda Pokiston-Afg'oniston munosabatlari.
4. Hozirgi davrda Pokistonning Markaziy Osiyo respublikalari bilan o'zaro munosabatlari.

Pokiston tashqi siyosatining rivojlanish bosqichlari. Bugungi kunda Pokiston Islom Respublikasining siyosati murakkab balansli jarayonlar ta'siriga qaysidir ma'noda asoslangandir. Uning tarixiy, diniy, me'ros bilan bog'liq va geografik joylashuvi yuqorida aytib o'tgan murakkab muvozanatli tashqi siyosatning shakllanishiga sabab bo'ldi. Siyosatning asosiy ob'ekti sifatida Pokistonning hududiy birligi va xavfsizligini davlatning o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan davrdan e'tiboran ta'minlash bo'ldi. Pokiston tashqi siyosiy faoliyatidagi dastlabki va yangi davr 1947 yil uning mustaqillikni qo'lga kiritgan davrdan e'tiboran boshlandi.

Janubiy Osiyoda joylashgan va SAARK tashkilotining etakchisi sanalgan Pokiston, bugungi mintaqaviy va xalqaro siyosiy jarayonlarga o'zining etarli darajadagi ta'sirini ko'rsatib kelmoqda.

Agar geografik jihatdan mamlakatning joylashuv hududiga e'tibor beradigan bo'lsak, uning strategik muhim sanalgan mintaqada joylashganini ko'rishimiz mumkin.

Birinchidan, janubiy tomondan Arab Dengizi va Ummon ko'rfazi bilan tutashganligi nafaqat Pokistonning o'ziga, balki boshqa bir qancha shimolroqda joylashgan qo'shni mamlakatlarga ham dengizga chiqish imkonini beradi. Bu esa bugungi globalizatsiyalashuv jadallik bilan rivojlanayotgan davrda muhim strategik ahamiyatni kasb etadi;

Ikkinchidan, ayni paytda jahondagi notinch va murakkab siyosiy kurash borayotgan hududlarga chegaradosh bo'lganligi, ko'pgina yirik va qudratli mamlakatlarning Pokiston bilan bo'lgan munosabatlarida o'ziga xoslikni namoyon qilmoqda. Bu holatni birgina AQSh misolida olib qaraydigan bo'lsak, Pokiston bir vaqtning o'zida AQShning Afg'oniston va Eron bilan bog'liq strategik siyosatida geografik omili jihatidan muhim ahamiyat kasb etmoqda. Buning misoli sifatida 2001 yil 11 sentyabr voqealaridan so'ng dastlabki uch yil mobaynida AQSh hukumati tomonidan Pokiston harbiy holatini oshirish va yaxshilash uchun 4,2 mlrd. AQSh dollari miqdorida harbiy yordam ko'rsatdi.

Uchinchidan, Pokistonning Janubiy Osiyoda harbiy jihatdan katta kuchga ega mamlakat sanalishi va uning yadroviy qurolga egaligi albatta nafaqat Janubiy Osiyo mamlakatlarga, balki boshqa mintaq davlatlariga ham ushbu mamlakat bilan ehtiyotkorona siyosat olib borishlari kerakligini bildirib turadi.

Pokistonning yadroviy qurolga ega mamlakat sanalishi Janubiy Osiyo mintaqasida uning Hindiston bilan birgalikda etakchi mamlakat bo'lishiga sabab hamdir.

Yuqorida keltirib o'tilgan ayrim xususiyatlar Pokistonning jahon siyosiy maydonida nechog'lik muhim aktor ekanligini etarli darajada ko'rsatib turmoqda.

Barchamizga ma'lumki, bugungi kun zamonaviy xalqaro munosabatlarida faol aktor sifatida ishtirok etayotgan har bir mamlakat ushbu jarayonlardagi tashqi siyosiy faoliyatini o'ziga xos tamoyillar asosida shakllantirishar ekan, birinchi navbatda ikki muhim omilni hamisha asosiy faktor sifatida e'tiborga olishadi. Ular:

- mamlakat milliy-hududiy daxlsizligi;
- milliy davlat manfaatidir.

Ko'p mamlakatlardagi singari Pokiston tashqi siyosatida ham xavfsizlikni ta'minlash borasidagi harakat bosh masalalardan sanaladi.

Buning eng asosiy sababi sifatida mamlakatning o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan yildan e'tiboran aynan qo'shni bo'lgan mamlakat, Hindiston bilan hududiy masalalar bo'yicha kelisha olmasliklari bo'ldi.

Janubiy Osiyoda joylashgan bu ikki mamlakatning konfliktga borishi, ularning Britaniya kolonnasidan ozod bo'lgan vaqtda Jammu va Kashmir hududlariga egalik qilish bo'yicha murosaga kela olmasliklari tufayli vujudga keldi. Aynan shu omil mintaqada beqaror va ziddiyatni xavfsizlik tabiatining shakllanishiga sabab bo'ldi va hozirgi kungacha bu nizo davom etib kelmoqda.

Pokiston Islom Respublikasi¹ tashqi siyosatining shakllanishi va nisbatan tartibga solinishi, professor Xasan-Askari Rizvining "Pokiston tashqi siyosati: 1947-2004 yillarga nazar" nomli o'quv qo'llanmasida keltirilishicha, ettita bosqichli davr mobaynida olib borildi. Ularga quyidagilarni keltirish mumkin:

- 1947-53 yillar: Barcha mamlakatlarni etarlicha o'rganish va ular bilan do'stona munosabatlarni shakllantirish;

- 1953-62 yillar: G'arb mamlakatlari bilan hamkorlik;

- 1962-71 yillar: Mamlakatni xalqaro maydonda iqtisodiy tranzit hudud sifatida shakllantirish;

- 1972-79 yillar: Ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish va har xil muammo va harbiy harakatlarga qo'shilmaslik siyosati;

- 1980-90 yillar: Afg'oniston muammosi va AQSh bilan hamkorlik;

- 1990-2001 yillar: Sovuq urushdan keyingi davr va Pokistonning to'g'ri siyosiy pozitsiya tanlash holati;

- 2001 yildan keyingi davr: Pokiston va terrorizmga qarshi kurash.

Yuqorida keltirib o'tilgan Pokiston tashqi siyosiy faoliyatining shakllanish davriga qisqacha to'xtalib, ularga sharh bersak.

Pokiston tashqi siyosiy faoliyati shakllanishining birinchi davrida, ya'ni 1947-53 yillarda, mamlakat o'z tashqi siyosatidagi birinchi navbatda qaratilgan yo'nalish, bu qo'shni va boshqa mintaqalarda joylashgan davlatlar bilan do'stona munosabatlarni o'rnatish bo'ldi.

Pokiston davlatining asoschisi general Muhammad Ali Jinna AQSh va Avstraliya aholisiga radio orqali Pokiston haqidagi o'zining ikki muhim nutqini so'zlad. Shuningdek, 1947 yilning dekabr oyida

¹ Pokiston 1956 yilda yangi konstitutsiya ishlab chiqishi bilan birga "Islom Respublikasi" degan maqomni oldi.

Afg'oniston qiroli bilan bo'ladigan maxsus uchrashuv arafasida, ko'plab mamlakatlar bilan do'stona munosabatlarni o'rnatishga va rivojlantirishga kuchli istaklari borligini bildirgan edi. Bu harakatlarining dastlabki natijalari Birma (1948 yil, yanvar), Frantsiya (1948 yil, yanvar), AQSh (1948 yil, fevral), Turkiya (1948 yil, mart) va Afg'oniston (1948 yil, may) kabi davlatlar elchilarining o'z ishonch yorliqlarini Pokiston hukumatiga taqdim etib o'z faoliyatlarini boshlashlarida ko'rish mumkin edi.

Bundan tashqari Pokiston izchil ravishda xalqaro tashkilotlarga ham a'zo bo'lib ko'pgina xalqaro paktlarni imzoladi. Jumladan, mamlakatning G'arb mamlakatlari bilan yaqin munosabatlarini shakllantirishiga dastlabki muhim bo'lgan qadam, bu Bog'dod Paktiga a'zo bo'lishi, SENTO (CENTO - The Central Treaty Organization) va SEATO (SEATO - South-East Asia Treaty Organization) tashkilotlarining ham muhim a'zosi sifatida o'z faoliyatini boshlashida bo'ldi.

Pokiston otasi sifatida tilga olinuvchi general Muhammad Jinna o'sha paytda Pokiston tashqi siyosati haqida gapirar ekan quyidagilarni bildirib o'tgan. "Bizning tashqi siyosatimiz jahon millatlari bilan do'stona va yaxshi munosabatlar asosidagi faoliyatga asoslangan. Biz davlat va millatga qaratilgan har qanday agressiv munosabatlarni hurmat qilmaymiz. Shunga ishonamizki, har doim ham milliy va ham xalqaro munosabatlarda samimiylilik va to'g'rilik printsiplari asosida o'z faoliyatimizni olib boramiz va jahon xalqlari orasida rivojlanish va tinchlikni ta'minlash yo'lida har qanday kontributsiyani ayamaymiz. Pokiston hech qachon jabr zulm ko'rgan va qiynalgan jahon halqlarini va BMT nizomi printsiplarini qo'llab-quvvatlashda hech bir kamchilikka yo'l qo'ymaydi", - deya ta'kidlagan edi.

Pokiston BMTning to'laqonli a'zosi sifatida 1947 yil 30 sentyabrda o'z tashqi siyosiy faoliyatini yanada rivojlantirdi. Uning ko'pgina tashkilotlar doirasida liderlik qilishi, ko'plab mamlakatlar bilan ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirishga sabab bo'ldi.

Tashqi siyosiy faoliyat shakllanish davrining ikkinchi bosqichida (1953-62 yillar) Pokiston asosiy e'tiborini G'arb davlatlari bilan ko'p tomonlama munosabatlarni rivojlantirishga qaratdi. Bu davrda Pokiston ayniqsa AQSh bilan o'z munosabatlarini xavfsizlik, harbiy va iqtisodiy jihatdan yanada mustahkamladi. Buning asosiy sababi sifatida, ushbu vaqtda Pokiston milliy xavfsizligi borasida va

mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash jarayonida birinchi navbatda G'arb mamlakatlari ko'magiga etarlicha muhtoj edi. Chunki mamlakat bu paytda shimolda Afg'oniston, Janubiy Sharqda Hindiston bilan bog'liq muammolar ta'siri ostida edi.

Yuqoridagi holatning amalga oshishiga yana bir sabab, o'tgan asrning 50-yillari boshida, aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, 1952 yilda jahon bozorida jut¹ va paxta tolasi narxining keskin tushishi, Pokiston tashqi savdo tizimiga ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek 1952-1953 yillarda mamlakatda bug'doy etishmovchiligining ham bo'lishi yuqorida ta'kidlab o'tgan omillarning bo'lishiga sabab bo'ldi. Albatta bunday vaziyatlarda birinchilardan bo'lib AQSh hukumatining Pokistonga katta miqdordagi beg'araz yordamini ko'rsatishi, mamlakat tashqi siyosatida G'arbg'a yo'naltirilgan vektorning shakllanishiga sabab bo'ldi.

Ushbu davrga xos yana bir muhim xususiyatni aytib o'tadigan bo'lsak, bizga yaxshi ma'lumki, aynan 1950-1965 yillar Pokiston ichki va tashqi siyosatida eng asosiy qaratilgan e'tibor mamlakat xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, Jammu va Kashmir hududlari ustida Hindiston bilan bo'lgan urushlarda eng asosiysi mamlakat manfaatlarini harbiy yo'l bilan bo'lsada himoyalashga qaratilgan. Pokistonning harbiy jihatdan biroz Hindistondan orqada bo'lishi, uning kuchli tashqi siyosat yuritish orqali mamlakatni qo'llab-quvvatlovchi tarafdorlarni ko'proq topishga undadi.

Bu davrga kelib asosan, AQSh va Xitoy davlatlari bilan harbiy sohada qilingan hamkorlik va ushbu mamlakatlarning Pokistonga qilgan kontributsiyalari, davlatning Hindiston bilan bo'lgan nizolarida juda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Birgina ushbu ko'makni AQSh misolda ko'rib o'tadigan bo'lsak, quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tishimiz mumkin. Pokiston AQSh hukumatidan deyarli 650 mln. AQSh dollari miqdorda harbiy holatning barqarorligini ta'minlash va harbiy sohani rivojlantirish uchun yordam olgan. Shuningdek, F-104, B-57, B-86 va C-130 harbiy va yuk tashuvchi samolyotlar, harbiy kema va jihozlar, radar va elektron asbob-uskunalar kabi bir qancha jihozlarni yordam sifatida oldi.

Demak, yuqoridagi jumladan ko'rinib turibdiki, Pokiston tashqi siyosatida amalga oshirilgan aniq faoliyat, davlatga juda muhim vaziyatlarda yaqin xalqaro hamkor mamlakatlarning kerakli yordamini

¹ Jut (en, jute) – Pokiston va Hindistonda etishtiriladigan kanop bo'lib, tolasidan mato to'qishda foydalaniladi.

berishga va Pokiston xavfsizligini ma'lum darajada himoyalashiga sabab bo'ldi.

Pokiston tashqi siyosatida islom omili. 2001 yil 11 sentyabr voqealaridan keyin Pokistondagi vaziyat keskin o'zgardi. Hukumatning AQSh boshchiligidagi NATO alyansining Afg'onistonda faoliyat yuritishini qo'llab-quvvatlagandan so'ng, mamlakat shimoliy hududlaridagi terroristik guruhlar harakati ham keskin kuchayib ketdi. Pokiston hukumati tomonidan Sovuq urush davrida Afg'onistonda AQSh yordamida shakllantirilgan "Tolibon" harakatini ham o'z vaqtida qo'llab-quvvatlagan. Mamlakatning Hindiston bilan Jammu va Kashmir masalalari borasida bir necha yillik mojarosi, hududda davlatga qarashli bo'lmagan Militant harakatini kuchayishiga sabab bo'ldi. 2001 yilgacha Pokiston hukumati bilan murosada bo'lgan Militant harakati vakillarining NATO tomonidan Afg'onistonda Tolibon hukumati va unga aloqador bo'lgan guruhlarini, shu o'rinda Pokiston shimoliy sarhadlarini ham jangarilardan tozalashga qaratilgan faoliyatning boshlanishi bir tomondan Militant harakati guruhlarining hukumat bilan kelishmovchilikga borishlariga sabab bo'ldi va oqibatda Pokiston keyingi vaqtlarda terroristik faoliyatlar kuchaygan mamlakatga aylandi.

Qisqacha qilib Pokistonda bugungi kunda faoliyat yuritayotgan terroristik tashkilotlar to'g'risida gapiradigan bo'lsak, 2008 yilning 16 yanvarida Xalqaro Tinchlik bo'yicha Karnegi Jamg'armasi tadqiqotchisi Eshli Tellis Pokistonda faoliyatda bo'lgan terroristik va ekstremistik guruhlarini quyidagi yo'nalishlarga bo'lgan:

- Turli sektarlarga aloqador guruhlar. (Sunni Sipoh – e- Shahaba va Shia Tehrik - e-Jafriya);

- Anti-Hind guruhlar. Mazkur guruhlar doimiy ravishda Pokiston Ichki Razvedka Xizmati tomonidan qo'llab-quvvatlangan. (Lashkar -e-Toiba (LeT), Jish-e-Muhammad (JeM) va Harakat ul Mujohidin (HuM))

- Afg'on Tolibonlari. Haqiqiy Tolibon harakati va uning Qandahordagi rahbari Mulla Muhammad Umar Pokistonda faoliyat yuritishga katta umid bog'laganlar;

- Al-Qoida va uning tarafdorlari;

- Pokistonlik "Tolibonlar". Baytulloh Maqsud boshchiligidagi Janubiy Vaziristondagi Maqsud guruhi, Mavlono Faqir Muhammad va Mavlono Qazi Fazluloh rahbarlik qilayotgan Tehrik-e-Nafaz-e-

Shariat-e-Muhammadi (TSNM) guruhi va Mangal Box Afridi rahbarligidagi Lashkar-e-Islomiya kabilarni aytish mumkin.

Bu kabi terroristik va ekstremistik guruhlarining Pokistonda faoliyatda bo'lishi mamlakatning faqatgina ichki siyosiy muvozanatini buzibgina qolmay, balki uning tashqi siyosatidagi faoliyatiga hamma o'zining katta ta'sirini ko'rsatishi aniq. Shuning uchun ham Pokiston hukumati iloji boricha G'arb va Sharq allianslari sifatida xalqaro siyosatchilar tomonidan aytilayotgan NATO va ShHT doirasida teng pozitsion munosabatlarni olib borishga harakat qilmoqda.

AQSh sobiq Davlat Bosh Kotibi Medlin Olbrayt ta'kidlaganidek: "O'zining Yadro quroliga egaligi, terrorism, jamiyati, korruptsiya, juda sust iqtisodiy rivojlanishi, hukumat sohasidagi notinchligi, kritik xususiyatga ega geostrategik joylashuvi bilan Pokiston Obama hukumatining asosiy e'tiborida bo'lishi aniq".

2008 yilning dekabr oyida NBS (NBC) muxbirlariga bergan intervyusida Amerika Qo'shma Shtatlarining sobiq Prezidenti Barak Obama quyidagi fikrlarni bildirgan edi: "Biz Afg'onistondagi vaziyatni Pokistondagi notinchlikni hal qilmay turib, bartaraf eta olmaymiz". 2008 yilning noyabrda Mumbayda bo'lgan portlash natijasida Hindiston hukumatining Pokiston militant harakatini bunda ayblashi va unga nisbatan harakatni boshlashi rasmiy Dehli va Islomobod o'rtasidagi munosabatlarning sovuqlashuviga sabab bo'lgan edi. Shuning uchun ham yangi AQSh hukumati iloji boricha Janubiy Osiyo mintaqasida ham tinchlikni o'rnatishga katta e'tiborini berishi aniq.

Umuman olganda, Pokiston tashqi siyosati bir necha yillar mobaynida shakllana borib, mamlakat oldida turgan maqsadlarga erishish jarayonida goh diplomatik gohida esa harbiy strategiyalarining amalga oshirish bilan ta'minlashga harakat qilindi. Bunday yo'nalishda davlat siyosatining olib borilishi, professor Hasan Askari Rizvi ta'kidlaganidek: "...mintaqaviy va xalqaro vaziyat dinamikasiga qarab belgilandi".

Ayni paytda Pokiston milliy xavfsizligi, tinchligi va iqtisodiy rivojlanishini inobatga olgan holda xalqaro munosabatlarning muhim ishtirokchisi sanaladi. Ayniqsa diniy ekstremizm va terrorismga qarshi kurashda ham. Shu sababli Pokiston tashqi siyosatini shakllantirishda va to'g'ri olib borishda yuqorida keltirilib o'tilgan omillarni inobatga olgan holda faoliyat yuritishni muhim deb hisoblaydi.

Pokiston Islom Respublikasi siyosiy partiyalari faoliyatini tahlil qilar ekanmiz, ushbu siyosiy partiyalarning mamlakat va jamiyat hayotida muhim ahamiyatga ega siyosiy institutlar sifatida o'rniga katta baho bergan holda ularning Pokiston va dunyo hamjamiyati o'rtasidagi munosabatlarning bevosita yoki bilvosita ishtirokchilari ekanliklarini, mamlakatning nafaqat ichki siyosatini shakllantirilishida, balki davlatning tashqi siyosat borasidagi faoliyatida ham juda faol ishtirok etib, ushbu jarayonga o'z ta'sirini ko'rsata oladigan siyosiy kuch ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Hozirgi davrda Pokiston-Afg'oniston munosabatlari. Pokiston va Afg'oniston bir-biriga qo'shni bo'lgan musulmon mamlakatlaridir. Pokiston mustaqil davlat bo'lgan vaqtdan boshlab ular o'rtasida murakkab o'zaro munosabatlar vujudga kelmoqda. Ikki davlat munosabatlaridagi asosiy muammo "Buyuk Pushtuniston" va "Dyurand chizig'i" muammolaridir. Shuningdek, Pokiston Afg'onistondagi o'zaro ichki nizolarda "Toliblar harakati"ni qo'llab-quvvatlab ularga harbiy, siyosiy va iqtisodiy yordam berib kelmoqda.

Xususan, Pokiston Islom Respublikasi hamda Afg'oniston Islom Respublikasi munosabatlarida Federal boshqaruvdagi qabilalar hududi (FBQH) bilan bog'liq bo'lgan muammolar saqlanib turibdi. Mazkur mamlakatlar tashqi siyosiy strategiyalarini ishlab chiqishda pushtunlar masalasi doim kun tartibida birinchi o'rinda turgan.

Ta'kidlash kerakki, FBQH yashovchi 4 mln. aholining 90% ni pushtunlar tashkil etadi. Pushtunlarning umumiy soni 38 mln. kishini tashkil etib, ulardan 12,5 mln. Afg'oniston hududida, 25 mln. Pokistonda istiqomat qilishadi.

Ikki davlatda yashovchi pushtunlarni birlashtiruvchi yagona "Buyuk Pushtuniston" davlatini qurishga intilishlar FBQHni notinch joyligicha saqlanib qolishiga sabab bo'lmoqda.

Barcha pushtunlar ya'ni, Afg'on va Pokiston pushtunlarining birlashishi, jangovor harakatlarni amalga oshirishga intilishi Pokiston Islom Respublikasining yaxlitligiga real tahdid yaratishi mumkin.

XX asrning boshlarida Qobulda Pushtuniston davlatini tuzishga bo'lgan intilishlar yuzaga kelib, "Pushtun ayirmachilik harakati" paydo bo'lgan. Keyinchalik bu harakat Pokistonning Shimoliy-g'arbiy chegara viloyati hamda Belujistonga kirib borgan va mahalliy hokimiyatga muammolar tug'dira boshlagan.

Afg'onistonning shimoliy-sharqiy viloyatlaridan Pokistonning Shimoliy-g'arbiy chegara viloyatiga qochoqlarning ommaviy chiqishi

birinchidan, pushtun aholisining ko'payishiga, ikkinchidan, uning radikallasuviga yordam bermoqda. Bu esa mujohidlarning qurolli shakllanishiga va lagerlarda tayyorlanishiga hamda ular siyosiy faoliyatining faollashuviga olib kelmoqda. Bunday hatti – harakatlarning barchasi mahalliy pushtun aholisini asta-sekin o'ziga tortib ketmoqda.

Rossiyalik siyosatshunos D.Vertoxurovning fikriga ko'ra, mintaqadagi beqarorlikdagi bosh muammo pushtunlar milliy davlatchiligi belgilanishining tugatilganligidir. Bu Britan siyosatining natijasi bo'lib hisoblanadi. Bu muammoni echishning uchta usulini qo'llash mumkin.

Birinchi usul Afg'onistonni to'liq pushtun davlatiga aylantirish;
Ikkinchi usul "Dyurand chizig'i" yonida Afg'oniston-Pokiston konfederatsiyasini yaratishdan iborat;

Uchinchi usul esa Afg'oniston-Pokiston chegarasidagi "Erkin zona"da "Pushtuniston" rahbarlarini amalda sinab ko'rishdir. Muammoni echishning ushbu usullari Afg'oniston va Pokistonni yuqori darajada zaiflashtiradi va davlatlar hududining ma'lum bir qismining qo'ldan chiqishiga olib keladi.

Ba'zi ekspertlar "Pushtun" muammosini echishning quyidagi ikki usulini ko'rsatib o'tadilar:

Birinchisi, Afg'oniston va Pokiston hududida "Dyurand chizig'i"da ikki pushtun avtonomiyasini tuzish;

Ikkinchisi, "Dyurand chizig'i"ni yo'qotish, pushtun xalqini birlashtirish va hozirgi afg'on-pokiston chegarasida yangi mustaqil Pushtuniston davlatini yaratish.

Pokiston va Afg'oniston o'rtasidagi asosiy muammolardan biri "Dyurand chizig'i" muammosi bo'lib, ikki tomonlama munosabatlarning yaxshilanishiga hamda mintaqa xavfsizligiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Xususan, Pokiston va Afg'oniston davlatlari o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashishi ikki davlatni ajratib turuvchi 1,5 ming km.lik chegara, ya'ni "Dyurand chizig'i"ning rasmiy Qobul tomonidan tan olinmasligi bilan boshlangan. Bu chegara to'g'risidagi shartnomani Qobulda Afg'onistonlik Abduraxmon va ingliz Hindistonining tashqi ishlar bo'yicha kotibi M.Dyurandlar 1893 yil 12 noyabrda imzolaganlar. Keyinchalik 1905, 1919, 1921 yillarda ingliz-afg'on shartnomasi bilan tasdiqlangan.

Pokiston tomonining aytishicha, Pokiston va Afg'oniston o'rtasida hech qanday chegara muammosi yo'q. Chegara 1921 yildagi

kelishuv bilan rasmiy ravishda tasdiqlangan. Pokiston hukumati Afg'oniston va Pokiston o'rtasidagi "Dyurand chizig'i"ni xalqaro tan olingan chegara deb hisoblaydi.

Shuningdek, Pokiston prezidentining Nyu-Yorkda AQSh sobiq davlat kotibi K.Rays bilan uchrashuvida Afg'oniston bilan chegarasiga sim o'rnatishini aytib o'tdi.

Afg'onistonning sobiq prezidenti H.Karzay esa uning bu taklifiga qarshi chiqib, to'siq o'rnatish muammoni hal qilmasligini, balki Pokiston hududida hukumatga qarshi chiqishlarning vujudga kelishiga sabab bo'lishini ta'kidlab o'tdi. Chegara hududlarida bir-biriga yaqin qabilalar yashaydi. Chegaraga to'siqning qo'yilishi nafaqat qabilalarni, balki oilalarni ajratib tashlaydi.

Bundan tashqari Afg'oniston hukumati hamda BMT Pokistonni "Toliblar harakati"ni qo'llab-quvvatlayotganlikda hamda jangarilarning Afg'oniston hududiga kirishiga yordam berayotganlikda ayblamoqda.

Jumladan, Oxirgi vaqtda Islomobod va Qobul munosabatlari sezilarli darajada yomonlashdi. Asosiysi shundaki, Pokistonning Afg'oniston bilan chegaradosh bo'lgan qabilalar joylashgan hududida Toliblar tarkibiga kiruvchi turli xalqaro terroristik tuzilmalar faollashishda va o'z bazalariga ega bo'lishda davom etmoqdalar.

Pokiston Afg'oniston munosabatlari 2006 yilning oxirgi bir necha oylarida keskinlashganini ko'rishimiz mumkin. Bu bevosita Afg'on-Pokiston chegaralariga "ko'chib kelgan qabila zona"laridagi beqaror vaziyat bilan bog'liqdir. "Toliblar harakati", shuningdek bir qator boshqa terrorchilik yo'nalishidagi tashkilotlar kam nazoratdagi Islomobod hududida o'z faoliyatini amalga oshirish uchun amaliy imkoniyatga ega bo'lmoqdalar.

Qobul ma'muriyati Pokistonni ommaviy ayblash bilan chiqmoqda, ya'ni uning fikricha, Afg'oniston prezidenti H.Karzay pozitsiyasiga shubha uyg'otib, Afg'oniston bilan munosabatlarida qo'poruvchilik faoliyatlarini amalga oshirishga yo'l qo'yib bermoqda. Afg'oniston hukumati "ko'chib kelgan qabilalar zonasi"dagi Toliblarni qo'llab-quvvatlash kayfiyatidagi kuchlarni bartaraf etish yo'nalishidagi Islomobod siyosatining natijalariga ochiqchasiga shubha bildirmoqda.

Shuningdek, 2006 yil Vashingtonda uch tomonlama Afg'on-Pokiston-AQSh uchrashuvi o'tkazilib, Loyi Jirg'a bilan hamkorlikda

chegara xavfsizligini ta'minlashga oid savollar bo'yicha kelishuvlar imzolandi. Lekin bu amalga oshmadi. Chunki Afg'oniston tomonining fikricha, buni amalga oshirish uchun nafaqat pushtun etakchilari, balki boshqa qabila etakchilari ham, chegaradagi etnik guruh vakillari ham ishtirok etishi zarur.

BMTning yuqori martabali namoyondalari ham borgan sari ochiqchasiga Pokistonni afg'on hududiga o'tuvchi jangarilarga qarshi kurash olib bormaganlikda, Pokiston maxsus xizmatini esa ularga yo'l qo'yib berayotganlikda ayblamoqda. Shu bilan birgalikda ular Vaziriston kelishuvini ham tanqid ostiga olib, buni ekstremistlarga "ochiq yon bosish" deb atamoqda.

Ekspertlarning fikrlariga ko'ra, Pokiston parlamentining beshdan bir qismini islom fundamentalistlari va mamlakat armiyasining yuqori mansabdorlari tashkil etadi. Aynan ular "Toliblar harakati"ni qo'llamoqdalar. Bundan tashqari, Pokiston aholisining ko'pchilik qismi ham Toliblarga ko'mak bermoqda. Jamoatchilik fikri so'rovlari natijasiga ko'ra, AQShning terrorizmga qarshi jangga kirishini Pokistonliklarning 30%i qo'llab-quvvatlagan.

AQSh, NATO va Afg'oniston vakillari esa "Toliblar harakati"ning qarorgohi Pokistonning Kvetta shahrida joylashgan deb hisoblamoqdalar. Pokiston prezidentining qayd etishicha, jangarilar chegarani kesib o'tib harakat qilmoqda, ularning bazasi Afg'onistonda joylashgan ammo, "Toliblar harakati" Pokistondan qo'llab-quvvatlanmoqda.

Ma'lumotlarga qaraganda, Pokistonning Shimoliy – g'arbiy chegara provintsiyasida 20 mingta madrasa (diniy maktab) mavjud bo'lib, ular Fors ko'rfazi musulmon mamlakatlari tomonidan moliyalashtirilmoqda. U erda pushtun yoshlari Afg'oniston va Markaziy Osiyo mintaqasida ziddiyatlarni vujudga keltirish va unda ishtirok etish uchun mafkuraviy va harbiy jihatdan tayyorlanadi.

2007 yil 11 avgustda Qobulda prezident P.Musharraf Pokistonga "Toliblar harakati"ni qo'llab-quvvatlaganini tan oldi. Shu paytgacha Islomobod Toliblar harakatiga o'zining aloqadorligini qat'iy ravishda rad etib kelayotgan edi.

Pokiston sobiq prezidenti P.Musharraf CNN telekanaliga bergan intervyusida aytishicha, Afg'oniston maxsus xizmati Pokistonga qarshi maxfiy operatsiya o'tkazgan. Avval Pokiston tashqi ishlar vaziri rasmiy Qobulni Pokistonning Belujiston viloyatiga qurol

yuborishda ayblagan edi. Afg'oniston esa Pokistonni qurol va terroristlarni tarqatayotganlikda ayblamoqda.

O'z o'rnida Pokiston tomoni Toliblarning qurolli faolligini Afg'oniston Islom Respublikasining o'z mamlakatida tartib o'rnata olmasligida deb, ayblamoqda. Shu bilan birgalikda Dehlini ham ayblab, Hindiston va Afg'oniston o'z bosh elchixonalarini orqali pushtun va beluj qabilalarini Pokiston hukumatiga qarshi qo'yimoqda va qurollantirmoqda.

AQSh bir qancha vaqt Pokiston – Afg'oniston munosabatlarida faol vositachi, biroq betaraf davlat sifatida rol o'ynab keldi. So'nggi vaqtlarda esa AQSh ma'muriyati Afg'oniston hududiga kirib kelayotgan jangarilarga nisbatan tegishli choralar ko'rishni Pokistondan talab qilmoqda.

Xususan, bu Pokistonga nisbatan nafaqat siyosiy diplomatik choralar, balki harbiy kuch xarakteridagi choralarni ko'rish to'g'risidagi ogohlantirishlarda o'z ifodasini topmoqda.

2001 yil 11 sentyabr voqealaridan keyin Pokistonning "afg'on siyosati" o'zgardi va Afg'onistondagi xalqaro antiterroristik operatsiyalarda ishtirok eta boshladi. Pokiston va AQSh maxsus xizmatlari "Al-qoida" a'zolarini topish va "Toliblar" harakatini oldini olish borasida hamkorlik qila boshladilar.

2007 yil fevralda AQSh sobiq vitse prezidenti Dik Cheyni Islomobodga keldi va P.Musharrafni Pokistonning Shimoliy – g'arbiy chegara viloyatlaridagi ko'p sonli baza va lagerlarni yo'qotish hamda radikal islomiylarga qarshi kurashni faollashtirishga chaqirdi.

Shundan so'ng 2007 yilning may oyida Pokistonning Shimoliy Vaziriston viloyatidagi jangarilar lageri ushbu davlat armiyasi tomonidan yo'q qilindi.

Bundan tashqari, Pokiston va Afg'oniston o'rtasida o'zaro kelishuv hamda barqarorlikni ta'minlash masalalari ham ko'rib chiqilmoqda ammo hozirgi paytgacha biror natijaga erishilganicha yo'q.

2006 yil 7 sentyabrda Pokiston prezidenti P.Musharrafning Afg'onistonga tashrifi chog'ida aytishicha, mamlakatning Afg'oniston bilan chegaradosh mintaqalarida xavfsizlikni ta'minlash uchun "Toliblar harakati" va "Al-Qoida" guruhlariga hamda terroristik tashkilotlarga qarshi kurashishda Pokiston tomoni choralarni yuqori darajada davom ettiradi. Bu Pokiston va Afg'oniston manfaatlariga javob beradi.

2007 yilning aprel oyida esa Anqarada prezidentlar P.Musharraf va H.Karzaylarning navbatdagi uchrashuvi bo'lib o'tdi. Uning natijalariga ko'ra, Turkiya ishtirokida uch tomonlama ishchi guruhi Afg'oniston Islom Respublikasi va Pokiston Islom Respublikasi o'rtasida ishonchni mustahkamlash chora – tadbirlari bo'yicha kelishuvga erishildi va Anqara deklaratsiyasi qabul qilinib, unga ko'ra ikki tomon har qanday qo'poruvchilik va terroristik akt ko'rinishlarini yo'q qilish majburiyatini olish holati qayd etildi.

2007 yil 9 avgustda esa Pokiston va Afg'oniston hududining katta qismida yashovchi pushtun qabilalari Qobulda Oliy Kengash hisoblangan Jirg'ada o'z ishini boshladi. Yig'ilishda Afg'oniston Islom Respublikasi prezidenti Hamid Karzay va Pokiston bosh vaziri Shavkat Aziz, shuningdek, 600 ga yaqin pushtun millatiga mansub obro'li shaxslar ishtirok etdilar. Qabila boshlig'i va oqsaqollarni chaqirishdan maqsad yarashtirish yo'llarini topish edi.

Bundan tashqari, Jirg'ada xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash bilan bog'liq masalalar ham ko'rib chiqildi. Ma'lumotlarga qaraganda, Jirg'a ishida xalqaro kuzatuvchilar ham ishtirok etgan. Ta'kidlash joizki, ko'pchilik ishtirokchilar va kuzatuvchilar Jirg'aning amaliy natija berishiga shubha bilan qarab, uning Pokiston – Afg'oniston munosabatidagi tinchlikni bartaraf qilishiga ko'zi etmasligini bildirishdi. Bu so'z o'z navbatida, Islomobod va Qobul o'rtasida keskinlik saqlanib qolishini bildiradi.

"BBC" ma'lumotlariga qaraganda, Pokiston etakchisi ikki mamlakat hukumatlari mintaqada ekstremizmga qarshi kurash olib borishi haqida o'z fikrlarini aytib o'tdi. Bunga shubha yo'q, chunki Pokiston prezidentining aytishicha, biz bu elementlar faoliyatini hududda yo'q qilishimiz kerak. Toliblar Afg'oniston xalqining bir qismidir Qobul ularni tinch hayotga qaytishga da'vat qilishi kerak.

Afg'onistonning sobiq Prezidenti Hamid Karzayning qayd etishicha, Pokistonning "Toliblar harakati" va boshqa terroristik guruhlariga qarshi kurashga so'z berishi Afg'oniston uchun katta va yaxshi ish bo'ladi. Bu davlatlar o'zaro ishonchli munosabatlarni o'rnatishlari zarur.

Buyuk Britaniya mudofaa vazirining sobiq o'rinbosari Kim Xauellsning ta'kidlashicha, qachonki Pokiston Tolibon jangarilarini qo'llab-quvvatlashdan o'zini tiysa va ularning lagerlarini o'z hududidan yo'qotsa, Afg'onistonda tinchlik va xavfsizlik ta'min-

lanadi. Pokiston va Afg'oniston "Toliblar harakati" va "Al-Qoida"ga qarshi kurashsa, ikki davlat o'rtasida ishonchli qo'shniçilik munosabatlari faqat yaxshilanadi.

Pokistonning Afg'oniston bilan munosabatlarida ham bir qator muammolar o'z echimini topmasdan kelmoqda. Bunday muammolarning birinchisi pushtun muammosi bo'lib, ikki davlatning chegara hududida "Buyuk Pushtuniston" davlatini tuzishga bo'lgan separatistik harakatlarni amalga oshirishga harakat qilmoqdalar. Ularning separatistik harakati mamlakatlarda ichki beqarorlikning vujudga kelishi va uning rivojlanishiga hamda millatlar o'rtasida konfliktlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, "Buyuk Pushtuniston" davlatining tuzilishi ikki davlatni ham iqtisodiy ham siyosiy jihatdan kuchsizlanishiga hamda Pokistonda boshqa millatlarning ham separatistik harakatlarining paydo bo'lishiga va uning kuchayishiga olib keladi.

Hozirgi davrda Pokistonning Markaziy Osiyo respublikalari bilan o'zaro munosabatlari. Bugungi kunda Pokistonning Markaziy Osiyo davlatlariga nisbatan olib borayotgan tashqi siyosatining asosini iqtisodiy yo'nalishda energetika, elektrenergiya, transport-kommunikatsiya, bank sohasi hamda siyosiy yo'nalishda xavfsizlik va mudofaa sohasi tashkil etadi.

So'ngi yillarda Pokiston Islom Respublikasi va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida xavfsizlik va mudofaa sohalarida siyosiy hamkorlik va kelishuvlar sekin-asta mustahkamlanib bormoqda.

Xususan, Markaziy Osiyo mamlakatlari afg'on muammosi, u bilan bog'liq tinçlik va barqarorlik masalalarida, diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash, qurol va giyohvand moddalarni noqonuniy tashib o'tish kabilarda Pokiston bilan munosabatlarni rivojlantirishdan manfaatdor. Bu masalalarda Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida O'zbekiston va Qozog'iston Pokiston bilan aloqalari ancha quyuq rivojlangan.

O'zbekiston o'zining diniy ekstremistik guruhlar, birinchi navbatda, tolibonlar tor-mor qilganidan so'ng, Pokistonning Vaziristonida pushtun qabilalari orasida yashirib yurgan Amir Usmon boshchiligidagi Turkiston Islom Harakati (TIH) faoliyatidan tashvishda ekanligini bildirdi. Pokiston O'zbekiston bilan 2001 yilda O'zbekiston Islom Harakati a'zolarini tutish, qo'lga olish va berishda o'zbek hukumatiga yordam ko'rsatish majburiyatini olgan holda bitim imzoladi.

Prezident P.Musharrafning 2005 yil 5-6 martdagi Toshkentga qilgan safarida "xalqaro terrorizmga qarshi kurashda hamkorlik qilish

to'g'risida"gi bitimni imzoladi hamda mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash masalalarini muhokama qildilar. Andijon voqealaridan so'ng Pokiston O'zbekiston pozitsiyasini qo'llab - quvvatladi.

Pokistonning Markaziy Osiyo mintaqasida barqarorlikni ta'minlash borasidagi hamkorligining ustivorlik kasb etayotgan omillaridan biri bu iqtisodiy manfaatdorlik ekanligini ta'kidlash joiz. Bu so'nggi 5 yil davomidagi iqtisodiy o'sishining ildamligi, energiya resurslar iste'molining ortishi bilan bog'liq. Pokiston o'zining energetik xavfsizligini ta'minlash borasida energiya resurslar bilan muntazam ta'minlab turuvchi muqobil manbalarga muhtojdir.

2005 yil 1 yanvar holatiga ko'ra, Pokistonda uglevodorod xom ashyosi zahirasi 27 mlrd. barr.ni, tabiiy gaz zahiralari 282 trln. kub m.ni tashkil etadi. 2005 - 2006 moliyaviy yilida neft xom ashyosi va neft mahsulotlari importi 3033,4 mln. AQSh dollarini tashkil etib, o'tgan yilga qiyoslaganda 62%ga yuqoridir. Har yili energiya resurslar iste'moli 10%ga o'smoqda.

Ekspertlarning hisob-kitoblariga qaraganda, o'z konlaridan qazib olingan qazilmalar hajmi Pokistonning energiya resurslarga bo'lgan talabini qondirishga etmaydi. Shu bois kelajakda energiya resurslarning katta qismini Pokiston chetdan olishga majbur bo'ladi. Bu holat Pokiston hukumati iqtisodiy siyosatining asosiy negizi energetika jabhasida Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish zarurligini ko'rsatadi. Turkmaniston, Afg'oniston hukumati hamda AQSh Yaponiya kabi qator nufuzli xalqaro donorlar tomonidan siyosiy qo'llab-quvvatlanayotgan "Transafg'on gaz quvuri" qurilishiga Pokiston qiziqish bilan qaramoqda. Loyihaning texnik-iqtisodiy asosini tayyorlash uchun maqsadli grantni Osiyo Rivojlanish Banki ajratdi. Hozirga kelib ushbu loyihaning texnik-iqtisodiy asosi tayyor hamda loyihadagi mamlakatlar o'rtasida bitim tuzilgan (2007 yil dekabr). Biroq salohiyatli sarmoyadorlar Afg'onistondagi notinçlik hamda Markaziy Osiyo va Kavkazdagi bir necha yirik eksport quvur o'tkazgichlarning bir vaqtda ishga tushishi bilan bog'liq geoiqtisodiy ahvol va yana mintaqadagi etakchi davlatlar bilan raqobatning kuchayishi kabi sabablarga ko'ra, loyihaning amalga oshishiga ishonchsizlik bilan qaramoqda.

Bir vaqtning o'zida Pokiston unga do'stona munosabatda bo'lgan Xitoy hududi orqali Markaziy Osiyodagi energetika bozoriga yo'l qidirib shimoliy-sharqiy yo'nalishda o'z faolligini oshirmoqda.

Bu borada Qoroqurum shossesi orqali transport aloqa o'rnatish Pokiston uchun istiqbolli bo'lib ko'rinmoqda. Bugungi kunda Pokiston Islom Respublikasining Markaziy Osiyo respublikalari bilan o'zaro hamkorlik munosabatlari rivojlanib bormoqda.

Mavjud ma'lumotlar tahliliga ko'ra, tomonlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarda transport – kommunikatsiya sohasi, xususan, avtomobil yo'llarini qurish va ishga tushirish borasidagi aloqalar asosiy o'rinni egallaydi.

Mazkur sohadagi hamkorlik munosabatlari 1995-2007 yillarda imzolangan quyidagi normativ-huquqiy hujjatlarga asoslanadi:

1 «Qoroqurum shossesi orqali tranzit yuk tashish to'g'risida»gi to'rttomonlama Bitim (Xitoy, Pokiston, Qozog'iston, Qirg'iziston o'rtasida imzolangan);

2 «Xalqaro avtomobil qatnovi to'g'risida»gi Memorandum (Qozog'iston va Pokiston o'rtasida imzolangan);

3 «Transport-kommunikatsiya sohasida o'zaro kelishuv to'g'risida»gi

Protokol (Tojikiston va Pokiston o'rtasida imzolangan);

4 «Karachi va Gvdar portlariga chiqish bo'yicha uch tomonlama kelishuv»

(O'zbekiston, Pokiston va Afg'oniston o'rtasida imzolangan);

5 «Karachi-O'sh-Bishkek transport koridorini yaratish to'g'risida»gi

kelishuv va boshqalar.

Hozirgi kunda Pokiston va Markaziy Osiyo davlatlarini o'zaro bog'lovchi bir qator muqobil avtomobil transport yo'laklarini barpo etishga oid loyihalar amalga oshirilmogda.

Jumladan, Qozog'iston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining ma'lumotiga ko'ra, 2006 yilda Qoroqurum yo'nalishida "Pak Caspion Trade Link" (Pokiston) transport kompaniyasi bilan hamkorlikda "Islomobod-Qoshg'ar-Bishkek-Almati" avtomobil yo'li qurilib bitkazildi va mazkur yo'nalishda avtomobil transporti qatnovi amalga oshirilmogda.

Hozirda Pokiston va Tojikiston o'rtasida Vaxan darasi (Tojikiston) orqali o'tadigan avtomobil yo'li qurilishi loyihasi ishlab chiqilmogda. Mazkur yo'l "Dushanbe-Xorog-Ishkashim (Tojikiston) - Barogil dovoni (Afg'oniston) - Gupis - Gilgit (Hindiston) - Karachi (Pokiston)" yo'nalishida qurilishi rejalashtirilmogda. Mutaxassislar-

ning fikricha, ushbu transport koridorining birgina "Barogil-Gilgit" qismini barpo etish uchun 200 mln. AQSh dollari miqdoridagi mablag' sarflanishi ko'zda tutilgan.

Shuningdek, mazkur yo'lni Pokiston-Qirg'iziston hamkorligida "Dushanbe-O'sh-Bishkek" yo'nalishida davom ettirish bo'yicha ham loyihalar tayyorlanmogda. Pokiston va Turkmaniston o'rtasida "Karachi-Kveta (Pokiston)-Qandahor-Hirot (Afg'oniston) - Kushka (Turkmaniston)" avtomagistralini qurish loyihasi yuzasidan tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqilmogda.

Bundan tashqari, O'zbekiston ham "Termiz-Hirot-Qandahor (Afg'oniston)-Karachi (Pokiston)" avtomobil yo'lini qayta qurishda ishtirok etmogda. Mazkur avtomobil yo'li Markaziy Osiyo davlatlari tranzit yuklarining Pokiston portlariga olib chiqilishi uchun eng qisqa va istiqbolli yo'l bo'lib hisoblanadi.

Umuman olganda, Pokiston bilan Markaziy Osiyo davlatlarini o'zaro bog'lovchi transport-kommunikatsiya tizimini barpo etish, xususan, uning tarkibiy qismi bo'lgan avtomobil yo'llarini qurish hamda modernizatsiya qilish yuzasidan ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomalar asosida tegishli loyihalar amalga oshirilmogda.

Bundan ko'zlangan maqsad esa o'zaro tovar va xom ashyolarni eksport-import qilish va shu orqali Pokiston va Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiyotining rivojlanishini ta'minlanishiga erishishdan iborat.

Bundan tashqari, Pokistonning Xitoy orqali temir yo'l aloqasini o'rnatish rejasi mavjud. Qoroqurum shossesi bo'ylab Qoshg'ar temir yo'lini qurib bitkazgandan so'ng, Pokiston Markaziy Osiyo bilan aloqa qilishda ham avtomobil yo'li infratuzilmasidan ham Xitoy temir yo'lidan foydalana oladi. Loyihaga to'sqinlik qiluvchi holat bu Pokiston va Xitoy o'rtasidagi iqtisodiy raqobat bo'lib hisoblanadi.

Pokistonning bu hududdagi mamlakatlar bilan hamkorlik qilishining asosiy jihati bu – elektroenergiya sotib olishdir.

Hozirda Pokistonning elektr energiyaga bo'lgan talabi 9 mlrd. kVtG's.da baholanib, turli ma'lumotlarga ko'ra, u har yili 6%ga oshib bormogda. Hidroresurslarga boy bo'lgan Tojikiston va Qirg'izistondan afg'on hududi orqali elektr quvvat olib kelinishi rejalashtirilmogda.

2006 yil fevralda Tojikiston, Afg'oniston va Eronning energetika idoralari mavjud shartnomalar doirasida Afg'oniston orqali Tojikistondan Eron va Pokistonga boruvchi yuqori voltli elektr

o'tkazgich liniyasi qurilishi haqida bitim tuzishdi. Tojikistondagi uchta GES (Rogun, Sangtudin GES-1 va 2) ishga tushgandan so'ng Afg'onistonga yiliga 300 mVtG's. va Pokistonga 1000 mVtG's. elektr quvvati uzatilishi kutilmoqda.

2006 yil 8 mayda Islomobodda Pokiston, Afg'oniston, Tojikiston va Qirg'iziston o'rtasida quvvati 1 ming mVt. va uzunligi 900 km. bo'lgan elektr o'tkazgich liniyasi qurilishi to'g'risida to'rttomonlama shartnoma tuzildi. Qobul va Jalolobod orqali o'tuvchi liniya qurilishining qiymati 700 mln. dollarni tashkil qiladi.

Pokiston va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi boshqa yo'nalishdagi iqtisodiy hamkorlik haqidagi ma'lumotlarga qaraganda, cheklangan savdo-sotiq aloqalarining ko'rsatkichlari ancha kichikligi seziladi.

Jumladan, Pokiston tomonining ma'lumotlariga ko'ra, 2003-2004 yillarda Pokistonning Qozog'istonga qilgan eksporti 9 mln. dollarni, Qirg'izistonga 6,6 mln. dollarni, Tojikistonga 0,3 mln. dollarni, Turkmanistonga 1,3 mln. dollarni tashkil qiladi.

Pokiston o'zbek paxtasining yirik xaridoriga aylanmoqda. Avvallari o'zbek paxtasini Eron orqali sotib olar edi. 2005 yilning 29-30 dekabrda Toshkentda bo'lib o'tgan Pokiston-O'zbekiston hukumatlari komissiyasi yig'ilishining yakuniga ko'ra, tomonlar o'zbek paxtasini Pokiston tomonidan doimiy ravishda sotib olinishi haqidagi kelishuvga erishishdi.

Bundan tashqari, Pokiston O'zbekiston uchun 5 mln. dollar qiymatida Pokistondan tekstil sanoati uchun uskunalar sotib olishi uchun kredit liniya ochishga rozi bo'ldi.

Pokiston Markaziy Osiyoga mashina uskunolari, farmokologiya mahsulotlari, tibbiy jihozlar, sport trenajyorlari, tekstil, tayyor kiyim, charm buyumlar va mevalarni sotishni mo'ljallamoqda. Pokiston hukumati mintaqadagi mamlakatlarga telekommunikatsiya, temir yo'l transporti sohalari bo'yicha mutaxassislar tayyorlashga yordam berishini bildirdi.

Pokiston va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida bank sohasida hamkorlik qilishga asos solinmoqda.

Jumladan, 9 mlrd. AQSh dollardan ortiq faollarga ega bo'lgan Pokistondagi eng yirik tijorat banki – Pokiston Milliy Banki (PMB) Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston va O'zbekistonda o'z filiallarini ochdi. MDH hududidagi bank strukturalari faoliyati Olmotadagi Pokiston Milliy Bankining mintaqaviy muassasasi tomonidan nazorat qilinadi.

2005 yilning 2 mayida Pokiston Milliy banki va O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki o'rtasida memorandum imzolandi. Bu hujjat Pokiston va O'zbekiston o'rtasida iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash hamda jahon moliya bozorida strategik sherikchilik va barqaror hamkorlikni davom ettirishni ta'minlashga yo'naltirilgan.

Pokiston Markaziy Osiyo mamlakatlariga ta'lim sohasida va kadrlar tayyorlashda, xususan o'zining harbiy o'quv yurtlarida qurolli kuchlar ofitserlari tayyorlashda o'z yordamini taklif qildi.

Markaziy Osiyo mintaqaviy siyosatiga Pokistonning qo'shili-shida muhim rolni Shanxay Hamkorlik Tashkiloti o'ynaydi.

Xususan, 2005 yil 5 iyulda Ostona shahrida ShHT sammitida Pokistonga Shanxay Hamkorlik Tashkilotining kuzatuvchisi maqomi berildi. Bu masalani prezident P.Musharraf 2005 yil 5-7 martda Toshkentda ko'targan edi. Barcha Markaziy Osiyo davlatlari ichida bu masalada Pokiston pozitsiyasini birgina O'zbekiston qo'llab – quvvatladi.

Pokistonning hozirgi hukumatining kutganlari ro'yobga chiqsa, ShHTga a'zolik uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar eshigini ochadi. U mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni intensivlashtirish bilan belgilanadi. Bu tovar sotish bozorlari Markaziy Osiyo va Rossiyaning tabiiy, birinchi navbatda, energetik resurslaridan transport yo'llaridan foydalanish huquqi deganidir. 2006 yil aprel ma'lumotiga ko'ra, Pokistonning ShHT mamlakatlari bilan umumiy savdo – sotig'i 2 mlrd. AQSh dollarni tashkil qiladi. Markaziy Osiyo davlatlariga esa, bor – yo'g'i 26 mln. to'g'ri keladi. Pokiston fikricha, bu hamkorlikning real salohiyatiga mos tushmaydi.

Pokistonning manfaatlari ushbu tashkilot (ShHT)ning kun tartibi hamda uning doirasidagi iqtisodiy hamkorlikning rivojlanish tendentsiyalariga mos tushadi. ShHT a'zolari davlat hukumatlari boshliqlari kengashining 2006 yil 15 sentyabr Dushanbe shahridagi beshinchi yig'ilishi yakuniga ko'ra, qisqa muddatda energiya resurslarni ishlab chiqaruvchilar iste'molchilari va tranziterlarini birlashtiruvchi "ShHT energetika klubi"ni shakllantirish to'g'risida qaror qabul qilindi. Bunda Pokiston kuzatuvchi sifatida ishtirok etmoqchi. ShHT doirasidagi transport – energetika loyihalarni kreditlashga Xitoyning tayyorligini hisobga olgan holda, Pokiston Gvadar porti bo'yicha transport – energetika loyihalariga ShHT loyihasi maqomi berilishiga intilmoqda. Bu masalani Pokiston

rahbariyati 2006 yil 15 iyunda Shanxaydagi ShHT sammitida hamda 2006 yil 17 iyunda Almati shahri yig'ilishi sammitida ko'tarib chiqdi. ShHT bilan o'zaro munosabatlar darajasi G'arb va AQSh bilan munosabatlarini kengaytirishga musulmon olamida Pokistonning nufuzi ortishiga olib keladi.

Markaziy Osiyoning yangi davlatlarida savdo – sotiq o'sishi va sanoat rivojlanishi oqibatida dengizga chiqish talabi paydo bo'ladi, bunday imkoniyatni ularga Pokiston yaratib beradi. Yaqin portlar Pokiston qirg'og'ida joylashgan bo'lib, Karachigacha ming mil keladi. Belujistonda joylashgan Pasni va Gvadar ham shu masofada joylashgan.

Pokistonning Markaziy Osiyo mintaqasiga nisbatan faol siyosatini amalga oshirishga bir qator omillar sabab bo'lmoqda.

Jumladan, moddiy-moliyaviy qiyinchilik, ichki siyosiy barqarorlikning yo'qligi, Hindiston bilan kelishmovchilikning davom etishi va Afg'oniston bilan konfliktning o'sishi bu mintaqaga nisbatan faol siyosat olib borishga halaqit bermoqda.

Shuningdek, Afg'onistondagi hozirgi inqirozli holat Pokiston va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida to'g'ridan – to'g'ri aloqalarni o'rnatishi yo'lga jiddiy to'siq bo'lib qolmoqda.

Bundan tashqari, Pokistonning Markaziy Osiyo yo'nalishiga nisbatan tashqi siyosatini jahon hamjamiyati qo'llab-quvvatlamayapti. Bunday sharoitda Pokiston Islom Respublikasi mafkuraviy tashviqot ishlarini davom ettirishga harakat qilmoqda. Bu Pokiston uchun destruktiv omil bo'lib hisoblanmoqda.

Pokiston Islom Respublikasining Markaziy Osiyoda tashqi siyosiy faolligining muhim elementi afg'on yo'nalishi bo'lib, antihind liniyasi va Toliblar harakatining roli bilan to'g'ridan – to'g'ri bog'liqdir.

Pokiston geosiyosiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda mintaqaga o'zining ta'sirini o'tkazishning asosiy va kelajakdagi instrumenti sifatida toliblardan foydalanishni davom ettiradi.

Shuningdek, Pokistonda Toliblarni tayyorlaydigan bir qancha lagerlar mavjud bo'lib, Pokiston ularni qo'llab – quvvatlamoqda.

Markaziy Osiyo davlatlarida islom – ekstremistik bosimining kuchayishi va uning saqlanib qolishi Pokistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan to'liq aloqalarning o'rnatilishiga to'sqinlik qilmoqda. Bugungi kunda Pokistonda islom radikalizmi juda kuchaygan bo'lib,

bu Markaziy Osiyo davlatlari barqarorligiga jiddiy xavf tug'dirishi mumkin.

Umuman olganda Pokistonning Markaziy Osiyoga nisbatan tashqi siyosati ushbu mintaqadagi iqtisodiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda amalga oshirib kelinmoqda. Markaziy Osiyoda Pokiston tashqi siyosatining asosini iqtisodiy yo'nalishda energetika, transport-kommunikatsiya va bank sohasi tashkil etadi. Siyosiy yo'nalishda xavfsizlikni ta'minlash hamda ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda hamkorlik qilish tashkil etadi. Harbiy yo'nalishda esa mudofaa sohasida hamkorlikni rivojlantirishdan iborat. Pokiston va Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari munosabatlarining quyuq rivojlanishiga Afg'onistondagi beqarorlik, ekstremizm va terrorizmning Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari xavfsizligiga tahdidi sabab bo'lmoqda.

Janubiy Osiyo mintaqasida joylashgan muhim hamkorlarimizdan biri sanaluvchi Pokiston Islom Respublikasi O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini birinchilar qatorida 1991 yilning 20 dekabridayoq tan oldi. Ikki davlat o'rtasidagi diplomatik aloqalar esa 1992 yilning 10 mayida rasman o'rnatildi.

Bugungi kunda O'zbekiston hukumati mintaqadagi qo'shni davlatlar bilan, xususan, Pokiston bilan yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini izchil yo'lga qo'yib kelmoqda.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Pokiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini gapirib bering?
2. Janubiy Osiyo davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering?
3. Janubiy Osiyo davlatlarining Rossiya va Xitoy bilan munosabatlari qanday?
4. Bugungi kunda AQShning Afg'onistondagi harbiy operatsiyalariga mintaqadagi davlatlarining munosabatlari qanday?
5. Janubiy Osiyodagi Shri-Lanka, Bangladesh va Maldiv davlatlarining xalqaro munosabatlariga tavsif bering.
6. Janubiy Osiyo mintaqasi davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.
7. Janubiy Osiyo mamlakatlari uyushmasi SAARK haqida ma'lumot bering.

8. Hozirgi davrda Hindiston – Pokiston munosabatlari qanday holatda?

9. Zamonaviy bosqichda Kashmir muammosi va uning Janubiy Osiyo xavfsizligiga ta'siri qanday ?

10. Hozirgi davrda Myanmadagi kofessiyalararo ziddiyatlar haqidama'lumot bering.

Mustaqil ish savollari:

1. Janubiy Osiyo mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.

2. Afg'onistonning xalqaro munosabatlardagi o'rini yoritib bering.

3. Pokiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini nimalardan iborat ?

4. Zamonaviy bosqichda Janubiy Osiyo davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

5. "Janubiy Osiyo davlatlari - Xitoy munosabatlari" mavzusida ma'ruza tayyorlash.

6. Rossiya tashqi siyosatida Janubiy Osiyo davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.

7. Pokiston tashqi siyosatida Afg'oniston muammosini yoritib bering.

8. AQSh tashqi siyosatida Janubiy Osiyo davlatlari.

9. Zamonaviy bosqichda Janubiy Osiyo mamlakatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

10. "Hindiston va Pokiston yadro qurollari muammosi" mavzusida nutq tayyorlash.

11. Jammu va Kashmir muammosi to'g'risida ma'lumotlar to'plash.

12. Hindiston va Pokiston tashqi siyosatida Afg'on muammosini yoritib bering.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Муҳаммадсидиқов М.М. Хорижий Шарқ ва Ғарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.

2. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlarini. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.

3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.

4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.

5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.

6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.

7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.

8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

2-BOB. SHARQIY OSIYO DAVLATLARI XALQARO MUNOSABATLARI

2.1. Hozirgi davrda Yaponiya tashqi siyosati

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalarni Sharqiy Osiyo davlatlari tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari borasida tasavvur hosil qilishlari uchun ko'maklashish;
- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;
- talabalarga Sharqiy Osiyo davlatlaridagi siyosiy jarayonlar borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlari singdirish.

Tayanch iboralar va tushunchalar: *Sharqiy Osiyo mintaqasi, Koreys urushi, Kim Ir Sen, Kim Chen Ir, Koreya yarimoroli, KXDR, Koreya Respublikasi, Janubiy Koreya.*

Asosiy savollar:

1. Yaponiya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari.
2. Yaponiyaning Markaziy Osiyo davlatlari bilan munosabatlari.
3. Yaponiya - O'zbekiston munosabatlari.

Yaponiya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari. Hozirgi kunda Yaponiya tarixida chuqur iz qoldiradigan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar davom etmoqda. Bugungi kunda Yaponiya jahon hamjamiyati oldida o'zining taraqqiyot modeli afzalliklarini namoyon qilmoqda. Yaponiyaning jahon xo'jaligidagi ulushi 10 % ni tashkil etadi. OTMdagi post-industrial mamlakatlar qatorida birinchi o'rinda turuvchi yuqori texnologiyalar ishlab chiqaruvchi mamlakat hisoblanadi. Yaponiya XX asrning ikkinchi yarmida xalqining mehnat-sevarligi va iqtisodiy o'sish sur'atining yuqoriligi bilan butun dunyoga namoyon bo'ldi. Yaponiyaning sobiq Bosh vaziri Y.Nakosone 1986-yil yanvarda shunday degan: "Yaponiya xalqaro hamjamiyatida faxrliroq o'rin egallashga da'vogarlik qiladi". Bosh vazir o'z davlatining qudratiga shubha qilmagan. Binobarin, Yaponiya hozirgi kunda nafaqat mintaqada, balki butun dunyoda avtomobilsozlik, yangi ishlab chiqarish texnologiyalari, ilmiy-texnikaviy tadqiqotlar, elektron-hisoblash mashinalari, kompyuterlar, elektr jihozlari ishlab

chiqarish bo'yicha yetakchilik qilmoqda. Bugungi kunda Yaponiya rahbariyati oldida mustaqil tashqi siyosat olib borish, tashqi siyosatda ustuvor yo'nalishni belgilash imkoniyati tug'ildi. Buning uchun quyidagi omillar mavjud:

1) Dunyo miqyosidagi sabablar: Sovet ittifoqining tarqalib ketishi va shu bilan bog'liq qarama-qarshiliklar, "sovuq urush" mafkurasining tugashi.

2) Mintaqa miqyosidagi sabablar: Shimoliy Atlantika bloki (NATO)ning Sharqqa qarab kengayishi va mintaqaning Sovet ittifoqidan keying yirik davlati XXR harbiy-siyosiy mavqeining oshishi hamda Yaponiyaning ittifoqdoshi bo'lgan AQShni jilovlashga qaratilgan Rossiya-XXR hamkorligining mavjudligi.

Bu omillar Yaponiya hukumati oldida bir-biriga zid bo'lgan ikkita imkoniyatlarni tug'diradi.

Birinchidan, Yaponiya shu paytgacha Sovet ittifoqini to'xtatib turish maqsadida AQSh bilan hamkorlik qilgan. Binobarin, AQSh Yaponiya tashqi siyosatida ustuvorlik qilgan bo'lsa, endi Yaponiya nisbatan erkin siyosat yuritish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Ikkinchidan, Yaponiya o'z mavqeiga loyiq tashqi siyosat yuritishga intilsa-da, ayni vaqtning o'zida yapon-amerika harbiy hamkorligida ikkinchi darajali mavqega ega.

Yaponiya tashqi siyosatini doira deb olinsa, yapon davlati nuqtayi nazaricha, ichki doira bu – turli sohalar doirasida muhim ahamiyatga ega bo'lgan iqtisodiyot, xavfsizlik va boshqalardagi vazifalarning bajarilishini ta'minlovchi mintaqaviy siyosat, tashqi siyosat esa, mazkur mintaqaviy siyosatni amalga oshirishda yetarli shart-sharoitlar yaratuvchi dunyo miqyosidagi siyosatdir.

Albatta, har ikkisi o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lib, hozirgi kunda Yaponiya tashqi siyosatida mintaqaviy tendensiya ustuvorlik qilmoqda. Mazkur tendensiya mavjudligini sobiq Bosh vazir R.Hasimoto so'zlarida ham ko'rish mumkin: "sovet-amerika qarama-qarshiliklari tugagandan so'ng, dunyo iqtisod, siyosat sohasida ham yagona bo'lib qoldi. Ammo mintaqaviy nizolar xavfi mavjud. F.Fukuyama fikricha, Janubiy Koreya, Yaponiya va Xitoy o'rtasidagi nizolar, tushunmovchiliklar yaqin -yillarda ham saqlanib qolgan. Bu xavfning keskinligini pasaytirishda xalqaro muloqotning mavjud imkoniyatlaridan foydalanish lozim.

Bunday sharoitda Yaponiya tashqi siyosatining asosiy vazifasi mamlakat xavfsizligini, mintaqada tinchlik va barqarorlikni ta'minlash bo'ladi.

Yaponiya tashqi siyosatining "uch ustuni" quyidagilardan iborat bo'lgan:

1. Butun dunyoda barqarorlik va tinchlikni ta'minlash;
2. Rivojlanayotgan davlatlarni rivojlantirish;
3. Global jamiyatning har bir fuqarosi farovonligiga yordam berish.

Ikki tomonlama munosabatlarning asosiy yo'nalishlari quyidagi mamlakat va mintaqalarni o'z ichiga qamrab oladi:

- AQSh Yaponiya tashqi siyosatida ustuvorlik kasb etadi;
- Janubi-sharqiy Osiyo iqtisodiy jihatdan tez o'sayotgan va istiqbolli mintaq;
- Koreya Respublikasi Shimoli-sharqiy Osiyoda xavfsizlik nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega;
- Xitoy Osiyo-Tinch okeani mintaqasida sezilarli o'ringa ega bo'lgan, mintaqa kelajagiga ta'sir ko'rsatuvchi davlat;
- Rossiya yapon-rus munosabatlaridagi "shimoliy hududlar" masalasini yechish nuqtayi nazaridan muhim;
- Yevropa global dunyo markazlaridan biri sifatida ko'riladi.

1997-yil iyulida Yaponiya Bosh vaziri R. Hasimoto "Yevroosiyo diplomatiyasi" ning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi.

"Yevroosiyo diplomatiyasi"ning asosiy obyektlari sifatida Rossiya, XXR hamda Markaziy Osiyo mamlakatlari nazarda tutiladi. Mazkur dastur ikki yo'nalishni o'z ichiga oladi:

1) Rossiya, XXR va Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan xalqaro munosabatlarni mustahkamlash orqali Yaponiyaning yangi shakllanayotgan dunyo tartibotida faol ishtirok etishini ta'minlash;

2) Osiyo-Tinch okeani mintaqasida barqarorlik va xavfsizlik asosini yapon-amerika hamkorligi orqali ta'minlab, mintaqa davlatlari bilan munosabatlarni kengaytirish hamda ASEAN va ATEs singari mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

"Yevroosiyo diplomatiyasi"ning yana bir jihati - Markaziy Osiyo hamda Rossiyadagi mavjud energiya zaxiralariga yo'l ochilishini ta'minlash. "Yevroosiyo diplomatiyasi"ning davomi sifatida Yaponiya tashqi ishlari vaziri Y.Kavaguchi tomonidan 2004-

yilda ilgari surilgan «Markaziy Osiyo Q Yaponiya» munosabatlari shaklini aytish mumkin.

2001-yil 11-sentabrda AQShda yuz bergan terroristik aktlar, Afg'oniston, Iroqda bo'lib o'tgan urushlar Markaziy Osiyoga e'tiborni yanada kuchaytirgan. Jumladan, Yaponiya hukumati ham tinchlik va barqarorlikni saqlashda Markaziy Osiyo mintaqasining muhim o'rinda turishini ta'kidlaydi.

Yaponiyaning terrorizmga qarshi kurashida asosiy omil bu - 2001-yil 29-oktabrda terrorizm bilan kurashish to'g'risida Qonun qabul qilinishidir. Ushbu qonun Yaponiyaning o'z-o'zini mudofaa kuchlarini davlat hududidan tashqaridagi aksilterror harakatlarda foydalanishiga huquqiy asos bo'lib xizmat qilib, ulardan front orti va gumanitar sohalarda foydalanish qayd etilgan. Qonun ushbu kuchlarning barcha ko'rinishlardagi jangovar harakatlarga ishtirokini taqiqladi. Mazkur qonun Yaponiyaning aksilterror koalitsiyadagi pozitsiyasini mustahkamlaydi. Tabiiyki, bu mintaqada turlicha qarashlarni yuzaga keltirdi, ya'ni bu qonun o'z-o'zini mudofaa kuchlarini BMT manfaatiz, yolg'iz Vashingtonning qarori asosida aksilterror guruh tarkibida keng ko'lamli harbiy operatsiyalarda ishtirok etishi bilan ham asos yaratdi.

Sammit ishtirokchilari mintaqaviy xavfsizlik muammolarini, integratsion jarayonlarni kuchaytirish orqali Sharqiy Osiyo mamlakatlarining iqtisodiy o'sishini ta'minlash muammolarini qamrovli muhokama qildilar.

2002-yil oktabrida Afg'oniston tashqi ishlar vaziri A.Abdulla kun chiqar yurtga tashrif buyurganida Yaponiya tashqi ishlar vazirligida Afg'onistonga 136 mln. AQSh dollari miqdorida yordam berish to'g'risidagi shartnomani imzolashda ishtirok etdi. Yaponiya grantining katta qismi maktab, kasalxona infratuzilmalarini tiklashga sarflanishi belgilandi. Shuningdek, 48.8 mln. AQSh dollari Afg'oniston hukumatining o'z ixtiyoriga berilgan.

Yaponiya dunyodagi muhim ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarga a'zo hisoblanadi. Yaponiyaning xalqaro tashkilotlarda tutgan o'rni muhim hisoblanib, barcha iqtisodiy tashkilotlarda asosiy o'rin egallagan davlatlardan biri sanaladi. U rivojlangan iqtisodga egaligi tufayli ulkan xalqaro investor, katta iqtisodiy o'yinlar qatnashchisi sifatida jahon iqtisodiy darajasiga ta'sir yetkazishga qodirdir.

Bugungi kunda Yaponiya tashqi siyosatida ikkita masala yechimini topmasdan qolib ketmoqda. Birinchidan, Yaponiya hali ham BMTning Xavfsizlik Kengashi doimiy a'zosi sifatida qabul qilingani yo'q. Ikkinchidan, "shimoliy hududlar" to'g'risida aniq kelishuvga kelingani yo'q.

BMTda o'z o'rnini mustahkamlashga qaratilgan sa'y-harakatlar Murayama hukumati boshqaruvi davrida faollashgan. 1994-yil 27-fevralda BMT Bosh Assambleyasi sessiyasida so'zga chiqqan Y.Kono Yaponiya "Xavfsizlik Kengashi doimiy a'zosi bo'lish uchun mas'uliyatni olishga tayyor" ekanligini bildirdi. 1996-yil 24-sentabrda sessiyada esa Hasimoto BMTning jahon siyosatidagi roli haqida gapirib, Yaponiya BMT doirasidagi dasturlar, harakatlarda ishtirok etib, uning rolini oshirishga o'z hissasini qo'shishga tayyor ekanligini bildirdi. Hasimotooning aniq ohangda gapirgan nutqi Kononing nutqidan ko'ra ta'sirli va samarali bo'ldi. Hasimoto doimiy a'zolik emas, muvaqqat a'zolikni taklif qildi. Bu esa Bosh Assambleyada ko'proq ovoz olishga olib keldi. 1997-1998-yillarda Yaponiya BMT Xavfsizlik Kengashiga sakkizinchi marotaba muvaqqat a'zolikka saylandi.

Qolaversa, BMT Bosh kotibi Kofi Annan Yaponiyaning BMTning Isroil tomonidan bosib olingan Golan tepaliklari va Kombodja, Mozambikda tinchlikni ta'minlashga qaratilgan operatsiyalarida faol ishtirok etganligini ta'kidlab, kun chiqar yurtning Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zosi bo'lishiga imkoni borligini aytib o'tdi.

Yaponiyaning BMT Xavfsizlik Kengashiga a'zo bo'lishga intilishining yana bir sababi, shu imkoniyat orqali o'zining militaristik tarixiga aloqador masalani ijobiy hal qilishdir. Shuning uchun Yaponiya vakili BMT Nizomidan "dushman davlatlar"ga taalluqli joyni olib tashlash harakatini qilmoqda.

BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy vakili bo'lishga intilishida Yaponiyani AQSh ham qo'llab-quvvatlagan. Chunonchi, bu to'g'risida Bosh vazir T.Fukuda AQSh Prezidenti J.Karter bilan 1977-yili Vashingtonda kelishgan edi.

Shuningdek, 1965-yilda BMTning tinchlikni saqlash operatsiyalari bo'yicha qo'mitasining a'zosi bo'lgan bo'lsa ham, uning faoliyatida ishtirok etishni rad etib kelgan. Bunga Konstitutsiyasidagi 9-moddani asos qilib keltirgan. Bu borada Yaponiya ichida ikki xil qarashdagi guruhlar shakllangan. Bir guruh kishilari Yaponiya

chegarasidan tashqarida bo'lsa-da, harbiy xizmatchilardan foydalanishni Konstitutsiyaning 9-moddasi buzilishi sifatida ko'radi. Ikkinchi guruhdagilar esa BMTning harbiy operatsiyalariga yordam berishga qatnashmasdan turib Yaponiyaning jahon siyosatidagi o'rnini ko'tarib bo'lmaydi deb qarashadi. Fors ko'rfazida sodir bo'lgan nizoli vaziyatlarda Yaponiya yana bir bor shu muammo bilan to'qnash keldi. 1991-yilda Iroq va Quvayt o'rtasidagi ziddiyatda Iroqqa qarshi kuchlarga yordam berishga majbur bo'ldi. Yaponiya Tashqi ishlar vazirligi koalitsion kuchlarga 13 mlrd. AQSh dollarlik yordam ko'rsatishni hamda qochoqlarni nizoli hududlardan olib chiqib ketish uchun o'z harbiy samolyotlarini taklif qildi. Biroq Yaponiya Parlamenti samolyotlar to'g'risidagi tadbirlarni ma'qullamadi. 1991-yilda Parlament Yaponiyani tinchlikni saqlash operatsiyalarida qatnashish prinsiplarini ifodalab berdi. 1992-yil iyunida Yaponiya parlamenti "Tinchlikni ta'minlash va boshqa operatsiyalarni o'tkazishda BMT bilan hamkorlik to'g'risida"gi Qonunni qabul qildi. Ushbu qonun o'z-o'zini mudofaa qiluvchi kuchlarining BMT operatsiyalaridagi ishtirokini jiddiy chekladi:

- konfliktda ishtirok etayotgan har ikki tomon ham jangovar harakatlarni to'xtatishga rozi bo'lishlari kerak;

- konfliktda ishtirok etayotgan barcha tomonlar tinchlikni ta'minlash operatsiyasini va unda Yaponiya harbiy qo'shilmalarini qo'llab-quvvatlashi kerak;

- konfliktda BMT va Yaponiya o'zaro muvozanatni saqlashi lozim;

- ko'rsatilgan shartlar bajarilmagan taqdirda Yaponiya o'z qo'shilmalarini olib chiqib ketish huquqini saqlab qoladi;

- shaxsiy quroldan foydalanish zaruriy mudofaa doirasida chegaralanadi.

Ushbu qonunga ko'ra, tinchlikni saqlash operatsiyalarida ishtirok etayotgan qo'shilmalardagi shaxsiy tarkib soni 2000 nafar kishi miqdorida chegaralangan.

Bugungi kunda bu masala yana qaytadan ko'rib chiqilyapti. Shimoliy Koreya tomonidan yadro sinovlarini o'tkazilishi davom ettirilayotganligi Yaponiya Konstitutsiyasining 9-moddasi o'zgartirilishini taqozo etmoqda. Sindzo Abe mamlakatdagi hukmron partiya - Liberal-demokratlar partiyasining bu boradagi tashabbusini

ma'qullab, o'zgartirish kiritilgan yangi Konstitutsiyani 2020-yildan kuchga kirishini e'lon qildi.

Xalqaro tashkilotlar doirasida harbiy operatsiyalarda ishtirok etishni internatsionallashuv va konstitutsiya bo'yicha o'zgarishlarga xalq fikrini o'zgartishda muhim qadam bo'ldi. Yaponiya BMT qoshidagi boshqa xalqaro tashkilotlar faoliyatida ham faol ishtirok etmoqda.

Yuqoridagi tahlillarda Yaponiya tashqi siyosatining vositalari nihoyatda xilma-xilligi hamda ko'pqirraliligi namoyon bo'ldi. Maqsad esa, o'sha-o'sha – Yaponiya dunyoning yetakchi mamlakati bo'lishiga erishish.

Hozirgi kunda bu maqsadga yetishning yana bir vositasi bu – Taraqqiyotga rasmiy yordam dasturidir. Yaponiya taraqqiyotga rasmiy yordam berish hajmi bo'yicha dunyoda yetakchilik qiladi. Dunyoning qator davlatlari Yaponiyadan yordam oladi.

Yaponiya bu yordamni iqtisodiy jihatdan rivojlanmagan davlatlarga beradi. Iqtisodiy taraqqiyoti bo'yicha AQShdan keyin ikkinchi o'rinda turgan Yaponiya Tashqi ishlar vazirligi rivojlanmagan va rivojlanayotgan davlatlarga iqtisodiy yordam ko'rsatish uchun zarur mablag'ga ega.

Yaponiya tashqi siyosatida boshqa mamlakatlar bilan munosabatlarni rivojlantirishda ma'lum me'yoriy talablar shakllangan.

Qaysi mamlakat bilan munosabat dolzarbligiga an'anaviy omillarning ikki guruhi ta'sir qiladi:

a) bo'lajak sherik davlatning "kuchlar majmui", uning jahon siyosatiga ta'siri baholanadi;

b) Yaponiya bilan bo'lgan ikki tomonlama munosabatida siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalaridagi hamkorlik rivoji e'tiborga olinadi (Yaponiyaning asosiy import qilish bo'yicha hamkorlari XRR, AQSh, EI, Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirlihi hisoblansa, eksport qilish bo'yicha asosiy hamkorlari XRR, AQSh, Koreya Respublikasi, Tayvan, Gonkong, Singapur, Tailand va Germaniya). Munosabatlarning Yaponiya xavfsizligini ta'minlashi hisobga olinib, harbiy jihatlar ajralib turadi.

Yuqoridagi omillarning har ikki guruhi Yaponiyaning umumiy tashqi siyosiy yo'nalishi bilan taqqoslanib, qaysi mamlakatda yapon elchixonasini ochish mumkinligi aniqlanadi va xodimlar soni belgilanadi.

Bu an'ana hozirgacha o'z kuchini yo'qotgani yo'q. Shu tartib asosida Yaponiya tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari belgilab kelinmoqda.

Yaponiyaning Rossiya bilan munosabatlari haqidagi Panovning fikriga ko'ra, so'nggi paytlardagi Ukrainadagi voqealar ikkala davlatning savdo va investitsiya aloqalariga sezilarli darajada ta'sir qilmadi. Biroq AQSh boshchiligida Rossiyaga qarshi qo'yilgan sanksiyalar Rossiyani Yaponiya bilan munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Yaponiya yaqingacha OTMda yetakchi davlat hisoblanar edi. Agar AQShni hisobga olmaganda, savdo-sotiq, investitsiya kapitali bo'yicha Yaponiya Osiyodagi yetakchi davlat hisoblanadi. Biroq so'nggi vaqtlarda kuchlar balansi o'zgardi, ya'ni Yaponiya o'rnini Xitoy egallay boshladi.

Hozirgi davrda Yaponiya Shimoliy Koreya muammosidan xavotirga tushmoqda. Shimoliy Koreyadagi yadro qurollari sinovlariga qarshi AQSh harakatlarini qo'llab-quvvatlamogda. Bu 2017-yil fevral oyida Sindzo Abening AQShga qilgan rasmiy tashrifida ham alohida ta'kidlangan.

Yaponiya tashqi siyosati yumshoq kuch siyosatiga asoslanadi. Muammoli vaziyatlarni tinch yo'l bilan hal qilish, dunyoda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash, rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga ko'maklashish, hamkorlari bilan o'zaro ishonch va birdamlik g'oyalarni olg'a suradi. Yaponiya mavjud iqtisodiy salohiyatidan o'zining siyosiy obro'sini BMT faoliyatida hamda xalqaro munosabatlarda nizolarni hal qilishda qatnashish orqali foydalanmoqda. BMT Xavfsizlik Kengashida doimiy a'zo maqomini olish yo'lida bir qator tinchlik operatsiyalarini o'tkazishda BMT bilan hamkorlikni oshirib kelmoqda. Tinchlik va barqarorlikni saqlash maqsadida 70 yil oldin qabul qilingan mamlakat Konstitutsiyasining 9-moddasiga o'zgartirishlar kiritish borasidagi amaliy ishlar boshlab yuborildi. Buni hozirgi kunda dunyoda sodir bo'layotgan tartibsizliklar bilan bog'lash mumkin. Jumladan, Shimoliy Koreya muammosi nafaqat Koreya yarim oroliga, balki butun dunyodagi barqarorlikka tahdid solayotganligining guvohi bo'lyapmiz. Ana shunday vaziyatda Yaponiyaning Konstitutsiyasiga o'zgartirish kiritilishini tabiiy hol deb hisoblash mumkin.

Yaponiyaning Markaziy Osiyo davlatlari bilan munosabatlari. Oxirgi yillarda Yaponiyaning Markaziy Osiyoga kirib kelishi sezilarli darajada o'sib borayotgani namoyon bo'lmoqda. Yaponiya iqtisodiyotining jadal rivojlanishi, energetik resurslarga ehtiyojlarning oshishida tabiiy resurlarga boy davlatlar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirish muhim omil bo'ldi. Mazkur jabhada Markaziy Osiyo

mintaqasi energiya resurslari bilan, xususan, tabiiy gaz, nodir metallar va boshqa strategik resurslar bilan ta'minlashda ulkan imkoniyatlarga ega.

Yangi siyosiy talablardan kelib chiqib Yaqin Sharqqa muqobil tarzda, Yaponiya iqtisodiyotining to'laqonli faoliyat yuritishida muhim bo'lgan uglevdorod xomashyosi va resurlarga boy mintaqani topish zarurati yuzaga keldi. Yaponiyaning yillik neft iste'moli 200 million tonnani tashkil etadi. 2011-yildagi ko'rsatkichlarga ko'ra yiliga 55 mlrd. kub metr gaz iste'mol qilingan. 2020-yilgacha bu ko'rsatkich 100 mlrd. kub metrga yetishi taxmin qilinmoqda. Neftning 80%dan ko'p qismi Yaqin Sharq mintaqasidan olib kelinadi. Bundan tashqari, Indoneziya, Brunei va Meksika ham neft import qiluvchi asosiy davlatlar hisoblanadi. Tabiiy gaz, asosan, Avstraliya, Malayziya va Indoneziyadan olib kelinadi.

Bundan tashqari, neft konlarini qazib chiqarish sharoitlari va muddatlari bo'yicha Yaqin Sharq mintaqasidagi ayrim davlatlar hukumatlari va Yaponiya o'rtasida yuz bergan kelishmovchilik import qilinuvchi energiya manbalarini maksimal darajada xilma-xilligi siyosatini amalga oshirishga undamoqda. Bu ma'noda Yaponiya diplomatiyasi uchun boy tabiiy resurslar va geoiqtisodiy salohiyatga ega bo'lgan Markaziy Osiyo mintaqasi anchayin maqsadga muvofiqroqdir. Qozog'iston, Turkmaniston va O'zbekistondagi zaxiralarni qo'shib hisoblaganda, 5,6 mlrd. tonna neft zaxiralari mavjud bo'lib, bu MDH mamlakatlarida aniqlangan zaxiralarning 34 %i va dunyo zaxiralarning 3,5 %ini tashkil qiladi. Gaz zaxiralari esa 7,75 trln. kub metr bo'lib, MDHning 3,2 %ini, dunyo bo'yicha esa 4,3 %ni tashkil qiladi.

1991-yil Sovet Ittifoqi parchalangandan keyin Yaponiya va Markaziy Osiyo respublikalari o'rtasida diplomatik aloqalar o'rnatildi va o'rtadagi hamkorlik sezilarli darajada rivojlana boshladi. Yaponiya rahbariyati va hukmron doiralarning mazkur mamlakatlarga nisbatan olib borgan siyosatining aniq belgilangan bosqichlarini quyidagicha ko'rsatish mumkin.

Birinchi bosqich 1992-yildan 1997-yil iyul oyigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr Markaziy Osiyodagi yangi davlatlarning mustaqillikni qo'lga kiritishi bilan bog'liq bo'lsa, Yaponiya uchun Osiyo-Tinch okeani mintaqasida yetakchi davlat maqomiga ega bo'lish eng muhim masalalardan biri edi. Yaponiya birinchilardan bo'lib ularning maqomini tan oldi, diplomatik aloqalar o'rnatdi, tashqi siyosatda Yaponiya diplomatiyasi uchun yangi bo'lgan "Markaziy

Osiyo yo'nalishi"ni ishlab chiqa boshladi. Yaponiya milliy manfaatlari uchun mintaqaning jozibador bo'lishi shundan iborat ediki, bu yerda yetarli darajada tabiiy boyliklar, jumladan uglevdorod va mineral xomashyolar, qimmatbaho metallarning ko'pligidir. Shuningdek, Osiyodagi xomashyoni qazib olish va qayta ishlashni sezilarli darajada osonlashtiradigan eng malakali va nisbatan arzon ishchi kuchining mavjudligi yaponiyalik ishbilarmonlarni befarq qoldirmasdi.

Yaponiya hukumati tashqi siyosatida dastlabki Markaziy Osiyoga yo'naltirilgan missiya 1997-yilda 28-iyun – 9-iyul kunlari Keizo Obuchi boshchiligida tashkil qilingan. Mazkur 61 kishilik delegatsiya Markaziy Osiyo respublikalari va Rossiyada bo'lib qaytgan. Tashqi siyosiy faoliyatda Markaziy Osiyo respublikalariga nisbatan ijobiy o'rinlarini baholagan holda, Yaponiya aloqalarni chuqurlashtirish va kengaytirishga qaror qilindi. Bunday tashabbuslarning natijasi, 1997-yil iyulida sobiq Bosh vazir Ryutaro Hasimoto tomonidan Markaziy Osiyo respublikalariga nisbatan tashqi siyosat yo'nalishida o'z aksini topgan. Mazkur siyosatga mintaqa mamlakatlari bilan aloqalarni sezilarli darajada mustahkamlashga qaratilgan "Yevroosiyo diplomatiyasi" ("Ipak yo'li diplomatiyasi") nomini olgan tashqi siyosat doktrinasini qabul qilinishi asos bo'ldi. Shu bilan o'zaro aloqalarning ikkinchi bosqichi boshlandi. Bu bosqich 2004-yilgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. "Ipak yo'li diplomatiyasi" Yaponiya tashqi siyosatining Markaziy Osiyo yo'nalishini amalga tadbqiq etishni nazarda tutgan uchta muhim tarkibiy qismdan tashkil topadi.

– o'zaro ishonchni oshirish va hamkorlik bo'yicha siyosiy muzokaralar o'tkazish;

– imkon qadar iqtisodiy rivojlanishga erishish maqsadida iqtisodiy va tabiiy resurslarni o'zlashtirish sohasida hamkorlikni jadallashtirish;

– yadro qurolini tarqatmaslik orqali tinchlikka, demokratiya va xavsizlikka erishib, mintaqada barqarorlikni ta'minlash.

Markaziy Osiyo respublikalariga nisbatan yangi siyosatni amalga oshirish maqsadida, Yaponiya hukumati keng siyosiy aloqalarni rivojlantirishni, ko'p tomonlama iqtisodiy hamkorlik, bozor iqtisodiga o'tishga ko'maklashishni nazarda tutadigan "Ipak Yo'li" harakat dasturini qabul qildi. U o'z ichiga keng siyosiy aloqalar, yaqin iqtisodiy hamkorlikni yaratish va bozor iqtisodiyotiga o'tishga yordamlashishni qamrab oladi. Boshqa tomondan, Ipak yo'li siyosati

Markaziy Osiyoni geografik jihatdan yakkalanib qolishini bartaraf qilishga va uni butunjahon tizimi doirasidagi aloqalarga iqtisodiy integratsiyalashuviga ko'maklashishga qaratilganidir. Bundan tashqari, Ipak Yo'li konsepsiyasini qayta tiklanishdan manfaatdor mamlakatlarning XXI asrda iqtisodiyot, siyosat, davlatlar madaniyati sohasida mustahkam va yaqin hamkorlikni ta'minlashdan kelib chiqqan yangi loyiha sifatida qaraladi.

Ushbu harakatlarning so'nggi tasdig'i 2002-yilda O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston va Ozarbayjonga yuborilgan "energetik missiya" bo'lib, energoresurslarni ishlab chiqish va o'zlashtirish sohasida hamkorlik istiqbollarini aniqlab olishdir. Bu energetik missiyaga S.Sugiura boshchilik qilgan. Shuningdek, "Ipak yo'li diplomatiyasi" doirasida quyidagi ishlar amalga oshirildi:

– Qozog'istonning Xitoy bilan chegarasidan o'tgan temir yo'l bekati, "Do'stlik" bekati tovarlarni tashish bo'yicha sharoitlar qayta tiklandi;

– Toshkent, Olmaota va Ashxobodda yo'lovchi tashuvchi poyezdlar uchun ta'mirlash zavodlari qurildi;

– Turkmanistonda temir yo'l tizimi yaratildi;

– Qozog'istondagi Semipalatinsk shahri yaqinidagi Irtish daryosi ustida katta hajmli ko'priq bunyod etildi.

Bundan tashqari, Bishkek va O'sh o'rtasida avtomobil yo'li qurilishi Yaponiyadagi sindikat va Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan moliyalashtirilgan. Qozog'iston va O'zbekistondagi aeroportlar va mintaqadagi tovarlarni tashish bo'yicha temir yo'l tarmog'i qurilishi, Kaspiy dengizi qirg'og'i va Moskvaga olib boradigan asosiy avtomobil yo'nalishini ta'mirlashda Yaponiya sezilarli hissa qo'shgan.

Iqtisodiy muammolarni hal etishda birinchi galdagi vazifalar mazkur konsepsiyani amalga oshirishdagi bosh tamoyil hisoblanadi. Ushbu tamo-yilga muvofiq, energetika, transmintaqaviy transport tizimi va telekommunikatsiya "Buyuk Ipak yo'li" dasturining uchta tayanchi hisoblanadi. Bu mintaqani global transport tizimi va axborot kommunikatsiya tarmog'iga integratsiyalashuvini rag'batlantiradi.

Yaponiya va Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi munosabatlarning uchinchi davri 2004-yil avgust oyida "Markaziy Osiyo +Yaponiya" Muloqot dasturi doirasida ko'ptomonlama hamkorlikning amalga oshirilishi bilan boshlandi.

2004-yil 28 avgust kuni Ostonada Yaponiya Tashqi ishlar vaziri Kavaguchi bilan Markaziy Osiyo davlatlari tashqi ishlar vazirlari

uchrashib, "Markaziy Osiyo QYaponiya" Muloqot dasturini tuzishga kelishib oldilar. Bunda Turkmaniston vakili ishtirok etmagandi. 2012-yil Yaponiya va Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston o'rtasidagi diplomatik munosabatlar o'rnatilganligiga 20 yil to'lganligi munosabati bilan Tokioda bo'lib o'tgan Markaziy Osiyo davlatlari tashqi ishlar vazirliklari o'rtasidagi yig'ilishga birinchi marta Turkmaniston Tashqi ishlar vaziri va Bosh vazir o'rinbosari ishtirok etgan. "Markaziy Osiyo QYaponiya" Muloqot dasturi doirasida bugungi kungacha 6 marta Tashqi ishlar vazirlari o'rtasida yig'ilish o'tkazildi. Oxirgisi 2017-yil 1 may kuni Turkmanistonning Ashxobot shahrida bo'lib o'tdi. Bu uchrashuvning muhim jihatlaridan biri unda Transport va logistika sohasida o'zaro hamkorlik haqidagi "Yo'l xaritasi" bo'yicha Qo'shma bayonot imzolandi.

O'z navbatida, mintaqa tabiiy resurslarini, birinchi navbatda, yirik neft va gaz konlarini o'zlashtirish o'zida "global, mintaqaviy va mahalliy manfaatlarni jamlovchi" loyihani ifodalaydi. Markaziy Osiyo xomashyo salohiyatidan foydalanish orqali mahalliy iqtisodning yuksalishiga turtki berish bilan, yirik energiya import qiluvchi davlatlar, shu jumladan Yaponiyani barqaror xomashyo bilan ta'minlanishiga olib keladi. Yaponiyaning yetakchi firmalari O'zbekistonning Buxoro va Farg'ona, Turkmanistonning Turkmanboshi shahrida va Qozog'istonning qator shaharlarida neftni qayta ishlash korxonalarini ta'mirlash va qurilishida ishtirok etdi.

Markaziy Osiyodagi ko'plab muammolar yolg'iz bitta davlatning o'zi tomonidan hal qilina olmaydi. Shuning uchun Markaziy Osiyo davlatlari hamkorlikda ish olib borishlari kerak. Bu masalada Yaponiya mintaqadagi hamkorini ro'yobga chiqarishda faol ishtirok etuvchi sifatida qatnashishni maqsad qilgan.

2006-yil avgust oyida Yaponiya Bosh vaziri Koidzumi ilk marta Markaziy Osiyo respublikalari – Qozog'iston va O'zbekistonga tashrif buyurgan.

Yaponiya Tashqi ishlar vaziri Taro Aso 2006-yil 1-iyunda so'zlagan "Markaziy Osiyo tinchlik va barqarorlik koridori sifatida" nomli nutqida Yaponiyaning Markaziy Osiyo davlatlari bilan diplomatik munosabatlarining uch yo'nalishini belgilab berdi:

1) Mintaqa davlatlari bilan istiqbolli hamkorlikni qo'llab-quvvatlash;

2) Mintaqaviy hamkorlikni ta'minlash;

3) Umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda doimiy hamkorlikka intilish.

Yuqorida birinchi va ikkinchi yo'nalishdagi ishlarni amalga oshirishda Afg'onistondagi vaziyatga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki Markaziy Osiyo barqarorligi Afg'onistonda turg'unlik holati bo'lishi bilan uzviy bog'liq.

Pokistonlik tadqiqotchi Lutfullah Mangi 2011-yildagi nutqida bayon etganidek, Yaponiya Markaziy Osiyo davlatlariga iqtisodiy ko'mak berayotgan bo'lsa ham, lekin haligacha mintaqa davlatlari Yaponiyaning asosiy savdo hamkoriga aylangani yo'q. Bugungi kunga kelib bu tendensiya o'zgarib bormoqda. 2016-yil Qozog'iston Prezidentining Yaponiyaga tashrifi davomida imzolangan turli sohalar doirasidagi kelishuvlardan kelib chiqib, Yaponiya savdo hamkoriga aylanib boryapti, deya fikr bildirish mumkin.

Yaponiya-Markaziy Osiyo munosabatlari haqida mutaxassislar Yaponiya Markaziy Osiyoning tabiiy resurslari, shuningdek, Qozog'iston, Turkmaniston va O'zbekistondagi uglevdorod zaxiralari va ayniqsa, kompyuter ekranlari, gibridli mashinalar va super qurilmalarda ishlatiladigan nodir metallariga qiziqish bildirishini ko'rsatib o'tadilar.

Xitoy nodir metallarga egalik qilish bo'yicha dunyoda birinchi o'rinda turadi. Dunyo bo'yicha 93% kamyob metallar uning hududida joylashgan. Yaponiya esa nodir metallar iste'moli bo'yicha dunyoda eng yuqori o'rinda turadi. 2010-yilda qirg'oq bo'yini qo'riqlovchi yaponlar va Xitoy kemachilari o'rtasida yuzaga kelgan kelishmovchiliklar tufayli Xitoy Yaponiyaga nodir metallarni eksport qilishga embargo qo'ydi. Natijada Yaponiya Xitoyga muqobil variant izlashiga to'g'ri keldi. 2012-yilda Qozog'istonning Summit Atom nodir metallar ishlab chiqaruvchi kompaniyasi bilan Yaponiyaning Sumitomo korporatsiyasi o'rtasida kelishuvga erishildi. Unga ko'ra, Xitoy tomondan cheklab qo'yilgan dunyo bozorini 1500 tonna nodir metallar bilan ta'minlash belgilab olindi.

Iqtisodiy aloqalarni yanada kengaytirish maqsadida Yaponiya hukumati tarafdin Markaziy Osiyoga navbatdagi rasmiy tashrif amalga oshirildi.

2015-yil oktabr oyida Yaponiya Bosh vaziri Sindzo Abe Markaziy Osiyoning 5 ta davlatiga tashrif buyurishi Yaponiya tarixida Bosh vazir tomonidan mazkur mintaqaning barcha davlatlariga

qilingan birinchi tashrif bo'ldi. Uchrashuvlar davomida jami 87 ta hujjat imzolanga.

Mazkur yilning 22-28-oktabr kunlari Sundzo Abening har bir Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari bilan uchrashuvi Yaponiya siyosatchilari tomonidan katta natijalar olib kelishi rejalashtirgan edi. Bunda asosiy maqsadlar "Markaziy OsiyoQYaponiya" Muloqot dasturini yanada rivojlantirish, ushbu davlatlar bilan savdo-iqtisodiy, siyosiy aloqalarini yaxshilash ko'zda tutilgan edi. Yapon nashriyotida keltirilgan manbalarga ko'ra, tashriflardan quyidagi xulosaviy natijalar keltirildi:

- Yaponiya va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi munosabatlar mustahkamlandi;

- Mintaqaning 5 ta davlatida ham Yaponiya diplomatiyasiga nisbatan yaxshi munosabat bildirilishi aniqlandi;

- Yaponiya Bosh vaziri bilan birgalikda yapon tadbirkorlarining tashrifi tadbirkorlikni rivojlantirish borasidagi hamkorlikni kuchaytirdi;

- Jami 50 ta tashkilot, jumladan xususiy firmalar vakillari tashrif buyurib, ular ishtirokida 3 ta davlat (Turkmaniston, O'zbekiston va Qozog'iston)da biznes forumlari o'tkazildi;

- Xususiy va ijtimoiy sohalar bo'yicha 87 ta hujjat imzolandi;

- Abening nutqlarida "biznes uchun imkoniyatlar yaratishga 3 trl. iyen ajratilishini ma'lum qilindi.

Tashrifning oxirida S.Abe Qozog'istonda Yaponiyaning Markaziy Osiyoga doir siyosati haqida ma'ruza qildi. Unga ko'ra asosan, 3 jihat ajratib ko'rsatildi:

1) Markaziy Osiyo davlatlari bilan munosabatlarni kuchaytirish;

2) Markaziy Osiyodagi umumiy masalalarni hal qilishda Yaponiyaning faol jalb qilinishini ta'minlash;

3) Jahon maydonida Yaponiya va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish.

Mintaqadagi barcha davlatlar Yaponiya Bosh vazirining tashrifini yaxshi kutib oldi. Yaponiya TIV ning 2015-yil hisoboti bo'yicha chiqarilgan kitobida ta'kidlanishicha, O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov Yaponiyaning tinchlikka hissa qo'shishda faol harakatini yuqori baholagan.

2015-yilgi tashrif davomida O'zbekiston, Turkmaniston va Qozog'istondagi tabiiy gaz konlarini qidirib topishda yaponiyalik

mutaxassislar bilan hamkorlik qilish to'g'risida shartnomalar tuzilgan. Bu borada 2016-yilda Qozog'iston bilan kelishuv imzolangan.

Yaponiyadagi Tsukuba Universiteti professori T.Dadaboyev Yaponiya va Markaziy Osiyo mamlakatlari munosabatlarini tahlil qilib, Tokioning mintaqadagi siyosatining faollashuvida yangi omil sifatida nodir metallar importi haqida gapiradi. Buning isboti sifatida Qozog'iston Prezidenti N.Nazarboyevning 2016-yil 6-9 noyabr kunlari Yaponiyaga tashrifi davomida ko'rilgan masalalarga e'tibor qaratish mumkin. Ushbu tashrif davomida davlatlar o'rtasida strategik hamkorlik to'g'risida kelishuvga erishildi. Qozog'iston Rossiya va Xitoy bilan shu mazmundagi kelishuvlarni imzolagan. Bundan ko'rinadiki, Yaponiya bugungi kunda yordam beruvchi davlat maqomidan savdo hamkorga aylanmoqda. Imzolangan hujjatlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: Qozog'istonda kanat ishlab chiqarish bo'yicha «Tokio Roup» zavodini ochish, viza rejimini yengillashtirish, havo yo'llarida to'g'ridan-to'g'ri reyslarni yo'lga qo'yish bo'yicha kelishuvlar, Kazatomprom bilan Kansai Elektr quvvati kompaniyasi o'rtasida, uran ishlab chiqishni qayta ko'rib chiqish bo'yicha Kazatomprom va Itochu o'rtasida shartnomalar imzolanganligi to'g'risidagi hujjatlar.

Boshqa tomondan, geografik yakkalanishni bartaraf etishga qaratilgan harakatlar, xususan mintaqaning elektrlashtirilayotgan energoresurslariga ega bo'lishni ta'minlash transkontinental temiryo'l, avtomobil va quvur yo'llarining rivojlanishini nazarda tutadi. Yaponiyaning transkontinental transport tizimini rivojlanishiga yondashuvi "Markaziy Osiyoni global tovar ayirboshlashga integratsiyalashuvini tezlashtiradi, shuningdek mintaqaning xomashyo resurslarini o'zlashtirish imkonini qo'lga kiritishni ta'minlaydi". Shu o'rinda ta'kidlash o'rinliki, uzoq - yillarga mo'ljallangan reja bo'yicha Markaziy Osiyo Yevropa va Osiyo, Shimol va Janub o'rtasida nisbatan markazda joylashgan aynan Toshkent-Yevroosiyo qit'asida havo yo'llari tizimida asosiy tranzit halqaga aylanishi mumkin. Hozirgi paytda Yaponiyani Markaziy Osiyo bilan bog'laydigan 3 ta yo'nalish mavjud. Ular: Trans-Sibir temir yo'li, Xitoyni kesib o'tuvchi quruqlik yo'li va Turkmaniston-Eronning Chobahor porti yo'nalishi. Xitoy, Koreya orqali o'tib Yaponiyagacha boradigan yo'nalish Markaziy Osiyoda quyidagi hududlarni o'z ichiga oladi: Buxoro-Toshkent (O'zbekiston), Chimkent-Jambul-Oлмаota (Qozog'iston).

Olmaotadan Xitoygacha bo'lgan yo'l 250 km.ni tashkil etib, Markaziy Osiyo davlatlari ichidan o'tadigan yo'llarning jami uzunligi 2000 km.ni tashkil etadi. Bundan ko'rinadiki, Markaziy Osiyodan Yaponiyagacha uzoq masofali yo'l orqali tovarlarni yetkazish judayam qimmatga tushadi. Xitoydan 6200 km. uzunlikdagi yo'l o'tib, uning sharqiy qirg'og'idan Koreyaning Mokpo hududiga, keyin Yaponiyaning Niigata viloyatiga borib nihoyasiga yetadi. Bu Xitoyning sharqiy qismidan boshlab 2300 km.ni tashkil qiladi. Buni qurish katta mablag' talab qilishi oydinlashib qolgach, ikkinchi yo'nalish Sharqiy Sibir yoki Sahalin orqali quvurlarni o'tkazish ham ko'p xarajat talab qilishi aniqlangan. Bu yo'lning uzunligi 1000-3000 km.ni tashkil etgan. Keyin Afg'oniston-Pokiston yoki Eron-Turkiya yo'nalishini qurish loyihasi ko'rib chiqildi. Trans-Sibir va Xitoy yo'nalishlarida yuk tashish katta mablag' talab qilinishini hisobga olgan holda 2000-yildan boshlab Yaponiyaga yuklar Eron orqali tashiladigan bo'ldi. Bu yo'nalishda yuk tashish Trans-Sibirdagiga qaraganda 1500 AQSh dollariga arzonga tushadi. Shuningdek, Qozog'iston, O'zbekiston va Turkmanistondagi neft va gaz mahsulotlari quvurlarda tashilishi kerak. Buning uchun esa quvur yo'llarini rivojlantirish talab etiladi. Bu borada Qirg'iziston Respublikasidagi Yaponiya elchixonasining ikkinchi kotibi Gosuke Horiguchi quvur transportidan foydalanishda Sibir yo'nalishidan foydalanilish qulay imkoniyatga egaligi ta'kidlab o'tilgan.

Umuman olganda, Yaponiya Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlik bo'lishidan manfaatdor. Chunki mintaqada osoyishtalik bo'lsagina, o'zaro aloqalarni yanada rivojlantirib borish imkoniyati kengayib boradi. Markaziy Osiyo davlatlariga ko'rsatilayotgan iqtisodiy yordam, ya'ni sarmoyalar kiritish, transport aloqa tizimini rivojlantirish, tabiiy resurslarni qazib olish va qayta ishlashga ko'maklashish orqali Yaponiya bu mintaqaga kirib keldi. Yaponiyaning iqtisodiy taraqqiyot tajribasini o'rganish mazkur mintaqada davlatlari uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Hamkorlik aloqalarini rivojlantirishda transport tarmog'ini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Yaponiya - O'zbekiston munosabatlari. Uzoq o'tmishga borib taqaluvchi yaqin aloqalar O'zbekiston bilan Yaponiya o'rtasidagi samarali hamkorlikning muhim omili sifatida bugungi kunda ham davom etib kelmoqda. Yaponiya O'zbekistonning muhim strategik

sheringi hisoblanadi. 2002-yil 29-iyul kuni imzolangan "Do'stlik, strategik sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi Qo'shma bayonot" hamda 2015-yil 25-oktabrda imzolangan "Strategik sheriklikni chuqurlashtirish va kengaytirish to'g'risidagi Qo'shma bayonot" asosida ikki tomonlama aloqalar izchil rivojlanib bormoqda.

Yaponiya O'zbekiston mustaqilligini 1991-yil 28-dekabrda e'tirof etdi va 1992-yil 26-yanvardan boshlab mamlakatlarimiz o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatildi. Yaponiyaning Toshkentdagi elchixonasi 1993-yilning yanvarida, O'zbekistonning Tokiodagi elchixonasi 1996-yilda ochilgan. 2004-yilning may oyidan Osaka shahrida O'zbekiston Respublikasining Faxriy konsulligi faoliyat ko'rsatmoqda. Hozirgi kunda O'zbekistonning Yaponiyadagi Favqulodda va muxtor elchisi bo'lib Tursunov Farrux Islomjonovich, Faxriy konsul rahbari sifatida esa Toura Toshio faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Yaponiyaning O'zbekistondagi birinchi elchisi Magasoki Ukeruning ta'kidlashicha, SSSR parchalanib, yangi davlatlar tashkil topganidan keyin Yaponiyaning Markaziy Osiyodagi birinchi tashrifi Yaponiyaning sobiq Tashqi ishlar va moliya vaziri Chino Tadao tomonidan 1992-yil fevralda O'zbekistonga tashrif buyurgan. 1994-yil may oyida O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov Yaponiyada bo'lib qaytgan. Bu tashriflardan keyin ikki tomonlama munosabatlar rivojlana boshladi. Xalqaro Valyuta Fondining O'zbekistonda iqtisodiy siyosatda qiyinchiliklarga duch kelayotganligi haqidagi tahlillaridan keyin Yaponiya O'zbekistonda makroiqtisodiy siyosatni amalga oshirish va boshqa sohalarni rivojlantirish uchun ko'mak bera boshladi.

1994-yildagi O'zbekiston Birinchi Prezidenti Islom Karimovning Yaponiyaga uyushtirgan dastlabki rasmiy tashrifi o'zaro ishonch va ikki mamlakat xalqlarining ma'naviy qadriyatlariga nisbatan hurmatga asoslangan do'stona aloqalarni rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratdi. 1997-yilda tashrif buyurgan Obuchi boshchilidagi missiyadan keyin Markaziy Osiyo davlatlari bilan munosabatlarni yanada rivojlantirishga qaror qilingan edi. Obuchining bergan ma'lumotlaridan keyin, Yaponiya va O'zbekiston o'rtasida to'g'ridan to'g'ri havo yo'llari bo'yicha qatnovni amalga oshirish boshlandi.

Mamlakatimiz Birinchi Prezidentining 2002-yil iyul oyida Yaponiyaga uyushtirgan ikkinchi tashrifi chog'ida O'zbekiston Respublikasi va Yaponiya o'rtasida do'stlik, Strategik sheriklik va

hamkorlik to'g'risida qo'shma bayonot imzolandi. Hujjatda tomonlarning do'stona munosabatlar va strategik sheriklikni tenglik, o'zaro hamjihatlik tamo-yillariga muvofiq va xalqaro huquqning umume'tirof etilgan me'yorlari asosida rivojlantirishga tayyorligi o'z ifodasini topgan. Savdo-sotiq, sarmoyalar, ta'lim va boshqa sohalardagi aloqalarni kengaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilagan.

Bir qator voqealardan keyin Yaponiya xalqaro xavfsizlik uchun ustuvor yo'nalish sifatida Markaziy Osiyoda terrorizmga qarshi kurashishning muhimligini angladi. Jumladan, 1999-yilda bir guruh yaponiyalik geologlarning O'zbekiston Islom harakati guruhi tomonidan garovga olinishi va 2001-yil 11-sentabr voqealaridan keyin AQShning Afg'onistonda boshlagan operatsiyalari Yaponiyani ham xalqaro terrorizmga qarshi kurashishga e'tiborini qaratdi. Yaponiya Tashqi ishlar vaziri Kavaguchi Yoriko 2003-yilda qilgan nutqida xalqaro munosabatlar va xavfsizlik haqidagi qarashlar o'zgarganligi, hatto, terroristlar kabi nodavlat aktorlar ham davlat xavfsizligiga tahdid solishi mumkinligiga urg'u bergan. Yaponiya hukumati va O'zbekiston hukumati o'rtasidagi munosabatlarda ham Afg'oniston muammosi, terrorizmga qarshi kurashish chora-tadbirlari to'g'risida muhokamalar haligacha asosiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Yaponiya bosh vaziri Dzyunichiro Koidzumining 2006-yil avgust oyida O'zbekistonga uyushtirgan rasmiy tashrifi O'zbekiston bilan Yaponiya o'rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Mamlakatlarimizning siyosiy sohadagi aloqalari haqida gap ketganda Yaponiyaning mintaq mamlakatlari bilan ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirishga doir tashabbuslarini aytib o'tish mumkin. O'zbekistonning mintaqadagi geosiyosiy ahamiyatini e'tirof etgan holda hamda mamlakatimiz bilan hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar doirasida Yaponiya 2004-yilda "Markaziy Osiyo-Yaponiya" muloqot shaklidagi hamkorlikning yangi ko'rinishini ilgari surdi. U quyidagi beshta yo'nalishni: siyosiy muloqot, mintaq ichidagi hamkorlik, savdo va sarmoyaviy hamkorlikni rag'batlantirish, intellektual muloqot, madaniy aloqalar va inson resurslari almashuvi kabi sohalarni o'z ichiga oladi.

Terrorizm va giyohvand moddalarning tarqalishiga qarshi kurash, atrof-muhit muhofazasi, mintaqada savdo va sarmoyalar

hajmini kengaytirish bilan bog'liq masalalar qisqa va o'rta muddatli vazifalar etib belgilandi.

2010-yil 7-avgustda Toshkentda mazkur Muloqotning Yaponiya Tashqi ishlar vaziri Katsuya Okada ishtirokidagi tashqi ishlar vazirlarining uchinchi yig'ilishi muvaffaqiyatli o'tdi.

Yaponiya va O'zbekiston qonun chiqaruvchi organlari o'rtasida hamkorlik ham yo'lga qo'yilgan bo'lib, u jadal rivojlanmoqda. Yaponiya parlamentida "Yaponiya demokratik partiyasi - O'zbekiston" hamda "Yaponiya Liberal-demokratik partiyasi - O'zbekiston" do'stlik ligalari tashkil etilgan. O'zbekiston parlamentining Qonunchilik palatasida esa "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi - Yaponiya Parlamenti" parlamentlararo guruhi faoliyat yuritib kelmoqda.

2010-yilning dekabrda Tokioda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining raisi E.Sobirov boshchiligidagi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining delegatsiyasi ishtirokida birinchi parlamentlararo forum o'tkazilgan.

Ishonch, ochiqlik va o'zaro hurmatga asoslangan oliy darajadagi faol siyosiy muloqotlar ikki mamlakat o'rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirishga ko'maklashmoqda. Jumladan, O'zbekiston Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2011-yil fevral oyida Yaponiyaga rasmiy tashrifi hamda Yaponiya Bosh vaziri Shindzo Abening 2015-yil oktabrida mamlakatimizga qilgan rasmiy tashrifi davlatlarimiz o'rtasidagi munosabatlarni yanada yuqori darajaga olib chiqqani barobarida ularni yangicha mazmun bilan boyitdi.

Shu bilan birga, ikki mamlakat tashqi siyosat mahkamalari o'rtasidagi maslahatlashuvlar doimiy ravishda o'tkazilib kelinadi. Mazkur maslahatlashuvlarning so'nggi 16-uchrashuvi 2016-yil 24-mart kuni Tokioda bo'lib o'tgan.

1999-2001-yillar davomida Toshkentda Yaponiyaning xalqaro hamkorlik bo'yicha agentligi (JICA) va Yaponiya tashqi savdo tashkilotining (JETRO) mintaqalararo vakolatxonalarini hamda beg'araz texnik yordam ko'rsatish, ikkala tomon ishbilarmon va ijtimoiy doiralar vakillari o'rtasida aloqalar o'rnatish va gumanitar sohadagi hamkorlikni rivojlantirish borasidagi loyihalarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi O'zbekiston-Yaponiya markazi ochildi.

O'zbekistonda Yaponiya sarmoyasi ishtirokida ko'plab yirik loyihalar hayotga tadbiq qilinmoqda. "Mitsui", "Mitsubishi",

"Itochu", "Marubeni" va boshqa shu kabi yirik yapon korporatsiyalarining vakolatxonalarini ochildi. Iqtisodiyot yo'nalishidagi so'nggi muvaffaqiyatli hamkorlikning yorqin misollaridan biri sifatida Samarqand avtomobil zavodida "Isuzu" rusumli avtobus va yuk mashinalarining ishlab chiqarilayotganligini ko'rish mumkin.

Yaponiyalik mutaxassislar bilan hamkorlikda bir qator infrazilmaviy loyihalar amalga oshirilib foydalanishga topshirilgan. Bu boradagi ishlar qatorida 2007-yilda qurib bitkazilgan "Toshguzar-Boysun-Qumqo'rg'on" yangi temir yo'l yo'nalishini sanab o'tish mumkin.

Ikki davlat o'rtasida sarmoyalar kiritish bo'yicha shartnomaviy-huquqiy asosni mustahkamlash ishlari davom ettirib kelinmoqda. 2009-yil sentabr oyida "Sarmoyalarni liberallashtirish va o'zaro himoya qilish hamda rag'batlantirish to'g'risidagi" hukumatlararo kelishuv kuchga kirdi.

2010-yil aprelda Tokio shahrida "Yaponiyalik hamkorlar uchun O'zbekistondagi yangi sarmoyaviy imkoniyatlar" mavzusidagi taqdimot marosimi bo'lib o'tdi va unda Yaponiya korporatsiyalari, vazirliklari, muassasalari va siyosiy doiralarning 400 nafardan ortiq vakillari ishtirok etdi.

O'zbekiston va Yaponiya o'rtasida 2010-yil may oyida Tolimarjon issiqlik elektr stansiyasini modernizatsiya qilishni moliyalashtirishga mo'ljallangan 300 million AQSh dollari miqdoridagi mablag' ajratish borasidagi bitimning imzolanishi issiqlik ajratish samaradorligini 30 foizdan 50 foizgacha oshirish hamda uglerodlar emissiyasini qisqartirish imkonini yaratdi.

2001-yil aprel oyidan boshlab O'zbekiston va Yaponiya o'rtasida to'g'ridan to'g'ri aviaqatnovlarning yo'lga qo'yilishi xalqlarimizning yaqinlashuvi va mamlakatlarimiz o'rtasidagi sayyohlar almashinuvining o'sishiga xizmat qiluvchi omillaridan biri bo'ldi.

O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning 2011-yilning 8-10 fevral kunlari Yaponiyaga amalga oshiriladigan rasmiy tashrifi davomida O'zbekiston va Yaponiya o'rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish va kengaytirish masalalari, shuningdek, tomonlarni qiziqitirgan mintaqaviy va xalqaro ahamiyatga molik masalalar muhokama qilingan.

O'zbekiston Birinchi Prezidenti Islom Karimovning Yaponiyaga tashrifi ikki davlat o'rtasidagi o'zaro manfaatli va muvaffaqiyatli hamkorlikning yangi uflari ochilishiga xizmat qildi.

O'zbekiston va Yaponiya turli xalqaro ahamiyatga molik vazifalarni hal etishda yaqindan hamkorlik qilib kelmoqda va dunyo

siyosatining ko'plab masalalarida o'xshash nuqtayi nazarga ega. O'zbekiston Yaponiyaning BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'ziligiga qabul qilinishini qo'llab-quvvatlaydi. Yaponiya o'z navbatida O'zbekiston Birinchi Prezidenti Islom Karimovning Markaziy Osiyoda yadro qurolidan holi hududni tashkil etishga oid taklifini ma'qullagan.

Yaponiya Bosh vaziri Sindzo Abening 2015-yil 25-oktabrda mamlakatimizga rasmiy tashrifi mobaynida "Strategik sheriklikni chuqurlashtirish va kengaytirish to'g'risidagi Qo'shma bayonot" imzolangan (2-ilovada). Ikki tomonlama munosabatlar rivoji bilan birgalikda ko'p tomonlama aloqalar doirasidagi hamkorlik ham yaxshilanib bormoqda. Bunga yaqqol misol sifatida "Markaziy OsiyoQYaponiya" Muloqot dasturi doirasida amalga oshirilayotgan ishlarni ko'rsatish mumkin. Tashqi ishlar vazirlari o'rtasidagi 3-yig'ilish 2010-yil avgust oyida Toshkentda o'tkazilgan. Yuqori lavozimdagi shaxslar o'rtasidagi 2005, 2008, 2010 -yillardagi yig'ilishlar ham Toshkent shahrida bo'lib o'tgan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Yaponiya uchun Markaziy Osiyodagi eng yaqin hamkor davlatlardan biri hisoblanadi. Markaziy Osiyoga qilingan birinchi tashriflarning O'zbekistonda bo'lishi, Yapon tilini o'qitish ilk marta Toshkentda boshlanishi, davlat rahbarlari o'rtasidagi tashriflarning muvaffaqiyatli yakunlanishi va shu doirada amalga oshirilayotgan ishlar strategik hamkorlikni kuchayishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Toshkentda Yaponiyaning xalqaro hamkorlik bo'yicha agentligi (JICA) va Yaponiya tashqi savdo tashkilotining (JETRO) mintaqalararo vakolatxonalarini savdo-iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishga hissa qo'shib kelmoqda.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Jahon xaritasida Sharqiy Osiyo davlatlarining siyosiy-geografik holatini tavsiflab bering?
2. Yaponiya tashqi siyosat kontseptsiyasi asosiy o'lchamlari tushunchasiga ta'rif bering?
3. Sharqiy Osiyo davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering?
4. Sharqiy Osiyo davlatlarining AQSh va Evropa davlatlari bilan munosabatlari qanday?
5. AQShning Sharqiy Osiyodagi ziddiyatlariga munosabati qanday?

6. Sharqiy Osiyo davlatlarining xalqaro munosabatlariga tavsif bering.

7. Sharqiy Osiyo mintaqasi davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.

8. Sharqiy Osiyo mamlakatlarini hamkorligi haqida ma'lumot bering.

9. Yaponiyadagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga umumiy tavsif bering.

10. Hozirgi davrda Yaponiya – Xitoy munosabatlari qanday holatda?

Mustaqil ish savollari:

1. Sharqiy Osiyo mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.

2. Yaponiyaning xalqaro munosabatlardagi o'rnini yoritib bering.

3. KXDR tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini nimalardan iborat?

4. Zamonaviy bosqichda Sharqiy Osiyo davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

5. "Sharqiy Osiyo davlatlari – AQSh munosabatlari" mavzusida ma'ruza tayyorlash.

6. Rossiya tashqi siyosatida Sharqiy Osiyo davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.

7. Yaponiya tashqi siyosatida Shimoliy Koreya yadro dasturi muamosini yoritib bering.

8. AQSh tashqi siyosatida Sharqiy Osiyo davlatlari.

9. Zamonaviy bosqichda Sharqiy Osiyo mamlakatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

10. "KXDR yadro qurollari muammosi" mavzusida nutq tayyorlash.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиков М.М. Хорижий Шарқ ва Ғарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.

2. Muhammadsidikov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.

3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.

4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.

5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.

6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.

7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.

8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

2.2. Koreya Respublikasi zamonaviy xalqaro munosabatlarda

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalarni Sharqiy Osiyo davlatlari tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari borasida tasavvur hosil qilishlari uchun ko'maklashish;

- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;

- talabalarga Sharqiy Osiyo davlatlaridagi siyosiy jarayonlar borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlarini singdirish.

Tayanch tushuncha va iboralar: *Sharqiy Osiyo mintaqasi, Koreys urushi, Kim Ir Sen, Kim Chen Ir, Koreya yarimoroli, KXDR, Koreya Respublikasi, Janubiy Koreya.*

Asosiy savollar:

1. Janubiy Koreya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari.

2. Janubiy Koreya - O'zbekiston munosabatlari.

Janubiy Koreya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari. Osiyo-Tinch okeani mintaqasida Janubiy Koreya masalasiga to'xtalsaak, mintaqada mazkur mamlakat quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi.

– Koreya Respublikasi Koreya yarim orolida joylashgan bo'lib, ilgari yaxlit bo'lgan bir davlat ikkinchi jahon urushidan so'ng ikki qismga bo'lindi: Janub Koreya Respublikasi, Shimol esa Koreya Xalq Demokratik Respublikasiga ajralib ketdi.

– 1910 yildan 1945 yilgacha Yaponiyaga tobe bo'lgan Koreya, Yaponiyaning ikkinchi jahon urushidagi mag'lubiyatini o'zlarining mustaqilligi nishonasi deb hisoblagan edi, ammo buning o'miga mamlakat ikkiga bo'linib ketib, mafkuraviy qarama-qarshilik yuzgaga keldi.

BMT Bosh Assambleyasi 1947 yil noyabrida BMT komissiyasi nazorati ostida Koreyada umumxalq saylovlarini o'tkazish to'g'risida qaror qabul qildi. Ammo Sovet Ittifoqi bu qarorga bo'ysunmasdan, BMT komissiyasini orolning Shimoliy qismiga kiritmadi. BMTning yangi qaroriga ko'ra, Koreyada birinchi saylov 1948 yil 10 mayda BMT komissiyasi kirishi imkoni bo'lgan 38 paralleldan Janubda bo'lib o'tdi hamda 15 avgust Koreya Respublikasi tashkil topgan kun deb e'lon qilindi.

Koreya Konstitutsiyasiga ko'ra, davlat hokimiyatining uch tarmog'i: ijro, qonun chiqaruvchi, sud hokimiyati mustaqil faoliyat olib boradi. Koreya Respublikasi Konstitutsiyasi Milliy majlis tomonidan 1948 yil 12 iyulda qabul qilingan.

Koreya Respublikasi siyosiy hayotidagi muhim muammo bu Janubiy va Shimoliy Koreyani birlashtirish masalasi bo'lib, u nafaqat Koreya yarim oroli, balki butun mintaq hamda dunyo bo'yicha dolzarb muammo bo'lib turibdi. Muammoning dolzarbligi Koreya yarim orolidagi barqarorlik, mintaqadagi xavfsizlikni saqlab qolishda o'z aksini topgan. Ammo bu o'rinda, Koreya yarim orolidagi tinchlikni mustahkamlash qaysi vositalar asosida ta'minlanishi kerak, degan masala hal etilmay kelinmoqda. Birinchidan, Shimoliy Koreya mintaqada kommunistik tizim saqlanib qolgan davlat; ikkinchidan, yadro qurolini yaratish, ishlatish imkoniyatiga ega bo'lgan XXRdan keyingi davlat; uchinchidan, iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy jihatidan rivojlanmagan davlat bo'lib, bu omillarning barchasi va alohida har biri Shimoliy Koreyaning mintaqadagi, dunyodagi siyosatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. 1991 yil sentyabrida Janubiy va Shimoliy Koreya BMT a'ziligiga qabul qilindi.

1992 yil 19 fevralda Pxenyanda ikki Koreya muzokaralarining oltinchi raundi bo'lib o'tdi. Unda har ikki davlat Bosh vazirlari - Janubiy Koreyadan Chon Von Sik, Shimoliy Koreyadan En Xen Muk asosiy bitim bo'yicha o'zaro xat almashdilar. Tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan uchta – yarashish, hujum qilmaslik, hamkorlik to'g'risida (Asosiy bitim); Koreya yarim orolini yadrosiz hududga aylantirish bo'yicha qo'shma bayonot; Janub va Shimol o'rtasida muzokaralar olib boruvchi qo'mitalar tashkil qilish bo'yicha bitimga kelishildi.

O'tgan davr mobaynida ikki davlat siyosatida ko'plab o'zgarishlar yuz berdi. Chunonchi, ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarning keskinlashuviga Shimoliy Koreyada yadro quroli ustida tadqiqot ishlari olib borilayotgani sabab bo'ldi.

Shimoliy Koreya 1993 yilda o'z hududiga MAGATE ekspertlarini kiritishdan bosh tortdi hamda Yadro qurolini tarqatmaslik to'g'risidagi shartnomadan chiqishini e'lon qildi. Shimoliy Koreyaning bu xatti-harakati nafaqat mintaqa, balki butun dunyoda keskinlikning kuchayishiga olib keldi.

BMT Xavfsizlik Kengashi Shimoliy Koreyani yadro masalasini hal qilishga chaqiruvchi qarorini qabul qildi. Keyinchalik AQSh va Shimoliy Koreya o'rtasidagi bir qancha diplomatik munosabatlardan so'ng 1993 yilda Pxenyan Yadro qurolini tarqatmaslik to'g'risidagi shartnomadan chiqish masalasini ma'lum muddatga kechiktirganini e'lon qildi.

Har ikkala davlat o'rtasidagi munosabatlarni ijobiy tomonga yo'naltirish bo'yicha jahon hamjamiyati, shuningdek, AQSh va XXR o'z hissalarini qo'shmoqda. Ammo shunga qaramasdan, «sovuq urush» mafkurasi, harbiy qarama-qarshilik tendentsiyalari Janubiy va Shimoliy Koreya munosabatlarida hozirgacha ustuvorlik kasb etmoqda.

«Sovuq urush» siyosati barham topgan bo'lsa-da, Koreya yarim oroli hamon uning ta'qibida yashamoqda. Shu nuqtai nazardan, Koreya muammosiga «sovuq urush» va hozirgi globallashuv davridagi yondashuvlar nimasi bilan farq qilishini bilish muhim ahamiyatga ega.

Koreya yarim orolida asosiy «o'yinchi» - Janubiy Koreya istiqbolini Shimoli-Sharqiy Osiyo mamlakatlari - AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya, RF, XXR (Shimoli-Sharqiy Osiyo-5) bozor munosabatlarida, demokratik islohotlarda ko'rmoqdalar. *Shimoliy Koreya* esa yadro quroliga ega davlat.

Harbiy harakatlar yuz bergan taqdirda Pxenyanni siyosiy jihatdan u bilan harbiy shartnomaga ega bo'lgan XXRgina himoya qilishi mumkin. Ammo XXR ham Pxenyanni xitoy-amerika munosabatlarini keskinlashtirish orqali himoya qila olmaydi. Shu bilan birga, XXR rasmiy majburiyatlaridan voz kechishi orqali o'z mavqeini yo'qotishi mumkin. Boshqa tomondan, Shimoliy Koreya rejimi inqirozga uchragan taqdirda XXR o'zining Shimoli-Sharqiy chegaralarida keng ko'lamli gumanitar halokatga yo'liqishi aniq. Shu bois, u Pxenyanni bozor islohotlariga undab, yadro inqirozini xalqaro hamkorlik orqali hal etishga intilmoqda.

2003 yil avgustda Pekinda bo'lib o'tgan olti tomonlama uchrashuv Pxenyanning murosaga bormasligini tasdiqladi. Ushbu uchrashuvda boshqa davlatlarga qaraganda, Pekin Pxenyanga nisbatan

jiddiy talablar qo'ydi. Bu talablar faqat yadro dasturiga oid bo'lmay, balki Shimoliy Koreya iqtisodiy tizimiga ham tegishli edi. Iqtisodni harbiylashtirishni to'xtatish, oziq-ovqat bilan ta'minlash kabilar shular jumlasidandir.

Shimoliy Koreyaning bo'lib o'tgan muzokarlarda o'zini tutishida Pxenyan rejimining imkon qadar uzoqroq faoliyat olib borishini ta'minlash ekanini ko'rinib turibdi.

Shimoli-Sharqiy Osiyo beshligi Shimoliy Koreyaga bo'lgan munosabatida quyidagilarga e'tibor berishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Shimoliy Koreya tuzumi tarixan barbod bo'lishi muqarrar;
- Pxenyan yadro dasturi bo'yicha yadro sinovlarini amalga oshirdi, demak, sanoatning ushbu sohasi o'z faoliyatini mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan davom ettirmoqda;
- Koreyaning birlashishi faqat shimolning bozor-demokratik transformatsiyasi asosida yuz berishi mumkin;
- Bunday transformatsiya Shimoli-Sharqiy Osiyo beshligi tomonidan muvofiqlashtirilgan yakdil siyosat olib borilishini taqozo etadi.

Olti tomonlama muzokaralar shakli, ba'zi mutaxassislar fikricha, istiqbolda Shimoli-Sharqiy Osiyoda xavfsizlik va hamkorlik tashkilotini tuzish uchun asos bo'lishi mumkin.

Bugun Koreya yarim oroli nafaqat Koreya yoki mintaqaning yirik davlatlari bo'lmish XXR va Yaponiyaning, balki AQSh, Rossiyaning ham manfaatlari kesishgan hududga aylangan. Ushbu manfaatlarining uyg'unligi Koreya yarim orolida yagona Koreya davlatining paydo bo'lishiga yo'l qo'ymasligi ehtimoli mavjud. Bizning nazarimizda, Koreya yarim oroli Xitoy bilan Yaponiyani va buyuk geografik kashfiyotlar sabab (XVII asrdan boshlab) Rossiya, G'arb davlatlari, xususan, AQShni bir-biriga tortib turuvchi siyosiy magnit maydoni bo'lib kelgan. Va Koreya yarim oroli uchun bu xususiyat yaqin istiqbolda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

1993 yil Koreya Respublikasi e'lon qilingan kundan bo'yon birinchi marta hokimiyat tepasiga harbiy bo'lmagan Kim En Sam keldi. Yangi ma'muriyat birlashish muammosiga o'ziga xos tarzda yondashib, birlashishning uch bosqichdan iborat dasturini ishlab chiqdi. Unga ko'ra, birlashish jarayoni o'zaro yarashish hamda hamkorlik bosqichlaridan o'tib, «Koreys birlashuvi» bosqichiga etishi

kerak. Bu dasturning amalga oshishida uch asosiy aqidaga amal qilinadi. Bular:

a) demokratiya amallariga hurmat; b) birga yashash ruhi; v) birgalikda taraqqiy etish va milliy farovonlik ruhi.

Shimoliy Koreyaning bu masalaga yondashuvi boshqacha bo'lib, u quyidagi talablarni oldinga surmoqda:

a) «Koreya demokratik konfederativ respublikasi»ni tuzish;

b) Janubiy Koreya hukumatining iste'foga chiqishi;

v) AQSh harbiy qismlarining Koreyadan olib chiqib ketilishi;

Shimoliy Koreyaning bu talablari o'zaro ishonch, hamkorlik orqali tinch birlashish va taraqqiyotga qaratilgan Janubiy Koreya siyosatiga ziddir.

Bugungi Koreyaning rivojlanishida AQSh katta rol o'ynaydi va Koreyaning siyosiy, iqtisodiy, harbiy taraqqiyot manbaiga aylangan.

Ikki davlat o'rtasida o'zaro hamkorlik to'g'risida shartnoma mavjud bo'lib, uning asosida ikki Koreya munosabatlariga keskinlik ruhini berib turgan masala - 36 400 kishilik (1992 y.) AQSh qo'shinining Janubiy Koreya hududida joylashganligidir.

Koreya nafaqat AQSh, shuningdek, Evropa Ittifoqi bilan ham iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohalarida yaqindan hamkorlikni yo'lga qo'ygan. Koreya Respublikasi tashqi siyosati kontseptsiyasining asosiy yo'nalishlarini 1993 yilda sobiq prezident Kim En Sam quyidagicha ta'riflagan edi: «XXI asrda tinch-totuv yashash va taraqqiyotga xizmat qiluvchi demokratik qadriyatlar, inson qadr-qimmatini, bozor iqtisodiyoti ustuvorligini ta'minlash, xalqaro maydonda faol ishtirok etish, BMT bilan tinchlik yo'lida, Osiyo-Tinch okeani mintaqasida barqarorlikni saqlash bo'yicha hamkorlik qilish Koreya Respublikasi tashqi siyosatining negizini tashkil etadi».

1994 -yil 21 oktyabrda Jenevada AQSh bilan Shimoliy Koreya o'rtasida bitim imzolandi. Ushbu bitimga muvofiq, Shimoliy Koreya 1980 yillarda Sovet Ittifoqi tomonidan o'rnatilgan va harbiy sohada foydalaniladigan plutoniy ishlab chiqarish qobiliyatiga ega atom reaktorlaridan foydalanishni to'xtatishni o'z zimmasiga oldi. Bu bitimga asosan, AQSh Shimoliy Koreyaga 4 mlrd. AQSh dollari miqdoridagi mablag' ajratdi hamda Shimoliy Koreyada ishlab chiqilgan yadro yoqilg'isini olib chiqib ketish va Pxen'yanni ekologik talablarga javob beruvchi zamonaviy reaktorlar bilan ta'minlashni o'z zimmasiga oldi.

Bu munosabatlardagi Janubiy Koreyaning roli Shimoliy Koreyaga zamonaviy yuqori texnologiyali reaktorlarni etkazib berishdan iborat bo'ldi.

Shimoliy Koreya yadro dasturi haqida turli xil qarashlar mavjud. Aslida yadro inqirozining yuzaga kelishiga qanday omillar ta'sir qilgani va ular zamirida nimalar yotganini tahlil qilish asosida mavjud vaziyatni o'rganish mumkin.

2005 yil sentyabrda KXDR yadro dasturiga bag'ishlangan olti tomonlama muzokaralar 4-raundining yakuniy yig'ilishida ishtirokchilar qo'shma bayonot qabul qildi. Bayonotda KXDR MAGATening yadro qurolini tarqatmaslik to'g'risidagi shartnomasida o'z ishtirokini davom ettirishini, boshqacha aytganda, yadro qurolini yaratish niyatidan qaytgani e'tirof etilgan. Pxenyanning sheriklari uning tinch yadro dasturlarini rivojlantirishga bo'lgan huquqini tasdiqladilar. Shuningdek, hujjatda AQShning Koreya yarim orolida yadro qurolini saqlamasligi, Janubiy Koreya ham kelajakda o'z hududida yadro qurolini saqlash niyati yo'qligi qayd etildi. AQSh KXDRni unga yadro yoki oddiy qurol yordamida hujum qilmaslikka ishontirdi. Janubiy Koreya KXDRga 2 mln. kv. elektr energiyasi etkazib berishni va'da qildi.

2012 yil yanvarida «Assosheyted Press» agentligining Pxenyanda ishchi guruhi ish boshladi, 2011 yil iyunida Boston va Nyu-Yorkda Shimoliy Koreya sportchilarining txekvondo bo'yicha ko'rgazmali chiqishlari bo'lib o'tdi.

2011 yil avgustida B.Obama ma'muriyati Pxen'yanga bo'lgan munosabatini o'zgartira boshladi. Ushbu mamlakatda yuz bergan suv toshqini tufayli 900 ming AQSh dollari miqdoridagi gumanitar yordam ko'rsatildi. Shu yilning oktyabrda AQShning tajribali diplomati Glin Devis Davlat kotibining Shimoliy Koreyaga oid siyosat bo'yicha maxsus vakili etib tayinladi. Shu oyda AQSh hukumati olti tomonlama muzokaralardagi delegatsiyasining yangi rahbari Kliford Xart o'z faoliyatini boshladi. Janubiy Koreya ham bu muzokaralardagi o'z vakilini yangiladi.

Tomonlar olti tomonlama muzokaralarni tiklash asosida shart-sharoitlarni ishlab chiqish bo'yicha 2011 yil iyunida Nyu-Yorkda va oktyabrda Jenevada uchrashdilar.

2012 yil 23-24-fevralda Pekinda bo'lib o'tgan uchrashuv natijasida Pxen'yan yadro sinovi, olisga uchuvchi raketalar uchirishga

moratoriy kiritishga rozi bo'ldi va Nanbendagi yadro markaziga MAGATE inspektorlarini kiritishga va'da berdi. o'z navbatida, Vashington 240 ming tonna oziq-ovqat etkazib berish majburiyatini oldi. 2011 yilda AQShdan KXDRga oziq-ovqat va boshqa mahsulotlar etkazib berish 2010 yilga qaraganda, 2 barobar oshdi (1,9 mln. AQSh dollaridan 5,1 mln. AQSh dollarigacha).

Biroq xalqaro hamjamiyatning barcha urinishlariga qaramasdan, Shimoliy Koreya o'z kuchini namoyish qilishni davom ettirmoqda. U 2012 yil 12-dekabrda «Kvanmyonson-3» nomli Erning sun'iy yo'ldoshini orbitaga chiqardi. Bu harakat, o'z navbatida, BMTning mamlakatga nisbatan salbiy munosabat bildirishiga olib keldi. 2013 yil 22-yanvarda BMT 2087- rezolyutsiyasini qabul qildi, bunda KXDR raketani uchirishda ishtirok etgan shaxslar va tashkilotlarga nisbatan ko'llaniladigan sanksiyalar kengaytirilgan. Rasmiy Pxenyan bunga javob tariqasida 2013 yil 12-fevralda quvvati 5 kt bo'lgan uchinchi yadro sinovini o'tkazdi. 11 martda KXDR mudofaa vazirligi mamlakat 1953 yildagi yarashuv bitimidan chiqqanligini e'lon qildi.

Koreya Respublikasi siyosiy salohiyatini mustahkamlashda o'z mavqei, tutgan o'rni, resurslaridan nihoyatda ratsional tarzda foydalanmoqda, va albatta, mintaqaviy hamda dunyo miqyosdagi resurslari bu yo'nalishda ishlatilmoqda. Bu jarayonda bir nechta yo'nalish mavjud:

a) Koreya Respublikasi BMT va xalqaro mintaqaviy tashkilotlar faoliyatida astoydil ishtirok etmoqda;

b) Ikki Koreyani birlashtirish hozirgi kunda o'z dolzarbligi jihatidan mintaqa doirasidan chiqib, dunyoviy ahamiyatga ega bo'ldi va bu muammoni hal etishda Koreya Respublikasi faol ishtirok etmoqda;

v) Kommunistik tuzum mavjud bo'lgan mintaqadagi ikkinchi hamda mintaqa barqarorligiga xavf tug'dirayotgan Shimoliy Koreya bilan munosabatlarda xalqaro huquq, demokratik me'yorlarga sodiqlik;

g) o'zida mavjud bo'lgan iqtisodiy imkoniyatlar, texnologiyalar, ilmiy-texnikaviy yutuqlar bilan o'zaro o'rtoqlashish;

Koreya Respublikasi 1962 yildan e'tiboran, tub iqtisodiy islohotlarni boshlab yuborgandan so'ng uning iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari yuqori darajaga etdi.

Mamlakat rivojlanishida yirik ishlab chiqarish korxonalari (Chebol) ish hajmining o'sishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Chebollar sanoatda, savdoda, xizmat ko'rsatish va moliyaviy sohalarda faoliyat ko'rsatayotgan bir necha ko'p tarmoqli korxonalarni birlashtirish orqali yuzaga kelgan bo'lib, hozirgi kunda Koreya iqtisodida salmoqli rol o'ynaydi.

Aksar hollarda bu yirik korxonalar kichik va o'rta tadbirkorlik manfaatlari hisobiga rivojlangan. Chebollar uchun moliyaviy sohada katta imtiyozlar mavjud. Moliya-bank sohasida yirik ishlab chiqarish korxonalari bo'lgan Chebollar uchun moliyaviy imkoniyatlar kattaligi, chet el banklarining Koreya bozorida imkoniyati, cheklanmagani Koreya moliya-bank tizimi uchun raqobatsiz muhit yaratib, bozor mexanizmining faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada, 90-yillar oxirida Janubiy Koreya sanoatida ishlab chiqarilayotgan yarim o'tkazgichlar, avtomobil, kimyo sanoati o'z texnik ko'rsatkichlari bo'yicha AQSh va Yaponiyadagi shunga o'xshash sohalardan 5 yil, elektronikada 6 yil, sanoat asbob-uskunalari ishlab chiqarish bo'yicha kamida 10 yilga orqada qoldi. Albatta, bunday ko'rsatkichlar mamlakatni keyingi rivojlanishining ustuvor yo'nalishlarini ko'rsatib berdi va bu borada keyinroq to'xtalamiz.

Yuqorida zikr etilgan iqtisodiy, bank-moliya, sanoat sohasida yuzaga kelgan salbiy ko'rsatkichlar Janubiy Koreya xalq xo'jaligi oldiga bir qator muammolarni ko'ndalang qo'ydi.

Bank-moliya sohasida: Chebollarga nisbatan olib borilayotgan kredit siyosatini qayta ko'rib, davlat va yirik biznes o'rtasidagi munosabatlarda manfaatlar uyg'unligini ta'minlash;

Sanoat sohasida: Janubiy Koreya iqtisodining chet el texnologiyalariga tobeligini cheklash (Koreya eksporti chet el yuqori texnologiyalariga 30 %, Yaponiya esa 10 % bog'liq);

Siyosiy sohada: davlatning iqtisodidagi rolini cheklash hamda yirik biznes faoliyatini qayta ko'rib chiqish orqali kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, nihoyat chet el sarmoyalariga bo'lgan cheklashlarni kamaytirish.

Moliya-bank, sanoat, iqtisod sohasida mavjud salbiy tendentsiyalar o'z rivojini to'xtatmadi. Mamlakatdagi banklar mamlakat ichidagi o'z faoliyatini cheklab, chet eldagi faoliyatini faollashtirdi. Bunday jarayon, asosan, Janubiy Sharqiy Osiyo mamlakatlarida davom etdi. Natijada Koreyadagi mavjud banklarning chet eldagi aktivlari 53 %, ya'ni 25 mlrd. AQSh dollariga oshdi.

Yuzaga kelgan iqtisodiy muammolarni hal qilish maqsadida hukumat xalqaro moliyaviy tashkilotlardan yordam so'radi. Seul tez

yordam sifatida XVFDan 10 mlrd. AQSh dollari miqdorida kredit olishga muvaffaq bo'ldi (1997 y. dekabrda 2 mlrd. va 1998 yil yanvarida 8 mlrd.).

Mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy hayotida nihoyatda tang vaziyat hukm surgan bir davrda katta siyosiy o'zgarishlar, ya'ni prezident saylovlari bo'lib o'tdi. Saylovlar natijasiga ko'ra, faoliyati davomida ko'p vaqtlar muholifatchi sifatida tanilgan Kim Te Chjun hokimiyat tepasiga keldi.

Prezident Kim Te Chjun ma'muriyati inqirozga qarshi bir qator choralar ko'rdi va ular «inqirozga qarshi sakkiz chora» nomi bilan jamiyat hayotida o'z o'rniga ega bo'ldi.

Shuningdek, Koreya hukumati qiyin bo'lsa-da, kichik va o'rta biznes muammolarini qisman zimmasiga oldi. Kichik va o'rta biznesning 15,6 mlrd. AQSh dollaridan iborat qarzining bir qismini to'lash 6 oyga, 0,5 mlrd. AQSh dollari miqdoridagisi esa bir yilga kechiktirildi.

Mamlakatda «qarzlarni to'lash bo'yicha milliy kompaniya» avj oldi. Banklarda dollar omonati yig'ish kompaniyalari keng tus oldi. Korxonalar valyuta xarajatlarini chekladi. Aholining yana bir qismi 10 % avtomobillarni velosipedlarga almashtirish orqali yiliga 5 mlrd. AQSh dollarilik (ularning hisobiga) foydani mamlakat iqtisodiga yordam sifatida berish taklifi bilan chiqdi.

Bu vaziyatda, mamlakat rahbariyati oltin zahiralarni to'ldirish maqsadida aholini ushbu qimmatbaho metallni sotishga chaqirdi. Natijada umumiy qiymati 2,2 mlrd. AQSh dollari bo'lgan 227 tonna atrofida oltin yig'ildi.

Janubiy Koreya hukumati tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy sohadagi qator chora-tadbirlar asta-sekin o'z natijalarini ko'rsata boshladi. 2011 yil 5 dekabr kuni mamlakatning tashqi savdo balansi 1 trln. AQSh dollariga etdi, yil oxiriga kelib ko'rsatkich 1,08 trln.ga chiqdi.

Janubiy Koreyaning muvaffaqiyatga erishish yo'li o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Rossiyalik tadqiqotchi M.A. Morexodov fikricha, ular quyidagilardan iborat: 1) Janubiy Koreyaning jahon iqtisodiy makonidagi roli va ahamiyatini oshirishga erishildi. «Ernest end Yang» agentligining reytingiga (ro'yxatda hammasi bo'lib, 60 ta eng yirik va yuqori darajada rivojlangan mamlakatlar kirgan) ko'ra, Janubiy Koreya – 29, Xitoy – 39, Yaponiya – 40 o'rinni egallagan. Hozir Janubiy Koreya o'zining eksport mahsulotlarining 60 %ni rivoj-

lanayotgan mamlakatlar bozorlariga yubormoqda. 2) 2011 yilda Janubiy Koreya qator mamlakatlar bilan erkin savdo bo'yicha yangi shartnomalar imzolashi tufayli ular bilan bo'lgan eksport hajmi 296,1 mlrd. AQSh dollariga etdi.

Erkin savdo shartnomalari EI, ASEAN, AQSh, Chili, Peru, Singapurni qamrab olgan. AQSh bilan imzolangan shartnomaga nisbatan jamoatchilikda norozilik tug'ilganligi bois qayta ko'rib chiqildi va 2011-yil noyabrda parlament tomonidan ratifikatsiya qilindi.

3) So'nggi 50 yil mobaynida Janubiy Koreya rivojlanish uchun zarur bo'lgan resurslar va o'z mahsulotlari bozorini kengaytirish uchun qattiq kurash olib bordi. Hozirgi vaqtda bunday faoliyat Afrika qit'asida amalga oshirilmoqda. Chunki Afrikada butun dunyo neft zahiralarning 12 %, gaz zahiralarning 6,5 %, kobaltning 50,3 %, olmosning 60,3%, platinaning 95,5 % mavjud. Janubiy Koreya kompaniyalari bugungi kunda 10dan ortiq Afrika mamlakatlarida faoliyat yuritmoqda. Hozirda Janubiy Koreyaning Afrika iqtisodiga investitsiyasi yiliga 3 mlrd. AQSh dollaridan iborat bo'lib, bu ko'rsatkich Xitoy va Hindiston ulushidan kam. Lekin Janubiy Koreya hukumati 25 ta kompaniyaga maqsadli faoliyat – Afrikadagi loyihalari uchun 7 mlrd. AQSh dollari miqdorida mablag' ajratdi. Birgina «Samsung» kompaniyasi 10 mlrd. AQSh dollariga teng mablag' ajratishni rejalashtirmoqda. Bu borada hukumat va xususiy sarmoyaning maqsadlari umumiy va uzoq muddatli ekanini kuzatish mumkin.

4) Iqtisodni rivojlantirish borasida qisqa va uzoq muddatli rejalarning mavjudligi. Hozirgi paytda mamlakatni rivojlantirishning 2050 yilgacha bo'lgan dasturi e'lon qilingan bo'lib, unga ko'ra mamlakat iqtisodiy ko'lami bo'yicha dunyoda 4-o'ringa chiqadi. Iqtisodiy rivojlanish yo'unalishlari quyidagilardan iborat: innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish va energiyaning yangi manbalarini izlash, Janubiy Koreyaning xalqaro maydonda ishonchli hamkor, barqaror investor sifatidagi mavqeini mustahkamlash, tadbirkorlik uchun yanada qulay muhitni shakllantirish.

5) Mamlakatda nihoyatda qulay, barqaror investitsion muhit yaratilgan. Bunday yondashuv, o'z navbatida, investitsiyalar hajmining ko'payishiga olib keldi. 2011 yilda xorijlik investorlar mahalliy kompaniyalarni rivojiga 44,49 mlrd. AQSh dollari miqdorida mablag' kiritib, bu ko'rsatkich 2010 yilga qaraganda, 29, 5% ko'pdir. Janubiy Koreya iqtisodiy rivojlanish vaziri Xong Suk Vu fikricha, hukumat

xorijlik investorlarning deyarli barcha iltimoslarini, shu jumladan, soliqlarni pasaytirish, ro'yxatdan o'tish jarayonini soddalashtirish kabilarni bajardi.

6) Davlat tomonidan moliyalashtiriladigan «Milliy tahlil markazi» eksportni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ko'plab asosiy yo'nalishlarni ishlab chiqdi. Bular: yarim o'tkazgichlar (dunyo bozorining 53,2 % egallaydi va 2011 yildagi foydasi 52,5 mlrd. AQSh dollari), dengiz va daryo kemalari (2011 yilda bu soha umumiy dunyo buyurtmasining 48,2 % bajardi, mamlakatda 300 yaqin kemasozlik korxonalari bor), avtomobillar (2011 yilda eksportdan kelgan foyda 45,3 mlrd. AQSh dollari tashkil etdi. Har yili bozorga 5-7 ta yangi yoki zamonaviylashgan modellar etkazib berib, bu 3 yil vaqt talab qiladi); informatsiyaviy texnologiya mahsulotlari (mamlakat eksportining 7 % tashkil etib, ushbu turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmi 2011 yilda 156,97 mlrd. AQSh dollaridan iborat bo'ldi. Mobil telefonlarning hozirgi turi – smartfonlarning eksport hajmi 2011 yilda 11,88 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. 2012 yilda «Samsung» kompaniyasining takomillashgan smartfonlari LSI va AMOLED, «aqli telefon»ning yangi shakli GALAXY S3 savdoga qo'yildi. Planshetlarning xorijdagi sotilishi 2011 yilda 180 % ortib 1,89 mlrd. AQSh dollariga teng sarmoya yig'ildi. Televizorlar eksporti 50,15 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi; ximiya va neft ximiyasi mahsulotlari, shuningdek, metallurgiya va oziq-ovqat sanoati ham rivojlanib bormoqda.

Janubiy Koreya Respublikasi neft importi bo'yicha dunyoda 5-o'rinda turadi. Neft importi 2010 yilga qaraganda, 6,2 5 o'sib 92,7 mln. barrelga etdi va uni sotib olish uchun 100,7 mlrd. AQSh dollari miqdorida mablag' sarflandi. Janubiy Koreya ushbu sohalar bo'yicha dunyoning qator davlatlari, shu jumladan, Birlashgan Arab amirligi bilan hamkorlik qilmoqda. Ammo neftni chuqur qayta ishlash texnologiyasi yo'lga qo'yilgani neft xom-ashyosini sotib olishga ketgan xarajatlarning muayyan qismini qoplash imkoniyatini beradi. Tabiiy gaz sotib olish bo'yicha mamlakat ikkinchi o'rinda turib, mamlakatning etakchi kompaniyasi «Kogaz» 2011 yilda 36,72 mln. tonna gaz sotib oldi va bu ko'rsatkich 2010 yilga qaraganda 3,6 % ko'pdir.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash dolzarb sohalardan hisoblanadi. Ekspertlar fikricha, mamlakat 2030- yilga borib o'zini don mahsulotlari bilan ta'minlashini 50%ga etkazishi mumkin. Bu

masalada xorijiy loyihalar ustida ishlash yo'lga qo'yilgan. Misol uchun Hyuhdai Heavy Ind. kompaniyasi Rossseyadagi makkajo'xori va soya etishtirishga ixtisoslashgan «Xorol Zerno» kompaniyasining 67,7% aktsiyasini sotib oldi. Endilikda bu erda olingan hosilning hammasi Janubiy Koreyaga jo'natiladi. Janubiy Koreyaning ushbu kompaniyasi Yangi Zelandiyada ham 6,5 mln. AQSh dollariga katta fermer xo'jaligining bir qismini sotib oldi. «Daewoo» kompaniyasi Madagaskarda 1,3 mln. gektar erni 99 yilga ijaraga oldi. Shu tariqa Janubiy Koreyaning 24 kompaniyasi dunyoning 16 mamlakatida qishloq xo'jaligini rivojlantirishda ishtirok etib, ijaradagi va sotib olingan erlardan har yili 87 ming tonnagacha don mahsulotari etishtirmoqda.

Yaqin kelajakda Koreya yarim orolidagi ikki davlatning birlashishi ro'y berishi mintaqada koreys xalqi salohiyatini nihoyatda mustahkamlaydi. Hokimiyat tepasiga kelgan har bir Koreya rahbari bu vazifani ijobiy hal qilishga intilib kelgan.

Sobiq Prezident Kim Te Chjunning Shimoliy Koreyaga bo'lgan siyosati uch yo'nalishdan iborat:

- a) hech qanday harbiy ig'vogarlikka yo'l qo'ymaslik;
- b) yarashish va hamkorlik siyosatini faollashtirish;
- v) Shimoliy Koreyani o'ziga singdirishga intilmaslik;

2000 yil 26 yanvarda o'tkazilgan matbuot anjumanida Prezident Kim Te Chjun Shimoliy Koreyaga iqtisodiy hamjamiyat tuzish to'g'risidagi taklifiga javob olmaganini aytib o'tdi. Prezident Kim Te Chjun mintaqaviy hamkorlikka baho bera turib, Koreya yarim orolida tinchlik va barqarorlikni saqlashda XXR va Koreya Respublikasining qarashlari bir xil ekani, Yaponiya bilan KXDR munosabatlarini mustahkamlash Janubiy Koreya manfaatlariga to'liq mos kelishini ta'kidlab, ushbu masalada Tokio bilan Seul o'zaro fikr almashayotganini ta'kidlab o'tdi.

Koreya Respublikasi Prezidenti Kim Te Chjun Germaniyaga safari davomida (2000 yil 9-10 mart) Berlin Universitetida so'zlagan nutqida koreys davlatlari munosabatlariga oid Deklaratsiyani ilgari surdi. Deklaratsiya 4 banddan iborat bo'lib, unda Janubiy Koreyaning Shimoliy Koreya iqtisodiyotini tiklashga yordam berishga tayyorligi, Koreya yarim orolida «sovuq urush» davridan qolgan qarama-qarshilikni tugatish, ajratilgan oilalar masalasini hal etish hamda Pxenyan va Seul o'rtasida maxsus elchilar almashuvi zarurligi bayon etilgan.

2000-yil iyunida Janubiy va Shimoliy Koreya davlatlari rahbarlarining sammiti Koreya yarim orolidagi keskinlikni yumshatish va Shimol bilan Janub o'rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirishga zamin yaratdi.

Koreya Respublikasi prezidenti Ho My Xyon Koreya yarim orolidagi muhim masala – KXDR yadro dasturiga baho berar ekan, KXDRga nisbatan «quyoshli iliqdagi siyosatdan» boshqa siyosiy maqsad yo'qligini, aksincha, Shimolni muloqotga tortish hamda gumanitar va boshqa ko'rinishdagi yordamlarni berish siyosatini davom ettirishini ta'kidladi.

Shuningdek, prezident Ho My Xyon yarim oroldagi tinchlikni ta'minlash va mustahkamlash chora-tadbirlariga keng e'tobor qaratib, bundan keyin ham bu yo'lda Yaponiya, XXR, RF, AQSh, EI va boshqa do'st davlatlar bilan hamkorlik qilishini ta'kidladi.

Janubiy Koreyadagi Inxa universitetining professori Sheperd Ayverson esa ikki Koreyani birlashtirishga xizmat qiluvchi yangi g'oyani taklif etmoqda. Uning fikricha xalqaro hamjamiyat 300 mlrd. dollar mablag' xisobiga Shimoliy Koreya masalasini hal qilishi mumkin.

So'nggi yillarda Koreya yarim orolida Janubiy Koreyaga tegishli «Chxonan» korveti bilan bog'liq insident va Enpxendo orolidagi tomonlarning artilleriya dueli Janub va Shimolni deyarli urush holatiga keltirdi. 2012 yil dekabrda Shimoliy Koreya tomonidan yo'ldoshli raketaning uchirilishi o'zaro munosabatlarni keskinlashtirdi. Bu, o'z navbatida, 2002 yilda ikki tomonning birgalikda barpo etgan «Keson» sanoat hududi faoliyatiga salbiy ta'sir o'tkazdi. Bu hududda Janubiy Koreyaning 120 tadan ortiq firmalari faoliyat yuritib, deyarli 50 ming nafarga yaqin shimolliklar ish bilan ta'minlangan.

Munosabatlardagi keskinlik tufayli 2013 yil aprelida Pxenyann avval Janubiy Koreya fuqarolarining ushbu hududga kirishini ta'qiqqladi va keyin ushbu majmua faoliyatini umuman to'xtatib qo'ydi. Hozirgi kunda majmua faoliyati tiklangan. Demak, yuqorida bayon etilgan fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, Osiyo-Tinch okeani mintaqasining davlatlari iqtisodiy taraqqiyotiga mintaqadagi harbiy harakatlar jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Janubiy Koreya - O'zbekiston munosabatlari. Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari orasida hozirgi kunda O'zbekiston bilan nihoyatda yaqindan, o'zaro manfaatdorlik asosida hamkorlik qilayotgan davlat bu - Koreya Respublikasidir. Ikki davlat o'rtasidagi hamkorlik hozirgi kunda yuksak hamkorlik darajasida shakllangan.

Ikki davlat o'rtasida diplomatik aloqalar o'rnatilgandan so'ng 1992 yil 16 iyunida O'zbekiston Prezidenti I.Karimovning Janubiy Koreyaga rasmiy tashrifi ikki davlat o'rtasidagi munosabatlar rivojiga katta ta'sir qildi.

Ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarning faollashuviga Koreya Respublikasi Prezidenti Kim En Samning O'zbekistonga ikki marotaba qilgan tashrifi (4 iyun 1994 yil va 1995 yil 15 fevral) katta hissa qo'shdi.

Janubiy Koreya eksportining asosiy qismini elektrotexnika, avtomobil va engil sanoatning tayyor qismlari tashkil etsa, O'zbekistondan asosan, xom-ashyo, yarim fabrikatlar, ya'ni paxta tolasi, qimmatbaho metallar, teri, kimyo sanoati mahsulotlari va boshqalar import qilinadi.

O'zbekiston va Koreya Respublikasi o'rtasidagi hamkorlikning shakllanishiga bir qancha sabablar mavjud:

Birinchidan, sobiq Sovet Ittifoqi hududida joylashgan davlatlar orasida O'zbekiston mamlakat ichidagi barqarorlik, investitsiyalar uchun qulay muhit, huquqiy asoslar mavjudligi bilan chet ellik hamkorlarni o'ziga jalb qilib kelmoqda. O'zbekiston Koreyaning tashqi savdo bo'yicha MDH hududidagi yirik sherigidir. 2006 yilda Janubiy Koreyaning O'zbekistonga kiritgan sarmoyasi 1,5 mlrd. AQSh dollaridan oshdi.

Ikkinchidan, ikki davlatdagi mavjud salohiyat, ya'ni O'zbekistondagi xom-ashyo zaxiralari, ishchi kuchi, rivojlangan ishlab chiqarish sohasi va Koreyaning yuqori texnologiyalari, sarmoyasi birlashsa, hamkorlik qilsa, ikkala davlat ham o'zaro manfaatdor bo'ladi. Manbalarda yozilishicha, 2006 yilda O'zbekiston aholisi 26,021 mln. nafar kishini tashkil qilib, har yili o'rtacha 300 ming nafar kishiga ko'paygan. Mehnatga layoqatli aholi 56,1 % ni tashkil etib, ushbu ko'rsatkich 2010 yilning oxiriga borib 59,4 %ga etishi kutilgan. Shunday ekan, sotsial, iqtisodiyot infratuzilmasiga tushayotgan yuklamani kamaytirish maqsadida ham, ishga layoqatli shaxslarning sotsial mobilligini ta'minlash maqsadida ham ishchi kuchini eksport qilishning zamon talabiga mos mexanizmlarini ishlab chiqish va chetga ishga chiqishning huquqiy asoslarini liberallashtirish lozim.

2013 yil 1-aprel holati bo'yicha mamlakatimiz aholisi 30,08 mln. nafar kishidan iborat bo'lib, 2012 yilning shu davriga nisbatan 1,5 foizga o'sgan. Ushbu demografik vaziyatdan kelib chiqib, OTOM hamda dunyoning boshqa rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlari

bilan ishchi kuchini import qilish bo'yicha, ta'lim olish bo'yicha siyosiy – huquqiy, iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, yana bir muhim omil, bu O'zbekistonda 200 ming nafardan ortiq koreys millatiga mansub aholi yashaydi (Bu jihatdan O'zbekiston AQSh, XXR, Yaponiyadan keyin to'rtinchi o'rinda turadi). Bu uch omil ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarga alohida xususiyat kasb etadi.

O'zbekiston va Koreya o'rtasidagi hamkorlik nafaqat iqtisodiy foyda berayapti, balki sotsial sohalar - aholini ish bilan ta'minlash, ishchilarni yangi texnika va texnologiyalar asosida o'qitish kabi muammolarni ham hal qilmoqda. 1992 yildan buyon Toshkentda Koreya Respublikasi ta'lim markazi faoliyat ko'rsatmoqda. Bugungi kunga kelib Janubiy Koreya universitetining Toshkentdagi filialini ochishga kelishib olindi.

O'zbekiston Respublikasi va Koreya Respublikasi o'rtasidagi munosabatlarida quyidagi jihatlar mavjud:

Siyosiy tomoni. Koreya Respublikasi O'zbekiston Respublikasining mustaqilligini 1991 yil 30 dekabrda tan oldi. 1992 yil 29 yanvarda diplomatik aloqalar o'rnatildi. 1994 yildan buyon iqtisodiy hamkorlik va savdo bo'yicha O'zbek-koreys qo'mitalari ishlab turibdi. 1994 yil kuzida Seulda «O'zbekiston havo yo'llari» MAK ning vakolatxonasi ochildi. 1994 yil dekabridan Toshkent va Seul o'rtasida doimiy aviaqatnovlar yo'lga qo'yilgan. Toshkentda Xalqaro hamkorlik bo'yicha Koreya Agentligi (KOICA), investitsiya va savdoni rivojlantirish bo'yicha agentligi (KOTRA) vakolatxonasi ochildi.

Hozirgi kunda ikki tomonlama hamkorlikning shartnoma-huquqiy asosini hukumatlararo shartnomalar tashkil etib, ular savdo, investitsiya, soliq, havo yo'llari, ilmiy va madaniy hamkorlik sohalariga taalluqlidir. Ikki davlat parlamentlari o'rtasida ham yaqindan hamkorlik mavjud. 1995 yildan buyon ikki davlat tashqi siyosiy muassasalari o'rtasida siyosiy maslahatlar o'tkazib kelinmoqda.

Xalqaro tashkilotlar doirasida ham ikki tomon yaqindan hamkorlik qiladi. O'zbekiston Koreya Respublikasini BMT XK nodoimiy a'zosi bo'lib saylanishida yaqindan qo'llab-quvvatladi. Koreya Respublikasi O'zbekiston Respublikasining mintaqaviy

xavfsizlikni ta'minlashga bag'ishlangan tashabbusini qo'llab-quvvatlaydi. 1997-yil Koreya Toshkentda o'tkazilgan «Markaziy Osiyo: yadro qurolidan xoli hudud» mavzusidagi xalqaro konferentsiyada ishtirok etdi. O'zbekiston BMT bosh kotibi lavozimiga Koreya Respublikasi tashqi ishlar va savdo vaziri Pan Gi Munning nomzodini yoqlagani ikki tomonlama munosabatlarning ijobiy tabiatidan darak beradi.

O'zbekiston-Koreya munosabatlari ko'pqirrali ko'rinishga ega bo'lib, o'zining rivojlanish jarayonida bu munosabatlar yuqori hamkorlik darajasiga ko'tarilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 1999 yil oktyabr oyida Koreya Respublikasiga qilgan safari va bu tashrif mobaynida ikki davlat rahbarlari XXI asrdagi yangi hamkorlik to'g'risidagi bayonotni imzolagani har ikki tomonning manfaatlarini mushtarak ekanidan darak beradi.

1999 yilning aprelida avtomobilsozlik sanoatini avtomobil bo'yoqlari bilan ta'minlab beruvchi «O'zDongJU» - O'zbekiston-Koreya qo'shma korxonasi ishga tushdi.

2000-yil dekabrda O'zbekiston Koreya hukumati ko'magida Koreya yarim oroli iqtisodiy rivojlantirish tashkilotiga (KEDO) a'zo bo'ldi.

O'zbekiston va Koreya Respublikalari o'rtasidagi savdo kelishuviga muvofiq, davlatlar o'rtasida mumkin qadar qulayliklar yaratish rejimi o'rnatilgan. 2002 yilda O'zbekiston - Koreya Respublikasi o'rtasidagi tovar ayirboshlash 326 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. Eksport tarkibiga paxta tolasi, xizmatlar, ipak, mevalar, rangli metall va boshqalar kiradi. Import tarkibiga esa, er usti transport vositalari, elektr va mexanik jihozlar, qora metall, plastmassa, rezina mahsuloti va boshqalar kiradi.

Manbalarda qayd etilishicha, 2006 yilda O'zbekiston Respublikasi hududida koreys sarmoyasi ishtirokida 138 ta korxonaga quyidagi sohalarda faoliyat olib borgan:

- avtomobil ishlab chiqarish;
 - qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash;
 - to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish;
 - xalq iste'mol mollari ishlab chiqarish;
 - paxta chiqindilarini qayta ishlash;
 - radioelektronika mahsulotlari ishlab chiqarish;
- Asosiy loyihalar:

- telekommunikatsiya sohasini rivojlantirish;
- Respublika kollejlari o'quv jihozlari bilan ta'minlash;
- «O'zbek ipagi» assotsiatsiyasi korxonalarini yangi texnik jihozlar bilan ta'minlash.

O'zbekiston va Koreya Respublikasi o'rtasidagi munosabatlar ham o'zaro manfaatdorlik asosida rivojlanib, O'zbekiston ayni paytda Koreya Respublikasining MDH davlatlari hududidagi yirik hamkoriga aylangan.

Ikki davlat o'rtasidagi hamkorlik hozirgi kunda bir necha sohalarda keng rivojlanib, u quyidagi tarmoqlarni qamrab olgan:

a) ikki davlat hamkorligi natijasida O'zbekistonda sanoatning yangi turi zamonaviy avtomobilsozlik bunyod etildi.

b) avtomobilsozlik uchun kerak bo'lgan yuqori malakali muhandis-texnik xodimlarni tayyorlash natijasida mavjud ishchi kuchining umumiy saviyasi oshdi.

v) Koreya Respublikasi Ta'lim vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi o'rtasida tuzilgan shartnomaga asosan bir necha yildan buyon Toshkentda Koreya Respublikasi Ta'lim markazi faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Markaz malakali koreys tili o'qituvchi va tarjimonlarini tayyorlash, Koreyaga o'qishga, xizmat safariga ketayotgan O'zbekiston fuqarolariga koreys tilini o'rgatish kurslari bo'yicha faoliyat olib boradi. Markaz tashkil bo'lgandan buyon 3600 nafar kishi shunday tayyorgarlikdan o'tdi.

Koreya Respublikasi Prezidenti Li Myon Bakning 2011 yil avgust oyida O'zbekistonga davlat tashrifi oliy darajadagi uchrashuvlarning mantiqiy davomi bo'ldi. Ushbu tashrif chog'ida ikki davlat rahbarlari «Surgil» koni negizida o'z ko'lami va jalb etilayotgan yangi texnologiyalar bo'yicha mislsiz bo'lgan qiymati 2,6 mlrd. AQSh dollariga teng «Ustyurt gaz-kimyoy» majmui qurilishi loyihasi amalga oshirishga ruxsat berdilar. O'tgan yilning 11 oyi davomida ikki tomonlama tovar ayirboshlash hajmi 1,5 mlrd. AQSh dollaridan ko'p bo'ldi. Janubiy Koreya tomonidan mamlakatimiz iqtisodiyotiga kiritilayotgan sarmoyalar hajmi 5 mlrd, shundan o'zlashtirilayotgani esa 2 mlrd. AQSh dollaridan oshdi. O'zbekistonda Janubiy Koreya sarmoyasi ishtirokida tuzilgan 350 tadan ziyod korxonalar faoliyat yuritmoqda. Parlamentlararo hamkorlik yo'lga qo'yilgan.

«Navoiy» erkin industrial-iqtisodiy hududida ikki tomonlama hamkorlik rivojlanmoqda. Navoiy shahri xalqaro aeroporti hududidagi

transkontinental intermodal xabni boshqarayotgan «Korean Eyr» aviakompaniyasi faoliyati ham hamkorlikka xizmat qilmoqda.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Jahon xaritasida Sharqiy Osiyo davlatlarining siyosiy-geografik holatini tavsiflab bering?
2. Janubiy Koreya tashqi siyosat kontseptsiyasi asosiy o'lchamlari tushunchasiga ta'rif bering?
3. Sharqiy Osiyo davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering?
4. Sharqiy Osiyo davlatlarining AQSh va Evropa davlatlari bilan munosabatlari qanday?
5. AQShning Sharqiy Osiyodagi ziddiyatlariga munosabati qanday?
6. Sharqiy Osiyo davlatlarining xalqaro munosabatlariga tavsif bering.
7. Sharqiy Osiyo mintaqasi davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.
8. Sharqiy Osiyo mamlakatlarini hamkorligi haqida ma'lumot bering.
9. Janubiy Koreyadagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga umumiy tavsif bering.
10. Hozirgi davrda Janubiy Koreya – Xitoy munosabatlari qanday holatda?

Mustaqil ish savollari:

1. Sharqiy Osiyo mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.
2. J.Koreyaning xalqaro munosabatlardagi o'rini yoritib bering.
3. KXDR tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini nimalardan iborat?
4. Zamonaviy bosqichda Sharqiy Osiyo davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.
5. «Sharqiy Osiyo davlatlari – AQSh munosabatlari» mavzusida ma'ruza tayyorlash.
6. Rossiya tashqi siyosatida Sharqiy Osiyo davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.
7. J.Koreya tashqi siyosatida Shimoliy Koreya yadro dasturi muamosini yoritib bering.
8. AQSh tashqi siyosatida Sharqiy Osiyo davlatlari.
9. Zamonaviy bosqichda Sharqiy Osiyo mamlakatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.
10. «KXDR yadro qurollari muammosi» mavzusida nutq tayyorlash.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиков М.М. Хорижий Шарк ва Ғарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.
2. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.
3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.
4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.
5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.
6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.
7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.
8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

2.3. Koreya Yarimorolidagi muammolarni umumjahon xavfsizligiga ta'siri

Darsning oquv maqsadi:

- talabalar Koreya Yarimoroli davlatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasida tasavvur hosil qilishlariga ko'maklashish;
- nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;
- talabalarga Koreya Yarimoroli davlatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlari singdirish.

Tayanch tushuncha va iboralar: *Sharqiy Osiyo mintaqasi, Koreys urushi, Kim Ir Sen, Kim Chen Ir, Koreya yarimoroli, KXDR, Koreya Respublikasi, Janubiy Koreya.*

Asosiy savollar:

1. Mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishda KXDR muammosi.
2. Ikki koreys davlatlarining birlashishiga to'sqinlik qiluvchi ichki omillar
3. Birlashishga to'sqinlik qiluvchi tashqi omillar.

Mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishda KXDR muammosi.

Koreya yarimorolining birlashish muammosi nafaqat Shimoliy-sharqiy Osiyo xavfsizlik tizimi, balki bugungi kunda butun global xavfsizlik tizimi va kuchlar muvozanati uchun juda katta muammo bo'lib qolmoqda. Bu voqea ayniqsa Shimoliy Koreyaning 2013-yil fevral oyidagi 3-yadro sinovini amalga oshirgandan so'ng xalqaro muammoga aylandi. Xavfsizlik bo'yicha ekspertlar Koreya yarimorolini bugungi kunda "Sharqiy Osiyoning Bolqoni" deb ta'rif berishmoqdalar. Tarixan e'tibor bersak tili va qadriyatlari bir bo'lgan bu koreys xalqi "Sovuq urush" davrida AQSh Qo'shma Shtatlari va sobiq Sovet Ittifoqi o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvi nuqtasiga aylangandi. Natijada yarimorol ikkita mustaqil suveren davlatlarga bo'linib ketgan edi. Koreyaning birlashishi bugungi kunda xalqaro masalalar qatorida juda ham dolzarb muammo sanaladi. Biroq unchalik e'tibor qaratilayotgan yo'q ushbu masalaga. Bu muammoning qanday ketishi juda muhim hodisadir. Chunki bu muammoning yechilishi dunyoda yangi kuchlar tizimini ham yaratish mumkin. Demak, bu mavzuni muhokama qilishga va uni yechimini topishga o'z hissamizni qo'shishimiz darkor. Hozirgi paytda ikkita koreys davlatlari ham birlashishni xohlashadi, ammo bunga bir qancha to'siqlar majud. Birinchidan, ikkala davlatda turlicha g'oya bo'lganligi sababli aholining bir qismi birlashishga uncha xayriholik bildirishmaydilar. Buni ayniqsa yoshlari orasida yaqqol ko'rishimiz mumkin. Ikkinchidan esa, birlashishga eng asosiy to'siq bo'lib qolayotgan tashqi omillardir.

Koreya yarimoroli "Sovuq urush"ning dastlabki 'qurboni' bo'ldi. Biroq mavjud holatga qaramasdan koreys xalqi dastlabki davrlarda birlashishga juda qattiq harakat qilishgan. Ammo 1950-yilning 25-iyunidagi Shimolning Janubga qarshi urushga kirishi bilan birlashishga xafsalasi pir bo'lishgan. O'sha vaqtga qadar ular yarimorolni tinch yo'l bilan birlashishiga ishongan edilar. Urush koreys xalqini bir biriga dushman qilib qo'ydi. Bundan ayniqsa 38parallel yaqinida yashagan oilalar aziyat chekishdi. Aytishimiz mumkinki, ular "ikki o't orasida qolishgandilar". Urush natijasida Shimol ham, Janub ham katta talofat ko'rdi. 1953-yilning 27-iyulida harbiy harakatlarni to'xtatish to'g'risidagi shartnoma imzolandi. Janubiy Koreya tomonidan AQSh armiyasi generalleytinanti Uilyam Garrison, Koreys milliy armiyasi va Xitoy ko'ngilli askarlari nomidan

Shimoliy koreyalik general Nam Il harbiy harakatlarni to'xtatish to'g'risidagi shartnomaga imzo qo'yishdilar. Chegara hudud etib 38-parallel belgilandi va hudud demilitarizatsiya qilindi. 2010-yilning yanvar oyida Shimoliy Koreya AQSh bilan Koreya yarimorolida tinchlik o'rnatish to'g'risida muzokaralar olib bormoqchiligini bildirdi. Shimol bilan Janub o'rtasidagi munosabatlarning buzilishi natijasida 2013-yilning 5-mart kuni Shimoliy Koreya Janubga tinchlik harakatlarini to'xtatilishi mumkinligini aytib o'tdi. 8-mart kuni esa Janubiy Koreya bilan hujum qilmaslik to'g'risidagi shartnomani bekor qilganligini e'lon qildi. Ushbu ishda mazkur muammolar kompleks tarzda ko'rib chiqiladi.

Ikki koreys davlatlarining birlashishiga to'sqinlik qiluvchi ichki omillar. Bugungi kunda ikki koreys davlatlari o'rtasida ham birlashishga to'siq bo'lib turuvchi omillar ham mavjud. Bu ular o'rtasidagi raqobat hisoblanadi. Ya'ni, ular birlashishni o'z rejimlari ostida bo'lishiga harakat qilmoqda. Janubiy Koreya oxirgi ikki dekad'da (o'nyillikda) jahon iqtisodiy tizimida yetakchi davlatlardan biriga aylanib ulgurdi. Bu, albatta, AQSh va yapon kapitallarining janubning iqtisodiyotiga kirib kelushuvi sababidir. Shimoliy Koreya bo'lsa jahon hamjamiyatida izolyatsiyada qolgan davlat hisoblanadi. Uning iqtisodiyoti ham ancha past bo'lib, bori ham asosan harbiy sohaga safarbar etilgan. Quyida berilgan ikki davlatlarning temir yo'l tizimlari orqali ham iqtisodiyoti o'rtasidagi farqni yaqqol ko'rishimiz mumkin.

1950-yildagi Shimolning bosqinidan keyin ikki koreys millatining birlashishga bo'lgan ishonchi yo'qoldi. Ular shu vaqtga qadar iloji boricha tezroq birlashishga harakat qilishgan edi. Koreyslar Ikkinchi jahon urushidan keyin nima sababdan bunday ikki davlat manfaatlari o'rtasidagi nishon bo'lib qolganliklariga quyidagicha talqin qiladilar: "Bizlar ikkinchi jahon urushigacha o'z mustaqilligimiz va armiyamizga ega bo'lmaganmiz va shu sababdan ham bizning hududimizni boshqalar himoya qilib chiqdi. Keyinchalik bu holat bitta xalqning ikkiga bo'linib kelishiga olib keldi". Darhaqiqat, Koreya yarimorolining taqdiri 1943-yilning 1-dekabrida Qohira konferensiyasida hal qililib bo'lingan edi. Konferensiyaning yakunlovchi shartnomasini AQSh, XXR va Buyuk Britaniya vakillari imzolagandi va ular Yaponiyaning Tinch okeani havzalaridagi baracha bosib olingan yerlarini ozod qilishga kelishib olgandilar.

Ikki davlatlar o'rtasidagi munosabatlar turg'unligicha saqlanib qolaverdi. Faqatgina 1971-yilning 15-avgustida Niksonning siyosatidan (Xitoy bilan aloqalarning yo'lga qo'yilishi) keyin aloqalar jonlandi desak bo'ladi. 1972-yilning 4-oktabrida Shimoliy Koreya va Janubiy Koreya vakillari maxfiy ravishda uchrashadilar va "Shimol-Janub qo'shma Kommyunikesi"ni imzolashadilar. Ular davlatni sekin-sekin tinch yo'l bilan birlashishga keklashib oladilar. Shartnomaga ko'ra shimol bilan janubning birlashishi quyidagi prinsiplar asosida olib boriladigan bo'ldi:

Birinchidan, birlashish boshqa hech qanday tashqi kuchlarning aralshmasidan olib borilishi kerak;

Ikkinchidan, birlashish hech qanday kuch ishlatish yoki harbiy harakatlarni qo'llash asosida bo'lmasligi kerak. U faqat tinch yo'l bilan amalga oshirilmog'i zarur;

Uchinchidan, har ikkala davlatlar ham iloji boricha birlashish va intergratsiya jarayonlariga intilishlari kerak;

Ikki koreys davlatlarining birlashuvida 1998-yildan 2003 yilgacha Janubiy Koreyaning 15-Prezidenti bo'lgan Kim De-jun juda katta ro'l o'ynaydi. Prezident Kim Koreyaning birlashuvida shahdam qadamlar tashladi va tinchlikni o'rnatish sohasida Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan.

Prezident Kim De-jun 2009-yilning 18-avgustida 83 yoshida vafot etdi.

Prezident Kim De-jun Shimol bilan olib borgan siyosati "Sunshine policy" deb atalgan va bu darvda haqiqatdanda ikki mamlat o'rtasidagi aloqalar har qachongidan ham yuksak darajaga ko'tarilgan edi. Kim De-junning bu siyosati uchta birlashish borasidagi strategik maqsadlarni ko'zlagan edi. Bular quydagilardan iborat edi:

- Shimoliy Koreyaning harbiy provakatsiyalarini cheklash;
- Janubiy Koreyaning Shimol bilan yaxshi aloqalarini yo'lga o'yish. Bu ayniqsa madaniy aloqalarni rivojlantirishni nazarda tutar edi. Shu bilan birga Koreya urushi natijasida ajralgan oilar ham uchrashishlari kerak edi;

- Janubiy Koreya Shimolga imkon qadar iqtisodiy ko'mak berishi kerak edi. Keyinchalik esa ikki davlatlar ham integratsiyani kuchaytirish natijasida yagona birlashgan hukumat tuzish;

Kim De-jun olib borgan siyosatining ilk qadamlaridan biri 2000-yilning 15-iyunida Koreya urushidan keyin tarixda birinchi marta

davlat rahbarlari uchrashadilar. Ular Shimol va Janub o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash va birlashishni bosqichma bosqich tinch yo'l bilan amalga oshirishga kelishib oldilar. Uchrashuv yakuniga ko'ra "ShimolJanub qo'shma deklaratsiyasi imzolandi. Unga ko'ra:

1. Ikki davlat rahbarlari birlashuv jarayonini tashqi kuchlar aralashmagan holda mustaqil hal etishga kelishib oldilar.

2. Muammosiz birlashish uchun ham Shimol, ham Janub elementlarini e'tiborga olgan holda davlatlarning birlashuvini amalga oshirish.

3. Shimoliy Koreya va

Janubiy Koreya birdek gumanitar masalalarni hal qilishga kelishib oldilar. Bu birinchi galda ajralib ketgan oilalarni uchratishni nazarda tutar edi.

4. Shimoliy va Janubiy Koreyalar bir birlariga o'zaro ishonch bildirishdilar va iqtisodiy, madaniy va sport sohalarida hamkorlik qilishga kelishib oldilar.

5. Shimoliy va Janubiy Koreya davlatlari yaqin kelajakda ushbu imzolangan shartnoma asosida birlashish masalasi bo'yicha ikki tomonlama muloqot o'tkazishga kelishib olishdilar.

Kim De-jun olib borgan yaqinlik siyosatining dastlabki amaliy harakatlaridan biri sifatida 2002-yilda "Kimgangsan" turistik kompleksining ochilishi bo'ldi. Ushbu region Shimoliy Koreyaning janubiy-sharqiy hududida joylashgan bo'lib dastlabki davrlarda juda ko'p janubiy koreyalik turistlarning oqib kelilish makoni bo'ldi. "Sovuq urush" sababli ikki koreys davlatlari o'rtasidagi chegaradan hali hech bir fuqoro o'tmaganligi sababli janubliklar uchun bu juda qiziqarli bo'ldi. Chunki tarixan Shimoliy Koreya ham o'z vatanlarining bir qismi bo'lishgan. Biroq bu aloqalar uzoqqa cho'zilmadi. 2008-yilning iyul oyilida ushbu turistik regionda 53-yoshli janubiy koreyalik turistning shimoliy koreyalik askar tomonidan otib o'ldirilgandan keyin bu region yopib qo'yildi. Biroq Janubiy Koreya Birlashish vaziri Kim Ho-nyonning xabar berishicha, ayol Shimoliy Koreya harbiy hududiga kirgan va bir necha marta ogohlantirilgan. Orqaga qaytmaganligi tufayli otib tashlangan.

Janubiy Koreyaning Shimol bilan oliq borgan yaqinlik siyosatining amaliy tadbirlaridan biri bu Janubiy Koreya kapitali ko'magi bilan Keson iqtisodiy parkining tashkil etilishi bo'ldi. Bu orqali Shimoliy Kokreyaga katta ko'mak ko'rsatdi. 2005-yilda uning hajmi

324-million AQSh dollariga yetdi. 2013-yilning aprel holatiga kelib ushbu sanoat majmuasida 53,000 Shimoliy Koreyalik ishlashdilar. Shu bilan birga 800 janubiy koreyalik hizmatchilar ham faoliyat ko'rsatishdi. Aynan Keson sanoat majmuasi tufayli Shimoliy Koreya hukumati yiliga 90 million AQSh dollari miqdorida soliq olib turishdi.

2013-yilning boshidagi Koreya inqirozi natijasida ikki davlatlar o'rtasidagi munosabatlar sovuqlashadi. 2013-yilning 8 aprelida Shimoliy Koreya hukumati iqtisodiy zonada ishlagan 53,000 barcha ishchilarini chaqirib oladi. Shu bilan Keson iqtisodiy zonasi barcha faoliyatini to'xtatadi. Biroq ko'p o'tmasdan, 2013-yilning 15avgustida ikki davlatlar ham Keson iqtisodiy zonasini qayta ochishga kelishib oldilar.

Yuqorida amalga oshirilgan tadbirlardan shunday xulosa chiqarishimiz mumkinki, har ikkala mamlakat birlashishga moyilligi bor bor. Biroq ular bunga turlicha yo'llar bilan erishishni xohlashadilar. Janubiy Koreya Konstitutsiyasining 4-moddasiga muvofiq davlat birlashishga harakat qiladi. Birlashgan Koreya erkinlik va demokratik qadriyatlar prinsiplariga tayanmog'i zarurdir. Shimoliy Koreyaning birlashuvga bo'lgan munosabati shunaqaki, u birlashuvni faqat ikki koreys davlatlari hech qanday tashqi kuchlarning aralashuvidan holi bo'lgan holda amalga oshirilishining tarafdoridir.

Birlashishga to'sqinlik qiluvchi tashqi omillar. Hozirgi kunda Koreya muammosida bir qancha davlatlar qatnashmoqda. Shimoliy Koreyani oladigan bo'lsak, uning an'anaviy ittifoqdoshi Xitoy Xalq Respublikasi hisoblanadi. Xitoy Shimoliy Koreyaning ishonchli ittifoqdoshi desak aslo xato bo'lmagan bo'lardi. 1950-1953 yillardagi Koreya Urushida ham Shimoliy Koreyaning yengilish paytida ham Xitoy uni himoya qilib chiqqan. Bugungi kunda Rossiya Federatsiyasi huddi sobiq Sovet Ittifoqi olib borgan pozitsiyani qo'llammoqda, ya'ni rasman qo'llab quvvatlamasdan yashirincha qo'llab quvvatlamoqda. Janubiy Koreyaning oladigan bo'lsak, uning an'anaviy ittifoqdoshi AQSh Qo'shma Shtatlari hisoblanadi. Ikki davlatlar o'rtasida harbiy soha bo'yicha strategik hamkorlik va ittifoqdoshlik shartnomasi ham imzolangan. Garchand Yaponiya Koreya yarimorolida o'zining tarixiy huquqi borligini his qilib tursada, "katta akalari"ning gapiga qulloq solmasdan boshqa ilojisi yo'q. AQSh tarkibida bo'lgan tashkilotlar ham Janubni qo'llab chiqishi aniq hodisadir.

Agar Shimoliy Koreya bilan Janubiy Koreya yaqin orada birlashadigan bo'lsa nafaqat Uzoq Sharqdagi, balki dunyodagi kuchlar

muvozananti o'zgarib ketadi. Koreya yarimorolida bunday qudratli davlat tashkil topishi ehtimilining katta bo'lishiga yetarli asoslar mavjud. Shimoliy Koreyaning oladigan bo'lsak, u bugungi kunda harbiy jihatdan yetakchi mamlakatlaridan biri hisoblanadi. U dunyodagi qo'shinlari soni bo'yicha to'rtinchi o'rinda turuvchi davlat hisoblanadi. Uning harbiy potensialini tahlil qiladigan bo'lsak, 1,020,000 aktiv qo'shin, 110,00 aviatsiya va 60,000dan ortiq floti bor. Bundan tashqari Shimoliy Koreyanig rezervdagi 600,000 qo'shini mavjud. Janubiy Koreyaning esa 522,000 armiyasi, 68,000 floti va 65,000 avviatsiyasi mavjud. Yuqoridagi keltirilgan kuchlar birlashsa "yangi ajdarho" tug'ilishiga shubha yo'q. Quyidagi suratda Shimoliy va Janubiy Koreyalar, shuningdek Yaponiyaning harbiy salohiyatlari tahlili berilgan.

Michael H. Armacost va Kenneth B. Pyle o'zlarining "Yaponiya va Koreya birlashuvi va uning AQSh siyosatiga ta'siri" nomli reportida Koreya yarimorolini AQSh tashqi siyosati va uning kelajakdagi strategik maqsadlari va rejalari uchun o'ta muhim geopolitik makon ekanligini aytib o'tishadi. Ular Koreya yarimorolini hattoki Yaponiyadan ham strategik muhimroq hudud ekanligini ta'kidlab o'tishadi. Koreya AQSh uchun Sharqda va butun OsiyoTinch okeani mintaqasida tartib o'rnatish uchun muhim. Ayniqsa, bu hududda Xitoy va Rossiyaning nazorat qilishda Koreya platforma vazifasini bajaradi. Koreyadan turib AQSh Rossiyaning Tinch okeaniga bemalol chiqib-kirishini nazoratga olishi mumkin. Bundan tashqari Xitoyni ham bemalol nazorat qila oladi. AQShning nima sababdan Koreya birlashuviga to'sqinlik qiluvchi omil sifatida oladigan bo'lsak, Shimoliy Koreya birlashuv jarayonida Janubiy Koreyadagi barcha xorijiy qo'shinlarning chiqib ketishini talab qilmoqda. AQSh esa bu hududdan chiqib ketish niyati yo'q. Mana muammo qayerda!

Janubiy Koreya hududidagi AQSh harbiy bazalari olib chiqib ketilsa, bu - AQSh uchun qimmatga tushadi. Bundan tashqari 2013-yilning fevraliga kelib Shimoliy Koreya o'zining navbatdagi yadro sinovini o'tkazgandan keyin AQSh bu muammoga yanada jiddiylik bilan qaray boshladi. O'zining tashqi siyosatida "xalqaro politsiya" prinispini ustun olib boradigan AQSh uchun kuchlar muvozanatini o'zgartirib yuboradigan yangi kuchning tug'ilishi, unng uchun ham yangi xavfning tug'ilishi demakdir. Ayniqsa yadro potensialiga ega bo'lgan davlatning paydo bo'lishi.

Shuning uchun ham Amrika Koreya yarimorolining birlashuviga xayrihohlik bildirmaydi, ayniqsa Shimoliy Koreya tizimi ostidagi birlashuvga. So'ngi paytlarda Vashington rasmiylari Seul bilan birlashish borasida muzokaralar olib bormoqda. Shuningdek, ikki davlat davlat rasmiylari turli reja va dasturlar ham ishlab chiqmoqdalar. Ikki koreys davlatini AQSh tomonidan ishlab chiqilgan rejalari va tavsiyalari Shimoliy Koreya uchun shubhasiz ijobiy emas. Buni anglagan Pxenyen bugungi kunda keskinlik siyosatini olib bormoqda. Bu hodisalarning barchasi Shimoliy va Janubiy Koreyalarning birlashuviga katta g'ov bo'lib turibdi.

Yaponiya uchun Koreya yarimorolida bo'layotgan voqealar o'z davlati va uning siyosati uchun juda muhim hisoblanadi. Tarixan Koreya yarimoroli 35 yil davomida Yaponiyaning mustamlakasi bo'lib kelgan va bu yarimorolning resurslarga qanchalik boy ekanligidan xabardor. Yaponiya urushdan yengilgandan keyin ham yarimorolga ta'sir o'tkazishga harakat qilgan bo'lardi agar AQSh bunga ruhsat berganadi.

Yaponiyaning bu harakatini ushlab turgan davlat aynan AQSh hisoblanadi. Janubiy Koreyada 70yillarda Pak Chong-hi davrida ro'y bergan "Hangang daryosi yonidagi mo'jiza"dan keyin Yaponiyada yana Koreyada o'z ta'sirini oshirishga bo'lgan ishtiyoq tug'ildi. Bu, albatta, avvalgidek harbiysiyosiy emas, balki iqtisodiy ta'sir ko'rsatishdir. Bugungi kunda Janubiy Koreya Yaponiyaning AQShdan keyingi ikkinchi yirik iqtisodiy hamkori hisoblanadi. Janubiy Koreyaning iqtisodiy modeli qaysidir ma'noda AQSh va Yaponiya iqtisodiyotlari modeli asosida tashkil topdi.

Yaponiyaning Koreya birlashuviga to'sqinlik qilishining asosiy sababi ehtimol biqini yonida o'ziga qaraganda iqtisodiy va siyosiy kuchliroq davlat yuzaga kelishidan qo'rqqanligi sabablidir. Pekin universiteti professori *Chen Fengjun* Koreya yarimorolining birlashuviga eng kuchli qarshilik ko'rsatayotgan davlat bu Yaponiya deb aytib o'tadi. Birlashgan Koreya iqtisodiy va siyosiy jihatdan Yaponiyaga bemalol xavf tug'dirlishi mumkinligi sabab qilib keltiradi Pekin universiteti professori *Chen Fengjun*. Shuningdek, *Chen Fengjun* Yaponiyaning Koreya Xitoy bilan ittifoq tuzib Yaponiyaga qarshi "o'q otishi" mumkinligidan ham cho'chiyotganligini keltirib o'tadi.

Hammamizga ma'lumki, Shimoliy Koreya 2013-yilning fevral oyida o'zining navbatdagi yadro sinovini o'tkazgandan keyin jahon

hamjamiyati va BMT Shimoliy Koreyaga qarshi 2094 rezolyutsiya bilan sanksiyasiz e'lon qildi. Mamlakat xalqaro hamjamiyatdan izolyatsiyada qoldi. Barcha sohalar bo'yicha, ham iqtisodiy, ham moliyaviy, ham siyosiy sohalarida aloqalarga chek qo'yildi. Hatto Janubiy Koreya ham Shimolga oziq-ovqat va gumanitar yordam berishni to'xtatib qo'ydi. Bu holat Xitoy uchun imkoniyat tug'dirdi desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Xitoy Shimoliy Koreyaga turli iqtisodiy ko'maklar bera boshladi. "Pxyenyan huddi Xitoyning bir provinsiyasiga aylanib qolgandek ko'rinadi" deb aytib o'tilgan edi AQSh Senatining 2012-yilning 11dekabrda 112-Kongress 2 sessiyasida.

Ikki Koreya muammosida Xitoyning tutgan o'rni. Xitoyning pozitsiyasini tahlil qiladigan bo'lsak, u birlashgan Koreyani unchalik "xush ko'rmaydi". **Birinchi**dan, u Shimoldagi imkoniyatlaridan voz kechish niyati yo'q. Bizga ma'lumki, Xitoy Shimoliy Koreya hududiga tarixiy da'vosi mavjud. U Shimoliy Koreya hududlarini tarixan o'ziga tegishli deb hisoblaydi. **Ikkinchi**dan, Xitoy agar Koreya birlashadigan bo'lsa ko'proq Janubiy Koreya ostida birlashishini ham yaxshi biladi. Bu degani, o'z biqini ostiga AQSh va boshqa davlatlarning kelishi deganidir. 1950-1953 yillarda ham aynan shu sabab bilan Shimoliy Koreya tomonidan urushga kirgan edi. Shu holatlarni bartaraf etish uchun Xitoy Shimoliy Koreyani iqtisodiy qo'llab quvvatlab kelmoqda. AQSh Xitoyni Shimoliy Koreya yadro dasturini moliyalashtirishda ayblamoqda.

Umuman olganda aytish mumkinki, tili va qadriyatlarini bir bo'lgan Shimoliy Koreya va Janubiy Koreya ichki va tashqi to'siqlarga qaramasdan huddi Germaniyadek birlashishi mumkin. Ichki muammolarni bartaraf etish unchalik qiyin bo'lmaydi, biroq birlashuvga to'siq bo'lib turuvchi tashqi muammolarni hal qilish biroz murakkab. Lekin bajarsa bo'ladi. Faqatgina biroz muddat talab qiladi. Buni Seul va Pxyenyan ham yaxshi bilishadi. Shu sababdan ham Shimol bilan janubning birlashishini prognoz qilsak, u ikki xil senariyda sodir bo'lishi mumkin. **Birinchi senariy**, Shimoliy Koreya bilan Janubiy Koreyaning sekin intergratsiyalashuv jarayoni orqali birlashishidir. Bu senariy ancha sekin kechishi va ko'pgina vaqtni olish tayin. Ushbu birlashuv har ikkala davlatlar uchun ham mos keladi. Eng muhimi, agar ushbu senariy sodir bo'ladigan bo'lsa Uzoq Sharqda qudratli bir davlat Birlashgan Koreya vujudga kelishi shubhasiz. **Ikkinchi senariy**, Shimoliy Koreyadagi tuzumning

ag'darilishi va demokratik qadriyatlarga asoslangan Birlashgan Koreyaning vujudga kelishi. Bu ham sodir bo'lishi ehtimoli katta bo'lgan senariydir.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Jahon xaritasida Sharqiy Osiyo davlatlarining siyosiy-geografik holatini tavsiflab bering?
2. KHDR tashqi siyosat kontseptsiyasi asosiy o'lchamlari tushunchasiga ta'rif bering?
3. Sharqiy Osiyo davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering?
4. KHDRning AQSh va Evropa davlatlari bilan munosabatlari qanday?
5. AQShning Sharqiy Osiyodagi ziddiyatlariga munosabati qanday?
6. Sharqiy Osiyo davlatlarining xalqaro munosabatlariga tavsif bering.
7. Sharqiy Osiyo mintaqasi davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.
8. Sharqiy Osiyo mamlakatlarini hamkorligi haqida ma'lumot bering.
9. Shimoliy Koreyadagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga umumiy tavsif bering.
10. Hozirgi davrda KHDR – Xitoy munosabatlari qanday holatda?

Mustaqil ish savollari:

1. Sharqiy Osiyo mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.
2. KHDRning xalqaro munosabatlardagi o'rmini yoritib bering.
3. KXDR tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini nimalardan iborat?
4. Zamonaviy bosqichda Sharqiy Osiyo davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.
5. "Sharqiy Osiyo davlatlari – AQSh munosabatlari" mavzusida ma'ruza tayyorlash.
6. Rossiya tashqi siyosatida KHDR to'g'risida ma'lumotlar to'plash.

7. J.Koreya tashqi siyosatida Shimoliy Koreya yadro dasturi muamosini yoritib bering.

8. AQSh tashqi siyosatida Sharqiy Osiyo davlatlari.

9. Zamonaviy bosqichda Sharqiy Osiyo mamlakatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

10. "KXDR yadro qurollari muammosi" mavzusida nutq tayyorlash.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиқов М.М. Хорижий Шарк ва Ғарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.

2. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlarini. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.

3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.

4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.

5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.

6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.

7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.

8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

3-BOB. JANUBI-SHARQIY OSIYO DAVLATLARI XALQARO MUNOSABATLARI

3.1. Janubi-Sharqiy Osiyoning mintaqaviy xavfsizligini ta'minlash muammolari

Darsnig o'quv maqsadi:

- talabalarni Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasida tasavvur hosil qilishlari uchun ko'maklashish;

- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;

- talabalarga Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlarini singdirish.

Tayanch tushuncha va iboralar: *Transmilliy tahdidlar, ASEAN, OTOIH, "Osiyo klubi", Fukuyama F., Senkaku, Dyaoyuydao, "yena" integratsion guruhi, "Look East" kontseptsiyasi, "wild flying geese" konsepsiyasi, "ASEAN plyus uch" muloqoti.*

Asosiy savollar:

1. Transmilliy tahdidlarni mintaq xavfsizligiga ta'siri.
2. Janubi-Sharqiy Osiyo xavfsizlik tizimiga ta'sir etuvchi kuchlar.
3. Janubi-Sharqiy Osiyo xavfsizligiga ta'sir etuvchi omillar.

Transmilliy tahdidlarni mintaq xavfsizligiga ta'siri. "Sovuq urush"ning tugashi keng ko'lamlı konflikt yuz berishi ehtimolini chetga surib, xavfsizlikka tahdidlarning yangi omillari paydo bo'lishiga olib keldi. Transmilliy tahdidlar deb nomlangan bu omillarning aksariyati konfrontatsiyadan keyingi davrda chek-chegarasiz ko'rinish kasb etdi. Tizimlararo qarama-qarshilik yillarida mavjud bo'lgan tahdidlarning aksariyatiga ular embrional holatda bo'lgani bois jiddiy e'tibor berilmas edi. XX asrning 90-yillari boshida global xalqaro munosabatlarda yuz bergan tub o'zgarishlar mazkur tahdidlarning rivojlanishi va jahon hamjamiyatining deyarli barcha davlatlarida barqarorlik, osoyishtalik va farovonlikka sezilarli darajada ta'sir ko'rsatuvchi olamshumul omillarga aylanishi uchun

qulay zamin yaratdi. Soʻzning keng maʼnosidagi milliy xavfsizlik sohasiga taalluqli boʻlgan bu yangi tahdidlar sof harbiy, harbiy-amaliy va umumfuqaroviy gumanitar jihatlarni oʻz ichiga oladi.

Janubi-Sharqiy Osiyoning xavfsizligi muammolariga bagʻishlangan tadqiqotlarda asosiy eʼtibor keng koʻlamdagi xavfsizlik sohasiga, mazkur masalalarni echishga nisbatan kompleks yondashuvlarga qaratilgan, bunda tadqiqotchilar harbiy va harbiy-amaliy ishlanmalar doirasidan chetga chiqmagan. Ekologiyaga oid fanlarni va ommaviy qirgʻin qurolini tarqatmaslik muammolarini hisobga olmaganda, xavfsizlikka tahdidlarning yangi roʻyxati deyarli toʻliq akademik va tarmoq fanlari eʼtiboridan chetda qolib kelgan.

Yapon siyosatshunosi A.Tanaka qayd etganidek, xavfsizlik muammolari doirasi kengayishi natijasida bu borada munozaralar va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish qiyinlashdi. Bir tomondan, “sovuq urush”ning tugashi xavfsizlikning harbiy jihatlarini tadqiq etishga qiziqishning susayishiga sabab boʻldi, boshqa tomondan esa, jahon tizimining boshqa sohalarida dramatik oʻzgarishlar yuz bermoqda. “Shimol”dan, yaʼni sobiq Sovet Ittifoqidan chiqqan harbiy tahdid barham topgan boʻlsa-da, jahon tizimi hozirgi vaqtda klassik xalqaro tizimdan sezilarli darajada farq qiladigan shakl-shamoyil kasb etdi.

Hozirgi bosqichda Janubi-Sharqiy Osiyoda xavfsizlik muammolariga oid tadqiqotlarning eng muhim vazifasi sifatida global xavfsizlikning hozirgi xususiyatiga tegishli boʻlgan keng kontseptual chegarani aniqlash eʼtirof etiladi. Bu xususda har xil nuqtai nazarlar mavjud. “Realistlar” ularni, “sovuq urush” tugaganiga qaramay, muqobilsiz deb baholaydi, boshqa olimlar “sovuq urush”ning tugashi ikki qutbli tizimdan iborat boʻlgan dunyoni global xavfsizlikka taʼsir koʻrsatuvchi xalqaro munosabatlar mantiqiga koʻproq mos keluvchi koʻp qutbli dunyoga aylantirdi, deb hisoblaydi. Nihoyat, optimistlar fikriga koʻra, “sovuq urush”ning tugashi liberal demokratiya mafkurasining tantanasini namoyish etdi va jahonni liberal xalqaro tartibot yoʻliga kiritdi. Ammo bu nuqtai nazarlarning birortasi ham hozirgi jahon tizimining turli qismlaridagi real voqelikni aniq aks ettirmaydi. Teykyo universiteti professori A.Tanaka taʼkidlaganidek, Eron va Iroq, Ruanda va Burundi, Kanada va AQSh oʻrtasidagi munosabatlarni tenglashtiruvchi har qanday nazariyani uzoqni koʻzlamaydigan nazariya deb hisoblash mumkin.

Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqaviy xavfsizligini taʼminlashning hozirgi holati xalqaro munosabatlarning beqarorligini

va xavfsizlik toʻgʻrisida yapon-amerika shartnomasi tuzilgan vaqtdan boshlab jahondagi vaziyatda printsipial oʻzgarishlar yuz berganini hisobga olgan holda shakllanmoqda. “Sovuq urush” tugaganidan soʻng, global yadroviy konflikt tahdidi yoʻqolganiga qaramay, jahonda xavfsizlik qaror topgani yoʻq. Uning oʻrnini lokal konfliktlar egalladi. Bu konfliktlarning aksariyat qismi Osiyoda yuzaga kelayotir. Jahondagi vaziyatni tartibga solishning ilgari amal qilgan “vositalari” yangi sharoitda ish bermay qoʻydi; ayni vaqtda koʻpgina mintaqaviy markazlar oʻz maqsadlariga erishish yoʻlida kuch ishlatishdan ham qaytmaydi. XXR–KXDR mintaqaviy “sotsialistik kichik tizim” saqlanib qolgan Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyodagi xalqaro vaziyatga ham beqarorlik xos. Siyosiy-mafkuraviy konfliktlilik yuqori darajada (KXDR – Koreya Respublikasi, XXR – Tayvan, Rossiya – Yaponiya), ajratilgan xalqlar muammolari keskinlashgan.

Evropadan farqli oʻlaroq, Osiyoda kuchli koʻp tomonlama siyosiy institutlar deyarli mavjud emas. Xavfsizlikni taʼminlovchi Evropa tuzilmalari (EI, NATO, EXHT, Evropa Kengashi)ga Osiyoda faqat ASEAN, xavfsizlik masalalari boʻyicha RFA va qisman OTOIH forumi maʼlum darajada mos keladi. ASEANga Xitoy hamda Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyoning boshqa yirik oʻyinchilari qoʻshilmagan, OTOIH esa asosan konsultativ funksiyalarni bajaradi. Osiyoda xavfsizlik koʻp tomonlama bitimlar yordamida emas, balki mintaq mamlakatlarining AQSh bilan ikki tomonlama shartnomalari, eng avvalo, AQSh bilan Yaponiya va AQSh bilan Janubiy Koreya oʻrtasida tuzilgan xavfsizlik toʻgʻrisidagi shartnomalar hisobiga taʼminlanadi.

Janubi-Sharqiy Osiyo xavfsizlik tizimiga taʼsir etuvchi kuchlar.

Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyoda xavfsizlik tizimini yaratishda asosan toʻrt kuch: AQSh, Yaponiya, XXR va maʼlum darajada Rossiya ishtirok etadi. Shu bois xalqaro xavfsizlik sohasida mintaqadagi vaziyatga berilgan baholar va unda tinchlik va barqarorlik oʻrnatish imkoniyatlari asosan Vashington, Tokio, Pekin va Moskvaning pozitsiyasi va siyosatiga bogʻliq boʻladi. Mazkur subʼektlar umumiy xavfsizlik vaziyati oʻz milliy manfaatlariga qay darajada muvofiq ekanidan kelib chiqadi. Bunda, tarixiy va siyosiy omillar taʼsirida, Tokio va Vashingtonning xavfsizlik masalalari xususidagi nuqtai nazarlari asosan mos keladi. Bundan tashqari, baʼzan tadqiqotchilardan Yaponiyaning xavfsizlik muammolariga

nisbatan yondashuvlari "AQShning yondashuvlaridan deyarli farq qilmaydi", degan gapni eshitish mumkin¹.

Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo sharoitida mintaqaviy xavfsizlik tizimini shakllantirishga nisbatan AQSh va Yaponiyaning yondashuvlariga batafsilroq to'xtalib o'tish o'rinni bo'ladi deb o'ylaymiz. Avvalambor, Tokio ham, Vashington ham *ikki darajali xavfsizlik tizimini* – ikki tomonlama va ko'p tomonlama darajalarda yaratishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Ayrim siyosatshunoslar fikriga ko'ra, mintaqada xalqaro munosabatlarni rivojlantirishning Evropadagidan farq qiladigan alohida shart-sharoitlari shuni taqozo qiladi. J.Xopkins universiteti (AQSh) huzuridagi Nitsshe nomidagi Istiqbol uchun mo'ljallangan xalqaro tadqiqotlar maktabining professori F.Fukuyama mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash sohasida Evropa va Osiyo o'rtasida mavjud farqlarni tarixiy omillar bilan izohlaydi. Uning qayd etishicha, "Evropa mamlakatlarini bir-biri bilan o'xshash madaniy ildizlar va umumiy tarixiy tajriba birlashtiradi; ularning aloqasi shu darajada mustahkamki, davlat suverenitetining muhim elementlaridan ular EI foydasiga voz kechadi. Osiyoda esa, aksincha, asosiy o'yinchilar o'rtasida o'zaro ishonchsizlik ancha kuchli. Ularning shubhalari qisman kuchlar muvozanatidagi o'zgarishlar, xususan Xitoy liderlik pozitsiyasidan Yaponiyani siqib chiqargani, lekin birinchi navbatda Tinch okeanidagi urush haqidagi xotira hal-hanuz saqlanib qolayotgani bilan izohlanadi. Shunday qilib, Osiyoda xavfsizlik sohasida hamkorlik spitsali g'ildirakka o'xshash mexanizmini o'zida ifodalaydi, bunda mazkur g'ildirak markazida Vashington turadi va u kuchlar muvozanatini ta'minlashda bosh vositachi va vakil rolini o'ynaydi". Ammo "sovuq urush" davrida yaratilgan xavfsizlik sohasidagi "o'zaro muvozanat va cheklovlar tizimi"ning kuni bitub bormoqda. AQSh siyosida xavfsizlik kafilining o'zi kifoya qilmayapti. Boshqa davlatlar qatori, JShO mamlakatlarining siyosiy davralarida ham Osiyo ikki tomonlama tashkilotlar bilan bir vaqtda ishlaydigan ko'p tomonlama tashkilotlarning yangi tizimini yaratishga muhtoj ekanini yaxshi anglashadi.

Yapon siyosatchilarining fikricha, yangi ko'p tomonlama tizim AQShning faol yordamisiz vujudga kelishi mumkin emas. Bu fikrga

¹ Алиев Р.А. Безопасность в Восточной Азии: подходы США, КНР и России // Проблемы безопасности в Азии: Монография. – М.: Европеум-Пресс, 2001. – С. 93.

Vashingtondagilar ham, Tokiodagilar va Osiyoning ayrim boshqa mamlakatlaridagilar ham qo'shiladi. Shu bois yapon-amerika harbiy ittifoqi rivojlanishda davom etmoqda. Xitoylik tadqiqotchi V.Tszinboning qayd etishicha, bu ittifoqda eng jiddiy o'zgarishlar ikki tomonlama harbiy-siyosiy hamkorlikning yangi yo'nalishlari e'lon qilingan 1990-yillarning ikkinchi yarmida yuz berdi. Hamkorlikning bosh maqsadi inqirozli vaziyat yuzaga kelgan holda tomonlarning harakatlari jadal sur'atlarda va samarali muvofiqlashtirilishini ta'minlashdan iborat edi. V.Tszinbo mazkur ahdlashuvlar mohiyatini quyidagicha tavsiflaydi: 1) xavfsizlik sohasida hamkorlik doirasida "Yaponiyani himoya qilish" kontseptsiyasi "Uzoq Sharqdagi inqirozli vaziyatlarni hal qilish"ga tayyorlikka aylandi; 2) ilgari Yaponiya AQShning passiv ittifoqchisi hisoblangan bo'lsa, endi u faol hamkorga aylanadi; 3) avvalgi tizimning xavfsizlik sohasidagi asosiy vazifasi (JShOdagi vaziyatni normallashtirish)ga Osiyo-Tinch okeani mintaqasida tinchlik va barqarorlikni himoya qilish g'oyasi qo'shiladi; 4) xavfsizlik sohasida yapon-amerika hamkorligi strategiyasi "himoyadan – himoya va hujumga o'tadi". Yapon-amerika hamkorligidagi bu o'zgarishlarning oqibatlarini qurollanishni kuchaytirish, Yaponiyaning harbiy xarajatlarini ko'paytirishdan iborat bo'lishi mumkinligini JShO davlatlarida yaxshi tushunishar edi. Shunga mos ravishda mintaqada Yaponiyaning hududiy va boshqa konfliktlarni hal qilishga ta'sir ko'rsatuvchi kuch sifatida roli oshar edi, bu esa, o'z navbatida, uning xalqaro maydondagi siyosiy ta'sirini kuchaytirar, Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarining tegishli javob harakatiga sabab bo'lardi.

Shu bilan bir vaqtda Tokio va Vashington mintaqadagi xavfsizlik ko'p tomonlama tizimi g'oyasini ham rivojlantiradi. AQSh nuqtai nazaridan, xavfsizlikni ta'minlash sohasida ko'p tomonlama tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash va Osiyoda mustahkam xavfsizlik tizimini yaratishda amerikaliklar faol ishtirok etishi Vashingtonga mintaqada o'z harbiy va siyosiy mavjudligini kuchaytirish imkonini beradi. Bu AQShga eng avvalo Xitoy ishtirokidagi aksilamerika ittifoqlari paydo bo'lishining oldini olish uchun mustahkam mavqega uzoq muddatli istiqbolda ega bo'lish uchun imkoniyat yaratadi. Mintaqada o'rnatilgan maqsadida AQSh bu erdagi davlatlar bilan faol o'zaro aloqa qiladi, ularga xavfsizlikka doir turli g'oyalarni "beradi" va ularni amalga oshirishni rag'batlantiradi. Masalan, Janubi-

Sharqiy Osiyo shartnomasi tashkiloti (SEATO) va OTOIH singari institutlarni tashkil etishga aynan AQSh homiylik qildi va ularni qo'llab-quvvatladi.

Ayni vaqtda, Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyoda vaqti-vaqti bilan shu jumladan Osiyo davlatlarining o'z rivojlanishi va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash uchun alohida javobgarligi g'oyasi bilan bog'liq bo'lgan aksilamerika tendentsiyalari ham yuz ko'rsatadi. Masalan, 1989 yilda Malayziya bosh vaziri M.Moxammad AQSh ishtirokisiz Sharqiy Osiyo iqtisodiy kengashini tuzishni taklif qildi. Bu tashabbus AQShning noroziligiga sabab bo'ldi: Vashington bunda mintaqadan G'arbni siqib chiqarish va "Osiyo klubi"ga AQShni qo'ymaslik niyatini ko'rdi. Shu bilan bir vaqtda, AQSh Osiyodagi nisbatan yangi ko'p tomonlama tuzilma – Koreya xavfsizligi va yadro quroli muammosi bo'yicha olti tomonlama (AQSh, Shimoliy va Janubiy Koreya, Yaponiya, Xitoy, Rossiya) muzokaralarda faol ishtirok etmoqda. Bu sxemani AQSh 1994 yilgi Hadli bitim barbod bo'lganidan, Pxenyan o'z yadroviy dasturlarining kelajagi xususida amerikaliklar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilishni talab qila boshlaganidan keyin qabul qilgan. Shimoliy Koreya rahbariyati shu tariqa Vashingtonni uning ko'p tomonlama muzokaralar o'tkazishni talab qilayotgan ittifoqchilari – Janubiy Koreya va Yaponiyadan ajratmoqchi bo'lgan. Biroq Vashington Pxenyaning AQSh-Shimoliy Koreya muzokaralari haqidagi taklifini rad etdi va uni yadroviy muammoni olti tomonlama muzokaralar doirasida muhokama qilishga ko'ndirishga urinmoqda. Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyoda paydo bo'lgan olti tomonlama xavfsizlik tuzilmasi xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha ko'p tomonlama institutlarni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Yaponiyalik va amerikalik ekspertlar fikriga ko'ra¹, unga doimiy tus berilishi Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya, Rossiya va AQSh o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa kanalini yaratishi mumkin. Bu davlatlar ishtirokidagi tashkilot, Evropada EXHT singari, xavfsizlikning bir qator masalalarini echishni o'z zimmasiga olishi mumkin. Doimiy ishlaydigan forum doirasida uzoq muddatli muammolar (Osiyoda qurollanish poygasining boshlanishi, mintaqaning harbiy-

¹ Фукуяма Ф. Новый взгляд на Азию. – М.: Глобус, 2005. – 34-б.; Ёсинори Такада. Истоки напряжённости в Северо-Восточной Азии. – М.: Московский центр Карнеги, 2004.

lashuvi, yadro qurolining tarqalishi xavfi)ni echish yo'llari belgilanishi mumkin.

Janubi-Sharqiy Osiyo xavfsizligiga ta'sir etuvchi omillar.

Umuman olganda, JShO mamlakatlarining xavfsizlik sohasidagi siyosati *mintaqadagi eng xavfli zonalarni aniqlashdan* kelib chiqadi. Mintaqa mamlakatlari uchun tashqi siyosiy xavflarning asosiy manbalarini ekspertlar, birinchidan, Koreya yarimorolidagi keskinlik bilan bog'laydi. Bu keskinlik yadroviy tahdid yordamida o'z qo'shnilariga bosim o'tkazayotgan Pxenyaning harakatlari bilan bir qatorda, ikki Koreyaning birlashish ehtimoli bilan ham belgilanadi, zero, so'nggi zikr etilgan omil xavfsizlik kontekstida o'zgarish yasashi, AQShning Yaponiya va XXRga nisbatan siyosatida tegishli o'zgarishlar yuz berishiga olib kelishi mumkin. Kelajakda birlashgan Koreyadek qudratli, boz ustiga yadro quroliga ega bo'lgan qo'shnining paydo bo'lishi Yaponiya uchun jiddiy xavf tug'diradi. Rossiyalik tadqiqotchi V.F.Terexov qayd etganidek, "umuman olganda Koreya uning ikkala qismi birlashishi olib kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarining nomuayyanligi saqlanib qolayotgani bois, tahdidlar zonasi sifatida qaraladi". Ikkinchidan, Tayvan atrofidagi vaziyat ham Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyoning konfliktli zonalaridan biri deb qaraladi. So'nggi vaqtda Xitoy Tayvan muammosini harbiy yo'l bilan echishga tayyor ekani haqida ko'p gapirilmogda. Bu ko'rfazda urush boshlangan taqdirda uning salbiy oqibatlarini bartaraf etish muammosini Yaponiya hamda Xitoyning boshqa qo'shnilari uchun birinchi o'ringa chiqaradi. Shunday qilib, xavfsizlikning hozirgi vaqtdagi holatini tahlil qilish va uning kelajakdagi holatini prognozlashtirish mintaqada o'ta xavfli "zonalar" ikkita ekanini ko'rsatadi: birinchi – Koreya yarimoroli; ikkinchi – Tayvan muammosi. Bunga Senkaku yoki Dyaoyuydao atrofidagi hududiy nizolarni (Yaponiya – XXR) hamda Janubiy Xitoy dengizidagi orollar atrofidagi hududiy nizolarni (XXR, Vetnam, Filippin, Malayziya) qo'shimcha qilish mumkin.

AQSh bilan kuchli ittifoqchilik munosabatlarini saqlab qolishdan tashqari, Yaponiya o'z xavfsizligini va o'zining atrofida barqaror muhitni ta'minlash uchun quyidagilarga tayanish niyatida:

1) Janubiy Koreya bilan yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini rivojlantirishga. Hozirda amalda bo'lgan 1965 yilgi Yaponiya – Janubiy Koreya munosabatlarning asoslari to'g'risidagi shartnoma

mamlakatning real ehtiyojlaridan ham ko'ra ko'proq "sovuq urush" merosi bilan bog'liq. Yaponiya – Janubiy Koreya munosabatlarining holati Koreya Respublikasida aksilyapon millatchiligi kayfiyatlarini kuchliligi tufayli hali-hanuz barqaror emas. Tokio va Seulning "amalda yarashuvi" mintaqada "ikki Koreya"ni birlashtirish uchun zarur bo'lgan yanada barqaror vaziyatni yuzaga keltirishga qo'shilgan muhim hissa bo'ladi, Yaponiya va Janubiy Koreya o'rtasida hamkorlik munosabatlarining kengayishiga olib keladi.

2) Xitoy bilan munosabatlarning normallashtirishiga. Mintaqadagi vaziyatni barqarorlashtirish uchun bu omilning ahamiyatini Xitoy rahbariyati ham tan oladi. Masalan, 2004 yil 4 sentyabrda Pekinga Osiyo siyosiy partiyalarining 3-chi xalqaro konferentsiyasida ishtirok etish uchun tashrif buyurgan Yaponiyaning Komeyto partiyasi va Demokratik partiya delegatsiyalari bilan uchrashuv chog'ida Xitoy – Yaponiya munosabatlarining rivojlanishiga "ikkala davlat xalqlarining tub manfaatlariga emas, balki Osiyoning va butun dunyoning ravnaq topishi va barqarorligi ham bog'liq" ekani qayd etildi. Ikki tomonlama munosabatlarda mavjud muammolarga ko'proq e'tibor berish, ularni echish yo'llarini izlash va echish lozimligini Pekin ham, Tokio ham rasmiy darajada tan oladi.

3) Barqarorlikni ta'minlashning yana bir yo'li – xavfsizlik bo'yicha mintaqaviy ishonch ruhini shakllantirishga qaratilgan ko'p tomonlama tashabbuslar. Bu qo'shma harbiy mashqlar va tinchlikparvarlik operatsiyalarini tashkil etishni, kelajakda mintaqada tinchlik uchun sherikchilik tarmog'ini yaratishni nazarda tutadi.

4) Xalqaro xavfsizlikni ta'minlashning dolzarb muammolarini echishda ishtirok etish. Xavfsizlik sohasida Tokio siyosatining mazkur yo'nalishi Yaponiyaning milliy qudratini oshirish fundamental muammosi bilan bog'liq. Hozirgi vaqtda Yaponiyada milliy xavfsizlikni ta'minlash muammosiga yanada realistik yondashuv etakchilik qila boshladi. U faqat iqtisodiy qudratga tayanuvchi diplomatiya hozirgi voqelik bilan mos kelmaydi, degan g'oyaga asoslanadi. Yaponiya bundan buyon "o'z xavfsizligi uchun haq to'lay olmaydi". Bugungi kunda iqtisodiy qudratli Yaponiya, Z.Bjezinskiy ta'biri bilan aytganda, "AQSh tashqi siyosatining davomi bo'lishi, shu bilan bir vaqtda har qanday xalqaro siyosiy javobgarlikdan bo'yin tovlashi mumkin emas. Siyosiy jihatdan obro'liroq bo'lgan, ayniqsa jahon mamlakatlari e'tirofini qozonishni mo'ljallayotgan Yaponiya

xavfsizlikning muhim masalalari bo'yicha yoki butun dunyoda tinchlik bilan bog'liq geosiyosiy masalalar bo'yicha aniq pozitsiyani egallamasligi mumkin emas"¹. Biroq xalqaro ishlarda Yaponiya faol ishtirok etishiga Konstitutsiyaning 9-moddasi qoidalari monelik qilayotir. Ular Yaponiya o'z milliy chegarasidan tashqarida harbiy operatsiyalarda ishtirok etishini taqiqlaydi. Chet ellik tahlilchilarning fikricha, Yaponiya Konstitutsiyasining ayrim qoidalari qayta ko'rilganidan yoki uning butunlay yangi tahriri qabul qilinganidan keyingina mazkur davlat xalqaro maydonda "normal" o'yinchiga aylanishi mumkin. Ma'lumki, bu masala bo'yicha munozara Yaponiya parlamentida 2000 yilning fevralida boshlangan edi. Amerikalik tahlilchilar fikriga ko'ra, bu mamlakat xavfsizligiga ta'sir etuvchi tashqi omillar tizimini o'zgartirishga nisbatan Tokioning munosabati o'zgarganidan, shuningdek Yaponiyani "normal" mamlakatga aylantirish jarayonida muhim bosqich boshlanganidan darak beradi. Chet ellik ekspertlarning qayd etishicha, Konstitutsiyani qayta ko'rish bo'yicha munozaralar "yaponlar tafakkurida yuz bergan dramatik o'zgarishlar"ni namoyon etadi va bu Yaponiya xalqaro harbiy tadbirlarda va tinchlikni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarida yanada faolroq ishtirok etishi uchun imkoniyat yaratadi.

Bundan tashqari Yaponiya Osiyo-Tinch okeani mintaqasida AQShning ta'sir doirasini kengaytirish va xavfsizlik sohasida AQSh – Avstraliya munosabatlarini kuchaytirish rejasida asosiy o'rinni egallaydi. Ekspertlar AQSh – Avstraliya ikki tomonlama integratsiyasining Yaponiya ishtirokidagi uch tomonlama integratsiyaga aylanish tendentsiyasi kuzatilayotganini qayd etmoqdalar. Bu mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash ishiga har bir ishtirokchining siyosiy, iqtisodiy va harbiy hissasini nazarda tutadi.

Harbiy-siyosiy jihatlardan tashqari, o'zining xalqaro maydondagi rolini oshirishga intilish Tokioning BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zolari tarkibiga yana besh mamlakat bilan qo'shilishga erishish yo'lida harakat qilish ahdda namoyon bo'layotir. Yaponiyaning bu intilishi zamirida, albatta, jahon davlatlari qatoridan o'rin olish, jahondagi o'z siyosiy ta'sirini o'zining iqtisodiy qudrati bilan muvofiq holatga keltirish niyati yotadi.

¹ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и геополитические императивы. – М.: Международные отношения, 1998. – С. 212.

O'z-o'zidan ravshanki, Yaponiya global rivojlanish va xavfsizlikning ko'pgina muhim muammolarini echishda BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zosi sifatida ijobiy rol o'ynashga amalda qodir.

Shunday qilib, xavfsizlik sohasida JShO mamlakatlari hamkorligining asosiy printsiplariga quyidagilar kiradi:

- harbiy bloklarga qo'shilmaslik;
- tashqi siyosiy muammolarni tinch yo'l bilan echishga intilish;
- konfliktlarni kuch ishlatmasdan hal qilish;
- yadroviy quoldan va boshqa ommaviy qirg'in qurollaridan voz kechish, JShOda qurollanish poygasiga yo'l qo'ymaslik;
- kuch ishlatishdan yoki kuch ishlatish bilan qo'rqitishdan voz kechish.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Indoneziya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini gapirib bering?
2. Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering?
3. Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlarining Rossiya va Xitoy bilan munosabatlari qanday?
4. Bugungi kunda AQShning Janubi-Sharqiy Osiyodagi siyosati?
5. Janubi-Sharqiy Osiyodagi Bruney, Vetnam, Myanma davlatlarining xalqaro munosabatlardagi o'rniga tavsif bering.
6. Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasi davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.
7. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari uyushmasi ASEAN haqida ma'lumot bering.
8. Hozirgi davrda Myanma – Bangladesh munosabatlari qanday holatda?
9. Zamonaviy bosqichda mintaqadagi muammolarning Janubi-Sharqiy Osiyo xavfsizligiga ta'siri qanday?
10. Hozirgi davrda Myanmadagi kofessiyalararo ziddiyatlar haqidama'lumot bering.

Mustaqil ish savollari:

1. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarning hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.

2. Singapurning xalqaro munosabatlardagi o'rnini yoritib bering.
3. Malayziya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini nimalardan iborat?

4. Zamonaviy bosqichda Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

5. "Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari - Xitoy munosabatlari" mavzusida ma'ruza tayyorlash.

6. Yaponiya tashqi siyosatida Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.

7. Filippin tashqi siyosatini yoritib bering.

8. Janubiy Koreya tashqi siyosatida Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari.

9. Zamonaviy bosqichda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

10. Mintaqa davlatlari tashqi siyosatida "islom omili"ni yoritib bering.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиқов М.М. Хорижий Шарқ ва Ғарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.
2. Muhammadsidikov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.
3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.
4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.
5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.
6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.
7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.
8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

3.2. ASEAN Janubi-Sharqiy Osiyoda siyosiy muloqotning markaziy institutsional mexanizmi sifatida

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalarni Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasida tasavvur hosil qilishlari uchun ko'maklashish;

- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;

- talabalarga Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlarini singdirish.

Tayanch tushuncha va iboralar: *Transmilliy tahdidlar, ASEAN, OTOIH, "Osiyo klubi", Fukuyama F., Senkaku, Dyaoyuydao, "yena" integratsion guruhi, "Look East" kontseptsiyasi, "wild flying geese" konsepsiyasi, "ASEAN plyus uch" muloqoti.*

Asosiy savollar:

1. Osiyo-Tinch okeani mintaqasining o'ziga xos xususiyatlari.
2. ASEAN doirasida integratsiya jarayonlarining jadallashuvi.
3. ASEANning mintaqa davlatlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning rivojlanishidagi roli.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasining o'ziga xos xususiyatlari.

Hozirgi nazariy tadqiqotlarda regionallashuvning ikki asosiy tipi farqlanadi. Birinchi tip mintaqaviy davlatlarning paydo bo'lishi va faol yuksalishi hamda buning natijasi o'laroq, mintaqaviy muhitni o'z manfaatlarida tashkillashtirishga, ya'ni uncha yirik bo'lmagan mintaqaviy davlatlar bilan mintaqaviy davlatning siyosiy va iqtisodiy vazifalariga mos keluvchi munosabatlarni kelishuvlar yoki norasmiy amaliyotlar vositasida o'rnatishga ularning intilishi bilan bog'liq.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasida mintaqaviy va submintaqaviy darajadagi savdo-iqtisodiy tashkilotlari faoliyat ko'rsatadi. Submintaqaviy tashkilotlar jumlasiga Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari uyushmasi – ASEAN ham kiradi. Osiyo-Tinch okeani mintaqasida integratsiya jarayoni ayni shu tashkilotdan boshlangan.

ASEAN siyosiy, iqtisodiy va madaniy mintaqaviy hukumatlararo tashkilot hisoblanadi. U o'z saflarida JShOda joylashgan

mamlakatlarni birlashtirgan. Uni bevosita tashkil etgan davlatlar Indoneziya, Malayziya, Singapur, Tayland va Filippin hisoblanadi. ASEAN tarkibiga quyidagi davlatlar kiradi: Indoneziya, Malayziya, Singapur, Filippin (1967 y.), Bruney (1984 y.), Vetnam (1995 y.), Laos (1997 y.), Myanma (1997 y.), Kamboja (1998 y.). ASEAN a'zolari egallagan umumiy maydon 4,5 mln. kv. km.ga teng. Mazkur hududda 592 mln. kishidan iborat aholi yashaydi. Uyushma a'zolari 14 rasmiy tilda so'zlashadi, kamida 7 dinga e'tiqod qiladi.

Janubi-Sharqiy Osiyoda umummintaqaviy integratsion guruhni tuzish g'oyasi taniqli yapon tahlilchisi K.Kodzima Sharqiy Osiyo erkin savdo zonasi kontseptsiyasini ta'riflab bergan 1960-yillarning o'rtalarida ilgari surilgan. 1970-yillarda Tinch okeani mintaqasini shakllantirish kontseptsiyasi paydo bo'lgan. XX asr 80-yillarining oxiri – 90-yillari boshida Janubi-Sharqiy Osiyoda Avstraliya va Yangi Zelandiya ham qo'shilgan "yena" integratsion guruhini shakllantirish imkoniyatlari muhokama qilingan. Bu stsenariy "yena valyutasi" doirasida faoliyat ko'rsatuvchi Osiyo mamlakatlari blokining vujudga kelishini nazarda tutadi. Bunda uning asosiy harakatlantiruvchi kuchi siyosat emas, balki iqtisod, ya'ni mazkur blokni shakllantiruvchi keng savdo-investitsiya oqimlari hisoblanishi ko'zda tutiladi. Yaponiya bu erda bosh o'yinchi hisoblanadi (masalan, G'arbiy yarimsharda AQSh singari). Bu stsenariy jahonda uch blokning mavjudligidan kelib chiqadi: shulardan biri – Yaponiya atrofida birlashgan mamlakatlardan iborat bo'lgan, Shimoliy Amerika va Evropa bloklari bilan raqobatlashadigan blok.

O'z milliy mustaqilligi va suverenitetini himoya qilib, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlari 1967 yilda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari uyushmasi (ASEAN)ga birlashdi. ASEAN Bangkok deklaratsiyasida qayd etilishicha, mazkur birlashishning maqsadi mintaqada jadal iqtisodiy va madaniy rivojlanish, ijtimoiy taraqqiyot, tinchlik va barqarorlikni saqlashni ta'minlovchi tashkilotni tuzishdan iborat. Mintaqa mamlakatlari tomonidan tuzilgan ASEAN tashkiloti Janubi-Sharqiy Osiyoda mintaqa doirasida davlatlararo munosabatlar uchun zamin yaratdi. Xalqaro voqealarni baholashda kelishmovchiliklar mavjudligiga qaramay ASEAN davlatlari tashkilotning mavjudlik davri mobaynida jahonda yuz berayotgan siyosiy jarayonlarga nisbatan umumiy nuqtai nazarni shakllantirishga muvaffaq bo'ldi. Bu jarayonda Evropa bilan o'zaro munosabatlarni

chetga surish va Yaponiya bilan yaqinlashish birinchi darajali ahamiyat kasb etdi. Mazkur yaqinlashish eng avvalo iqtisodiy aloqalarning rivojlanishida, shuningdek ushbu mintaqada AQSh ta'sirining cheklanishida namoyon bo'ldi.

ASEAN doirasida integratsiya jarayoni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Preferentsial savdo zonasini tashkil etish to'g'risidagi bitimga (1977 y.) muvofiq ishtirokchi-mamlakatlarga savdoga oid imtiyozlar berish;

- AFTA (ASEAN Free Trade Arrangement) bitimiga muvofiq erkin savdo zonasini tashkil etish. Bitim 2002 yil 1 yanvardan kuchga kirgan;

- ASEAN sanoat sohasida hamkorlik sxemalari;

- ASEAN investitsiyalar zonasi (AIA) to'g'risidagi hadli bitimga muvofiq kapitalning harakatini liberallashtirish.

1980-yillarning oxirida Malayziya siyosiy lideri M.Moxammad "Look East" degan nom ostida "Osiyoni osiyolashtirish" kontseptsiyasini taklif qildi. Bu kontseptsiyaga binoan Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishning yapon modelini qabul qilishlari, Yaponiya esa mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikning markaziga aylanishi lozim edi. Shu o'rinda R.Akamatsu tomonidan ishlab chiqilgan "uchayotgan yovvoyi g'ozlar galalari" (wild flying geese) yoki quvib etuvchi rivojlanish kontseptsiyasini qayd etish mumkin. Yaponiyada e'zozlanadigan mazkur obraz Janubi-Sharqiy Osiyoning shakllanish va sanoatlashish jarayoninigina emas, balki mamlakatlar o'rtasidagi kuchlar nisbatini ham namoyish etadi. Kontseptsiyaga ko'ra, gala (Janubi-Sharqiy Osiyo) boshida boshlovchi (Yaponiya) uchadi, unga qolgan g'ozlar (Osiyo mamlakatlari – Singapur, Gonkong, Koreya Respublikasi, Tayvan, Malayziya, Tayland, Filippin, Indoneziya va boshqalar) ergashadi.

Janubi-Sharqiy Osiyo, shuningdek mazkur mintaqa mamlakatlari so'nggi o'n yilliklar mobaynida tashqi siyosat sohasidagi tadqiqotlarning muhim ob'ektiga aylandi. Bu, eng avvalo, jahon siyosati va iqtisodiy tizimida mazkur mintaq va bosh mintaqaviy markaz – ASEANning ahamiyati oshgani bilan belgilanadi. 1980–90-yillarda mintaqaning etakchi mamlakatlari – Indoneziya, Malayziya, Singapur va Tayland YaIM hajmini har yili o'rta hisobda 7% gacha ko'paytirish va o'n yillik ichida uni ikki baravar oshirish yo'li bilan

iqtisodiy sakrashni amalga oshirdi. 2000 yilda jahon umumiy YaIMda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarining ulushi 3,9% ni tashkil etdi. Mintaqadagi aksariyat mamlakatlarning jami ichki mahsuloti miqdori 2-3 baravar o'sdi. Ayni vaqtda, 4,5 ming kv. km. maydonni egallagan Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida jahon aholisining taxminan 8,3% (500 mln. kishi) yashaydi, ularning yillik jami milliy mahsuloti miqdori qariyb 800 mlrd. AQSh dollarini tashkil etadi. 2003 yilda ASEAN aholisining jon boshiga YaIM miqdori 1266 AQSh dollarini tashkil qildi.

Shunga qaramay, Osiyoda 1997 yilda yuz bergan iqtisodiy inqiroz Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarining zaif jihatlarini namoyish etdi. Moliyaviy inqirozning oldini olish imkonini beruvchi vositalar ularda mavjud emasligi ayon bo'lib qoldi. Inqirozning mintaq mamlakatlariga ta'siri mintaqaviy aloqalarning siyosiy jihatdan nozik tizimi buzilishi xavfini paydo qildi.

Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari innovatsion rivojlanish modeliga amal qiladi. Mazkur model iqtisodiy o'sish uchun yangi imkoniyatlar yaratishni, eksportga xos ashyo ishlab chiqarishdan voz kechishni, axborot-kommunikatsiya sohasidagi yutuqlardan foydalanishni, jahon darajasidagi infratuzilmani davlatning faol ishtirokida amalga joriy etishni, Janubi-Sharqiy Osiyoda integratsiya jarayonlarini jadallashtirish va chuqurlashtirish uchun yangi shart-sharoitlar yaratishni nazarda tutadi.

Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari jadal sur'atlarda rivojlanishi ASEAN doirasida evroga o'xshash yagona valyutani joriy etish imkoniyatlari bilan integratsiya jarayonini olg'a siljitish uchun zamin yaratdi. Evropa komissiyasi iqtisodiyot va moliya bosh boshqarmasining rahbari K.Regling fikriga ko'ra, "hozirgi vaqtda Osiyoda, shu jumladan Janubi-Sharqiy Osiyoda yuz berayotgan iqtisodiy jarayonlar Evropa qit'asida birlashtirish va yagona valyutani joriy etishdan oldingi yillarda sodir bo'lgan jarayonlarga ko'p jihatdan o'xshash. Mintaqa mamlakatlariga xos bo'lgan makroiqtisodiy barqarorlik, moliya vazirlari va Osiyodagi etakchi banklar rahbarlarining yaqin hamkorligi bunga misol bo'lishi mumkin". Bizningcha, Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida yagona valyuta joriy etilishi mumkin, lekin bunga hali ancha vaqt bor. Ayni vaqtda,

¹ Чекушкин А. Куала-Лумпур. – РИА Новости. – 15 июля 2005 г.

shu narsa ayonki, Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari integratsiyaning mavjud samarali modellaridan nusxa ko'chirish niyatida emas, lekin o'z mintaqasining xususiyatlari, ishlab chiqarish va iqtisodiy tizimlarning rivojlanish darajasi, shuningdek davlatlarning maqsad va vazifalari bilan to'qnashmaydigan elementlarni ular tanlab oladi.

ASEAN tashkil topgan paytdan boshlab keskin muammolarga duch keldi: Uyushma a'zolari harakatlarining kelishilmaganligi, ular o'rtasidagi ishonchsizlik, mamlakatlarning rivojlanish darajasi va tarixiy shart-sharoitlaridagi farqlar salbiy ta'sir ko'rsatdi. Siyosiy kelishmovchiliklar va millatchilik omillari "yagonalik rang-baranglikda" degan shior ostida milliy manfaatlarining ustunligiga asoslangan o'zaro aloqa jarayoniga, umumiy sa'y-harakatlar bilan o'zaro ishonch muhitini yaratishga, integratsiyani chuqurlashtirishga, "kommunizm xuruji"ni qaytarishni tashkil etishga turtki berdi.

ASEAN doirasida xavfsizlik borasida hamkorlikning asosiy yo'nalishi terrorism, ekstremizm va separatizmga qarshi kurashishga qaratilgan. Shu bilan bir vaqtda, u o'zgarayotgan vaziyatga mos ravishda rivojlanadi. Hozirgi vaqtda xavfsizlik borasida hamkorlik sohasida ASEAN uch muhim yo'nalishni belgilagan: 1) terrorizmga, 2) giyohvandlikka, 3) transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish.

Terrorizmga qarshi kurashish ASEAN uchun azaldan muhim. Qolgan ikki yo'nalish ilgari surilganiga ancha vaqt bo'lgan, lekin ular yuqorida ko'rsatilgan darajaga yaqinda ko'tarilgan. Bu ASEAN doirasida xavfsizlik borasidagi hamkorlikning yangi tendentsiyasidir.

XXI talablariga javob berib, ASEAN mamlakatlari innovatsion rivojlanish yo'lina kirmoqdalar. Mazkur yo'lning zarurligi integratsion o'zaro aloqani, eng avvalo mintaqaviy integratsiyani kuchaytirishni, chet el mamlakatlari bilan ishlab chiqarish-texnologik kooperatsiyaga nisbatan yangicha yondashuvlarni talab qiluvchi global ishlab chiqarishga samarali qo'shilishga intilish bilan belgilanadi.

Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari kapitalni samarali joylashtirishga, investitsiyalarning samaradorlik darajasini oshirishga intilish jarayonida jahonning turli moliya tizimlari o'rtasida o'zaro aloqani kuchaytirishga alohida e'tiborni qaratadi.

Mintaqaviy aloqalarni mintaq doirasidagi yoki global aloqalardan ustun qo'yish moliyaviy integratsiya ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Bu erda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari o'rtasida jiddiy farq mavjudligini ham hisobga olish zarur. Ayrim

mamlakatlarda, masalan Filippinda tashqi moliyaviy majburiyatlar hajmining kattaligi rasmiy darajada mablag'larni jalb qilish natijasi hisoblansa, boshqa mamlakatlarda, aytaylik Singapur va Gonkongda bu majburiyatlar mazkur mamlakatlarning mintaqaviy moliyaviy markazlar sifatidagi rolini va ular global moliya bozoriga qo'shilishda eng yuqori darajaga etganini aks ettiradi.

Mintaqaviy tashkilot sifatidagi ASEANning samaradorligi to'g'risidagi masalani tahlil qilayotganda, ichki mintaqaviy omillardan tashqari, Uyushma oldiga alohida tashqi siyosiy maqsadlarni qo'ygan va qo'yayotgan keng xalqaro kontekstni hamda Janubi-Sharqiy Osiyo geosiyosiy va geostrategik holatining xususiyatlarini ham inobatga olish zarur.

Ularning orasida yirik davlatlar (AQSh, Xitoy, Hindiston, Yaponiya)ning mintaqadagi roli va manfaatlarini muvozanatga solish, Sharqiy Osiyodagi makroregionallashuv jarayonlarida ishtirok etish va ma'lum darajada ularni boshqarish imkoniyatiga ega bo'lish bor. 1990-yillarning ikkinchi yarmida ASEANning Rossiya bilan hamkorlik doirasi kengaygani asosan Janubi-Sharqiy Osiyoda Xitoy, Yaponiya, Hindiston va AQShning rolini muvozanatga solish zaruriyati bilan belgilangan edi.

Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, ASEAN Sharqiy Osiyodagi regionallashuv jarayonlarida yagona o'yinchi sifatida ish ko'rishga va ASEANning xavfsizlik bo'yicha Mintaqaviy forumi faoliyatiga qarorlar qabul qilishning Uyushma ruhi bilan mos keluvchi kontseptual printsiptini joriy etishga muvaffaq bo'ldi. Mazkur forum hozirgi vaqtda Osiyo-Tinch okeani mintaqasida xavfsizlik va preventiv diplomatiya muammolari bo'yicha siyosiy muloqotni keng ishtirokchlar, shu jumladan AQSh, Rossiya, Xitoy, Hindiston, Yaponiya va EIn jalb qilgan holda amalga oshirayotgan birdan-bir tashkilot bo'lib qolayotir.

Ayni vaqtda, ASEAN va ARF faoliyati mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash bilan bog'liq vazifalarni hal qilishda kutilgan samarani bermadi va ular asosan ko'p sonli ishtirokchilar bilan xalqaro maslahatlashuvlar uchun forum rolini bajardi. Shuning uchun bo'lsa kerak, Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari va mintaqadan tashqaridagi davlatlar o'zaro aloqalarining ikki tomonlama va uch tomonlama formatlari xavfsizlik muammolarini echish nuqtai nazaridan avvalgidek ko'proq darajada samarali bo'lib qolayotir.

ASEANni kengaytirish (beshtadan o'ntagacha davlatga) dastlabki jarayoni har bir mamlakat o'zining aniq maqsadlarini ko'zlagan, eng avvalo davlatlar siyosatda mafkuraviy yondashuvlarni yumshatishga tayyor bo'lgan sharoitlarda yuz berdi. Shu davrda munosabatlarda muayyan "ilmiliqlik" paydo bo'lgandek taassurot tug'ildi, lekin bu xom xayol ekani tez orada ayon bo'ldi.

ASEANning mintaqa davlatlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning rivojlanishidagi roli. Yuzaga kelgan siyosiy va iqtisodiy sharoitlarda Sharqiy Hindixitoy davlatlari ASEAN doirasida umuman olganda samarali rivojlanayotgan qo'shni mamlakatlarga qarab mo'ljall olish zarur degan xulosaga keldi. 1987 yil dekabrda bo'lib o'tgan ASEANning oliy darajadagi Uchinchi uchrashuvida Qo'shma bayonot imzolandi va u ASEANning mintaqada birlik va hamkorlikni mustahkamlashni davom ettirish ahdini tasdiqladi. Sharqiy Hindixitoy mamlakatlari tashqi siyosatda mafkuraviy mo'ljallardan voz kechgani va ASEAN bilan hamkorlikni o'z iqtisodiy siyosati doirasida ham rivojlantira boshlagani, bizningcha, muhim ahamiyat kasb etdi. ASEANga qo'shilish ularga xalqaro maydonda o'z manfaatlarini himoya qilish imkonini berdi.

ASEAN ular uchun inson huquqlari va tuzumlarining avtoritarligi to'g'risidagi masalalar bo'yicha AQSh va G'arbnig boshqa mamlakatlari tanqididan o'ziga xos "panoh"ga aylanishi, shuningdek iqtisodiy yordam kamaygan yoki to'xtatilgan holda donor vazifasini bajarishi lozim edi.

Sharqiy Osiyo integratsiyasining o'sish jarayonida kengayish va torayish tsikllarining o'rin almashishini (ayniqsa 1990–2000 yillarda) Sharqiy Osiyo regionalizmida ikki omil – ASEAN va u bilan bog'liq formatlardan iborat Osiyo omili hamda OTOIH forumida mujassamlashgan Tinch okeani omili o'rtasidagi raqobat bilan izohlash mumkin. Birinchi omil asosan Osiyo doirasida asta-sekin, tanlab va cheklangan tarzda yaqinlashish g'oyasini ifodalaydi. Ikkinchi omil Osiyodan tashqaridagi mamlakatlar ishtirokida keng integratsiyani nazarda tutadi. Bu jarayonlar sirdan 1950–1970 yillarda G'arbiy Evropada kontinental va evroatlantik integratsiya g'oyalarining o'zaro raqobatlashuvini eslatadi. G'arbiy Evropada bo'lganidek, Sharqiy Osiyoda ham tegishli raqobatdosh g'oyalar bir-biri bilan to'qnashgani yo'q, balki bir-biriga ta'sir ko'rsatgan holda rivojlandi.

1970-yillarda jahonning etakchi davlatlari, eng avvalo Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi ilg'or davlatlar bilan ASEAN muloqotlari tizimi yaratildi. Muloqot bo'yicha keng ko'lamli hamkorlar qatoriga 9 mamlakat (Avstraliya, Hindiston, Kanada, Xitoy, Yangi Zelandiya, Koreya Respublikasi, Rossiya, AQSh, Yaponiya), shuningdek EI va BMT Taraqqiyot dasturi kiradi. Muloqot tarzidagi o'zaro aloqa Hamkorlik qo'shma qo'mitalari yordamida amalga oshiriladi. Mazkur hamkorlik Sharq "uchligi" (Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya) bilan ASEANning chuqurlashtirilgan o'zaro aloqasi mexanizmini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qildi. 10-3 formatidagi bu mexanizm 2000 yilda rasmiylashtirilgan bo'lib, ASEAN uchrashuvlari bilan bir qatorda "o'n uchlik" va 10-1 formatida sammitlar o'tkazishni nazarda tutadi.

Hozirgi vaqtda ASEANga a'zo mamlakatlarning ayrimlarida Vashington tomonidan ilgari surilgan Tinch okeanidagi mintaqalararo hamkorlik kontseptsiyasiga qiziqish paydo bo'ldi.

Shuni qayd etish lozimki, Seul, Tokio va Pekinning Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari bilan integratsion aloqalarining rivojlanishi "ASEAN plyus uch" muloqoti doirasida amalga oshmoqda. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari Yaponiyaning tashqi iqtisodiy aloqalarida muhim o'rin egallaydi. Janubi-Sharqiy Osiyoda erkin savdo zonasining paydo bo'lishi hududida 2 mlrd. aholi yashaydigan mamlakatlar umumiy bozorining shakllanishiga olib kelgan bo'lur edi. 1996 yilda yana bir xalqaro tashkilot – ASEM tuzildi. U o'z saflarida ASEAN a'zolari, Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koreya va EIni birlashtirdi.

ASEAN plyus Uch (ASEAN, Xitoy, Yaponiya va Janubiy Koreya) hukumatlararo forumi tutash mintaqalardagi mamlakatlar keng ishtirok etuvchi Sharqiy Osiyo iqtisodiy integratsiya uchun o'zakka aylanmoqda. Hozirgi bosqichda mazkur forum doirasida hamkorlik shartnomaviy-huquqiy bazasining tabiatiga ko'ra ajralib turadi. U murakkab, individual-gruppaviy xususiyat kasb etadi. Bu ASEAN mamlakatlari "10-1" formatida kollektiv sub'ekt sifatida bitimlar tuzishini anglatadi. Shu sababli "o'nlik" doirasida integratsiya sur'atlari va sifati mintaqa miqyosidagi integratsiyadan ildamroq rivojlanishi lozim.

ASEAN plyus Uch forumining Sharqiy Osiyoda regionalizmni rivojlantiruvchi etakchi institut sifatidagi roliga birinchi navbatda Yaponiya e'tiroz bildiradi. 2004 yil forumning Ventyandagi sammitida Malayzii bosh vaziri Abdulla Badaviy 2005 yilda Kuala-

Lumpur shahrida Sharqiy Osiyoning birinchi sammitini o'tkazishni taklif qildi. Bu taklif Xitoy bosh vaziri Ven Tszyabao tomonidan ma'qullandi. Yangi sammit ASEAN plyus Uch formatidagi uchrashuvlar o'rnini egallashi va Osiyoda integratsiya uchun keng yo'l ochishi nazarda tutildi. Badaviyning taklifiga boshqa ishtirokchilar ham qo'shildi, lekin yangi tashkilot tarkibi to'g'risida masala qizg'in bahs-munozaraga sabab bo'ldi. Tashkilotga tegishincha mumkin qadar yopiq va ochiq tus berishni taklif qilgan Pekin va Tokio munozaraning qarama-qarshi qutblaridan o'rin oldi.

Xitoyning kuchayishidan hayiqish bir qator davlatlarning harakatlari modelini belgiladi. Ular 2005 yil dekabrda Kuala-Lumpur shahrida bo'lib o'tgan Sharqiy Osiyo inauguratsion sammitida uning tarkibiga ASEAN plyus Uch forumining 13 davlatidan tashqari Hindiston, Avstraliya va Yangi Zelandiyani kiritishni talab qildi. Sammit yakunlari bo'yicha bergan bayonotida Maxatir a'zolik yuzasidan qabul qilingan qaror uning mintaqa haqida tasavvurini aks ettirmasligini, Rossiya va Shimoliy Koreya mazkur sammitda ishtirok etish uchun Avstraliya va Yangi Zelandiyaga qaraganda ko'proq huquqqa ega ekanini qayd etdi.

Bu qaror ASEAN mamlakatlari bo'lg'usi uyushmaning o'zagi roli o'ynashi uchun ham xizmat qildi. Inauguratsion sammitda sinashta model qo'llanildi. 1997 yilgi ASEAN sammitiga Yaponiya bilan bir qatorda, XXR va Koreya Respublikasi ham taklif qilingan, shu tariqa Tokioning haddan tashqari kuchayishiga yo'l qo'yilmagan edi. 2005 yilda ayni shu mexanizmdan foydalanildi: Malayziya ilgari surgan va Xitoy qo'llab-quvvatlagan taklif qabul qilindi, lekin JShO mamlakatlari Pekinning ustunligiga yo'l qo'yimaslik uchun tashkilot tarkibini kengaytirdi. Pekin yangi uch a'zoning qabul qilinishi bilan murosqa qilishga majbur bo'ldi va sammit o'tkazilishi arafasida XXR tashqi ishlar vazirligi Sharqiy Osiyo hamjamiyatini shakllantirishda bosh rolni yangi tashkilot etilayotgan sammit emas, balki ASEAN plyus Uch forumi o'ynashi haqidagi taklif bilan chiqdi. Bu qoida 2005 yilgi ASEAN plyus Uch forumi sammitining Deklaratsiyasida qayd etildi.

Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari uyushmasining sammiti Uyushmaning oliy organi hisoblanadi. U tashkilot topgan 1967 yildan buyon 15 sammit o'tkazildi.

Regionalizmning raqobatdosh modeli sifatida Sharqiy Osiyo sammitining tashkilot etilishi keyingi ikki yil mobaynida ASEAN plyus

Uch forumining rivojlanish jarayonini biroz susaytirdi. Uyushmaning integratsiyalashuviga ko'maklashish borasidagi harakatlar bilan bir qatorda, ASEAN oldida yangi vazifa – Sharqiy Osiyo yoki Osiyo-Tinch okeani mintaqasi formatidagi mintaqaviy integratsiyaga ko'maklashish turibdi.

ASEANQ6 (ASEAN plyus Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya, shuningdek Hindiston, Avstraliya va Yangi Zelandiya) doirasida ham o'zaro hamkorlik amalga oshirilmoqda.

Xitoy va ASEAN erkin savdo zonasini tashkilot etish bo'yicha muzokaralarga 2002 yilda kirishdi; 2004 yilda tomonlar tovarlar savdosi to'g'risidagi bitimni, 2007 yilda – xizmatlar savdosi to'g'risidagi bitimni imzoladi; hozirgi vaqtda investitsiyalar to'g'risida bitim ham tuzilgan. ASEAN bozoriga bosqichma-bosqich qo'shilish jarayonini mintaqa mamlakatlarining eng yirik savdo-iqtisodiy hamkorlaridan biri – Hindiston ham boshladi.

Mazkur hamkorlik tashabbuschilari fikriga ko'ra, yangi ahdlashuvlar ishtirokchi davlatlar o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarni yangi darajaga ko'taradi, Janubi-Sharqiy Osiyoda va butun dunyoda iqtisodiyotni tiklash va rivojlantirish ishiga o'z hissasini qo'shadi. Bitimlar amalda ishlayotganini Xitoy va ASEAN o'zaro investitsiyalari misolida kuzatish mumkin: ular erkin savdo zonasini tashkilot etish jarayonining faollashuviga qarab o'sib bormoqda.

Shunday qilib, ASEAN faoliyatining ichki va tashqi ko'rsatkichlarini baholash Uyushma o'z faoliyatida muayyan yutuqlarga erishgan, lekin ular hali integratsiya yo'lida Evropa erishgan yutuqlar darajasida emas, degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Shu narsa diqqatga sazovorki, Janubi-Sharqiy Osiyoda mintaqaviy hamkorlik modeli funktsional integratsiyaga emas, balki eng avvalo umumiy qadriyatlar (bir-birining ichki ishlariga aralashmaslik va suverenitetni hurmat qilish)ni shakllantirish va saqlash vazifasini hal qilishga qaratilgan.

ASEAN faoliyati siyosiy va iqtisodiy xususiyatga ega bo'lgan turli omillarni o'z ichiga oluvchi Sharqiy Osiyo regionalizmining muhim jihatiga aylandi.

Quyidagilar Osiyodagi integratsiyaning markazga intiluvchi kuchlari hisoblanadi: jahon savdo yo'llari chorrahasida strategik jihatdan muhim geografik o'rinni egallaganlik; bozor iqtisodiyotini tashkilot etishning chet el kapitalini kiritish va eksportga yo'naltirilgan

restrukturizatsiya qilingan iqtisodiyotni nazarda tutuvchi liberal modeliga o'tish.

Integratsiyaga monelik qilayotgan markazdan qochma kuchlar jumlasiga iqtisodiyotning rivojlanish darajasidagi, siyosiy tizimdagi, diniy va madaniy an'analardagi farqlarni, shuningdek davlatlarning orollar bo'ylab tarqoq joylashganini kiritish mumkin.

Hozirgi bosqichda yaqin kelajakda ASEAN uchun xavfsizlik sohasida asos bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan bir qator omillarni qayd etish mumkin. Bu erda gap eng avvalo ASEAN faoliyati jarayonida ishlab chiqilgan normalar va printsiplar haqida boradi: ko'p tomonlama diplomatiyaga nisbatan o'z yondashuvi; Uyushmaning asosiy hujjatlarida mustahkamlangan bazaviy printsiplar; ASEANning o'ziga xos timsollarini – murosai madora printsiipi hamda nuqtai nazarlarni kelishish va konfliktli vaziyatlarni hal qilish norasmiy mexanizmlarini nazarda tutuvchi "ASEAN ruhi" va "ASEAN yo'li"ni yaratganlik; mintaqaviy muammolarni mintaqaning o'zi doirasida hal qilish niyatining mavjudligi.

ASEAN xavfsizlik organlarini shakllantirishga ko'maklashishi va tashqi tahdidga nisbatan o'ziga xos muqobilga aylanishi mumkin bo'lgan tashqi muhit omillari sifatida Xitoy keng ko'lamli rivojlanayotgan sharoitda Uyushmaning Osiyo-Tinch okeani mintaqasida o'zining mustaqil mavqegini saqlab qolish va mintaqaviy ishlarda ta'sir mexanizmlari o'ziga birlashtirilishiga erishish yo'lidagi intilishlarini qayd etish mumkin (o'zaro aloqalarning yuqorida ko'rsatilgan formatlarini yaratish sabablarini ayni shu omillar bilan tushuntirish mumkin bo'lsa kerak).

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Malayziya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini gapirib bering?
2. Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering ?
3. Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlarining Rossiya va Xitoy bilan munosabatlari qanday?
4. Bugungi kunda AQShning Janubi-Sharqiy Osiyodagi siyosati?
5. Janubi-Sharqiy Osiyodagi Bruney, Vetnam, Myanma davlatlarining xalqaro munosabatlardagi o'rniga tavsif bering.

6. Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasi davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.

7. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari uyushmasi ASEAN haqida ma'lumot bering.

8. Hozirgi davrda Myanma – Bangladesh munosabatlari qanday holatda?

9. Zamonaviy bosqichda mintaqadagi muammolarning Janubi-Sharqiy Osiyo xavfsizligiga ta'siri qanday ?

10. Hozirgi davrda Myanmadagi kofesssiyalararo ziddiyatlar haqidama'lumot bering.

Mustaqil ish savollari:

1. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.

2. Singapurning xalqaro munosabatlardagi o'rni yoritib bering.

3. Malayziya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini nimalardan iborat ?

4. Zamonaviy bosqichda Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

5. "Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari - Xitoy munosabatlari" mavzusida ma'ruza tayyorlash.

6. Yaponiya tashqi siyosatida Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.

7. Filippin tashqi siyosatini yoritib bering.

8. Janubiy Koreya tashqi siyosatida Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari.

9. Zamonaviy bosqichda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

10. Mintaqa davlatlari tashqi siyosatida "islom omili"ni yoritib bering.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиқов М.М. Хорижий Шарқ ва Ғарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.

2. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlarini. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.
3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.
4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.
5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.
6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.
7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.
8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

3.3. Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorligi doirasida Janubi-Sharqiy Osiyoni mintaqaviy rivojlantirishning hozirgi holati va istiqbollari

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalarni Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasida tasavvur hosil qilishlari uchun ko'maklashish;
- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;
- talabalarga Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlarini singdirish.

Tayanch iboralar va tushunchalar: *Transmilliy tahdidlar, ASEAN, OTOIH, "Osiyo klubi", Fukuyama F., Senkaku, Dyaoyuydao, "yena" integratsion guruhi, "Look East" kontsepsiyasi, "wild flying geese" konsepsiyasi, "ASEAN plyus uch" muloqoti.*

Asosiy savollar:

1. Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari zamonaviy xalqaro munosabatlarda.

2. Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorligining Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari ijtimoiy-siyosiy va o'zaro munosabatlarining rivojlanishidagi o'rni.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari zamonaviy xalqaro munosabatlarda. Jahonda jo'g'rofiy o'lchamlari va davlat chegarasi bilan aniq belgilanadigan "tabiiy" mintaqalar ko'p emas. Aksariyat mintaqalar jahon davlatlari va mintaqaviy davlatlarning manfaatlariga qarab o'zgarib turadi. Ular jumlasiga bir-biridan jiddiy siyosiy, iqtisodiy, madaniy-tsvivilizatsion farqlar bilan ajralib turuvchi davlatlarni birlashtirgan *Osiyo-Tinch okeani mintaqasi* ham kiradi. Tinch okeani havzasiga kirish belgisiga ko'ra mamlakatlarning mazkur mintaqaga kiritilishi mintaqani shakllantirishga nisbatan sof iqtisodiy yondashuvni aks ettiradi. Bunda asosiy urg'u savdo, investitsiyalar va boshqa sohalarda Tinch okeani havzasida joylashgan mamlakatlar o'rtasidagi aloqalarga beriladi. Bu holda Osiyo-Tinch okeani mintaqasiga Sharqiy, Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari, shuningdek AQSh, Kanada, Avstraliya va boshqalar kiradi.

Ayrim tadqiqotchilar fikriga ko'ra, Osiyo-Tinch okeani mintaqasini mustaqil mintaqaga sifatida ajratish jahon xalqaro munosabatlar tizimidagi vaziyatni buzadi. Shu bois ular Osiyo-Tinch okeani mintaqasi tushunchasidan voz kechish va baholar berishni uning submintaqalari darajasida amalga oshirishni taklif qiladi. Ba'zi tadqiqotchilar mintaqani universal geosiyosiy va geoiqtisodiy asosda tuzadi va jahondagi jarayonlarning qarshi oqimlari to'rt "eski" mintaqaga – Markaziy, Janubiy, Shimoli-Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyoni jipslashtirishini, bu esa Sharqiy Evrosiyoda makonida yangi geosiyosiy mintaqaviy kompleks – Katta Sharqiy Osiyo paydo bo'lishiga imkoniyat yaratishini qayd etadi. Bu erda gap uning g'arbiy chegarasida Xitoy ta'sirining mustahkamlanishi, ASEAN mamlakatlari bilan integratsiya jarayonlariga XXR va Yaponiyaning qo'shilishi, Hindiston iqtisodiy va harbiy-siyosiy mavqeining kuchayishi, Markaziy Osiyoda AQShning faollashuvi singari jarayonlar haqida boradi.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlarining o'zaro foydali hamkorligi manfaatlarida Tinch okeani Iqtisodiy uyushmasini tashkil etish g'oyasi havoda 60-yillardan beri kezib yurar edi. "*Osiyo-Tinch okeani Iqtisodiy Hamkorligi*" (OTOIH) hukumatlararo forumining

paydo bo'lishiga asosan yirik biznesning harakatlari va 1980 yilda ta'sis etilgan Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik kengashining faoliyati zamin yaratdi. Mazkur xalqaro nohukumat tashkiloti doirasida Osiyo-Tinch okeani mintaqasida iqtisodiy hamkorlik masalalari bo'yicha muloqotga ishtirokchi-mamlakatlarning hukumat, amaliy va ilmiy davralarning vakillaridan tarkib toptirilgan milliy qo'mitalari jalb qilindi. Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik kengashining sinashta institutsional mexanizmlari va ko'p tomonlama xalqaro tajribasidan OTOIHni tuzishda keng foydalanildi.

OTOIH forumi, bir tomondan, Osiyo mintaqasida globallashtirish jarayonining in'ikosiga, boshqa tomondan esa, Qo'shma Shtatlar tomonidan ittifoqchilar – Yaponiya va Avstraliya ko'magida ro'yobga chiqarilgan Tinch okeani regionalizmi g'oyasining amaliy ifodasiga aylandi. Yaponiya va Avstraliyaning bu boradagi harakatlariga boshqa mintaqalarda savdo bloklarining tashkil topishi, shuningdek jadal sur'atlarda rivojlanayotgan Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasi bilan aloqalarni mustahkamlashga intilish turtki berdi. Umuman olganda OTOIH forumi asoschilari unda umumiy bozorni yaratish yo'lida faol harakatlanayotgan Evropaning "qudrati"ga qarshilik ko'rsatish vositasini ko'rdilar. Shimoliy Amerikadan tashqarida joylashgan mamlakatlar uchun esa bu mazkur qit'ada proteksionizmning kuchayishi ehtimolidan himoyalanihga urinish edi.

Shunday qilib, OTOIHning tashkil etilishi asosan iqtisodiy omillar bilan belgilanar edi. Ammo keyinchalik mazkur Forum faoliyati siyosiy xususiyat kasb etib bordi. Avstraliya, Bruney, Indoneziya, Kanada, Koreya Respublikasi, Malayziya, Yangi Zelandiya, Singapur, AQSh, Tayland, Filippin va Yaponiya OTOIH muassislariga aylandi.

Mazkur davlatlar tashqi ishlar, iqtisodiyot va savdo vazirlarining birinchi uchrashuvi 1989 yil noyabrda Kanberra shahri (Avstraliya)da bo'lib o'tdi. Keyinchalik tashkilotga 9 mamlakat: XXR, Gonkong, Tayvan, Meksika, Papua-Yangi Gvineya, Chili, Peru, Rossiya va Vetnam qo'shildi. OTOIHning jadal rivojlanishi uning faoliyati globallashtirish jarayonlariga, regionalizm mezonlariga va a'zodavlatlarning rivojlanish ehtiyojlariga mos kelishidan darak berar edi. Atigi to'rt yil ichida bu hukumatlararo tashkilot vazirlar darajasidagi konferentsiyadan Osiyo-Tinch okeani mintaqasi etakchi davlatlarining rahbarlari ishtirokida har yili o'tkaziladigan sammitlar darajasiga

ko'tarildi. 1993 yil Sietlda o'tkazilgan birinchi sammit AQSh prezidenti B.Klinton tashabbusi bilan tashkil etildi.

Hozirgi vaqtda OTOIH forumining 21 ishtirokchisi jahon YaIMning 55% (18 trillion dollar)ni, jahon savdosining 54% (5,2 trillion dollar)ni beradi, ular hududida er kurrasi aholisining 40% dan ortig'i (2,5 milliarddan ziyod kishi) yashaydi. Konsultativ maqomga egaligiga qaramay, bu hukumatlararo tashkilot mintaqada savdo, investitsiya va moliya faoliyati qoidalari va me'yorlarini ishlab chiqadi, butun dunyoda kuzatilayotgan davlatlar xo'jalik faoliyatining internatsionallashtirish jarayonini aks ettiradi.

O'z ishida OTOIH ikki asosiy printsipga: "*ochiq regionalizm*" va "*kelishilgan bir tomonlama choralar*"ga asoslanadi.

Birinchi printsipning mohiyati shu bilan belgilanadiki, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi doirasida hamkorlikni rivojlantirish hamda tovarlar, pul va inson oqimlari harakatiga cheklashlarni bekor qilish Butunjahon savdo tashkiloti printsiplariga rioya qilish va mazkur tashkilot a'zolari hisoblanmaydigan davlatlarga nisbatan proteksionizmdan voz kechishga asoslanadi. Mazkur davlatlar bunday hamkorlikning barcha afzalliklaridan o'zarolik asosida foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkinchi printsip ishtirokchilarga savdo va moliyaviy liberallashtirishning o'zi uchun maqbul bo'lgan sur'atlarini tanlash imkonini beradi. Natijada hukumatlararo tashkilotning internatsionallashtirish yo'lida harakatlanish tezligi shu nuqtai nazardan nisbatan qoloq ishtirokchi mamlakatlarning imkoniyatlari va ehtiyojlari bilan belgilanadi va qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun yuqori darajada institutsionallashtirish talab etilmaydi. Ayni shu sababli OTOIH Kotibiyati katta emas va unga konsensus asosida qabul qilinadigan qarorlarni bajarishni tashkilot a'zolaridan talab qilish vakolati berilmagan.

OTOIHda qarorlar qabul qilish tartibi qirq yildan ortiq tarixga ega bo'lgan eng samarali hukumatlararo tashkilotlardan biri – ASEAN tajribasini hisobga olgan holda tasdiqlangan. Osiyochoa yondashuv yoki "ASEAN yo'li", bir tomondan, Osiyo hukumatlararo tashkilotlarining "yashovchanligi"ni ta'minladi, boshqa tomondan esa, ular samaradorlik darajasining pastligiga sabab bo'ldi. Shu tufayli ham tashkilot faoliyatining me'yorlari OTOIH ishtirokchilarining barchasini qanoatlantiradi deb aytish mushkul va vaqti-vaqti bilan ular mazkur me'yorlarni qayta ko'rishni talab qiladi.

"ASEAN yo'li" xulq-atvor me'yorlari zamirida indoneziyaliklarning ikki printsiplari: muloqot – "mushavarak" va murosai madora – "mufvkat" yotadi. A.Acharya "ASEAN yo'li"ni "bosqichmabosqichlikka, norasmiylikka, murosai madoraga, shaxsiy siyosiy aloqalarga, muzokaralar olib borishning nokonfrontatsion uslubiga, jarayonning natijaga qaraganda muhimligiga asoslangan mintaqaviy o'zaro aloqalar va hamkorlik jarayoni"¹ sifatida tavsiflaydi. Mahalliy elitalar uchun muloqot jarayonida "obro'sizlanish" imkoniyatini deyarli istisno etuvchi mazkur muloqot shakli kuchli raqobat va aniq yuridik asos bilan tavsiflanuvchi g'arb modelidan butunlay farq qiladi. "ASEAN yo'li" uchun tashkilot a'zolarining ichki ishlariga aralashmaslik printsiplari birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. U davlat suverenitetining daxlsizligini so'zsiz tan olishga asoslanadi.

Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorligining Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari ijtimoiy-siyosiy va o'zaro munosabatlarining rivojlanishidagi o'rni. O'z tuzilishiga ko'ra OTOIH – muayyan qoidalarga muvofiq ishlaydigan forumlar birlashmasi. Oliy organ qarorlari ijro etish uchun majburiy emas. Oliy organ ikki "palata": vazirlar (tashqi ishlar va savdo vazirlari) uchrashuvi va liderlar (davlat va hukumat rahbarlari)ning norasmiy sammitidan iborat. Sammit qaysi mamlakat hududida o'tkazilsa, shu mamlakat yil mobaynida Forumga raislik qiladi. U sammitni tashkil etish xarajatlarini o'z bo'yniga oladi va o'z raislik muddati (bir yil) uchun OTOIH ishining mavzularini belgilaydi. Sammit natijalariga ko'ra deklaratsiyalar qabul qilinadi va ularda o'tgan yil uchun tashkilot ishining yakunlari ko'rib chiqiladi, ishtirokchilarning mintaqa yoki jahon iqtisodiyoti voqealari xususidagi nuqtai nazari va Forum strategiyasi ta'riflanadi.

Katta mansabdor shaxslar uchrashuvi – vazifasi liderlar va vazirlar qabul qilgan qarorlarni amalga oshirish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirishdan iborat bo'lgan organ; u oliy organ bilan OTOIH tarkibiy bo'linmalari maqomiga ega bo'lgan forumlar o'rtasida bog'lovchi bo'g'in sifatida ham amal qiladi. Tuzilmaning muhim elementi Amaliy maslahat kengashi bo'lib, u har bir davlatdan uchtadan vakil kiruvchi mustaqil biznes-forumni o'zida ifodalaydi.

OTOIH organlari forumlar deb ataladi. Ular jumlasiga uch qo'mita (savdo va investitsiyalar bo'yicha, iqtisodiy, byudjet va boshqaruv bo'yicha) va 11 ishchi guruh kiradi.

¹ Acharya A. Culture, Security, Multilateralism: The "ASEAN Way" and Regional Order // Culture and Security: Multilateralism, Arms Control and Security Building / Ed. By K. Krause. – L.: Frank Cass, 1999. – P. 78.

OTOIH Kotibiyati Singapurda joylashgan va vazifalarini joriy yilda raislik qiluvchi mamlakat vakili bajaradigan ijrochi direktor, ijrochi direktor o'rinbosari (OTOIHda kelasi yili raislik qiladigan mamlakat vakili), professional xodimlar shtati (Forumning har bir ishtirokchisi amaldorlari) va mahalliy texnik xodimlardan iborat.

1994–1995 yillar OTOIH faolligi o'z cho'qqisiga etgan davr hisoblanadi. Bu davrda vazifalar belgilandi va mintaqada erkin savdo va investitsiyalarni shakllantirish borasidagi harakatlar rejasini e'lon qilindi. Bogor deklaratsiyasi (1994 y.)ga muvofiq erkin savdo zonasini tashkil etish iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar uchun 2010 yilgacha, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun esa – 2020 yilgacha bo'lgan davr uchun nazarda tutildi. 1995 yilda qabul qilingan Osaka harakatlar dasturida hukumatlararo tashkilot faoliyatining printsiplari mustahkamlandi va Osiyo-Tinch okeani mintaqasida iqtisodiy hamkorlikning uch asosiy yo'nalishi belgilandi: savdo va investitsion liberallashtirish, savdo va investitsiyalarga ko'maklashish, iqtisodiy va texnik hamkorlik.

Shunga qaramay, OTOIH negizida keng ko'lamli integratsion guruhni shakllantirish imkoniyatlari muayyan emas va bu asosan anglo-sakson va rivojlanayotgan Osiyo davlatlari manfaatlarining muvofiq emasligi bilan belgilanadi. Chunonchi, AQSh savdo va moliyaviy oqimlarni tez va to'liq liberallashtirishdan, Sharqiy Osiyo mamlakatlari bozorlarining ochilishidan manfaatdor. Shu sababli Vashington OTOIHning institutsionallashuv darajasini oshirishni va qabul qilinayotgan qarorlarning majburiyligi printsiplini joriy etishni talab qilmoqda. Bunda AQShni Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya va boshqa bir qator davlatlar qo'llab-quvvatlamogda. O'z navbatida, ASEAN mamlakatlari, Yaponiya va Janubiy Koreya bu jarayonning ixtiyoriy xususiyatini himoya qilmoqda¹. Janubi-Sharqiy Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlari OTOIH uchun birinchi o'ringa savdo va kapitalni liberallashtirishni emas, balki savdoga ko'maklashish hamda iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlikni qo'yimoqda.

Pekinga kelsak, u ham OTOIH, ham Kengash faoliyatida faol ishtirok etmoqda. Chunonchi, XXR Kengashning har yili o'tkaziladigan yig'ilishini Pekinda tashkil etish (1990 y.) va OTOIH sammitini Shanxayda o'tkazish (2001 y.) tashabbusi bilan chiqdi, bu

¹ Yaponiya va Janubiy Koreya OTOIH bu yo'lda ildam harakatlanishidan manfaatdor emas, chunki bu ularni sanoat va qishloq xo'jaligining siyosiy ta'sirchan tarmoqlarini tashqi raqobat uchun ochishga majbur etishi mumkin.

anjumanlarda mazkur tashkilot a'zolari sifatida Tayvan va Gonkong vakillari ishtirok etdi. Umuman olganda, Xitoy OTOIH ishiga eng avvalo iqtisodiy va texnik hamkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish singari yo'nalishlarda salmoqli hissa qo'shmoqda.

Osiyo moliyaviy inqirozi avjga chiqqan palla – 1998 yilda Kuala-Lumpur shahri (Malayziya)da o'tkazilgan sammitda OTOIH doirasidagi iqtisodiy va moliyaviy integratsiyaga majburiy tus berish haqida takliflar yangradi. Ammo inqiroz bartaraf etilishiga qarab ular shu jumladan Yaponiya pozitsiyasi tufayli o'z rivojini topmadi. Tokio vakillari "Tarmoqlarni ilk ixtiyoriy liberallashtirish" dasturining amal qilish doirasiga kiruvchi ro'yxatga baliqchilik va o'rmon sanoati mahsulotlarining kiritilishiga qarshilik ko'rsatdi. Bu borada Yaponiya bilan til topa olmagan AQSh tez orada asosiy e'tiborni Osiyo-Tinch okeani mintaqasida savdoni liberallashtirishning eng muhim yo'nalishi sifatida Xitoyning BSTga qo'shilish shartlarini kelishishga qaratdi.

Tarmoqlarni ilk ixtiyoriy liberallashtirish mavzusi BSTga muhokama uchun berildi. Bu OTOIH savdo sohasida muzokaralar olib borishga tayyor emasligidan va mazkur hukumatlararo tashkilot inqirozidan darak berar edi. Tarmoqlarni ilk ixtiyoriy liberallashtirish tashabbusining barbod bo'lishi iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar taklif qilgan umummintaqaviy erkin savdo zonasini jadal sur'atlarda tashkil etish kontsepsiyasi Forumning rivojlanayotgan mamlakatlardan iborat a'zolari tomonidan qo'llab-quvvatlanmaganini ko'rsatdi.

Osiyo moliya inqirozi sharoitida "ochiq regionalizm" printsipligiga tayanish ham jabr ko'rgan mamlakatlarga yordam bermadi. OTOIH, bir tomondan, mintaqadan tashqaridagi kuchlarning salbiy ta'siri oqibatlarini yumshata olmadi, boshqa tomondan esa, ko'p miqdorda valyuta zaxiralari ega bo'lgan Osiyo davlatlarini mintaqaga bo'yicha qo'shnilariga tezkorlik bilan yordam ko'rsatishga majbur etuvchi mexanizmlarni yaratishga o'zgartirish va Osiyodan tashqaridagi aktorlarga qarshilik ko'rsatishga qodir bo'lgan Osiyo institutsional mexanizmlari (yagona valyuta, Osiyo valyuta jamg'armasi va sh.k.)ni yaratish g'oyalari keng qo'llab-quvvatlandi. Mintaqaviy va submintaqaviy integratsiyani rivojlantirishga doir yangi g'oyalar va kontsepsiyalarni topish yo'lidagi izlanishlar faollashdi. 1997 yilda "ASEAN+3" (ASEAN mamlakatlari, Xitoy, Yaponiya, Koreya Respublikasi) paydo bo'ldi.

Umuman olganda, OTOIH faoliyatida 1990-yillarning oxiridan e'tiboran kuzatila boshlagan inqiroz asta-sekin Osiyo-Tinch okeani mintaqasining dekonstruktsiya qilinishiga olib keldi. Bunga mazkur mintaqaga mamlakatlari o'rtasida tarixiy va madaniy aloqalarning yo'qligi, norasmiy regionallashuv jarayonlari rivojlanmagani ham imkoniyat yaratdi. Amerika yoki aytaylik, Avstraliyaga xos bo'lgan zehniyat Sharqiy Osiyoga xos bo'lgan zehniyatdan ancha farq qiladi, shu bois umumiy mintaqaviy tafakkurning mavjudligi to'g'risida so'z yuritish o'rinli bo'lmaydi.

Shu bilan bir vaqtda, aynan ishtirokchilarning rang-barangligi va a'zolikka nisbatan keng yondashuv OTOIHning Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi ulkan rolini belgiladi: har yili o'tkaziladigan sammitlar jahon davlatlari va mintaqaviy davlatlar – AQSh, Yaponiya, Xitoy, Rossiya, shuningdek Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari, Tayvan va boshqalarning liderlarini bir joyda to'playdi. Sammitlar ularga ikki tomonlama va mintaqaviy munosabatlar masalalarini muhokama qilish uchun "bir chekkada" uchrashish uchun imkoniyat ham yaratadi. Natijada OTOIH sammitlarining kun tartibi unga iqtisodiy muammolardan tashqari xavfsizlik sohasida hamkorlik masalalarining kiritilishi hisobiga sezilarli darajada kengaydi. Chunonchi, 1999 yil Oklend (Yangi Zelandiya)da o'tkazilgan sammitda BMT qo'shinlarini Sharqiy Timorga yuborish to'g'risidagi qaror tezkorlik bilan kelishildi, 2001 yil Shanxay (Xitoy)da bo'lib o'tgan sammitda terrorizmni qoralovchi rezolyutsiya qabul qilindi, bir qator sammitlarda Koreya yarimorolining xavfsizligi muammolari muhokama qilindi.

1990-yillarning oxirida BST formatida va makromintaqaviy daraja (OTOIH)da savdoni liberallashtirish g'oyasini ilgari surishda mavjud jiddiy muammolar Osiyo-Tinch okeani mintaqasida ikki tomonlama savdo bitimlarining jadal o'sishiga olib keldi. Dastavval bu sohada Singapur peshqadamlik qildi – rivojlangan qishloq xo'jalik sektorining yo'qligi muzokaralarda uni qulay hamkorga aylantirar edi. Bu jarayonga AQSh ham asta-sekin qo'shildi. Tinch okeani havzasidagi mamlakatlar o'rtasida ikki tomonlama savdo bitimlarini tuzishga Vashington Osiyo-Tinch okeani mintaqasida o'z ta'siri doirasini kengaytirish vositasi sifatida qaradi. O'z navbatida, Xitoy ASEAN mamlakatlari bilan erkin savdo to'g'risida bitimlar tuzish orqali Janubi-Sharqiy Osiyoda o'z mavqegini sezilarli darajada mustahkamladi.

1997–1998 yillar moliyaviy inqirozi barham topganidan so‘ng Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari uchun siyosiy-iqtisodiy faoliyatda urg‘u savdodan moliyaviy oqimlarga ko‘chdi va mazkur omil o‘z-o‘zidan “ASEAN-3” tashkiloti faoliyatida birinchi darajali ahamiyat kasb etdi. Ammo bu jiddiy omil OTOIH faoliyatida o‘z aksini topmadi, AQSh esa moliyaviy inqirozni bartaraf etish va mintaqada o‘z tashqi siyosiy maqsadlarini amalga oshirish uchun boshqa mexanizmlarni qo‘llashni ma‘qul deb topdi.

Qayd etilgan salbiy omillarning muhimligini tan olgan holda, bu erda OTOIHning institutsional yashovchanligidan darak beruvchi ikki jihatni qayd etib o‘tish, bizningcha, o‘rinli bo‘ladi.

Birinchidan, Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari ikki tomonlama bitimlarni o‘z qo‘shnilari bilangina emas, balki Osiyo-Tinch okeani mintaqasining boshqa qismlaridagi (masalan, Shimoliy va Janubiy Amerikadagi) davlatlar bilan ham tuzishi tendentsiyasi saqlanib qolayotir, demak, o‘z a‘zolariga avvalgidek foyda keltirmoqda.

Ikkinchidan, Janubi-Sharqiy Osiyoning yangi integratsion tuzilmalarida AQSh uchun o‘rin hozircha topilgani yo‘q, shu bois OTOIHning Osiyo-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlari bilan muloqotni quvvatlash vositasi sifatidagi roli Qo‘shma Shtatlar uchun kelajakda oshishi mumkin.

A.Torkunov qayd etishicha, “so‘nggi yillarda OTOIH Osiyo-Tinch okeani mintaqasida erkin savdo va investitsiyalar ko‘p tomonlama ochiq tizimini yaratishni muvofiqlashtiruvchi organga aylandi”.

Ayni vaqtda, ko‘pgina, birinchi navbatda rivojlanayotgan mamlakatlar vakillarining fikriga ko‘ra, OTOIH o‘z tabiatiga ko‘ra savdo, investitsiyalar, iqtisodiy va texnik hamkorlikning dolzarb muammolari bo‘yicha muloqot doirasidan chetga chiqish uchun mo‘ljallanmagan. Ular OTOIHni mintaqa mamlakatlarining tashqi iqtisodiy faoliyatini uyg‘unlashtirishga qaratilgan hukumatlararo tashkilot sifatida saqlab qolish foydali bo‘ladi, deb hisoblaydi. 2001 yilgi Shanxay sammitidan boshlab, iqtisodiy va texnik hamkorlik dasturi (EKOTEK) OTOIH uchun birinchi darajali ahamiyat kasb etishi lozim, degan fikr tarafdorlari soni ko‘payib bormoqda.

Kelajakda hukumatlararo tashkilot faoliyatining asosiy yo‘nalishlari – savdo va investitsiyalarni liberallashtirish hamda EKOTEK dasturlari o‘rtasida muvozanatni saqlash muammosi bo‘yicha kelishmovchiliklar saqlanib qolishini kutish mumkin. So‘nggi yillarda

OTOIH sammitlari jarayonida ularni o‘tkazuvchi mamlakatlar ishtirokchilar e‘tiborini savdoni yanada liberallashtirish muammolariga emas, balki qo‘shma tashabbuslarga, shu jumladan ekologik xususiyatga ega bo‘lgan tashabbuslarga va EKOTEK dasturlarini amalga oshirishga nisbatan yangicha yondashuvlarga qaratishga harakat qilmoqdalar. So‘nggi zikr etilgan dasturlar kiritilgan mablag‘lar hajmiga ko‘ra katta emas, lekin rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy va texnikaviy rivojlanishida muhim rol o‘ynashga qodir. Masalan, Avstraliya OTOIH uchun nisbatan yangi muammo – dunyo miqyosida iqlim o‘zgarishi va “sof rivojlanish” muammosini 2007 yildagi faoliyatning asosiy yo‘nalishlari deb e‘lon qildi. Shu bilan bir vaqtda OTOIHning 2007 yil sentyabrda bo‘lib o‘tgan 15-sammitining yakunlovchi Deklaratsiyasida BSTning qishloq xo‘jalik mahsuloti bilan savdoni liberallashtirishni nazarda tutuvchi Doxa raundi qo‘llab-quvvatlandi.

2008 yilda sammitni Peru tashkil etdi. Uning OTOIHdagi raisligi “Osiyo-Tinch okeani mintaqasini rivojlantirish manfaatlarida yangi vazifalarni hal qilish sari” shiori ostida kechdi. Rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar o‘rtasidagi farqni qisqartirish bosh vazifaga aylandi. Asosiy e‘tibor globallashtirishning ijtimoiy jihatlariga, Osiyo-Tinch okeani mintaqasida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni shu jumladan xususiy sektorning korporativ javobgarligini oshirish hisobiga ta‘minlashga qaratildi. OTOIHning 2008 yil 22–23 noyabr kunlari Lima shahrida bo‘lib o‘tgan sammitida iqtisodiyot, shaxsiy xavfsizlik, atrof muhit sohasidagi mintaqaviy muammolar ayni shu nuqtai nazardan muhokama qilindi. Sammitning yakunlovchi deklaratsiyasida quyidagilar OTOIH faoliyatining etakchi yo‘nalishlari deb e‘tirof etildi: mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani rag‘batlantirish; investitsiyalar va savdo sohasida davlatning rolida tarkibiy o‘zgarish yasash; oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash; korporatsiyalarning ijtimoiy javobgarligini kuchaytirish; korrupsiya, terrorizmga qarshi kurashish; tabiiy ofatlar va dunyo miqyosida iqlim o‘zgarishiga birgalikda qarshi turish.

Sammit ishtirokchilari yakunlovchi deklaratsiyadan tashqari global iqtisodiyot hamda jahon moliyaviy inqiroziga qarshi kurashish muammolari bo‘yicha maxsus bayonot qabul qildi. Bu hujjatda ular davlatlarning birgalikdagi sa‘y-harakatlari bilan inqiroz 2010 yilning o‘rtalarigacha bartaraf etilishiga ishonch bildirdi. Shunga qaramay, inqiroz sharoitida OTOIH mamlakatlarida iqtisodiy o‘sish sur‘atlari-

ning pasayishi muqarrar deb e'tirof etildi. Sammit ishtirokchilari "yigirmalik" liderlarining 2008 yil 15 noyabrda Washington deklaratsiyasida ifodalangan moliyaviy bozorlarni isloh qilish bo'yicha harakatlar rejasini qo'llab-quvvatladi, shuningdek inqirozdan ayniqsa ko'p jabr ko'rgan davlatlarga moliyaviy yordam ko'rsatishda Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki va boshqa moliya institutlarining o'rni va ahamiyatini ta'kidladi.

Ishtirokchi-mamlakatlar investitsiyalar, tovarlar va xizmatlar savdosi uchun yangi to'siqlar, eksportga qo'shimcha cheklashlar joriy etishdan, shuningdek BST qoidalari bilan mos kelmaydigan har qanday qadamlar tashlashdan kamida bir yil mobaynida o'zini tiyish majburiyatini oldi. Bundan tashqari, sammit BST Doxa raundini samarali yakunlashga qaratilgan chora-tadbirlarni qo'llab-quvvatladi va Bogor deklaratsiyasining Osiyo-Tinch okeani mintaqasida erkin savdo va investitsiyalar zonasini yaratish bo'yicha perspektiv maqsadlariga sodiq ekanini tasdiqladi.

Sammitning yakunlovchi deklaratsiyasida ishtirokchilarning tashkilot institutsional tuzilmasini mustahkamlashga intilishi e'lon qilindi. OTOIH Kotibiyati tarkibida strategik rejalashtirish bo'limi ta'sis etildi, OTOIH Kotibiyatining ijrochi direktorini qayd etilgan muddatga tayinlash to'g'risidagi masalani echishda erishilgan taraqqiyot ma'qullandi.

2009 yil Forum doirasida hamkorlikning yigirma yillik yubileyi kunlarida Singapurda chaqirilgan sammit jahon moliyaviy inqirozi sharoitida o'tdi. Yangi tendentsiyalar va muammolarni hisobga olgan holda OTOIH kun tartibi kengaytirildi, chuqurlashtirildi va keng ko'lamli xususiyat kasb etdi. Forum ishtirokchilari iqtisodiy sog'lomlashuv uchun zamin yaratgan inqirozga qarshi faol choralar ko'rilganiga qaramay, bu sog'lomlashuv mustahkam poydevorga hozircha ega emasligini qayd etdi.

Sammit yakunlari bo'yicha OTOIH davlat va hukumat rahbarlari deklaratsiya, shuningdek sammit yakunlarini ixcham shaklda aks ettiruvchi qo'shma bayonot qabul qildi.

2010 yilgi sammit shu yil 7-14 noyabrda Yokogama shahri (Yaponiya)da o'tkazildi va unda 2015 yilgacha Rivojlanish strategiyasi qabul qilindi.

2011 yilgi sammit 7-14 noyabrda Gonolulu shahri (AQSh)da o'tkazildi va "Yaxlit mintaqaviy iqtisodiyot yo'lida" shiori ostida o'tdi.

2012 yilgi sammit Vladivostok shahri (Rossiya)da o'tdi.

Umuman olganda, OTOIH faoliyatida 1990-yillarning oxiridan e'tiboran kuzatila boshlagan inqiroz asta-sekin Osiyo-Tinch okeani mintaqasining dekonstruksiya qilinishiga olib keldi. Bunga mazkur mintaqada mamlakatlari o'rtasida tarixiy va madaniy aloqalarning yo'qligi, norasmiy regionallashuv jarayonlari rivojlanmagani ham imkoniyat yaratdi. Amerika yoki aytaylik, Avstraliyaga xos bo'lgan zehniyat Sharqiy Osiyoga xos bo'lgan zehniyatdan ancha farq qiladi, shu bois umumiy mintaqaviy tafakkurning mavjudligi to'g'risida so'z yuritish o'rinli bo'lmaydi.

Bir tomondan, bugungi kunda integratsion tuzilmalarning sifat va miqdor jihatidan murakkablashuvi yuz bermoqda. Boshqa tomondan, mavjud formatlar (ularning orasida OTOIH ham bor) o'rtasida muayyan farq paydo bo'lmoqda. OTOIH o'z faoliyatining qaysidir jihatlarida eskirgan va yangilashni talab qiladi, degan fikrlar ilgari surilmoqda.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Malayziya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini gapirib bering?
2. Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering?
3. Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlarining Rossiya va Xitoy bilan munosabatlari qanday?
4. Bugungi kunda AQShning Janubi-Sharqiy Osiyodagi siyosati?
5. Janubi-Sharqiy Osiyodagi Bruney, Vetnam, Myanma davlatlarining xalqaro munosabatlardagi o'rniga tavsif bering.
6. Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasi davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.
7. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari uyushmasi ASEAN haqida ma'lumot bering.
8. Hozirgi davrda Myanma - Bangladesh munosabatlari qanday holatda?
9. Zamonaviy bosqichda mintaqadagi muammolarning Janubi-Sharqiy Osiyo xavfsizligiga ta'siri qanday?
10. Hozirgi davrda Myanmadagi kofessiyalararo ziddiyatlar haqidama'lumot bering.

Mustaqil ish savollari:

1. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.

2. Singapurning xalqaro munosabatlardagi o'rini yoritib bering.
3. Malayziya tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini nimalardan iborat?
4. Zamonaviy bosqichda Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.
5. "Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari - Xitoy munosabatlari" mavzusida ma'ruza tayyorlash.
6. Yaponiya tashqi siyosatida Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.
7. Filippin tashqi siyosatini yoritib bering.
8. Janubiy Koreya tashqi siyosatida Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari.
9. Zamonaviy bosqichda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.
10. Mintaqa davlatlari tashqi siyosatida "islom omili"ni yoritib bering.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиков М.М. Хорижий Шарк ва Ғарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.
2. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.
3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.
4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.
5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.
6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.
7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.
8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

4-BOB. YAQIN VA O'RTA SHARQ DAVLATLARINING XALQARO MUNOSABATLARI

4.1. Fors ko'rfazi mintaqasida barqarorlik hamda taraqqiyotni ta'minlash muammolari

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalar jahon mamlakatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasida tasavvur hosil-qilishlariga ko'maklashish;
- magistrant va talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;
- talabalarga Osiyo, Afrika va Evropa davlatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlarini singdirish.

Tayanch tushuncha va iboralar: *Tashqi siyosat, xalqaro nizolar, muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish vositasi. Xalqaro to'qnashuv, doktrina, kontsepsiya, geoiqtisodiy manfaatlar, geosiyosat, Katta Yaqin Sharq tushunchasi, xalqaro xavfsizlik, milliy xavfsizlik strategiyasi.*

Asosiy savollar:

1. Fors ko'rfazining geosiyosiy ahamiyati.
2. Fors ko'rfazining geoiqtisodiy o'rni.

Fors ko'rfazining geosiyosiy ahamiyati. Mustaqil davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi zamonaviy xavf-xatarlarga qarshi istiqbolli loyihalar va tashabbuslarni amalga oshirishiga bog'liq. Chunki hozirgi milliy manfaatlarning globallashuvi sharoitida har bir davlat o'z geosiyosiy strategiyalarini amalga oshirishi va xalqaro maydonda o'z o'rniga ega bo'lishga harakat qilishni taqozo etadi. Aks holda boshqa davlatlarning siyosiy ambitsiyalari ta'siriga tushib qolishi hech gap emas. Bugungi kunda ko'pchilik davlatlar tashqi siyosiy strategiyalarida energetik resurslar xavfsizligi, energetika infrastrukturasi rivojlantirish va umumiy energetika tizimini shakllantirish masalalari asosiy geosiyosiy omillar sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, Fors ko'rfazi mintaqasi xavfsizligida energetik xavfsizlikka nisbatan yangicha yondashuvlarning yuzaga kelishi natijasida mintaqa davlatlari siyosatida an'anaviy ustuvorlikka ega bo'lgan neft-gaz

siyosatiga nisbatan munosabat yanada markazlashtirilmoqda. Jahon mamlakatlari ichida eng katta neft eksportchilaridan hisoblangan mintaqa davlatlari xususan, Saudiya Arabistoni, Quvayt, Birlashgan Arab Amirligi (BAA), Iroq davlatlarida bugungi kunda dunyo miqyosidagi jami neft zahiralarning uchdan ikki qismi mavjud. Mintaqada jahon neft zahiralarning 63 % va gaz zahiralarning 40 % joylashgan.

Arab olamining jahon siyosiy xaritasidagi o'rni va ahamiyati haqida to'xtalar ekan siyosatshunos va sharqshunos olim Z.Munavvarov quyidagi tezislarni ilgari suradi:

– Hozirgi kunda, ular o'rtasida ma'lum siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy tafovutlar, hatto ixtilof va ziddiyatlar mavjudligidan qat'iy nazar, o'zini Arab davlati, deb e'lon qilgan 21 mamlakat borligi diqqatga sazovor;

– Arab mamlakatlari hamjamiyati dunyoning uch buyuk qit'asi – Osiyo, Afrika va Evropa (O'rta Er dengizi va Turkiya orqali) tutashgan g'oyat hayotiy kommunikatsiyalar markazlashgan geografik mintaqada joylashgan;

– Arab davlatlari zaminidagi tabiiy boyliklar, xususan, bugungi taraqqiyotning asosiy tayanchlaridan bo'lgan energiya manbai – neft va gaz zaxiralarning nihoyatda kattaligi ushbu mintaqaning jahon iqtisodiy xo'jaligidagi o'rmining yuqoriligini ta'minlaydi;

– Islom dinining eng mo'tabar muqaddasgohi – Makka va Madinaning ushbu mintaqada joylashishi Arab dunyosiga musulmon xalqlar va elatlarning diniy va ruhiy, ma'lum ma'noda mafkuraviy-ma'naviy markaz sifatida qarashiga sabab bo'ldi. Bundan tashqari, Arab dunyosi jahon energetika resurslarining 75%ni nazorat qilishi ham jahon siyosiy va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashdagi rolini yaqqol namoyish etadi. Arab dunyosi mamlakatlari yakdilligining dunyo miqyosidagi siyosiy va iqtisodiy ahamiyati shunda namoyon bo'ladiki, u jahon neft bozoridagi vaziyatga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishga qodirdir. Birinchi marta bu 1973-1974 yillarda "energetik tanglik" davrida namoyish etildi. Oktyabr urushi (1973) chog'ida G'arb mamlakatlari Isroilni qo'llab-quvvatlaganiga javoban OPEK mamlakatlari jahon bozoriga neft etkazib berishni to'xtatib qo'ydilar. Bundan ko'rinadiki, arab olamining siyosiy va iqtisodiy ta'sir ko'rsatish imkoniyati hozirgi kunda bir qator yirik davlatlarning milliy manfaatlari ijrosidagi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy davrda hech bir davlat mustaqil o'z energetik ehtiyojlari va imkoniyatlarini yuzaga chiqara

olmaydi. Ayniqsa, jahon siyosatida energiya taqchilligi va xavfsizligi masalalari global muammo sifatida ko'rilyotgan bir davrda mintaqalar va davlatlarning bir-biriga energetik bog'liqlik darajasi yanada ortdi. Shu bois hozirgi vaqtda neft-gaz siyosati bir qator davlatlarning, xususan, jahonning yirik davlatlari tashqi siyosiy faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunday fenomen bir qancha omillar bilan tushuntirilishi mumkin. Jumladan, jahon neft-gaz bozori sub'ektlarining o'z energetik xavfsizligini ta'minlashga bo'lgan ehtiyoji, neft-gaz sohasidagi samarali biznes manfaatlari, neft-gaz xom ashyosini qazib olish, qayta ishlash, transportirovka qilish va boshqalar. Shuni ta'kidlash joizki, zamonaviy dunyoda neft-gaz jahon iqtisodiyotining dinamik rivojidadagi eng asosiy unsur bo'lishi bilan birga, umumiy xalqaro munosabatlar tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi birlamchi omillardan biri sifatida yuzaga chiqdi. Shu kabi bir qator umumiy xulosalar natijasida Fors ko'rfazi arab davlatlarining zamonaviy neft-gaz siyosati istiqbollari va imkoniyatlarini va global energetik siyosatga ta'sirini tahlil etish dolzarbdir. Bundan tashqari, dunyo miqyosida energetik bog'liqlik va energiyaning birlamchi manbalari iste'moli hajmi oshib borayotganligi mintaqada xavfsizlikka nisbatan yangi tahdidlar ko'lamining kengayishi xavfini tug'diradi. Shuning uchun "Arabiston oltiligi" davlatlari oldida mintaqaviy energetik xavfsizlikni ta'minlash masalasi har qachongidanda dolzarbdir.

Fors ko'rfazi neft qazib olinadigan hududlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, bu mintaqada neft qazib olish jarayoniga ko'p mablag' sarflanmaydi. Chunki, zahiralarning er qatlamining qulay qismida joylashganligi, yuqori bosim va asosiysi sifatli xom ashyo mavjud bo'lib, ma'lumotlarda keltirilishicha, 1 barrel neft qazib olish uchun 2-3 AQSh dollari sarflanadi. Bunday imkoniyatlar mintaqadagi arab davlatlarining iqtisodiy rivojlanishi va qolaversa jahon siyosatidagi o'ziga xos o'rning oshishini ta'minlab kelmoqda.

Fors ko'rfazi mintaqasidagi barqarorlikni ta'minlashda Saudiya Arabistonning o'rmini alohida ta'kidlash kerak. Saudiya Arabistoni Qirolligi farovonligi to'g'ridan-to'g'ri neft-gaz eksporti bilan bog'liq ekan, davlat tashqi siyosatida neft omili eng ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Saudiya Arabistoni dunyoda neft xom ashyosi zahirasi eng katta davlat hisoblanib, umumdunyo tekshirilgan resurslarning to'rtidan bir qismi OPEK zahiralarning 33 % ushbu mamlakat

hissasiga to'g'ri keladi. OPEK siyosatini asosan shu mamlakat belgilaydi. Saudiya Arabistoni OPEKning etakchi a'zosi sifatida, kartel bitimining buzilishi holatlariga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'ladi va zarur holda tashkilot sotuvlar umumiy hajmini oshirib yubormasligi uchun o'z kvotasini kamaytiradi. Shuning hisobiga neft ishlab chiqaruvchi etakchi mamlakatlar nafaqat neft narxini yuqori darajada saqlab turishga, balki uni rivojlangan davlatlarda sanoatning texnologik printsiplarini o'zgartirish va neftni energiya manbaining boshqa turiga almastirishga kuchli rag'bat tug'ilmaydigan tarzda tartibga solishga muvaffaq bo'lmoqdalar. Shu bilan birga dunyo bo'yicha neft qazib olishning 13 % ni Saudiya Arabistoni amalga oshiradi. Gaz sektori ham salmoqli o'rin tutib, YaIM ning 15 %ni tashkil qiladi. Mamlakat sarhadlarida jahon gaz zahiralarning 6 % joylashgan bo'lib, Rossiya, Eron va Qatardan so'ng to'rtinchi o'rinda turadi.

Neft omili ahamiyatining oshishi o'z navbatida Saudiya Arabistoni va Ko'rfaz davlatlarining, "neft barcha arablarga tegishli" tamoyili mavjud bo'lsada, butun arab va islom olamidagi o'rni va mavqeini oshiradi. Shu bois Saudiya Arabistoni energetik siyosatining asosiy vazifasi arablar bilan munosabatlarda muvozanatni o'rnatish hisoblanib, bu arab olamidagi birlikni ta'minlash, mintaqadagi diniy va g'oyaviy keskinlikni yumshatish va fundamental kayfiyatning yanada keng quloch yoyishining oldini olish bilan bog'liqdir.

FKADHK davlatlarining ko'pchilik qismi OPEK a'zolari hisoblanadi. Bu esa mintaqa davlatlarining bugungi kunning dolzarb masalalarini hal etishda, iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash masalalarida muhim o'rin tutishini ta'minlaydi. Bevosita neft-gaz masalalari dolzarb ahamiyat kasb etar ekan, mintaqadagi Quvayt, Qatar va BAA davlatlarini ham alohida e'tirof etish lozim. Xususan, Birlashgan Arab Amirliklar neft zahiralari bo'yicha jahonda Saudiya Arabistoni va Iroqdan keyingi uchinchi o'rinda turadi. Uning neft zahiralari hajmi 97,8 mlrd.barrel bo'lib, jahon neft zahiralarning deyarli 10 %ni tashkil qilmoqda. Bundan tashqari gaz zahiralari 6,6 trln. kub. m.ni tashkil qiladi. Bu ko'rsatkich Amirlikning jahon gaz zahiralarning 4 %ga ega ekanligini ko'rsatada. Qatarning ham energetik salohiyati yuqori bo'lib, gaz zahiralari borasida dunyoda Rossiya va Erondan keyingi uchinchi o'rinda turadi. Mamlakatda jahondagi eng yirik gaz manzilgohlaridan biri "North Field" joylashgan. Mintaqadagi eng katta neft zahiraga ega bo'lgan davlatlardan biri Quvayt hisoblanadi.

Uning jahon neft zahiralardagi ulushi 14 %ni tashkil qiladi. Bunday imkoniyatlar samarasi o'laroq Ko'rfazdagi arab davlatlarining iqtisodiy o'sish sur'ati oshib bormoqda. Jumladan, faqatgina 2002-2006 yillarda Fors ko'rfazi arab davlatlari neft eksportidan 1.5 trln. AQSh dollari foyda ko'rishgan bo'lib, bu o'tgan oxirgi besh yillikka nisbatan ikki marta ko'p ko'rsatkich hisoblanadi. "Goldman Sachs" ekspertlari guruhining bashoratiga ko'ra neft eksportidan tushadigan daromad 2030 yilga borib 5.1 trln. AQSh dollarini tashkil etadi. Birgina 2010. yilning birinchi kvartalida BAA neft eksportidan 17 mlrd. AQSh dollar, Saudiya Arabistoni esa 51 mlrd. AQSh dollari foyda ko'rgan.

Fors ko'rfazining geoiqtisodiy o'rni. Arabiston oltiligi davlatlarining ulkan energetik imkoniyatlari jahonning yirik davlatlari e'tiborini tortmasdan qolmaydi. Ayniqsa global energetik iste'mol darajasining kun sayin oshib borayotganligi, neft va gaz zahiralarning esa tobora kamayib borishi, bundan tashqari, muqobil energiya manbalarini yaratish harakatlari unchalik ham kutilgan natija bermayotganligi energetik raqobatning kuchayishiga sabab bo'ldi. Ma'lumki, jahon energetik ehtiyojlarning asosiy qismi neft va gazga boy mintaqalar hisobiga qondirilib kelinmoqda. Xususan, birinchi navbatda Fors Ko'rfazi, Markaziy Osiyo mintaqasi va Kaspiy xavzasi jahon neft-gaz bozori sub'ektlarining faoliyat maydoni hisoblanadi. Shu bois mazkur mintaqalardagi siyosiy tanglik, bir qator tarixiy nizolarning hal etilishi va siyosiy – ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash muammolariga echim topilmayapti. FKADHK davlatlari ma'lum ma'noda butun Yaqin Sharq mintaqasidagi nisbatan barqaror davlatlar hisoblanada, umumiy xavfsizlikni va ishonchli sherikchilik munosabatlarini ta'minlash masalalarida umumiy xavfdan xoli emas.

Energetik bog'liqlikning o'sishi alohida bir davlatning o'z milliy energetik xavfsizligini mustaqil ta'minlash imkoniyati cheklanganligini anglatadi. Shu bois Kengash davlatlarining geoenergetik manfaatlari bevosita Eron va Iroq kabi davlatlarning mintaqada tutgan o'rniga ham bog'liq. Chunki Eron Islom Respublikasining mintaqadagi siyosiy – mafkuraviy o'rni va yuqori energetik salohiyati mintaqa davlatlari tashqi siyosatiga ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi.

Demak, Fors ko'rfazi mintaqasi energetik xavfsizligiga nisbatan zamonaviy tahdidlar ko'lamini tadqiq etganda ikki asosiy jihatga e'tibor berish lozim. Birinchi masala mintaqaviy energetik

xavfsizlikka nisbatan ichki tahdidlar hisoblansa, ikkinchidan, yirik davlatlarning geosiyosiy manfaatlari to'qnashuvi omilini o'rganish muhimdir.

Fors ko'rfazi mintaqasi energetik xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi ichki omillari:

- Bugungi kunda FKADHK davlatlarining siyosiy va iqtisodiy xavfsizligiga eng katta tahdid Eronning yadroviy dasturi borasidagi siyosatidir. Jahon hamjamiyatining Eronga nisbatan keskin siyosiy va iqtisodiy bosimlari Kengash davlatlarining jiddiy xavotiriga sabab bo'lmoqda;

- Iroqdagi vaziyatning to'liq izga solinmaganligi Kengash davlatlarining istiqbolli iqtisodiy loyihalari amaliyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ma'lumki, Iroqda jahon neft zahiralarning 11 % joylashgan. Bu ko'rsatkich mintaqaviy energetik loyihalarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi;

- Tobora diniy nizolarning avj olayotganligi, sunniy va shia mazhabi o'rtasidagi doimiy raqobat muhiti, natijada mintaqaga nisbatan butun bir terrorism o'chog'i sifatida qaralishi, islom dini va madaniyatiga nisbatan radikal qarashlarning kuchayishi neft va gaz sohasiga xorijiy investitsiyalarning jalb qilinishi va istiqbolli bozorlarni egallashga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda;

- Mintaqa davlatlari xavotiriga sabab bo'layotgan navbatdagi omil bu – an'anaviy resurs – neft va gaz zahiralarning cheklanganligidir. Shu jihatdan Kengash davlatlari va qolaversa butun mintaqa davlatlarining tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, eksport hajmini kamaytirish borasidagi yondashuvlaridagi ixtilof eng dolzarb masala hisoblanadi. Arabiston oltiligi davlatlarining iqtisodiy va siyosiy barqarorligi asosan neft-gaz omiliga bog'liq bo'lib kelgan.

Fors ko'rfazi mintaqasi xavfsizligiga, xususan energetik xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Insoniyatning jahondagi tabiiy zahiralarning tugab borayotganligini anglashi va xususiy ehtiyojlarni qondirish manfaati natijasida Fors ko'rfaziga nisbatan tahdidlar yanada kuchaydi. Alohida ta'kidlash joizki, ushbu mintaqa davlatlari tabiiy resurslarga qanchalik boy bo'lishmasin, doimo dunyoning qudratli davlatlari uchun nishon bo'lib kelganlar va hozirgi davrda ham nizolar, ichki kelishmovchiliklar hamda ziddiyatlar avj olgan siyosiy beqaror

mintaqa hisoblanadi. Qudratli davlatlarning mintaqadagi siyosati bevosita neft va gaz resurslarini qo'lga kiritish bilan bog'liq ekanligi bugungi kunda hech kimga sir emas. Bu borada Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi mulohazalari muhim ahamiyatga ega: "...kimda-kim neft va gaz zaxiralariga hukmronlik qilsa, dunyoga hukmron bo'lishi mumkin degan qarashlar kuchayib bormoqda. Va aksincha – kimdagi shunday resurslar bo'lmasa, neft-gaz, umuman, uglevodorod xom ashyosiga ega boshqa davlatlarga nisbatan turli harakatlar ham sodir bo'layapti. Chunki qudratli davlatlar yaxshi biladiki, mana shunday boylik kimning qo'lida bo'lsa, u boshqalarni o'z ta'siriga olishning kaliti, vositasi bo'lib xizmat qiladi".

- Jahon miqyosida energetik iste'mol darajasining oshib borayotganligi, xususan, Osiyo segmenti ulushining ortishi mintaqada keskin siyosiy raqobat muhitini yanada keskinlashtirishi mumkin. Energoresurslar iste'moli dunyo miqyosida 2030 yilgacha 60 % ga oshishi bashorat qilinmoqda. Bu jarayon ham bevosita Eron bilan bog'liq. Bugungi kunda Xitoy, Hindiston, Pokiston, Yaponiya kabi davlatlarning energetik ehtiyojlari kundan kunga ortib bormoqda. Bu davlatlar mintaqadagi energetik raqobatda ishtirok etishdan va manfaatli tashqi energetik siyosatdan manfaatdordir. Jumladan, Eron gazining Xitoygacha tortilishi, Eron-Pokiston-Hindiston quvuri borasidagi munozaralar Kengash davlatlari tashqi energetik siyosatida alohida e'tirofga sabab bo'lmoqda. Chunki, Eron FKADHK davlatlarining asosiy energetik raqobatchisiga aylanishi mumkin.

Xulosa qilganda Fors ko'rfazi xavfsizligi, FKADHK davlatlari energetik xavfsizligi masalalari Kengash davlatlari tashqi siyosatida asosiy ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Jahon miqyosida neft va gazga bo'lgan talabning oshishi va ko'pchilik davlatlarning taraqqiyoti ushbu resurslarga bog'liq ekanligi jahon siyosatida va umuman zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida FKADHK davlatlari roli oshib borayotganligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, 1970-yillarning boshida Misr prezidenti Anvar Sadatning neft va siyosatning bir xil ma'no kasb etishini ta'kidlaganligi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Neftdan siyosiy bosim sifatida foydalanish va energetik resurslarning siyosiy lashtirilishi tendentsiyalari bugungi kunda ham kuzatilmoqda.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Jahon xaritasida Arab davlatlarining siyosiy-geografik holatini tavsiflab bering ?

2. Arab davlatlari tashqi siyosat kontseptsiyasi asosiy o'Ichamlari tushunchasiga ta'rif bering ?

3. Fors Ko'rfazi arab davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering ?

4. Saudiya Arabistoni Podshohligi AQSh va Evropa davlatlari bilan munosabatlari nimadan iborat ?

5. Bugungi kunda AQShning Iroqdagi harbiy amaliyotlariga SAP va boshqa arab davlatlarining munosabatlari qanday?

6. FKADH davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga-tavsif bering.

7. Fors Ko'rfazi Arab davlatlari hamkorlik tashkilotidan "Fors Ko'rfazi arab davlatlari Ittifoqi"ga aylanish istiqbollari haqida ma'lumot bering.

8. Saudiya Arabistonidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga umumiy tavsif bering.

9. Yamanning FKADHKga a'zoligi muammolari nimadan iborat?

10. "Hozirgi davrda SAP" mavzusida prezentatsiya tayyorlash.

11. "FKADHK davlatlarida islom omili" mavzusini muhokama etish.

12. Eron Islom Respublikasining FKADHK davlatlari bilan o'zaro munosabatlari haqida ma'lumot bering.

13. Fors ko'rfazi davlatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga tavsif bering.

14. BAAning jahon hamjamiyatidagi o'rniga baho bering.

15. Zamonaviy bosqichda Saudiya Arabistoni – Eron munosabatlari qanday?

Mustaqil ish savollari:

1. Siyosiy xarita yordamida Arab davlatlarini siyosiy, iqtisodiy – ijtimoiy va geografik holatini gapirib bering ?

2. SAPning Yaqin Sharqdagi siyosatini xarita yordamida aytib bering ?

3. Arab mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.

4. Ummon Sultonligining xalqaro munosabatlardagi o'rnini yoritib bering.

5. Bahrayn tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini tavsiflab bering.

6. Zamonaviy bosqichda Yaqin Sharq davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

7. "FKADHK - Evropa Ittifoqi davlatlari munosabatlari" mavzusida nutq tayyorlash.

8. Evropa Ittifoqi tashqi siyosatida Yaqin Sharq davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.

9. SAP tashqi siyosatida Yaqin Sharq muamosini yoritib bering.

10. Qatar tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari.

11. Kuvaytning ADL dagi siyosati.

12. "Yaqin Sharq davlatlari va jahon moliyaviy iqtisodiy inqiroz" mavzusida doklad tayyorlang.

13. Qirol Abdulloh bin Abdulaziz davrida SAPdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar.

14. XXI asrda Arab Davlatlari Ligasi: yutuq va muammolari mavzusida prezentatsiya tayyorlash.

15. AQSh tashqi siyosatida Yaqin Sharq davlatlari.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиқов М.М. Хорижий Шарқ ва Ғарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.

2. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.

3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.

4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.

5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.

6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.

7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.

8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

4.2. Saudiya Arabistoni Podshohligi tashqi siyosati shakllanishining asosiy jihatlari

Darsning o'quv maqsadi:

- talabalar jahon mamlakatlaridagi xususan FKADHK davlatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasida tasavvur hosil qilishlariga ko'maklashish;

- talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;

- talabalarga Yaqin Sharq, Fors ko'rfazi davlatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlarini tushuntirib berish.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Fors ko'rfazi, Yaqin Sharq, Xormuz bo'g'oz, FKADHK, Saudlar uyi, Fahd ibn Abdulaziz, Yo'l xaritasi, Majlis ash-Sho'ro, Ikki xaramu sharif xodimi, Ar-Riyod.*

Asosiy savollar:

1. Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining rivojlanish bosqichlari.
2. Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining shakllanishida energetika sohasidagi barqarorlikning ahamiyati.
3. Saudiya Arabistoni tashqi siyosatida "etakchi davlatlarning" o'ri.

Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining rivojlanish bosqichlari.

So'nggi yillarda jahonda yuz bergan voqealar dunyoning geosiyosiy strukturasi va taraqqiyot yo'nalishini tubdan o'zgartirdi, jahon siyosatiga asta-sekin yangi suveren davlatlar kirib kelishi natijasida davlatlararo munosabatlar, o'zaro siyosat va diplomatiya maydoni tubdan boshqa mohiyat va mazmun kasb etdi.

Jahon mamlakatlarini ulkan va kichik davlatlarga ajratish bugungi kunda keng tarqalgan. Ko'pchilik hollarda ular "jahoniy davlat", "mintaqaviy davlat" hamda "odatdagi davlatlar" deb ataladi.

Harbiy-siyosiy ta'siri mintaqaviylik darajasi bilan o'lchanadigan mamlakatlar jumlasiga Saudiya Arabistoni Podshohligini ham kiritish mumkin. Chunki, SAPning siyosiy ta'siri mintaqaviylik bilan chegaralanib qolmay, balki Fors ko'rfazi, Qizil dengiz va Yaqin Sharq mintaqalaridagi vaziyatlarga ham o'z ta'sirini o'tkaza olishi bilan ajralib turadi.

Xalqaro munosabatlarda yuz berayotgan keskin o'zgarishlar jahon siyosiy xaritasida muhim "qaynoq nuqta"lardan biri bo'lib

hisoblangan ushbu mintaqada ko'plab sohalarda markaziy o'rinlardan birini egallab kelayotgan Saudiya Arabistoni Podshohligi jahon siyosati va iqtisodiyotida sodir bo'layotgan hozirgi sharoitda umum-jahon tinchligi va xavfsizligini ta'minlash, yalpi qirg'in keltiruvchi qurollarni ta'qiqlash va bartaraf etish, atrof-muhitni muhofaza etish, xalqaro terrorizm va narkotik moddalar kontrabandasiga qarshi kurashish kabi ko'plab global muammolarga nisbatan o'zining munosabatini belgilagan. Bu borada "Saudiya Arabistoni rahbariyati mazkur dolzarb muammolarga nisbatan jahon siyosiy qarashlari va jamoatchilikning fikrlarini inobatga olgan holda tahlil etib, Saudiya Arabistonining arab dunyosi va musulmon olamidagi mavqelariga mos keladigan va ularning ham manfaatlarini o'rganib chiqqan holda o'z munosabatini bildir-moqda, – deb yozadi arab tadqiqotchisi Z.M. al-Anziy.

Hukumatning asosiy Qonunida SAPning suveren Arab Islom davlati ekanligi, davlat dini - islom, konstitutsiya esa - Qur'oni Karim va uning Rasuli Sunnati» ekanligi e'lon qilingan. Davlatning hozirgi atributlari - bayroq va emblemasi hamda boshqaruvning monarxiya shakli saqlab qolingan. Mamlakatni Podshohlikning asoschisi Podshoh ibn Saudning o'g'illari va nabiralari boshqaradilar. Ularning "eng munosibi" muqaddas Qur'on aqidalari va payg'ambar vasiyatlariga muvofiq ravishda qasamyod qiladi. Voris shahzoda Qirol tomonidan saylanadi va mazkur vazifadan podshoh dekreti bilan ozod etiladi. U Podshoh topshiriqlarini bajaradi, uning o'limidan so'ng esa qasamyod qabul qilgunga qadar qirolning vazifalarini ado etadi.

O'tgan asrning 90-yillarida Fahd G'arbning demokratik jamiyat qurish tazyiqini mamlakatda xalq jamoatchiligining siyosiy jarayon-larda ishtirok etishini ta'minlaydigan tashkilot tuzish haqida fikr yuritdi. U oshkora tarzda G'arb uslubidan voz kechdi. U demokratik parlament tuzumidan ham voz kechdi. U islomiy ta'limotga asoslangan Shura – sho'ra tuzdi. 1994 yilda tashkil topgan "Majlis ash-Sho'ro"ga ishbilarmonlar, texnik xodimlar, diplomatlar, jurnalistlar, islomiy olimlar, harbiylardan iborat 60 kishi a'zolikka saylandi. Majlis ash-Sho'ro mamlakatning ichki va tashqi siyosati borasida o'z taklif va mulohazalarini bera boshladi. Saudiya Arabistoni siyosiy jarayoni uch xil darajada olib boriladi: qirol oilasi siyosati, milliy siyosat, byurokratik siyosat. Ularning hammasi alohida biroq, bir biri bilan chambarchas bog'liqdir.

Qirol oilasi siyosati – qirollikning rasmiy siyosiy hukumati siyosatidir. Bu siyosatsiz, uning qo'llab-quvvatlashsiz hech bir qirol

hokimiyatni saqlab qololmaydi. Milliy siyosat – qirol siyosatidan tashqari vazirliklarning siyosatidir. Qirol vazirlarni tayinlaydi. Hozirda Qirol oilasining yosh avlodi yirik hukumat lavozimlarini egallay boshlagan. Ularning ko'pi G'arbda ta'lim olganligi sababli ularning siyosatida G'arbning ta'siri seziladi.

Qirol Abdul Aziz davridan buyon hukmron oila Saudiya Arabistoni jamiyatini institutlashtirilgan, byurokratlashtirilgan hukumatga aylantirdi.

Saudiya Arabistonining tashqi va milliy xavfsizlik siyosati uch asosiy maqsadga suyanadi: mamlakatning ichki va tashqi hayoti jabhalarini islom dini ta'limoti asosida boshqarish; mamlakatning hududiy xavfsizligi va iqtisodiy boyligini himoya qilish; mamlakat hukmron tuzumini saqlash.

Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari bu boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, Podshohlik suverenitetini va hududlari yaxlitligini himoya etish, Podshohlikning Fors ko'rfazi, arab dunyosi va musulmon olamidagi mavqeini mustahkamlash, sanoati rivojlangan etakchi davlatlar bilan munosabatlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan. Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- boshqa davlatlarning ichki siyosatiga aralashmaslik va Podshohlikning ichki siyosatiga boshqa davlatlarning aralashuviga yo'l qo'yimaslik;

- SAPning jahon hamjamiyati orasidagi mavqeini oshirish;

- davlatning iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlanishiga jiddiy ahamiyat berish, Saudlar uyi obro'si va rolini oshirish;

- arab mamlakatlari va musulmon olami manfaatlarini ko'zlagan holda siyosat yuritish;

- musulmon davlatlari bilan birdamlikni mustahkamlash;

- islom tarixi davomidagi Podshohlikning o'rini inobatga olgan holda uning musulmon olamidagi etakchilik rolini saqlab qolish;

- mintaqada tinchlik va barqarorlik qaror topishi yo'lidagi faoliyatini rivojlantirish;

- neft qazib oluvchi va uni iste'mol qiluvchi davlatlar manfaatlarini inobatga olib, odilona neft siyosatini olib borish;

- Fors ko'rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashi faoliyatini yanada kengaytirish va uning rivojlanishi yo'lida ish olib borish.

Saudiylar boshqaruvi asosida "adolat, kengash va tenglik" yotadi. Yana asosiy Qonunda shunday deyiladi: "Mamlakatning er

ostidagi, quruqlikdagi va milliy hududiy suvlaridagi barcha boyliklar qonunga ko'ra davlatga tegishlidir... Davlat xususiy mulkning erkinligi va daxlsizligini ta'minlaydi... Zakot yig'ilishi va mustahiq'larga sarf qilinishi lozim". Xuddi shu Qonun rus olimi A. Vasilev tomonidan ham ta'riflanadi va qo'shimcha quyidagicha izohlanadi: "...Davlat islomni himoya qilish, shariatni hayotga joriy etishni o'z zimmasiga oladi va shariatga rioya qilgan holda inson huquqlarini shariatga muvofiq ta'minlaydi, arab millati va musulmon ummasining birdamlikka va so'z birligiga bo'lgan umidlarining amalga oshishiga ko'mak beradi".

Musulmon bo'lmagan barcha mamlakatlar bilan munosabatlarini Saudiya Arabistoni ikki tomonlama manfaatlarni hisobga olgan holda o'rnatadi. Bu haqida Qirol Fahd: "...biz tanglik vaziyatlarini hal qilish bilan bog'liq barcha masalalar bo'yicha chuqur o'ylangan, vazmin siyosatni amalga oshiramiz", - deb bayonot bergan edi.

Saudiya Arabistonining sobiq Qirol Fahd bin Abdulaziz SAPning tashqi va ichki siyosatining asosiy tamoyillarini belgilab shunday ta'kidlagan edi: "Podshohlikning tashqi va ichki faoliyati birinchi navbatda davlatni to'la va kompleks ravishda rivojlantirishga qaratilgan. Baxtimizga tamoyillarimiz vaqtlar davomida o'zgarmas poydevorga asoslangandir. Podshohlik do'st mamlakatlarga doimo barcha yordamlarni ko'rsatishga harakat qiladi".

Fors ko'rfazida Eron, sobiq Sovet Ittifoqi va G'arb hukmron mavqeiga qarshi kurashda jumladan, Qirol Fahd shunday degan edi: "biz biror arab va musulmon davlatiga o'z ta'sirimizni o'tkazmoqchi emasmiz. Bizning musulmon dunyosiga yo'l boshchi bo'lish orzuimiz yo'q. Ammo, biz islom va musulmon dunyosining rivoji va barqarorligi yo'lida siyosat olib yuritamiz. Islom dinining markazi bo'lish Saudiya Arabistoni zimmasiga uni himoya qilish va rivojlantirish mas'uliyatini yuklaydi. Shuningdek, Qirol Fahd: "Saudiya Arabistoni arab va musulmon dunyosining huquqlarini himoya qiladi va ular bilan hamkorlikni qo'llaydi. O'zaro hamkorlik xalqlar orasidagi do'stlik va o'zaro aloqalarni mustahkamlab, islomni rivojlantiradi"- degan edi. Saudiya Arabistonining jahon iqtisodiy rivoji xususida marhum Qirol Fahd shunday deydi: "Saudiya Arabistoni jahon iqtisodiy tizimining rivojida muhim o'rin tutadi. U do'st davlatlar bilan hamkorlik qilishga tayyor".

Islom dinining o'chog'i bo'lgan Saudiya Arabistoni arab va musulmon davlatlari manfaatlarini himoya qilishni o'zining burchi

deb bildi. U hech qanday harbiy to'qnashuvda rasman ishtirok etmagan bo'lsada, u bu to'qnashuvning moddiy jihatlarini o'z bo'yniga oldi (Eron-Iroq urushi, Afg'oniston, Livan).

Saudiya Arabistonida siyosiy o'zgarishlar qilish uchun tazyiq doimo mavjud edi. Monarxiyadagi davlat boshqaruv uslubini o'zgartirish, reformalar o'tkazish 1962 yilda "ozod shahzodalar", 1980-1990 yillarda islomiy radikalalar tomonidan talab etildi. Davlat iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot natijalari asosida o'zining mavqeini tez saqlab qoldi. Siyosiy islohotlarga birinchi qadam Quvayt inqirozidan keyin 1992 yilda birinchi marta Qirol Fahd tomonidan "Majlis ash-Sho'roning tashkil etish qarori edi. Bu kengash 1993 yil 29 dekabrda rasman e'lon qilinish, uning 60 a'zosi Podshoh tomonidan to'rt yil muddatga tayinlandi. 1992 yil avgustda Vazirlar Mahkamasining faoliyati xususida qaror chiqdi.

Saudiya Arabistoni o'zining resurslari va obro'-e'tiborini Afg'onistondagi qurolli muxolifatchilarni moliyaviy, moddiy va siyosiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga sarf qildi, jamoatchilik fikri va islom davlatlari etakchilarini Qobuldagi sovetparast rejimga va sovet intervensiyasiga qarshi safarbar etdi. Ar-Riyod Janubiy Yamandagi muxolifatni hamda eritreyaliklarning Addis-Abebaga qarshi qurolli kurashini qo'llab-quvvatladi.

Eron bilan raqobat qilayotgan ba'schilar boshchiligidagi Iroq ta'sirining o'sishi, Fors ko'rfazi mintaqasida gegemonlik uchun kurash Saudiya Arabistonining tashqi xavf-xatar tuyg'usini yanada kuchaytirdi.

1979 yilda Eron shohining taxtdan qulashi mintaqadagi ahvolni Efiopiya va Afg'onistondagi inqilobiy va avtoritar hukmdorlarning marksistik mashqlaridan ko'ra ko'proq beqarorlashtirib yubordi. Tehron va Qum tomonidan ko'tarib chiqilgan "chirigan amerikaparast rejimlarni ag'darib tashlash" haqidagi shiorlar va chaqiriqlar faqat shia jamoalari mavjud bo'lgan Fors ko'rfazining sharqiy mintaqalaridagina emas, balki Saudiya Arabistoni aholisining dinga berilgan, konservativ, G'arbga qarshi kayfiyatdagi keng qatlamlari orasida ham aks-sado berdi.

1980 yil sentyabr oyida Iroq va Eron o'rtasida urush boshlanganda Saudiya Arabistoni Bag'dodni qo'llab-quvvatladi. Ar-Riyod tashqi siyosatining kelajakdagi bir necha yilga mo'ljallangan asosiy vazifasi - Iroqning g'alaba qilishiga va o'zining nizoga aralashib qolishiga yo'l qoymaslikdan iborat bo'ldi.

Umumarab maydonidagi o'z ta'sirini namoyish qilib, 1981 yilda SAP Livandagi tanglik vaqtida vositachilardan biri bo'ldi. Podshohlikning sa'y-harakatlari keyingi yillarda ham davom etdi. U Falastin muammosini va Arab-Isroil nizolarini hal etishga bo'lgan urinishlarini faollashtirdi. 1981 yil 7 avgustda sakkiz banddan iborat "Fahd rejasi" ilgari surildi.

XX asrning 80-yillarida mintaqada yuzaga kelgan vaziyatni tahlil qilib, SAP rahbariyati mamlakatning asosiy ittifoqchisi AQSh bo'lib qolayotganligi haqidagi fikrga qat'iy ishonch hosil qildi. Ikki davlat siyosiy hukmron doiralari o'rtasidagi uchrashuvlarda AQShdan boshqa hech qaysi davlat Podshohlikka xavf solayotgan so'l radikal va tashqi fundamentalistik tahdidlarni bartaraf eta olmasligi ta'kidlandi va bu hol tajribada ham o'z isbotini topdi. SAP va Vashington o'rtasidagi sheriklik mustahkamlandi. Harbiy soha, AQShdan qurol sotib olish ustuvor yo'nalish bo'lib qoldi. Ana shuni hisobga olganda Yaqin Sharqdagi "beshinchi urush" - 1982 yilda Isroil Livanga bostirib kirib, Bayrutni qamal qilgan chog'da Saudiya Arabistoni rahbariyatining, garchi u Isroilni qoralagan bo'lsa ham, lekin AQShga tazyiq o'tkazish va o'z navbatida u Isroilga ta'sir ko'rsatishi uchun amaliy choralar ko'rmaganligi o'z izohini topgandek bo'ladi.

1982 yil sentyabrda Fesda bo'lib o'tgan arablarning oliy darajadagi konferentsiyasida Podshoh Fahd Yaqin Sharq tangligini tinchlik yo'li bilan hal etish bo'yicha arablarning birlashtirilgan, amalda uning avvalgi loyahasiga asoslangan rejasini ishlab chiqishda ishtirok etdi.

Saudiya Arabistonining iqtisodiy imkoniyatlari mintaqaviy yirik kuch rolini o'ynashiga imkoniyat yaratdi. Biroq, SAPning harbiy mudofaa masalasi doimo muammolar tug'dirgan. Kichik aholi, rivojlanmagan va nozik ichki siyosiy muvozanat Saudiya Arabistoni harbiy o'zligining asosiy sababchisidir. Bu o'zlik SAPning doimo tashqi siyosiy va harbiy kuchlar, mafkuralar ta'siriga nishon qildi. Sobiq Sovet Ittifoqi yirik planda, mintaqaviy kuchlar - Isroil, Nosir davrida Misr, Yaman, Iroq, inqilobiy Eron Saudiya Arabistoni uchun ochiq muammo edi. Bu ta'sirlar vaqt o'tishi bilan o'z kuchini yo'qotgan, yangilari paydo bo'lgan bo'lsada, SAPning o'z mudofaa tizimi muammosi saqlanib qolaverdi. Bu o'zlikni yo'qotish Podshohlikning AQSh va G'arb davlatlari bilan mustahkam aloqalarida o'z echimini topdi. Mamlakat mudofaasi to'liq G'arb vositalari, texnologiyasi bilan

ta'minlandi, G'arb mutaxassislari, maslahatchilari SAP harbiy strukturasi tashkil etilishida markaziy rolni o'ynadi.

1980 yillar boshidan AQSh Saudiya Arabistoniga tezkor harbiy kuch sifatida Fors ko'rfaziga o'rnamshdi va 1983 yil yanvardan boshlab AQShning Fors ko'rfazi bosh qo'mondonligi joylashdi. Marokash, Misr, Turkiya, Keniya, Ummon va Bahrayndagi harbiy bazalar AQShning Fors ko'rfazi va Yaqin Sharqdagi mavjudligini ta'minladi.

SAP ham o'z navbatida harbiy o'zligini asta-sekin bartaraf etish uchun eng zamonaviy qurol-aslahalar sotib olmoqda. Harbiy o'zlikda davom etsada, uning harbiy xarajatlari jahon miqyosida eng katta ko'rsatkichni tashkil etadi. Ikkinchi besh yillik reja (1975-1980)ga ko'ra mamlakat bu sohaga 78, 157 mln. Saudiya riali sarfladi. Biroq, sotib olinayotgan qurollardan foydalanish uchun Saudiya Arabistoni aholisi ozdir. Hozirgi kunda mamlakat AQSh va Buyuk Britaniyadan harbiy qurollar sotib olishda davom etmoqda.

FKADHKni tashkil topishida va uning faoliyatida SAP markaziy o'rin tutsada, u 1980-1990 yillardagi harbiy ziddiyatlar davrida kengashga a'zo davlatlarni himoya qilishga o'zligi ma'lum bo'ldi. Fors ko'rfazidagi vaziyatlar keskinlashgan sari SAPni harbiy xarajatlari miqdori ham oshib bordi. 4 besh yillik reja (1985-1990 yillar) ga ko'ra mamlakat 312, 500 mln. rial (umumiy davlat xarajati 1,000,000 mln. rial). 5-yillik reja (1990-1995) ko'ra 225, 500 mln. rial (umumiy 753, 000 mln. rial)ni tashkil etdi. SAP harbiy sanoatni rivojlanishi bo'yicha Eron va Iroqdan keyin 3 o'rinda turadi. Hozir Iroq sanoati yo'q qilindi. Biroq, SAP harbiy qudratining oshishiga doimo Isroil tomonidan qarshilik ko'rsatilgan.

1990-91 yillardagi Fors ko'rfazi muammosi SAP uchun qimmatga tushdi. SAP etkazib berilgan qurol aslahalarning pulini to'lashga o'zlik qilib qoldi. Natijada, Podshohlik tashqi qarz muammosini boshdan kechirdi. SAP AQSh mudofaa departamenti va Amerika mudofaa kompaniyalaridan milliardlab dollar qarz oldi. 1990 yilga qadar SAP o'zining Arab dunyosidagi mavqei sababli AQSh bilan yaqindan hamkorlik qilmadi. Masalan, 1987-88 yil iyulida AQShning Fors ko'rfazidagi amaliyotlarida SAP hududidan foydalanishga ruxsat berilmadi. 1990 yilda SAP G'arbning Fors ko'rfazi inqiroziga kirib kelishiga (aralashishiga) sababchi bo'ldi. SAP doimo G'arb davlatlari manfaatlarini e'tirof etgan.

Saudiya Arabistoni uzoq yillar davomida Falastin kurashini moddiy va ma'naviy darajada qo'llab, uning manfaatlarini turli

tashkilotlar doirasida himoya qilib keldi. Ammo, 2001 yil 11 sentyabrda AQShda va 2003 yil Ar-Riyod shahrida amalga oshirilgan terroristik harakatlardan keyin Podshohlikning Falastinga moddiy yordami miqdori keskin kamaydi. Siyosiy kuzatuvchilar bunga asosiy sabab yuqoridagi voqealardan keyin Saudiya Arabistoni hukumatining mamlakat xayriya tashkilotlari moliyaviy faoliyatini qattiq nazoratga olganligini ta'kidlab o'tdilar.

Yuqoridagiga qaramasdan, Falastin muammosi Saudiya Arabistoni hukumati tashqi siyosatida muhim o'rin egallaganligini e'tiborga olgan holda, uning atrofida bo'lib o'tayotgan voqealarni doimo o'z diqqat-markazida ushlab turadi. Ta'kidlash joizki, Saudiya Arabistoni Falastin muammosini o'zining mintaqadagi manfaatini himoya qilishdagi asosiy qurol deb tushunib, ushbu mojaroni Isroil foydasiga hal qilinishi Podshohlikning ichki barqarorligi va milliy xavfsizligiga jiddiy tahdid soladi, deb hisoblaydi.

Saudiya Arabistonining o'sha davrdagi Valiahdi va hozirgi podshohi Abdulloh ibn Abdulaziz tomonidan Falastin-Isroil muammosini hal etishga qaratilgan "Saudiya tashabbusi" deb nom olgan "yo'l xaritasi" tinchlik rejasi 2002 yilning fevral oyida e'lon qilingan bo'lib, uni mazkur yilning mart oyida Bayrutda bo'lib o'tgan sammitda umumarab mavqei darajasiga ko'tarilgan. Mazkur tinchlik loyhasiga binoan, Isroil 1967 yilning 4 iyuniga qadar bo'lgan hududlarga qaytgan holda arab davlatlari uni to'la e'tirof etishlari belgilab qo'yilgan. Umuman olganda, arab mamlakatlari Isroil-Falastin mojarosiga chek qo'yishga mo'ljallangan "yo'l xaritasi" loyhasini qo'llab-quvvatlagan bo'lsalarda, siyosiy kuzatuvchilar ular o'rtasida ushbu masala bo'yicha hamjihatlik mavjud emasligi va ularning aksariyati mazkur loyhaning kelajagiga katta ishonchsizlik bilan qarab kelayotganliklarini ta'kidlab kelmoqdalar. Jumladan, arab mamlakatlaridan Misr, Saudiya Arabistoni, Iordaniya, Bahrayn va Qatar davlatlari rasman ushbu loyihani qo'llab-quvvatlashlarini e'lon qilgan bo'lsalar, Suriya va Livan mazkur loyiha faqat Falastin muammosini hal qilishga yo'naltirilganligini va u Yaqin Sharq mojarosini to'laligicha bartaraf qila olmasligini ta'kidlab o'tdilar.

Saudiya Arabistonining diniy kuch markazi sifatidagi yuksalishi XX asrning 70-yillariga to'g'ri keladi. O'tgan asrning 80-yillarining birinchi yarmida islom inqilobidan so'ng Eronning kuchayib ketgan faolligi va Eron-Iroq, Livan, afg'on mojarolarining keskinlashib

borishi munosabati bilan kuchlar nisbatining o'zgarishi oqibatida Ar-Riyodning musulmon dunyosidagi ta'siri bir muncha zaiflashdi. Ar-Riyodning din umumiyligi asosida birdamlikka da'vat etishi kutilgan natijalarni keltirmadi. Yaqin Sharq mintaqasi va musulmon olamidagi siyosiy va mafkuraviy kelishmovchilik his-hayajonli da'vatlarning o'zi bilangina bartaraf etilishi mumkin emasligi ayon bo'lib qoldi.

Saudiya Arabistoni boshchiligidagi ko'rfaz neft monarxiyalari oldida turgan tahdidlar siyosiy jarayonlar davomida turli ko'rinishga kiradi. O'tgan asrning 70-yillarida bu tahdid Isroil davlatining Yaqin Sharqdagi ta'sirini kuchayishi bo'lsa, 80-yillarda Eron Islom inqilobi va bu inqilob g'oyalarning mintaqa davlatlariga tez tarqalishi xavfi edi. 1990 yillarda mazkur tahdidlarning o'rini Isroilning reaksion tashqi siyosati egalladi.

XX asrning 80-yillarida Saudiya Arabistoni arab va musulmon dunyosining tashqi siyosatida muhim o'rin tutdi. U Fors ko'rfazi davlatlari, xususan neft monarxiyalarining tashqi siyosatida etakchi rol o'ynadi. Saudiya Arabistonining Arab-Isroil muammosidagi mavqei, umumiy Arab dunyosining mavqeiga ta'sir etar edi. Biroq, 1990-91 yillardagi Fors ko'rfazi hodisalari Saudiya Arabistonining Arab va islom himoyachisi mavqecini juda yuqori baholaydi. A.H. al-Suviyg' Afg'oniston, Livan, Falastin, Qomar orollari, Jibuti va Quvaytdagi muammolar Saudiya Arabistoni tashqi siyosatida muhim o'rin egallashini ta'kidlaydi. Bundan tashqari Podshohlik Suriya-Livan, Jazoir-Marokash, Misr-Isroil, Birlashgan Arab Amirliklari-Eron, Iroq-Quvayt, Suriya-Iordaniya munosabatlarida ijobiy yutuqlarga erishishda ham muhim rolni o'ynaydi.

Ko'plab siyosatshunoslar Saudiya Arabistonining Islom Konferentsiyasi Tashkiloti (Hozirda Islom Hamkorlik tashkiloti)ni tuzishdagi rolni yuqori baholaydilar. Mazkur mamlakat ko'plab musulmon davlatlariga moddiy yordam ko'rsatgan Islom Robitasi Tashkilotining (Robita al-alam al-islamiya) asoschisi sifatida obro' topgan.

XX asrning 90-yillari boshidagi siyosiy voqealar davomida esa, Saudiya Arabistonining asosiy mafkurasi bo'lgan islom tamoyillari tarafdorlari mamlakat hududiga davlat suvereniteti va Fors ko'rfazi xavfsizligini ta'minlash uchun taklif etilgan amerika va ingliz harbiy kuchlarini kiritmaslikni qattiq talab qildi. Ana o'sha paytga kelib, diniy guruhlar nafaqat ushbu mamlakat, balki mintaqaning boshqa davlatlari siyosatida muhim o'rin egallaganligi ayon bo'ldi.

Saudiya Arabistoni hozirda jahon siyosiy-iqtisodiy maydonida ancha katta ta'sirga egadir. Saudiya Arabistoni umumjahon neft zaxiralarining qariyb uchdan bir qismiga egalik qilib, jahon bo'yicha neftning eng yirik qazib oluvchisi va eksporteri hisoblanadi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 1999-2003 yillarda Saudiya Arabistonining yalpi ichki mahsulot hajmi 140,9 mlrd. AQSh dollaridan 210 mlrd. dollargacha oshdi. Mamlakatning asosiy daromad manbai neft bo'lib (95 foiz), uni qazib olish darajasi hozirda kuniga 9,5 mln. barrelni tashkil etmoqda. Saudiya Arabistonining Qirol oilasi o'z mol-mulkining mutlaq hajmi bo'yicha AQSh, Yaponiya va Evropaning eng boy moliyaviy magnatlaridan ham o'tib ketgan.

"Sovuq urush" tamom bo'lgandan keyingi qurolli nizolardan biri - Fors ko'rfazidagi urush - faqat Iroqning Quvaytni bosib olganligi uchungina emas, balki Saudiya Arabistonining hududlariga ham tahdid uyg'otganligi tufayli yuzaga kelgan edi.

G'arb va Sharq tsivilizatsiyalari o'rtasidagi munosabatlarda murakkabliklarning ortib borishi, musulmon mamlakatlarida diniy hissiyotlarning kuchayishi ularda yuz berayotgan ko'plab ijtimoiy-siyosiy nizolarga ham, elatlararo va davlatlar o'rtasidagi to'qnashuvlarga ham diniy tus berilmoqda.

AQSh Kongressi diniy erkinliklarni tazyiq etuvchi davlatlarga qarshi AQSh Prezidentining vakolatini kuchaytirishi qarorini qabul qildi. Vashington hukumati diniy targ'ibotlar olib borgani uchun qamalgan xorijlik fuqarolarni ozod etishni Ar-Riyoddan talab qildi. Arab davlatlari bu borada AQShni qo'lladi. 1997 yilda Saudiya Arabistoni Bosh vazirining ikkinchi o'rinbosari Shayx Sulton bin Abdul Aziz Ol Saud Saudiya Arabistoni hukumati xorijiy diniy targ'ibotlarga qarshi emas degan edi. Vatikanga safari davomida Amnisti Interneshnal (Amnesty international) Saudiya Arabistonining diniy tazyiq bo'yicha ilk o'rinlarni egallashini ta'kidladi. Biroq, Saudiya Arabistonining islom dini beshigi bo'lgani uchun boshqa dinlar targ'ibotiga qarshiligi uning rasmiy siyosatidir.

Siyosatshunos olimlar va Fors ko'rfazi mamlakatlarining siyosiy yo'lboshchilari "Arabiston oltiligi"ning tashqi siyosiy strategiyasini to'liq aniqlashga muvaffaq bo'lganlar. Biroq arab milliy jumallarida bu to'g'ridagi bahslar hamon to'xtagani yo'q. Ular, birinchidan, dunyoda yuz bergan ulkan global o'zgarishlar tufayli, ikkinchidan, isroilliklar bilan falastinliklar o'rtasidagi qarama-qarshilikning

murosasizligi, uning mintaqa davlatlari milliy xavfsizligiga ta'sirining kuchayib borishi bilan bog'liq.

Ular "milliy xavfsizlik sohasidagi siyosat" va uning tashkil etuvchisi bo'lgan tashqi siyosat, iqtisodiy va harbiy siyosat doirasida tegishli tarzda qo'llaniladi. Bularning hammasini faqat arab, islom dunyosida emas, balki butun xalqaro maydonda alohida o'rin egallovchi Saudiya Arabistoni misolida kuzatish mumkin. AQShlik siyosatshunos Jeriko Anders Podshohlikni asosli ravishda arablarning muammolari hal etiladigan, ular o'rtasidagi qarama-qarshiliklar bartaraf qilinadigan, yordam ko'rsatiladigan katta uy deb hisoblaydi.

Saudiya Arabistoni Podshohligi (SAP) Uchinchi dunyo davlatlariga yordam ko'rsatuvchi mamlakatlar orasida birinchi o'rinni egallaydi. Umuman, boshqa mamlakatlarga yordam ko'rsatish bo'yicha u AQShdan keyingi ikkinchi o'rinda turadi.

SAPning mintaqaviy va dunyo geosiyosatiga ko'rsatadigan ulkan ta'siri ham ana shundan kelib chiqadi. Podshohlik milliy xavfsizlikni mustahkamlar ekan, u davlat tuzilmasini takomillash-tirishga katta ahamiyat beradi. Chunki ichki barqarorlikni ta'minlamay turib, davlat xavfsizligini kafolatlash mumkin emas. Hozirda esa SAPda diniy fundamentalizm va ekstremizm, terroristik xurujlar avj olib, mamlakat xavfsizligi, barqaror taraqqiyotiga xavf tug'dirmoqda.

SAP ijtimoiy ta'minot tizimini qo'llab-quvvatlaydi va xayr-saxovatni rag'batlantiradi. U islom dinini va uning ikki muqaddas joyini, jamiyat va fuqaroni himoya qilish uchun Qurolli Kuchlarni yaratadi. Davlat o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha fuqarolarning hamda mamlakat hududida yashovchi boshqa shaxslarning xavfsizligini ta'minlash mamlakat ichki siyosatining ustuvor yo'nalishi qilib belgilagan.

Saudiya Arabistonining tashqi siyosiy yo'nalishlari 80-90-yillarda ishlab chiqilgan tamoyillarga asoslangan siyosatning davom ettirilishidan, Podshohlikning faqat xavfsizligigagina emas, balki mavjud bo'lishiga xavf solgan tahdidlardan kelib chiqqan xulosalarga bo'lgan reaktsiyasidan iborat edi. Bu yo'nalish bir vaqtning o'zida bir nechta bir-biri bilan bog'liq bo'lgan mintaqaviy muammolar (Arabiston yarim oroli, Fors ko'rfazi, Qizil dengiz); Arab-Isroil nizolarida o'z roliga urg'u bergan holda umumarab darajasida; umumislom va dunyo miqyosidagi darajalarda olib borildi.

Yaqin Sharq mojarosini hal etish yarim asrdan buyon xalqaro munosabatlarning asosiy muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mazkur mojaro arab davlatlari va Isroil o'rtasidagi ziddiyatning eng murakkab va chigal nuqtalaridan biri.

Bundan tashqari geosiyosiy omil ham alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, Yaqin Sharq mintaqasi jahon miqyosida o'zining energetika resurslarining ulkan zaxiralari ega bo'lgan hamda yirik davlatlar strategik manfaatlari kesishgan hudud hisoblanadi.

Ma'lumki, AQSh doimo Isroilni qo'llab kelmoqda. Washington Tel-Avivni hamma jabhalarda, boringki BMT doirasida ham qo'llab keladi. Evropa davlatlari va Rossiya arab davlatlarini qo'llab-quvvatlash orqali o'zlarini avvalgi mavqeqini qayta tiklashga intilishmoqda, hamda Isroil tomonidan bosib olingan erlar qaytarilib, mustaqil Falastin davlati tashkil etilishi natijasida Yaqin Sharq muammosi o'z echimini topishi tarafdori bo'lib kelmoqda.

Uchinchi dunyoning ko'plab mamlakatlari, birinchi navbatda, arab va musulmon davlatlari, ular o'rtasidagi mavjud qarama-qarshiliklarga qaramasdan Falastin manfaatlarini qo'llab-quvvatlashda yakdildir. Ushbu fikr oxirgi yillar BMTda Falastin muammosi hamda Yaqin Sharqda siyosiy va harbiy inqiroz bo'yicha ovoz berish jarayonida o'z isbotini topdi. Masalan, BMTning ko'plab a'zo davlatlari Quddusda yangi yahudiy turar joylarining qurilishini qoralash bilan birga Falastinning BMTdagi vakili maqomini yanada oshirish taklifini qo'llab-quvvatlashdi.

Arab-Isroil mojarosi harbiy jihatdan qudratli davlatlarning (AQSh va NATO davlatlari hamda SSSR va Varshava shartnomasi davlatlari) aralashuvidan so'ng, mintaqaviylikdan xalqaro darajaga ko'tarildi. Bu mojarolarda keskinlik avjiga chiqqanda umumjahon xalqaro munosabatlarida bir necha bor global jahon urushi boshlanib ketish xavfi yuzaga keldi (1956y, 1967y). 70-yillarda bu mojaroni hal qilishda arab davlatlari NATO davlatlariga qarshi neft xom ashyosini siyosiy ta'sir kuchi sifatida ishlatib, ularga bosim o'tkazmoqchi bo'ldilar. Ayni paytda neftning yuqori bahosi tufayli arab dunyosida moliyaviy jihatdan o'zini tiklab olgan davlatlar bilan radikal rejimdagi davlatlar o'rtasida farq kattalashib bordi. 1979 yilda Kemp Devidda (AQSh) Misrning Isroil bilan sulh tuzishi Arab davlatlarining birligiga putur etkazdi. Asosiy Arab-Isroil mojarolari endi Misr va Isroil o'rtasida emas, balki Isroil va Livan hamda Suriya davlatlarida faoliyat ko'rsatuvchi turli ekstremistik va terroristik siyosiy-harbiy guruhlar o'rtasida davom etdi.

Bu vaqt orasida Saudiya rahbariyati umumarab maydonida o'z ta'sirini namoyish qilishni davom ettirdi. 1981 yilda Saudiya Arabistoni Livandagi tanglik paytida vositachilardan biri bo'ldi. Ar-Riyod Falastin muammosi va Arab-Isroil nizosini hal etish borasidagi harakatlarini yanada faollashtirdi. 1981 yil 7 avgustda o'sha vaqtdagi valiahd shahzoda bo'lgan Fahdning sakkiz banddan iborat rejasi ilgari surildi. Unda birinchi marotaba Isroil davlatining mavjud bo'lish huquqi e'tirof etildi. Fahd rejasi ko'pchilik arablar tomonidan to'liq ma'qullanmadi, Isroil ushbu rejani rad qildi, ammo shunga qaramay bu reja ko'plab arab davlatlari uchun tashqi siyosatda vositachilik borasida tayyorlangan ilk hujjat bo'lib qoldi.

Fors ko'rfazi mamlakatlari uchun Arab-Isroil mojarosini hal etish muammosi bir nechta miqyoslarga egadir.

Isroilning hududiy jihatdan arablarga chegaradoshligi va u nazorat qilayotgan arab hududlaridagi yuz berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlar mazkur guruh mamlakatlari uchun katta xavf tug'diradi, o'zining arab va islom dini markazi sifatidagi nufuzi sababidan qo'shni arab mamlakatlari tarafini olib Saudiya Arabistoni ham harbiy nizolarga bevosita aralashib qolishi ehtimolini rad etib bo'lmaydi.

1999 yilning 17 mayida Isroilda hukumat uchun saylovlar bo'lib o'tdi. Ko'plab arab davlatlari kabi Fors ko'rfazi mamlakatlari ham Isroil Bosh Vaziri Ya.Barakning (hozirda sobiq) hukumati Arab-Isroil nizolarida samarali natijalarga erishishiga ishonishgan edi. Biroq, Ya.Barakning Yaqin Sharq mojarolari xususida to'xtalib, "Ierusalim yahudiylarga qarashli" degan fikri avvalo Eron, so'ng Fors ko'rfazi davlatlari tomonidan tanqid qilindi.

1999 yil 19 mayda Falastin Ozodlik Tashkiloti Falastin davlati mustaqilligini 1999 yil oxirigacha e'lon qilinishini ta'kidlagan edi.

Fors ko'rfazi davlatlari Falastin muammosini tezroq hal etish borasida quyidagi talablarni ilgari surmoqdalar:

Birinchidan, Falastin aholisining 20 foizdan ko'prog'i Fors ko'rfazi davlatlarida yashab, qochoqlikni boshidan kechirmoqda;

Ikkinchidan, falastinliklarning neft konlari, aholisi, turar joylar, xorijiy davlatlar vakolatxonalariga, terroristik akt uyushtirishi xavfining mavjudligi;

Uchinchidan, Fors ko'rfazi davlatlari Falastin muammosini hal etishda ishtirok etish orqali o'zlarining arab va musulmon dunyosi hamda xalqaro hamjamiyatdagi obro'larini oshirishga intilishlari.

2001 yilda Arab-Isroil munosabatlarining keskinlashuvi va ikki tomon o'rtasida qurolli to'qnashuvlarning kelib chiqishi Fors ko'rfazi mintaqasida va Arabiston yarim orolida ichki vaziyatni beqarorlashtirgani rosti.

Arab-Isroil ziddiyatlari va diniy ekstremizmning avj olishi Fors ko'rfazi davlatlarida xavf tug'dirishi tabiiy, shuning uchun, ular chora ko'rishga majbur.

Yaqin Sharq muammosini hal etish Saudiya Arabistoni va Fors ko'rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashiga a'zo bo'lgan boshqa mamlakatlar birdamlikni mustahkamlashlari zarur. Buning ustiga Al-Aqso masjidi joylashgan Sharqiy Quddus hamda bosib olingan arab hududlarini qaytarib olish ham doimo diqqat markazda.

Fors ko'rfazi mamlakatlarining Yaqin Sharq muammosini hal etishdagi qat'iy yo'li Arab Davlatlari Ligasining rasmiy hujjatlarida asoslab berilgan.

Unda, Isroil qo'shinlarini 1967 yilda bosib olgan barcha hududlarni qaytarib berish, bu erlardan isroilliklarni chiqib ketishi, barcha dinlarga ularning muqaddas joylarini erkin ziyorat etish, Falastin xalqining o'z-o'zini boshqarish va poytaxti Quddus bo'lgan o'z davlatini tuzish talablari turibdi. Fors ko'rfazi mamlakatlari urush holatidagi davlatlarga doim har tomonlama yordam ko'rsatib kelayapti.

Ko'rfazdagi siyosiy mo'tadilligi hamda Vashington ta'sirida arablar uchun Tel-Aviv bilan ikki tomonlama aloqalarni yo'lga qo'yishda harakatlar qilish uchun shart-sharoitlar yaratdi. AQSh diplomatiyasi ham qo'llab-quvvatladi. 1994 yil sentyabr oyida Fors ko'rfazi arab davlatlarining hamkorlik kengashi davlatlarining tashqi ishlar vazirlari Isroilga nisbatan e'lon qilingan bayonotida ta'qiqlashni ko'zda tutuvchi qator moddalarni bekor qilish haqida qaror qabul qildi.

Qirol Faysal 1962 yilda Saudiya Arabistoni tomonidan ta'sis etilgan Islom Olami Uyushmasi orqali va 1964 yilda Uyushmaning Somalida o'tkazilgan ikkinchi oliy uchrashuvlari doirasida hamda 1963-64 yillardagi haj mavsumlari davomida bir necha musulmon davlatlarining rahbarlarini butun jahon musulmonlarining muammolarini muhokama etish maqsadida oliy darajada islom anjumani o'tkazish taklifini bildirdi. Ammo, Saudiya Arabistonining ushbu taklifi arab olamida ikki qutbda bo'lgan munosabatlar turlicha bo'lganligi va ba'zi arab mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro nizolar va Yaman muammosi ham keskin holatni boshdan kechirayotgan bir paytga

to'g'ri kelganligi natijasida musulmon mamlakatlaridan Eron va Somali islom uchrashuvi o'tkazilishini qo'llab-quvvatlagan bo'lsalar, Iordaniya, Sudan, Pokiston, Marokash, Gana va Niger davlatlari islom birdamligi fikrini qo'llab-quvvatlashlarini, ammo oliy islom konferentsiyasi o'tkazish fikriga qo'shilmasliklarini ma'lum qildilar. Misr, Jazoir, Iroq va Suriya esa konferentsiya o'tkazilishiga qarshi ekanliklarini bildirdilar.

1967 yil iyun oyidagi Arab-Isroil urushi natijasida arablarning mag'lubiyati va 1969 yilda ba'zi yahudiy mutaassiblari tomonidan Al-Aqso masjidiga qilingan tajovuzdan so'ng qator musulmon mamlakatlarining arboblari, doimiy faoliyat yuritadigan tashkilot tuzish taklifi bilan chiqdilar. Ushbu taklif Saudiya Arabistoni tomonidan qo'llab-quvvatlandi va qo'lidan kelgan barcha ishni qildi. 1969 yili Marokashda va Makkada umummusulmon Islom Konferentsiyasi Tashkiloti ta'xis etilganligi e'lon qilindi. Saudiya Arabistoni ushbu tashkilotni qo'llab-quvvatlab unga moddiy yordam berishga qaror qildi.

Podshoh Faysalning qayd etishicha islomning uch dushmani mavjud-kommunizm, sionizm va mustamlakachilik. Sharqiy Quddus va arab davlatlarining erlari, Isroil tomonidan bosib olinganligi, vaziyatni chigallashtirayapti. Bunday vaziyatni faqat islom birdamligini kuchaytirish bilangina to'g'rilash mumkin. Musulmonlar uchun og'ir bo'lgan vaqtda, Podshoh Faysal islom davlatlari rahbarlari-prezidentlari va Podshohlari o'zaro bir-birlarini tushunishi, birdamligi hamda kelishib ish ko'rishlik nazarda tutilayapdi. Shularni nazarga olib Podshoh Faysal qator islom davlatlariga rasmiy tashriflar qildi. Natijada ularning ko'pchiligi Saudiya Arabistoni Podshohligi taklifini to'liq qo'llab-quvvatladi.

1969 yildagi isroilliklarning Al-Aqsodagi yong'inidan keyin Saudiya Arabistonining majlis tuzish haqidagi harakati yana jonlandi. 14 ta islom mamlakatlari buni qo'llab-quvvatladilar. Shundan so'ng 1969 yili Qohirada ushbu mamlakatlarning tashqi ishlar vazirlarining uchrashuvi bo'lib o'tdi. Shunday qilib, 1969 yil 22-25 sentyabr kunlari Rabotda 25 musulmon mamlakatlari ishtirokida konferentsiya bo'lib, unda quyidagi hujjatlar qabul qilindi:

birinchidan, "Islom Konferentsiyasi" tashkilotini tuzish, uning asosiy vazifasi va maqsadlarini aniqlash - unda muqaddas joylarni himoya qilish, islom birdamligini mustahkamlash, musulmonlarni o'z sha'ni, mustaqilligi, milliy huquqlarini himoya qilish, irqiy kamsitish va mustamlakachilikka barham, berishdan iborat.

ikkinchidan, Islom konferentsiyasi tashkilotiga a'zo bo'lgan mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va milliy hamkorlikni mustahkamlashdan iborat.

Saudiya Arabistoni - dunyodagi islomiy harakatlarning bosh homiyasi hisoblanadi. Shuning uchun, nochor islom mamlakatlariga yordam berish va ularni iqtisodiy jihatdan rivojlanishiga ko'maklashadi. Qator muassasalar borki ularda Saudiya Arabistoni Podshohligini ta'siri juda katta. Bunday tashkilotlarga, Saudiya rivojlanish Fondi, Islom Rivojlanish Banki, Arab ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish Fondi, Arab Moliya Fondi, (OPEK) xalqaro rivojlanish Fondi, Afrikada iqtisodiy rivojlanish Arab Fondi, Afrika rivojlanish Banki, Afrika rivojlanish Fondi, xalqaro qishloq xo'jaligi rivojlanish Fondi, Xalqaro moliya Fondi, Xalqaro qurilish Banki, Xalqaro rivojlanish Qo'mitasi, Xalqaro investitsiyalash Assotsiatsiyasi, Xalqaro ishlab chiqaruvchilar agentligi, Arab ishlab chiqaruvchilar agentligi, BMT qoshidagi rivojlanish qo'mitalariga yordam berish bo'yicha Arab ko'rfazi mamlakatlari dasturi, Arab va Afrika davlatlariga texnikaviy xamkorlik qilish Fondi, Afrika Kongressi Tashkiloti tarkibida markazlar fondlari, Afrikada traxomaga qarshi kurashish dasturi, Afrikada qurg'oqchilikka qarshi kurashish dasturi va boshqalar.

Shunday bo'lishiga qaramasdan Arab-Isroil muammosi hamon dolzarbligicha qolmoqda.

Yaqin Sharqda Isroilning yadro quroliga qarshi ba'zi arab davlatlarida kimyoviy qurol ishlab chiqarishga harakat qildi. Ammo MAGATE (Xalqaro atom energiyasi agentligi) tomoni arab davlatlarini bu yo'ldan qaytarishga urinmoqda. 1968 yili Isroil xalqaro qurollanishning oldini olish shartnomasini imzolashdan bosh tortdi. Lekin 1995 yil aprel oyida shunday bitim Isroilning ishtirokisiz AQShning ta'qibi bilan arab davlatlari tomonidan imzolandi. Shunda ham AQSh Isroilning qurollanish strategik maqsadlarini davlat xavfsizligini ta'minlashdan iborat deb hisobladi. Buning ustiga 1981 yil 31 noyabrida AQSh va Isroil o'rtasida "AQSh va Isroil o'rtasida strategik hamkorlik memorandumini" imzolangan. Shartnomaga binoan, AQSh Isroilning havo mudofaa tizimini mustahkamlovchi "raketa hujumlaridan himoya qilish" loyahasini ishlab chiqdi. Bu loyihaga AQShning "Ballistik raketalaridan himoya qilish tashkiloti" tomonidan 2 mlrd. AQSh dollari sarflandi.

Arab davlatlarining bir-biriga nisbatan harbiy va strategik majburiyati Arab Davlatlari Ligasining 1980 yilda imzolangan 2-

Artikl - Hamkorlikdagi Mudofaa Shartnomasida o'z aksini topgan. Shartnomada "biror arab davlatiga tajovuz boshqa barcha mamlakatlarga tahdid sifatida qaraladi. Shuning uchun boshqa arab davlatlariga qurolli tajovuzga uchragan davlat mudofaasini ta'minlashga yordam ko'rsatishi shart" deb belgilandi. Mazkur shartnoma barcha Arab davlatlari tomonidan imzolangan bo'lsada, amalda u o'z tasdig'ini topmadi. 90-yillarda Fors ko'rfazida yuz bergan siyosiy tanglik davrida Fors ko'rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashi davlatlari AQShdan mudofaa yordamini so'rashga majbur bo'ldi.

Fors ko'rfazidagi 1990-yillardagi harbiy operatsiyalarga qadar Saudiya Arabistoni hech bir harbiy to'qnashuvda bevosita ishtirok etmagan bo'lsa ham, biroq uning harbiy xarajatlari mutlaq holda yalpi ichki mahsulot miqdoriga nisbatan olganda Yaqin Sharq davlatlari ichida eng yuqori o'rinlardan birini egallaydi.

1951, 1980, 1988 va 1990 yillarda AQSh va Saudiya Arabistoni Podshohligi o'rtasida o'zaro yordam va mudofaa haqidagi qator bitimlar imzolandi. AQSh Saudiya Arabistonining Dahron shahrida harbiy havo kuchlari bazasini tashkil etdi va undan turib Fors ko'rfazi mintaqasini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Washington va Ar-Riyod o'rtasida mudofaa sohasidagi hamkorlik aloqalari Isroil davlati tomonidan qattiq tanqidga olindi.

Ammo, sharqshunos olim Ch.Davisning fikricha, AQShning Yaqin Sharqdagi siyosatida u Isroilning himoyachisi bo'lib qolaveradi.

Isroilning siyosiy doiralari AQShning Arab-Isroil muammolarida Falastin manfaatlarini masalasida Ar-Riyodning ta'siri borligini qayd etmoqda. Shuning uchun Isroil AQSh - Saudiya Arabistoni aloqalariga sovuqlik solishga harakat qilmoqda.

XX asrning 80-yillarida sovuq urush siyosati Yaqin Sharq davlatlarida qurollanish poygasini avj oldirib yubordi. Xuddi shu davrda mintaqa davlatlarining harbiy xarajatlari 615 mlrd. AQSh dollariga etdi. Bundan tashqari Yaqin Sharq davlatlari bu borada ularni qo'llab-quvvatlagan mamlakatlarga 2 mlrd. AQSh dollari miqdorida mablag' sarfladi. Yaqin Sharq xavfsizligini ta'minlashda Arab-Isroil mojarolari nafaqat mintaqaviy muammoga balki umumjahon xavfsizligiga tahdid solmoqda. Falastin muammosi Arab-Isroil ziddiyatlarining asosini tashkil etib, mazkur majoro qariyb yarim asrdan buyon dunyoni tashvishga solib kelmoqda.

Washington Yaqin Sharq va Fors ko'rfazi mintaqasida har jihatdan muhim mavqega ega bo'lgan Saudiya Arabistoni bilan ili

munosabatlar olib borishga harakat qilayapti. Ushbu mamlakatlar o'rtasida turli sohalarida samarali hamkorlik aloqalari olib borilmoqda. Aloqalar orasida eng asosiysi - harbiy soha bo'lib, Ar-Riyod AQShdan zamonaviy qurollar sotib olish bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega. Shunga qaramasdan Yaqin Sharqda yuz bergan ziddiyatlar, qurolli to'qnashuvlarning to'xtamayotganligi Washington va Ar-Riyod o'rtasidagi munosabatlarda o'zini ta'sirini ko'rsatmoqda. Ikki mamlakat o'rtasidagi diplomatik munosabatlar yaxshi bo'lishiga qaramasdan AQShning Isroilga yordami Ar-Riyod hukmron doiralari qo'ymayapti. Saudiya Arabistoni bu borada ya'ni Isroil masalasida AQShga tazyiq o'tkazishga o'z jiddiyatini qo'yayapti. Ammo AQShning Saudiya Arabistoni bilan hamkorligi joyida. Isroil davlati bundan norozi. AQSh Saudiya Arabistoni va Misr Arab Respublikasiga zamonaviy mudofaa qurollarini etkazib berishda davom etayapti.

Saudiya Arabistoni Falastin muammosini o'z tashqi siyosatining asosiy qaynoq nuqtasi deb hisoblab, uning atrofidagi voqealarga befarq qarab tura olmaydi. Shuning uchun, Saudiya Arabistoni Falastin mojarosiga o'zining hayot-mamot masalasi deb qaraydi. Agar ushbu mojaro Isroil foydasiga hal bo'lsa Podshohlikning milliy xavfsizligiga jiddiy tahdid solishi tabiiy. Chunki o'z foydasiga Isroil-Falastin muammosini hal qilganidan keyin AQShning ko'magida mintaqadagi eng asosiy dushmanlari - Saudiya Arabistoni va Eronga o'z hujumini boshlashi mumkin.

Shu bilan bir qatorda, Saudiya Arabistoni rasman "yo'l xaritasi" deb nomlangan loyihani qo'llab-quvvatlagan bo'lsada, unda Falastin manfaatlarini etarlicha inobatga olinmagan deb hisoblaydi va ushbu muammo bo'yicha 2002 yilda e'lon qilingan Saudiya Arabistoni tashabbusini ilgari surayapti. "Saudiya tashabbusi" deb nom olgan mazkur loyiha 2002 yilning fevral oyida Valiahd Abdulloh tomonidan e'lon qilingan bo'lib, uni 2002 yilning mart oyida Bayrutda bo'lib o'tgan sammitda umumarab mavqei darajasiga ko'tarildi.

So'nggi yillarda Saudiya Arabistoni o'zining ichki va tashqi siyosatida muammolar bo'lishiga qaramasdan, arab davlatlari ichida Falastin muammosiga nisbatan qat'iy mavqei egallaganligi bilan ajralib turdi. Jumladan, 2003 yilning 2-3 iyun kunlari Misrda AQSh va arab davlatlari ishtirokida Falastin masalasi bo'yicha bo'lib o'tgan sammitda Washington va Ar-Riyod o'rtasida jiddiy kelishmovchilik borligi ma'lum bo'lib qoldi. Falastin-Isroil mojarosini hal qilishni

ko'zda tutgan "yo'l xaritasi" loyihasini tatbiq qilishga bag'ishlangan sammitda AQSh Yakuniy bayonotga "Arab davlatlari Isroil bilan o'z munosabatlarini darhol yaxshilashga harakat qiladilar", degan bandni kiritishni talab qilgan. O'z navbatida, Podshohlik Qirol Abdulloh yakuniy bayonotga mazkur bandni kiritishga qarshi o'z noroziligini bildirgan holda, yig'ilishni tark etishini ma'lum qilgan. Faqat AQSh Prezidenti Bushning shaxsan aralashuvi va yuqorida zikr etilgan bandning yakuniy bayonotdan chiqarilib tashlanishi sammitni muqarrar inqirozdan saqlab qolgandi. Shunga qaramasdan, Vashington bilan Ar-Riyod ushbu masala bo'yicha bir to'xtamga kelolmayaptilar.

"AQShning Arab-Isroil nizolaridagi vositachiligi Samara bermayapti, buning asosiy sababi Vashington doimo Isroilni harbiy jihatdan quvvatlab turishidir», deb yozadi tadqiqotchi Mark O Relli. AQSh Isroilga yiliga 3 mlrd. dollar miqdorida moddiy yordam ko'rsatib keladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni alohida qayd etish joizki Saudiya Arabistonining Falastin muammosi bo'yicha masalasi dolzarbligicha qolaveradi. Chunki Falastin Saudiya Arabistoniga qo'shni hududdir.

Fors ko'rfazi arab davlatlari Hamkorlik Kengashi mamlakatlari jahon siyosati va iqtisodining ana shunday muhim bug'inlaridan biri hisoblanadi. Mazkur mintaqa – dunyoning rivojlangan mamlakatlari harbiy-siyosiy, tashqi iqtisodiy hamda moliyaviy faoliyatining eng asosiy markazlaridan biridir. Neft ishlab chiqaruvchi etakchi mamlakatlar (BAA, Kuvayt, Saudiya Arabistoni) o'z ixtiyorida dunyo neft zahirasining 45 % ini jamlagan, hamda bu mahsulot bilan jahon bozorini 17% miqdorda ta'minlaydi. Fors ko'rfazi hududi, shuningdek, keyingi o'n yillikda jahon energetika tizimida ahamiyati keskin oshgan dunyodagi eng asosiy gaz manbalaridan biri hisoblanadi.

Ko'rfaz davlatlarining taraqqiyoti dunyoning strategik muhim mintaqasida joylashganligi bilan belgilangan. Ayni paytda, Yaqin va O'rta Sharqdagi beqarorlik, Iroq hamda neft tranziti amalga oshiriladigan asosiy transport kommunikatsiyalari atrofidagi vaziyat, ularni asosiy mintaqaviy xavfsizlik muammolarini hal qilish jarayonida faol ishtirok etishga majbur qiladi. Fors ko'rfazi arab davlatlari Hamkorlik Kengashi mamlakatlarning xavfsizlik muammolariga (mintaqaviy ziddiyatlar, beqarorlik, Yaqin Sharq mojarosi, yalpi qirg'in qurollarining tarqatilishi, xalqaro terrorizm,

diniy ekstremizm va hokazolarda) yondashuvi BMTning qoidalariga hamda ko'ptomonlamalik siyosatiga amal qilishga asoslanadi.

Fors ko'rfazi arab davlatlari Hamkorlik Kengashi mamlakatlari Islom Hamkorlik Tashkilotining faol a'zolari sifatida uning boshqa mamlakatlarga iqtisodiy hamda texnik yordam ko'rsatish, shuningdek, islom dunyosidagi vaziyatning yaxshilanishida muhim rol o'ynaydi. Mazkur davlatlar rahbarlari nuqtai nazaridan quyidagilar, ya'ni: tabiat boyliklarining musulmon davlatlari o'rtasida notekis taqsimlanganligi, iqtisodning monokultura va monoxomashyoga tayanishi, ijtimoiy rivojlanish uchun mablag'larning etishmasligi; malakali ishchi kuchlarining va kasbga tayyorlash markazlarining etishmasligi; texnika fanlari va zamonaviy texnologiyalar sohasida orqada qolganlik, "aql sohiblarining" musulmon mamlakatlardan ilmiy-texnik jihatdan yaxshiroq rivojlangan mamlakatlarga ketib qolishi; ilg'or ishlab chiqarish texnologiyalaridan foydalanmaslik, iqtisodni rejalashtirish masalalarida muvofiqlashtirishning hamda iqtisodiy, savdo va moliya siyosatida puxta strategik rivojlanish ishlarnalarining yo'qligi katta muammolar sarasiga kiradi.

Arab davlatlarining umummusulmon va mintaqaviy tashkilotlari (Islom Hamkorlik tashkiloti, Islom Olami uyushmasi, Arab Davlatlari Ligasi) moliyalashtiradigan muhim markazlar sifatidagi roli ham oshmoqda. Saudiya Arabistoni eng yirik xalqaro tashkilotlar, shu jumladan, MBRR hamda Xalqaro Valyuta Fondiga to'lanadigan badal hajmi bo'yicha dunyoning birinchi yigirma davlati qatoriga kiradi. Bu unga xorijda faol investitsiya faoliyati olib borishga imkon beradi. Saudiya Arabistoni tashqi iqtisodiy yordam kanali arablarniki bo'lmagan mintaqaviy fondlari va tashkilotlari imkoniyatlaridan ham foydalanmoqda. Bunga Islom taraqqiyot banki, OPEK fondi va boshqalarni misol qilsa bo'ladi. Biroq bunda pragmatizm qoidalariga, ikki tomonlama siyosatning transparentligiga hamda iqtisodiy munosabatlarning mafkuradan xoli qilinishiga tayanish muhim. Qayd etish kerakki, Saudiya Arabistonining ichki va tashqi siyosatida siyosiy mulohaza pragmatizmi tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda. Bunda arab-musulmon dunyosidagi ma'lum kuchlarning islomni shior qilib olib qalloblik qilish xavfini anglab etish o'z rolini o'ynamoqda. Shu munosabat bilan arab davlatlarining o'z iqtisodiy va siyosiy-diplomatik imkoniyatlarini milliy va mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash, o'z atrofida "qo'shni qardosh davlatlar" xalqasini yaratish,

shuningdek, boshqa davlatlar bilan o'zaro foydali hamkorlikni shakllantirish uchun yo'llanishi zarurligini anglashlari kuchaydi.

Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining shakllanishida energetika sohasidagi barqarorlikning ahamiyati. Bugungi kunga kelib barcha davlatlarda energetika xavfsizligi masalasi paydo bo'lmoqda. Bu energetika resurslariga talabning oshib borishi, resurslarning esa tugab borayotganligi hammani tashvishga solmoqda. Shuning uchun ham energetik resurlarga boy davlatlar xalqaro maydonda muhim rol o'ynamoqda. Ular o'z energetik xavfsizligini ta'minlash maqsadida tashqi siyosatda o'z manfaatlaridan kelib chiqqan holda harakat qilmoqda.

Bizga ma'lumki, Yaqin Sharq davlatlari juda ulkan tabiiy resurlarga boy hisoblanadi. Bu davlatlar asosan neft eksport qiluvchi davlatlar hisoblanadi. Bunday ulkan tabiiy zaxiralarga ega davlatlardan biri Saudiya Arabistoni bo'lib SAP yetakchi neft ishlab chiqaruvchi mamlakat sifatida katta o'rinni egallab kelmoqda. Saudiya Arabistoni resurslardan oqilona boshqarish orqali global iqtisodiyotning beqaror davrida ham global neft bozorini barqarorlashtirishdagi harakatlari bilan taminlashga muvaffaq bo'ldi. Xalqaro valyuta jamg'armasining Saudiya Arabistoniga tashrif byurishining so'ngi natijalariga ko'ra, iqtisodiy yordam tufayli uning import va ishchilarning oylik maoshi oshib borayotganligi hamda iqtisodiyotning boshqa sohalarida ta'sir ko'rsatayotganligini e'tirof etdi. Saudiya Arabistonining iqtisodiy faoliyati kuchayib ijobiy tomonga rivojlanib bormoqda.

Shunga qaramay mamlakatning o'sishi 2014-yilda 7.1 % ni tashkil qilgan bo'lsa, 2015-yilda 6% ga tushib qoldi. Davlat iqtisodining asosini neft sohasi tashkil qilishi hamda muhim geosiyosiy o'rni, kelajakda neft bozoridagi keskin vaziyatlar davlatni xavf ostiga qo'yadi.

2015 yil o'rtalariga kelib neft narxi ikki barobar pasayib ketgandan so'ng keragidan ortiqcha neft ishlab chiqarishni qisqartirishni ta'minlash maqsadida OPEKka a'zo bo'lmagan neft ishlab chiqaruvchilarni, xususan, Rossiyani a'zolikka undash masalasi ko'tarildi. Lekin bu davlatlar taklifni rad etdi va OPEK ularga neft yetkazib berishni kamaytirdi. Jazoir Bosh Vaziri Abdulmalik Sellal gaz eksport qiluvchi davlatlarning Tehrondagi sammitidagi nutqida neft bozoridagi o'yinlarni nazorat qilishga chaqirdi. U yana agar neft bozori nazorat qilinmasa, narxlarni kuchli o'zgarishiga guvoh bo'lishimiz mumkin deya qo'shimcha qildi.

Saudiya Arabistoni "neft asrining so'nishi" ga tayyorgarlik ko'rmoqda. Bu haqida shaxzoda Muhammad bin Salmon 2016 yil 1-aprel kuni Bloomberg nashriga bergan interviyusida aytib o'tdi. Qirollik oilasi vakili mamlakat 2 trillion dollar qiymatga ega suveren jamg'arma tashkil etishni rejalashtirganini ma'lum qildi. Ushbu pullar neftga bo'lgan tobelikdan xalos bo'lishga sarflanadi. Saudi ARAMCO davlat neft kompaniyasi 2017- yilda birjaga chiqishi mumkin. Hukumat bozorda korxonaning besh foizigacha bo'lgan aksiyalarini tadbiiq etishni rejalashtirgan. 1-aprel ma'lumotlariga ko'ra, Brent markasidagi neftning bir barreli uchun 39,65 dollarlik qiymatida savdo qilinmoqda. Ishlab chiqarishni barqarorlashtirish maqsadida neftchilar 2016-yil yanvariga doir neft qazib chiqarishni to'xtatib qo'yishni rejalashtirishmoqda.

Neft eksport qiluvchi davlatlar tashkiloti (OPEK) doirasida neft qazib olish hajmlari tez sur'atlarda o'smoqda. Tashkilot hisobotida aytilishicha, o'sish asosan Saudiya Arabistoni hamda Iroqqa to'g'ri kelmoqda.

Tashkilot doirasida neft qazib olishning umumiy hajmi kuniga 283 ming barrelda oshib, 31.38 million barrelni tashkil etmoqda. Tashkilotning neft qazib olishga kvotalari iyun yakunlari bo'yicha 30 million barrelda oshirilgan. Saudiya Arabistoni neft qazib olish hajmi 230.9 ming barrelda o'sib, kuniga 10.564 million barrelni tashkil etmoqda. Mamlakatning OPEK dagi ulushi 33 % dan 33.4 % ga oshdi.

2016-yil 14-mart kuni OPEK davlatlari Venadagi dekabr yig'ilishida Saudiya Arabistonini e'tiborsiz qoldirib, iqtisodiy zaif blok a'zolari Nigeriya va Venesuela kabi a'zolar neft narxini keskin pasayib ketishini qisqartirishga kelishishdi. Saudiya Arabistoni esa neftni hozirgi darajada ishlab chiqarishni davom ettirishni talab qildi. Ikki oy davomida Brend neft narxining bir barreli 40 dollardan 27 dollarga tushib ketdi. Shundan so'ng Saudiya Arabistoni neft narxini barqaror global narxda muzlatishga rozi bo'ldi. Ammo neft bozorini nazorat qilish harakatlari noto'g'ri hisoblashi natijasida neft narxi 30 dollarga tushib ketdi. Natijada bu neft taqchilligiga olib kelishi mumkin.

Saudiya Arabistoni tashqi ishlar vaziri Odil al-Jubayr interviyusida, "mintaqadagi neft narxining izdan chiqishi hamda iqtisodiy ittifoqchilar Yaman, Suriya, Misrdagi izchillik bilan davom etayotgan urushga befarq qarab turmaydi" – deb aytdi. "Bizning tashqi siyosat milliy xavfsizlik manfaatlariga asoslangan", - al-Jubayr

qirollikning poytaxti Ar-Riyod shahrida Tashqi ishlar bosh qarorgohida ma'lum qildi. U yana Saudiya Arabistoni tashqi siyosatni neft narxiga qarab belgilamaydi. Mana shu o'n yillikda brent neft narxining eng past ko'rsatkichga erishdi. Saudiya Arabistoni byudjet kamomadi o'tgan yilda neft narxining keskin tushib ketgani sababli taxminan 98 mlrd. AQSh dollariga yetib, qirollik energetik subsidiyalar va qurilish loyihalarini qisqartirishini ma'lum qildi. Bundan tashqari, uning ulkan davlat neft kompaniyalari obligatsiya va aksiyalarini sotishni muhokama qildi. Saudiya Arabistonining mintaqaviy raqibi Eronning jahon bozoriga qaytishi qo'shimcha global neft bilan ta'minlash uchun qo'shildi.

Erondagi sanksiyalar yadroviy shartnoma shartlariga rozilik bildirgandagina olib tashlanishi mumkin deb ta'kidladi al-Jubayr. Bundan tashqari u neft ishlab chiqaruvchi davlatlar uchun bozorda yetarli joy borligini aytib o'tdi.

Ikki OPEK a'zolari o'rtasidagi ziddiyatlar Suriyadagi urushni to'xtatish sa'y-harakatlarini yo'qqa chiqarmoqda. Bu yerda Saudiya Arabistoni Prezident Bashar al-Assad hukumatiga qarshi chiqqan asosan sunniy harbiy guruhlar harakatini qo'llab-quvvatlamogda, Eron esa bunga qarshilik ko'rsatmoqda.

Saudiya Arabistoni eng ko'p neft eksport qiladigan mamlakat sifatida neft narxi keskin pasayib ketgan holatida ham boshqa eksportyorlarga qaraganda ko'proq neft eksport qildi.

Tarixan qaraydigan bo'lsak, neft import qiluvchi mamlakatlar Yaqin Sharqqa har doim ta'sir o'tkazib kelgan. AQShning Afg'oniston va Iroqdagi harakatlari davomida neft tushib ketgandi. 2007-2008-yildagi iqtisodiy inqiroz ham neft narxining pasayib ketishiga olib keldi. Ammo hozirgi kundagi inqiroz neft ishlab chiqaruvchi davlatlar o'rtasidagi bozor raqobatini kuchaytirmogda. Bundan tashqari Yaqin Sharqdagi tartibsizliklar neft narxining pasayishiga sabab bo'lmoqda. 2014-yildagi neft narxining ko'rsatkichi tarixiy cho'qqisiga erishgandan 60 % ga tushib ketdi. 2016-yil yanvaridagi neftning bir oylik o'sishini ko'radigan bo'lsak, AQSh neft jamg'armasi 16 % ga, Conoco Phillips (COP) 11 % ga, Anadorka Petroleum (APC) 28 % ga, Pioner Natural Resources (PXD) 7 % ga tushib ketdi. Bu 2014-yildagi narx holatidan 50 % tushib ketganini ko'rsatadi.

Saudiya Arabistoni boshchiligidagi neft eksport qiluvchi davlatlar AQShning slantsli neft narxini belgilashda kelishmovchilik

kelib chiqmogda. AQSh slantsli neft ishlab chiquvchilarning bozordagi ulushining ortib borishi qirollikni tashvishlantirmogda. Slants neft ishlab chiqaruvchi davlatlar neft narxini belgilashda iqtisodiy tushkunlik kelib chiqmogda, Saudiya Arabistoni ularni neft bozorida butunlay tozalab tashlashga muvaffaq bo'lolmadi. Qirollik iqtisodi neftga bog'liq bo'lganligi sababli, AQSh slants neft ishlab chiqaruvchilarni bozordan siqib chiqarishga qurbi yetmaydi. Slantsli neft er yuzida keng tarqalgan bo'lib, Osiyo va Evropa davlatlari neftga bo'lgan qaramlikni kamaytirish maqsadida ishlab chiqarish texnologiyalarini rivojlantirmogda. Slantsli neftni import qilishga nisbatan qazib olish qimmatroq bo'lsa ham, xom neftga nisbatan import uchun strategik afzalliklarga ega.

Saudiya Arabistonida neft zaxiralarining taxminan 15.7% borligi isbotlangan. Olib borilgan statistik tadqiqotlarga ko'ra Eron va Iroqda neft zaxiralari mos ravishda 9.3% va 8.8%ini ko'rsatadi. Saudiya Arabistoni bir barrel neftni qazib olish uchun 9.9 AQSh dollari sarflaydi. Bu kapital xarajatlar va operatsion xarajatlar uchun mos ravishda 4.5 va 5.4 AQSh dollarini tashkil etadi. Quvaytda bir barrel neft qazib olish uchun boshqa davlatlarga nisbatan eng past ko'rsatkich ya'ni 8.5 dollar sarflaydi. Quvayt Saudiya Arabistonining eng yaqin ittifoqchilaridan biri hisoblanadi.

Boshqa tomondan, Eron bir barrel neft qazib olish uchun 12.6 dollar sarflasa, Rossiya esa 17.3 dollar sarflaydi. Bu Saudiya Arabistoni uchun Rossiya va Eronni raqib sifatida solishtirganda, neft narxining 30 dollarga tushib ketishi yuqori foyda beradi. Rossiyada dunyo neft zaxirasining 6.1 % joylashgan.

Saudiya Arabistoni neft ishlab chiqarishni kamaytirgani haqida xabar bergani yo'q. Bu Saudiya Arabistoni neft narxi past bo'lganda ham neft bozorida ko'proq neft ishlab chiqarishni rejalashtirishga qaratgan. Bu qirollikka ikkita afzallikni beradi. Birinchisi, neftdan foyda olish bilan birga energetika sohasidagi ishlab chiqishdagi to'siqlarga yangi texnologiyalar ta'sir qilishi mumkin. Ikkinchi afzallik esa neft narxining pasayib ketishi uning yaqin raqiblari Rossiya va Eronning iqtisodiy barqarorligiga ta'sir qilishi mumkin. Saudiya Arabistoni daromadining 85 % dan ko'prog'i neft eksportidan keladi.

AQShning o'zi xom neft importiyori sifatida neft eksport qiluvchilar uchun kichik ta'sir ko'rsatadi. Saudiya Arabistoni boshchiligidagi OPEK davlatlari o'rtasidagi neft narxini belgilashdagi kurashi va AQShning

slantsli neft ishlab chiqishi xalqaro neft narxiga ta'sir qiladi. Brent neftning narxi 2014-yil o'rtalarida 4 barobar tushib ketdi.

Suriya va Yaman Yaqin Sharqning ichki nizolarining tayanch nuqtasiga aylanib qolgan. Eron va Rossiya boshqa tomondan, Saudiya Arabistoni boshchiligidagi Arab ittifoqiga qarshi ikki tomon vakil sifatida turadi. Eronga nisbatan sanksiyalarning qo'llanilishi Saudiya Arabistonining dunyo neft bozoridagi ayniqsa, Yevropa va Osiyodagi ulushi ortib ketdi. Rossiya Saudiya Arabistonining Osiyo va Yevropadagi asosiy raqibi hisoblanadi.

Arab dunyosi jahon energetika resurslarining 70 % dan ko'prog'ini nazorat qiladi. Neftning asosiy eksportchilarini birlashtiruvchi OPEK tashkilotining asosini aynan arab davlatlari tashkil etadi. OPEK (Organization of the Petroleum Exporting Countries) – 1960 –yil sentyabrda Bog'dod Konfrensiyasida neftga eksport kvotalari va narxlarini muvofiqlashtirish orqali jahon neft bozoridagi vaziyatni tartibga solish maqsadida tuzilgan. Hozir bu tashkilotga Jazoir, Indoneziya, Eron, Iroq, Quvayt, Liviya, Nigeriya, Qatar, Saudiya Arabistoni, BAA va Venesuela a'zo. Bu davlatlarda jahon neft zaxiralarining 2G'3 qismi joylashgan. 2004-yilda neft narxlarini oshib ketishi natijasida OPEK ka a'zo mamlakatlarning umumiy daromadi 338 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan.

Jahonda tekshirilgan neft zaxiralari 1250 mlrd. barrelni tashkil etadi. Shundan 565 mlrd barrel neft Fors ko'rfazi davlatlari hisobiga to'g'ri keladi. Bu dunyo neft zaxirasining 63 % ini tashkil etadi, Saudiya Arabistonining o'zida jahon neft zaxirasining to'rdan bir qismi ya'ni 263 mlrd. barrel neft mavjud. OPEK siyosatini asosan Saudiya Arabistoni belgilaydi.

Energetika sohasiga ixtisoslashgan Oil Price internet nashrining yozishicha, Saudiya Arabistonining neft qazib olish darajasini muzlatish bo'yicha Dohada bo'lib o'tgan muzokaralarda o'zini g'alati tutishini izohlash mushkul. Ekspertlar OPEK mamalakatlari va Rossiya, neft qazib olishni muzlatish xususida biron bir jiddiy kelishuvga erishilishini shubha ostiga qo'ygan bo'lsalarda, muzokara qatnashchilari ramziy bo'lsada qandaydir bitimsiz tarqalishmaydi, deb hisoblashgandi.

Saudiya Arabistonining Eronsiz, hech qanday bitimni imzolamaslikni ta'kidlaganini, quruq tahdiddan boshqa narsa emas, deb baholashgandi. Bundan tashqari maqolada neft narxining hozirgi

darajada pasayib ketishiga yo'l qo'ygan OPEK tashkiloti o'ziga bo'lgan ishonchni yana bir marta suiiste'mol qilishga haqqi yo'q edi, ammo, bu hol yana bir karra yuz berganligi izohlangan. So'ngi lahzada Saudiya Arabistoni o'z fikrida qat'iy turib, Eronsiz hech qanday bitimni imzolamasligini ta'kidladi. Albatta, Tehronga nisbatan sanksiyalar yaqindagina bekor qilingan, shu bois mamlakat neft qazib olishni kuniga 4 million barrelga yetkazishni maqsad qilganini tushinish mumkin. Shu jihatdan Saudiya Arabistoni siyosatini izohlab bo'lmaydi.

“Saudiya Arabistonining kelishuvni chippakka chiqargani, Eron bilan ziddiyati, uning neft siyosatiga naqadar jiddiy ta'sir ko'rsatayotganining isbotidir”, deydi AQSh Kolumbiya Universiteti global energetika siyosati markazi direktori Jeyson Bordoff.

Yana bir taxminga ko'ra, Dohada qanday siyosat maqbulligi borasida Saudiya Arabistoni rahbariyatining o'zida yakdil fikrning mavjud bo'lmaganligidir. Xususan, Eronsiz hech qanday kelishuvni imzolamaslik tarafdori ikkinchi valiahd shahzoda Muhammad bin Salmon va muzokaralar arafasida Ar-Riyodning bitimni imzolashini ta'kidlagan neft vaziri Ali al-Naimiy o'rtasida aniq xulosa bo'lmagan. So'ngi lahzalarda esa, Saudiya Arabistoni neft vaziri fikridan qaytishga majbur bo'ldi.

2015-yil 18-aprel kuni Doha muzokaralari omadsiz yakunlangach, jahon bozorida neft narxi keskin pasayib ketdi. OPEK a'zolari esa, kelgusi safar iyun oyida Venada uchrashadi. Agar ular kelishuvga erisha olishsa, unga tashkilotga a'zo bo'lmagan Rossiya kabi davlatlar ham qo'shilishi mumkin bo'ladi.

Malumotlarga qaraganda, 2002-2006-yillarda Fors ko'rfazi arab davlatlari neft eksportidan 1.5 trln. AQSh dollari foyda ko'rishgan bo'lib, bu o'tgan oxirgi besh yillikka nisbatan ikki marta ko'p ko'rsatkich hisoblanadi. “Goldman Sachs” ekspertlari guruhining bashoratiga ko'ra neft eksportidan tushadigan daromad 2030-yilga borib 5.1 trln. AQSh dollarini tashkil etadi. 2010-yilda neft eksportidan BAA 17 mlrd. AQSh dollari, Saudiya Arabistoni esa 51mlrd. AQSh dollari foyda ko'rgan.

Arab davlatlarining bunday ulkan energetik salohiyatga ega bo'lishi dunyoning yirik davlatlarini e'tiborini tortmasdan qo'ymaydi. Ayniqsa, global energetik resurslar iste'moliga kundalik ehtiyojning oshib borayotganligi, neft va gaz zaxiralarining tobora kamayib borishi, bundan tashqari, muqobil energiya manbalarini yaratish

harakatlari kutilgan natijani bermayotganligi energetik raqobatning kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Ma'lumki, jahon energetik ehtiyojlarning asosiy qismi arab davlatlari hisobiga qondirilmoqda. Shuning uchun ham bu hudud yirik davlatlarning jahon neft-gaz sub'ektlarining asosiy kurash maydoni bo'lib qolmoqda. Shu bois bu mintaqada siyosiy tanglik, bir qancha tarixiy nizolarni hal etilishi va barqarorlikni ta'minlashning iloji bo'lmayapti. Fors ko'rfazi davlatlari Yaqin Sharqda nisbatan barqaror davlat hisoblansada, lekin umumiy xavfsizlikni taminlashda bir qancha muammolarga duch kelmoqda. Bu davlatlar o'rtasidagi siyosiy, diniy, hududiy nizolar arab davlatlari iqtisodiy rivojlanishi va taraqqiyotiga bir to'siq bo'lib xizmat qilmoqda.

Bizga ma'lumki, energetika resurslari cheklangan bu esa har bir davlatning energetika xavfsizligiga bo'lgan talabni oshiradi. Energetik bog'liqlikning kuchayib borishi alohida bir davlatning o'z milliy energetik xavfsizligini mustaqil ta'minlash imkoniyati cheklanganligini anglatadi. Shu bois arab davlatlarining geoenergetik manfaatlari bevosita Eron va Iroq kabi davlatlarning mintaqada tutgan o'rniga ham bog'liq. Chunki, Eron Islom Respublikasining mintaqadagi siyosiy – mafkuraviy o'rni va yuqori energetik salohiyati mintaqada davlatlari tashqi siyosiy faoliyatiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi.

Fors ko'rfazi davlatlari energetik xavfsizligiga nisbatan zamonaviy tahdidlar sifatida ikki asosiy omilga e'tibor berish lozim. Birinchidan, Fors ko'rfazi davlatlari energetik xavfsizligiga nisbatan ichki tahdidlarning mavjudligi. Ikkinchidan bu mintaqaga nisbatan yirik davlatlarning geosiyosiy manfaatlari to'qnashuvi omili hisoblanadi. Bu omillar hozirgacha davom etib kelyapti va mintaqada beqarorlikni keltirib chiqarmoqda.

Bugungi kunda Fors ko'rfazi mintaqasi energetik xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi bir qancha ichki tahdidlar mavjud. Bulardan biri Eronning yadroviy dasturi hisoblanadi. Jahon hamjamiyatining Eronga nisbatan keskin siyosiy va iqtisodiy bosimlari arab davlatlarini jiddiy xavotirga solmoqda. Bundan tashqari Iroqdagi siyosiy vaziyatning beqarorligi va buni izga solinmaganligi Yaqin Sharq taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bizga ma'lumki Iroqda jahon neft zaxiralarining 11% joylashgan. Bu ko'rsatkich mintaqaviy energetik lohiyalarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Bu mintaqada diniy nizolarning avj olayotganligi, sunniy va shia mazhabi o'rasidagi doimiy raqobat, mintaqaga butun bir terrorism

o'chog'i sifatida qaralishi, islom dini va g'oyalariga radikal qarashlarning kuchayishi ham salbiy ta'sir o'tkazmoqda. Bundan tashqari neft va gaz sohasiga xorijiy investitsiyalarning kiritilishi va ichki bozorlarga kirib borishi, iqtisodiy muhim nuqtalarning egallanishi salbiy holatdir.

Bugungi kunda neft narxining keskin pasayib ketishi natijasida OPEK davlatlari katta ziyon ko'rmoqdalar. Shu boisdan mintaqada davlatlari tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va eksport hajmini kamaytirish borasidagi yondashuvlaridagi ixtilof eng dolzarb masalaga aylanib qolmoqda. Neft narxining past qiymati Saudiya Arabistoni iqtisodiga katta zarar keltirdi. Qirollik hukumati budjet defitsitini qoplash uchun 24-27 mlrd. AQSh dollarilik davlat obligatsiyalarini sotuvga qo'ydi. Qirollik hukumati bunday holatning yuzaga kelishiga qisman o'zi ham aybdor. Saudiya Arabistoni neft narxini pasaytirib va neft qazib olish hajmini oshirib, AQShning slantsli neft inqilobiga zarba bermoqchi bo'lgan. Biroq neft "haddan ziyod" pastlab ketdi. Eronga nisbatan sanksiyalarning bekor qilinishi esa neft bozorida og'ir vaziyatni yanada murakkablashtirdi.

Saudiya Arabistoni hukumati neftdan mamlakatning asosiy daromad manbai va energiyani ta'minlashning resursi sifatida voz kechmoqda. Saudiya Arabistoni o'z e'tiborini qayta tiklanuvchi energiya manbalariga qaratmoqchi. Bu haqida Saudiya Arabistoni neft vaziri Ali al-Naimiy ma'lum qildi, deb xabar bermoqda Bloomberg agentligi. Saudiya Arabistoni bir necha bor o'z iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va neft eksportidan bog'liqlikni kamaytirish bo'yicha katta ko'lamlari rejalarini e'lon qilgan.

Fors ko'rfazi mintaqasi xavfsizligiga, xususan energetik xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillar ham mavjud va bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

Birinchidan, jahonda energetik resurslarning tugab borayotganligi va energetik ehtiyojlarning qondirilishi asosan Fors ko'rfazi davlatlari hisobiga to'g'ri kelayotganligi tahdidlar darajasini yanada oshirmoqda. Ushbu mintaqada ulkan tabiiy resurslarga boyligi sababli dunyoning qudratli davlatlari markazida turadi va hozirgi kunda ham nizolar, ichki kelishmovchiliklar hamda ziddiyatlar avj olgan siyosiy beqaror hudud hisoblanadi. Qudratli davlatlarning asosiy maqsadi mintaqadagi neft va gaz resurslarini egallash ekanligi hech kimga sir emas. Bu borada I.Karimovning quyidagi mulohazalarini keltirish

o'rinlidir. "...kimda kim neft va gaz zaxiralariga egalik qilsa, dunyoga hukmronlik qilishi mumkin degan qarashlar ko'payib bormoqda. Va aksincha – kimdagi shunday resurslar bo'lmasa, neft-gaz, uglevodorod xom ashyosiga ega boshqa davlatlarga nisbatan turli harakatlar ham sodir bo'lyapti. Chunki qudratli davlatlar yaxshi biladiki, mana shunday boylik kimning qo'lida bo'lsa, u boshqalarni o'z ta'siriga olishning kaliti, vositasi bo'lib xizmat qiladi".

Fors ko'rfazi davlatlari xavfsizligi xususan energetik xavfsizlik masalasi arab davlatlari tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib qolmoqda. Dunyoda neft va gaz resurslarining kamayib borayotganligi va unga bo'lgan ehtiyojning oshishi Fors ko'rfazi davlatlarini ehtiyotkorana tashqi siyosat olib borishga va energetik resurslardan oqilona foydalanishga majbur qilmoqda. Bugungi kunda energetik resurslarga bog'liqlik Fors ko'rfazi davlatlarini jahon siyosati va xalqaro munosabatlarda o'ziga xos o'ringa egaligini ko'rsatmoqda. Bu mintaqadagi uzoq yillardan beri davom etib kelayotgan ichki kelishmovchiliklar, diniy nizolarning avj olishi, islom dini va madaniyatiga radikal qarashlarning mavjudligi va boshqa nizolar arab davlatlari taraqqiyoti va rivojiga jiddiy to'siq bo'lib kelmoqda. Neftdan siyosiy bosim sifatida foydalanish va energetik resurslarning siyosiy lashtirilishi tendensiyalari hozirda ham mavjud.

Saudiya Arabistoni tashqi siyosatida "etakchi davlatlarning" o'rni. Saudiya Arabistoni yetakchi davlatlardan biri AQSh bilan faol tashqi siyosat olib boradi. Saudiya Arabistoni bilan AQSh munosabatlari barqaror bo'lib, kelajakdagi asosiy manfaatlarni davom ettirgan holda amalga oshiradi. Asosan, Saudiya Arabistoni yetakchiligi neft tranzitida, global neft narxining pasayishi, Saudiya byudjetining pasayishi, tajavvuzkor terroristik harakatlar, oqilona tashqi siyosat, Saudiya – Eron ziddiyatlarini muhokama qilishda ko'zga tashlanadi. AQSh – Saudiya xavfsizlik hamkorligi va Saudiya Arabistonining global energiya bilan ta'minlashni davom ettirish uchun AQSh bilan ikki tomonlama munosabatlarni amalga oshirgan holda, Eronning yadroviy dasturi, Suriya, Iroq va Yamandagi mojarolar, 2015 – 2016 yilning asosiy voqealari bilan bog'liq.

Obama ma'muriyati rasmiylari muhim mintaqaviy sherik sifatida Saudiya hukumatiga murojaat qildi va AQSh qurol sotish va tegishli xavfsizlik hamkorlik dasturlari, Kongress nazorati bilan davom etmoqda. 2010- yil oktyabrda boshlab, AQSh 100 milliard dollardan

ortiq qiymatga ega bo'lgan qiruvchi samolyotlar, vertolyotlar, harbiy kemalar, raketa mudofaa tizimlari, raketalar, bomba, zirhli transport vositalari va tegishli uskunalari va xizmatlar Saudiya Arabistoniga taklif qilgan edi. 2015 yil martdan boshlab, AQSh Saudiyaning Yamandagi harbiy harakatlarni amalga oshirish uchun AQSh qurol-yarog' yetkazib berishi, logistik yordam berish va undan oqilona foydalangan. Kongressning ayrim a'zolari AQSh siyosatining ustuvor yo'nalishlari uchun ekstremizmga qanchalik qarshi kurashish uchun Saudiya rahbarlarining sadoqatigashubha bildirdi. Shunday bo'lsada, AQSh Saudiyaning terrorizmga qarshi munosabatlariga, ko'ra, Saudiya harbiy kuchlarining 2014 yildan beri Suriyadagi Islomiy davlat harakatlariga qarshi ba'zi koalitsiya hujumlarida ishtirok etdi.

Hozirgi AQSh siyosati, mintaqaviy masalalar bo'yicha Saudiya rahbarlari bilan muvofiqlashtirish va ularni ichki iqtisodiy va xavfsizlik muammolarga yordam berishga intiladi. Ayni vaqtda AQSh tashabbuskorlari Saudiya rahbarlarining qarorlari barqarorlikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlamoqda. AQSh – Saudiyaning birgalikda xavfsizlik muammolarini ta'minlash munosabatlarni belgilab beradi va Yaqin Sharq mintaqasidagi doimiy nizo va raqobatlar Saudiya Arabistoni ichki va tashqi siyosatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Eron bilan bog'liq keskin ziddiyatlar ta'siriga qarshi Saudiya rahbarlarining "Yaman, Misr, Suriya, Livan, Iroq, Eronga nisbatan tahdidlar Saudiya Arabistoni xavfsizlik manfaatlariga ta'sir qilishi mumkin. AQSh- Saudiya o'rtasida davom etayotgan sheriklik, qurol sotish taklifi va xavfsizlik majburiyatlari doirasi hamda boshqa shartlarini ko'rib chiqishda Kongressi bu o'zgarishlarni ko'rib chiqishi mumkin.

Amerika Qo'shma Shtatlari Saudiyaning barqarorligi va kelajakdagi rivoji bilan Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlik Qirollik bilan Kongress o'rtasidagi manfaatlar doimiy sub'ektlaridir. Xususan, Saudiya rahbariyati global o'tish davrida neft narxining Saudiya byudjetiga bosim, agressiv terrorchilik, Saudiya-Eron ziddiyatlarini muhokamaga qo'yish Saudiya Arabistonining tashqi siyosatdayanada talabchan bo'lishini talab qiladi. Saudiyaning energiya yetkazib berishdagi global mavjudligi, AQSh-Saudiya o'n yillar davomida rasmiy ikki tomonlama munosabatlarni mustahkamlash davomida xavfsizlik va hamkorlik masalalari Suriya, Iroq, Eron, Eron yadroviy dasturi va mojarolar AQShni tashvishga

solmoqda. Yamandagi 2015 va 2016- yildagi voqealar Amerika Qo'shma Shtatlari va Saudiya Arabistoni jamoatchilik e'tiborini qaratdi.

Ikki davlat orasidagi ishonchsizlik kayfiyatining boshlanishining birinchi bosqichi 2001-yil 11-sentyabr voqealari bilan boshlangan. Nyu-Yorkdagi Jahon Savdo markazi binolariga urilgan samolyotlar bortidagi terroristlarning asosiy qismi Saudiya Arabistoni fuqarolari bo'lgani hamda Usama ben-Ladenning qirol oilasi bilan aloqalari, Saudiya Arabistonning islomiy radikalizmni moliyalashtiruvchi davlat ekanligi borasidagi gumonlarga asos borligini ko'rsatib berdi.

Arab bahori davomida Saudiya Arabistonining ittifoqchisi bo'lmish Husni Muborakning AQSh tashabbusi bilan hukumatdan ag'darilishi ushbu ishonchsizlik kayfiyatini yangi bosqichga olib chiqqan. Keyinchalik esa Suriyadagi fuqarolar urushi davomida AQShning Rus diplomatiyasi qarshisida chekinishi va Suriyaga intervensiya uyushtirmagani Saudiyaliklar tomonidan xiyonat belgisi sifatida qarshi olindi. Hozirda Saudiya Arabistoni boshqa yadro kuchiga ega mamlakatlar bilan aloqalarni kuchaytirishga yoki har holda AQSHga ogohlantirish belgisi sifatida ular bilan yaqinlashishga harakat qilmoqda. Shunday harakatlaridan biri 2014-yil boshida Saudiya Arabistonining Livan armiyasini Fransuz qurol-yarog'lari bilan zamonaviylashtirish uchun ajratgan 3 milliard AQSh dollari miqdoridagi "beg'araz" yordamidir. AQSh va Saudiya Arabistoni o'rtasida yangidan umumiy manfaatdorlik Ukrainada siyosiy inqirozning boshlanishi bilan paydo bo'ldi. Rossiya Saudiya Arabistoni uchun Suriya masalasida halaqit berishdan tashqari, u Saudiya Arabistonining birinchi raqamli dushmani Eronning eng asosiy qo'llab quvvatlovchi sherigi hamdir. Hozirda G'arb mamlakatlari Qrimning Rossiyaga qo'shib olinganidan beri, Rossiyaga qarshi turli iqtisodiy va diplomatik sanksiyalarni qo'llash yo'llarini qidirishmoqda. Hozirgacha amalda qo'llanilgan sanksiyalar Rossiyaning o'z pozitsiyalaridan chekinishi uchun yetarli bo'lmadi. Aynan Ravdat-Xurayim vohasida bo'lib o'tgan uchrashuvdan ko'zlangan maqsad ham Rossiyaning energetik imkoniyatlarini cheklash uchun bir harakat bo'lishi mumkin. Agar AQSh Saudiya Arabistonini va boshqa Fors ko'rfazidagi Arab mamlakatlarini neft va gaz bahosini pasaytirishga hamda uni G'arb mamlakatlariga yetkazilishini ko'paytirishga ko'ndira olsa, bu Rossiyaning iqtisodiga

katta putur yetkazishi mumkin. Lekin AQSh Saudiya Arabistonini bunga ko'ndirish uchun ko'p harakatlarni amalga oshirishi lozim bo'ladi, ayniqsa Suriya va Eron masalalarida.

Rossiyaning tashqi siyosatini bayon qilish uchun eng yaxshi yo'l barqaror emas, u tashqi siyosatda Rossiyaning global yondashuvlardan kelib chiqib amalga oshiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, Rossiyaning xatti-harakatlardan uning tashqi siyosati Fors ko'rfazi mintaqasiga mos kelmasligini ko'rishimiz mumkin. Tashqi siyosatini amalga oshirishda har qanday aniq strategik rag'batlantirish orqali taktik manevralar ustunlik keladi. Rossiya tashqi siyosatining yo'naltiradigan asosiy kuch sifatida Rossiya Prezidenti Vladimir Putin hisoblanib, siyosatchi sifatida e'tirof etiladi. 2015- yil bahorida Abu Dabi shahrida Xalqaro Mudofa ko'rgazmasida (IDEX) Rossiya va Fors ko'rfazi davlatlari BAA harbiy va dengiz qurol-yarog'lari, anti-samolyot raketalar tizimini ortiqcha yetkazib berish kabi bir necha shartnomalar imzolandi. Rossiya, shuningdek, savdo, ta'lim va qurol tizimlarini texnik uzoq muddatli choralarni taklif qildi. 2015- yilda Rossiyaga Saudiya Arabistoni 10 milliard dollar investitsiya kiritgan edi. Sankt-Peterburg xalqaro iqtisodiy forumi (SPIEF) iyun oyida so'nggi to'rt-besh yil ichida, bunday tinch atom elektr va energiya ishlab chiqarish kabi masalalar bo'yicha olti shartnomalar (Saudiya Arabistoni, Rossiya ko'magida 16 yadro reaktorlarini qurish rejalashtirmoqda) imzolamoqchi. Bundan tashqari, Rossiya prezidenti Vladimir Putin salohiyati harbiy hamkorlikni muhokama qilish uchun Saudiya Arabistoni o'rinbosari valiahd shahzoda va Mudofa vaziri Muhammad bin Salmon al Saud bilan uchrashdi. Saudiya Arabistoni neft va mineral resurslar vaziri Ali bin Ibrohlim al Naimi va Rossiya Energetika vaziri Aleksandr Novak uchrashib, Saudiya Arabistoni Podshohligi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasida neft hamkorlik shartnomasini amalga oshirish hamdabarqarorlashtirish va bozorni takomillashtirish ikki xalqaro neft bozorida manfaati uchun ijro etuvchi dastur hamraisi imzolandi mamlakatlari, shuningdek, ishlab chiqarish mamlakatlar o'rtasidagi neft ittifoqini tuzishga kelishib olindi.

Fors ko'rfazi davlatlari bilan Rossiya iqtisodiy aloqalar rivojlanmay qolgandi. Biroq, yaqinda, Moskva va Fors ko'rfazi davlatlari, ham aniq ikki tomonlama savdo va investitsiyalarni yanada yuksaltirish va rivojlantirishga qiziqish ko'rsatdi. Misol uchun, 2015-yil 25 - 30 -mayda, Rossiya Savdo palatasi, har ikki tomon yaxshi

munosabatda ekanligini ko'rsatib, Jidda investitsiya ko'rgazmasida "Russian Road Show" tashkil etildi. 2015 yilda qirol Salmon o'rinbosari qirolning o'g'li Valiahd, qirollikning mudofaa vaziri Muhammad bin Salmon boshchiligidagi yuqori darajali Saudiya Arabistoni delegatsiyasi, Sankt-Peterburg shahrida Rossiya prezidenti Vladimir Putin tomonidan qabul qilingan va bir qator bitimlar va memorandumlar imzolandi, tinch yadroviy hamkorlik, infratuzilma rivojlanishi va investitsiyalar, shu jumladan. 2015- yilning 11- avgust kuni bu shartnomalar Saudiya tashqi ishlar vaziri Adel Al-Jubeiming Rossiyaga tashrifi chog'ida tasdiqlagan.

Ko'rfazi bilan iqtisodiy munosabatlarni past darajasi qisman yaqinda qadar Yaqin Sharq mintaqasi Rossiya ishbiarmon doiralari uchun kam qiziqtirgan odatda, deb aslida bilan izohlash mumkin. Ikkinchisi, asosan, Yevropa va Sharqiy Osiyo bozorlarida tomon qaratilgan edi. Bundan tashqari, Fors ko'rfazi hatto Yaqin Sharq davlatlari ichida rus tovarlar uchun ustuvor bozor sifatida ko'rilmagan edi. Binobarin, 2015 yilga kelib, Rossiya-Saudiya savdo aylanmasi 5,5 milliard dollar yoki Rus-turk savdo hajmi 31 milliard dollar, Fors ko'rfazi a'zolari o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi 3,5 milliard dollarni tashkil etadi.

Xitoy hozirgi kunda iqtisodi bo'yicha dunyodagi yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Lekin, bu davlatda tabiiy resurslar tanqisligi bois bu mahsulotlarni Yaqin Sharq davlatlaridan oladi. Ayniqsa, Saudiya Arabistoni bilan iqtisodiy munosabatlari rivojlanib bormoqda. 1975 yilga qaytib Saudiya Arabistoni bilan Xitoy o'rtasida ikki tomonlama munosabatlar o'rnatiladi, shuningdek, 1990-yilda bu mamlakat bilan rasmiy munosabatlar 1985 yildan buyon ish boshladi. 1949 yildan buyon. Saudiyaliklar Tayvan bilan diplomatik munosabatlari asosida ular Paul Mazoyer neft ta'minotining asosiy sababi hisoblanadi. Bu iqtisodiyot, savdo, sarmoya va texnologik mehnat uyushmasi hisoblanadi. 1992 va 1996 yilda ikki davlat o'rtasida Paul Mazoyer davlat granti investitsiya va himoya qilish shartnomasi imzolandi: Xitoy sovuq urushdan so'ng faol tashqi siyosati, Xitoy-Saudiya munosabatlar samarali hisoblanadi. 1997 yilda mamlakatlar o'rtasidagi axborot almashish, o'zaro do'stlik birlashmalari, axborot agentliklari, neft hamkorlik shartnomasi 1999 yilda imzolandi. 2002-yilda madaniyat va bitimlar bilan bog'liq ta'lim imzolangan. Xitoy - Saudiya Arabistoni aloqalari ayniqsa neftga talab ortib borayotganligi bilan rivojlanib bormoqda.

Ikki davlat o'rtasidagi savdo hajmi 1990 yilda 290 million dollardan 2008-yilda 42 milliard dollarga ortib, tijorat aloqalari yanada rivojlandi. Xitoy Saudiya Arabistoniga kiyim, elektron mahsulotlar hamda boshqa mahsulotlar yetkazib beradi.

2010 yilda Xitoy bilan diplomatik aloqalar yilligi va 2015 yilda ikki tomonlama savdo aylanmasi 60 mlrd. AQSh dollarni tashkil etadi.

Saudiya-Xitoy munosabatlari neft bilan bog'liq hamda bunga ko'proq urg'u beriladi. Saudiya Arabistoni Xitoyni eng ko'p neft bilan ta'minlaydigan va dunyodagi eng katta hamkori hisoblanadi. Saudiya Arabistoni, albatta, Xitoyning eng katta neft yetkazib beruvchisi hisoblanib, iyul oyida, saudiyaliklar Xitoyga bir kunda 993 000 barrel xom neft eksport qilindi. Rossiya qisqacha Saudiya Arabistonida xomashyoning Xitoyning neft yetkazib beruvchisi sifatida, Saudiya Arabistoni yaqin o'n yil uchun eng yuqori o'rnini saqlab qoldi.

Xitoyda so'nggi ikki yil davomida energetika bo'lgan talab keskin o'sdi uning iqtisodiyotida bu yaqqol ko'zga tashlandi. Xalqaro energiya agentligi hisob-kitoblariga ko'ra, Amerika Qo'shma Shtatlarida slanets inqilobi sifatida 2035-yilda Yaqin Sharqdan Xitoyga import hajmi taxminan ikki barobarga oshadi. Saudiya importni kamaytirish uchun ichki ishlab chiqarish ko'paytirib olib, Osiyo bozorlariga eksportni yanada ko'paytiradi. Amerika Qo'shma Shtatlari Saudiya xomashyosi uchun muhim bozorlar bo'lishi davom etmoqda; Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya va boshqa Osiyo mamlakatlariga Saudiya xom neft eksporti qaryb 70 foizini tashkil etadi.

Biroq, Saudiya Arabistoni - Xitoy munosabatlari energiya xomashyosi savdosini kengaytirish va Saudiya Arabistoni egasi neftni qayta ishlash zavodlari va tabiiy-gaz konlarini ishlab chiqish uchun yordam berish va Xitoy kompaniyalari Saudiyaga investitsiyalarni kiritishini o'z ichiga oladi. Saudiya Arabistoni o'z ichki energiya ehtiyojlarini 2000 yildan boshlab ikki barobarga oshirish davom etishi kutilmoqda so'nggi yilda elektr iste'moli hajmi tez ko'tarildi deb, siyosatchilar yana talabni qondirish uchun qirollik tabiiy gaz va neftning eksport hajmi yanada oshdi. Saudiya Arabistonida tabiiy gaz uchun qidiruv natijalari yaxshi bo'lmasa ham, saudiyaliklar o'z qayta ishlash imkoniyatlarini kengaytirishdan real o'sish bo'ldi.

Saudiya Arabistoni bozorlari Xitoyning arzon va tobora yaxshiroq sifatli elektronika, to'qimachilik va oziq-ovqat mahsulotlari bilan Xitoyning yirik savdo hamkori hisoblanadi. Ikki mamlakat

o'rtasidagi savdo hajmi izchil o'sib bormoqda va o'tgan yili savdo aylanmasi 72 milliard dollardan oshdi. Xitoy kompaniyalari Jidda port shahri orqali Makka va Madina ikki muqaddas shaharni bog'laydigan temir yo'l loyihasi "Haramain" jumladan, Saudiya Arabistonida, ba'zi yirik qurilish loyihalarida ishtirok etdi.

Saudiya Arabistoni Xitoy bozorlarida xomashyo, neft-kimyo va nozik neft mahsulotlari uchun uzoq muddatli salohiyatini qadrlashini, biroq saudiyaliklar uchun Xitoy munosabatlari real manfaatlari ular bilan mos kelmasligini ta'kidladilar. Xitoy prezident Si Szinpin xodimlari uchun Xitoy elchixonasi rasmiylari Ar-Riyodga qilgan tashrifida Saudiya Arabistoni global energiya bozorlarida hamda Yaqin Sharq va keng musulmonlar dunyosida muhim rol o'ynaydi. Ular, shuningdek, Xitoy bilan rivojlanish yo'liga Saudiya Arabistonini tanlashini hurmat qildik. Bunday hurmatni Saudiya Arabistoni keng uzoq saqlab, Islomning muqaddas joylariva islom dini vujudga kelgan zamin sifatida, uning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy institutlar isloh qilish yo'lidagi harakatlarini va boshqa harakatlarini qadrlaydi. Bundan tashqari, Xitoy Saudiya Arabistonining boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik siyosatini qo'llab-quvvatlaydi hamda hurmat qiladi.

Xitoy ikki yirik neft eksportchilari Saudiya va Eron o'rtasidagi taranglik ortib borayotgan kuzatib bormoqda. Pekin ham harakat va Xitoyning imtiyozli Yaqin Sharqda mazhablararo tangliklar aniq maqsadlar saqlanish uchun bo'lsa-da, Ar-Riyod va Tehronda ham bir diplomatik elchisini yuborib, vaziyatni yumshatish uchun taxminiy qadamlar etiladi.

2015- yil 2 yanvar kuni Saudiya Arabistoni taniqli shia sobiq ittifoqchisi Namir al-Namir hisoblanadi, Eronda g'azablangan namoyishchilar Saudiya elchixonasiga hujum qilib, uni olovda o'rnatib qatl qildi. Shundan so'ng, Saudiya Arabistoni (BAA ham Eron bilan munosabatlarni pog'onaga pasaytirgan) Eron va Somalida, Bahrayn, Jibuti, Qatar va Sudan bilan diplomatik aloqalar uzildi. Eron havo hujumida Yamanda o'z elchixonasi Saudiya yetakchiligidagi koalitsiya ayblanuvchi sifatida topildi.

Xitoy, Eron va Saudiya Arabistoni, bir-biriga qarama-qarshi ikki davlat o'rtasida munosabatlarning iliqlashishi qiyin masala. Har ikki davlat, masalan, a'zo sifatida Xitoy boshchiligidagi Osiyo Infratuzilmasi investitsiya banki qo'shilishga imzolangan Saudiya Arabistoni va Eron juda turli sabablarga ko'ra-da, ham oshdi va AQSh

bilan munosabatlarga foydali qarshi Xitoy bilan aloqalarni o'rnatdi. Riyoz Tehron diplomatik qo'llab-quvvatlash topish kerak esa ustidan ishonish asosiy ittifoqdoshi, boshqa joyda dushmanlik berilgan oldini olish istaydi u va Vashington o'rtasida.

Bu qisqacha 2015 doirasida Rossiya bilan almashtirilgan bo'lsa-da, energiya Xitoy-Saudiya munosabatlarni asosida Saudiya Arabistoni an'anaviy, neft import uchun Xitoyning eng katta manbai bo'ldi. Saudiya Arabistoni hamda Xitoy hamkorlikni kengaytirishga, shu jumladan, boshqa sohalarida o'zaro munosabatlarni amalga oshirmoqda.

Pekin Eronning atom dasturi uchun mo'ljallangan BMT jazo choralari ham tinchlanib turganini ta'kidlamoqda. Ayni paytda, Xitoy har doim, Eronga do'stona bo'ldi. Harakat qo'shma kompleks rejasi muvaffaqiyatli muzokaralar yadro qurolidan Eronning ta'qib tugatish va sanksiyalarni bekor qilish bilan, Xitoy munosabatlari uchun ijobiy harakterga ega bo'lishi mumkin. Xitoy, shuningdek, sanksiyalar oxiri oldindan, u Eron neft eksport miqdorini pasaytirib yubordi. 2012-yilda, Eron Xitoy xomashyosining uchinchi yirik manbaini tashkil qilgan, sanksiyalar kuchga kirgach esa, u oltinchi o'ringa tushib ketdi.

Oxir oqibatda, joriy ziddiyatlar uchun Xitoy tomonidan sarhisob qilindi: "Eron va Saudiya Arabistoni ikkalasi Yaqin Sharqda muhim va nufuzli davlatlar hisoblanadi. Xitoy ikki tomon bilan ham yaxshi munosabatlar tarafdori ekanligini ta'kidlab o'tdi.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Jahon xaritasida Arab davlatlarining siyosiy-geografik holatini tavsiflab bering ?

2. Arab davlatlari tashqi siyosat kontseptsiyasi asosiy o'lchamlari tushunchasiga ta'rif bering ?

3. Fors Ko'rfazi arab davlatlari xavfsizlik tizimi masalalari haqida aytib bering ?

4. Saudiya Arabistoni Podshohlighi AQSh va Evropa davlatlari bilan munosabatlari nimadan iborat ?

5. Bugungi kunda AQShning Iroqdagi harbiy amaliyotlariga SAP va boshqa arab davlatlarining munosabatlari qanday?

6. FKADH davlatlarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga tavsif bering.

7. Fors Ko'rfazi Arab davlatlari hamkorlik tashkilotidan "Fors Ko'rfazi arab davlatlari Ittifoqi"ga aylanish istiqbollari haqida ma'lumot bering.

8. Saudiya Arabistonidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga umumiy tavsif bering.

9. Yamanning FKADHKga a'zoligi muammolari nimadan iborat?

10. "Hozirgi davrda SAP" mavzusida prezentatsiya tayyorlash.

11. "FKADHK davlatlarida islom omili" mavzusini muhokama etish.

12. Eron Islom Respublikasining FKADHK davlatlari bilan o'zaro munosabatlari haqida ma'lumot bering.

13. Fors ko'rfazi davlatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga tavsif bering.

14. BAAning jahon hamjamiyatidagi o'rniga baho bering.

15. Zamonaviy bosqichda Saudiya Arabistoni – Eron munosabatlari qanday?

Mustaqil ish savollari:

1. Siyosiy xarita yordamida Arab davlatlarini siyosiy, iqtisodiy – ijtimoiy va geografik holatini gapirib bering ?

2. SAPning Yaqin Sharqdagi siyosatini xarita yordamida aytib bering ?

3. Arab mamlakatlarining hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.

4. Ummon Sultonligining xalqaro munosabatlardagi o'rnini yoritib bering.

5. Bahrayn tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini tavsiflab bering.

6. Zamonaviy bosqichda Yaqin Sharq davlatlarida yuz berayotgan rivojlanish jarayonlariga tavsif bering.

7. "FKADHK - Evropa Ittifoqi davlatlari munosabatlari" mavzusida nutq tayyorlash.

8. Evropa Ittifoqi tashqi siyosatida Yaqin Sharq davlatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash.

9. SAP tashqi siyosatida Yaqin Sharq muamosini yoritib bering.

10. Qatar tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari.

11. Kuvaytning ADL dagi siyosati.

12. "Yaqin Sharq davlatlari va jahon moliyaviy iqtisodiy inqiroz" mavzusida doklad tayyorlang.

13. Qirol Abdulloh bin Abdulaziz davrida SAPdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar.

14. XXI asrda Arab Davlatlari Ligasi: yutuq va muammolari mavzusida prezentatsiya tayyorlash.

15. AQSh tashqi siyosatida Yaqin Sharq davlatlari.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиков М.М. Хорижий Шарк ва Фарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув кўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.

2. Мухаммадсидиқов М.М. Замонавий халқаро муносабатларнинг минтақавий jihatlari. О'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 б.

3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.

4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.

5. Шарапов А.А. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.

6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.

7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.

8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

4.3. Eron Islom Respublikasi zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida

Darsning o'quv maqsadi:

• talabalar jahon mamlakatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar borasida tasavvur hosil qilishlariga ko'maklashish;

• magistrant va talabalarga nazariy tushunchalardan foydalanishni hamda amaliyotda ularni qo'llashni o'rgatish;

• talabalarga Osiyo, Afrika va Evropa davlatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlari borasidagi to'la ma'lumotlarni etkazish hamda ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlari singdirish.

Tayanch tushuncha va iboralar: *Tashqi siyosat, xalqaro nizolar, muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish vositasi. Xalqaro to'qnashuv, doktrina, kontseptsiya, geoiqtisodiy manfaatlar, geosiyosat, Katta Yaqin Sharq tushunchasi, xalqaro xavfsizlik, milliy xavfsizlik strategiyasi.*

Asosiy savollar:

1. Eron va jahon hamjamiyati.
2. Eron-Fors ko'rfazi arab davlatlari.
3. Eronning - Markaziy Osiyo va Kavkaz respublikalari bilan munosabatlari.
4. Hozirgi davrda Eron – Turkiya munosabatlari.

Eron va jahon hamjamiyati. Bugungi kunda Yaqin Sharq mintaqasida yuz berayotgan jarayonlar jahonda jiddiy geosiyosiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. 2015-yil 14-iyulda Venada "oltilik" xalqaro vositachi davlatlar (AQSh, Rossiya, Xitoy, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Germaniya) va Eron tomoni bilan uzoq yillik muzokaralarning yakunlanishi va Eron yadro dasturi bo'yicha kelishuvga erishilgandan so'ng xalqaro maydonda yangi "eski o'yinchi" – Eron Islom Respublikasi paydo bo'lib, bu davlat istiqbolda jahonning ko'plab rivojlangan davlatlarning jiddiy raqobatchisiga aylanib, mintaqaviy va xalqaro munosabatlar tizimiga sezilarli o'zgarishlar olib kirishi mumkin.

Inqilobdan keyingi ilk yillarda Eron Islom Respublikasining asosiy tashqi siyosiy mo'ljaliga aylangan – "Na G'arb na Sharq", "Amerikaga o'lim, Isroilga o'lim, Sovet ittifoqiga o'lim!", "Islom inqilobi eksporti" kabi shiorlar shakllangan. Ta'kidlash joizki, bu shiorlar qanchalik xayoliy bo'lishiga qaramay, ular muayyan davr mobaynida Eron tashqi siyosiy yo'li shakllanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Ehtimol Eron bugungi kunda ham bu merosdan batamom qutulgani yo'q. Shu bilan birga, ma'lumki, bunday siyosat yuritishning salbiy oqibatlari tez orada namoyon bo'ldi. Shunday qilib "Islom inqilobi eksporti" g'oyasi Iroq bilan bo'lgan qonli urushda muvaffaqiyatsizlikka uchradi, o'z kuchiga tayangan holda siyosatni amalga oshirishga urinish esa valyuta-moliyaviy inqirozga va ijtimoiy tanglikka olib keldi. Bu holat Eron hukumatini boshqa davlatlar bilan o'zaro manfaatli munosabatlarni tiklash bo'yicha shoshilinch qarorlar qabul qilishga majbur etdi. Xuddi shu vaqtda muvaffaqiyatsizlikka uchragan siyosatni faol yoyuvchisi hisoblangan Islom inqilobi posbonlari korpusi bugungi kunda Eron Islom Respublikasi zamonaviy qurolli kuchlarining ajralmas va imtiyozli qismi hisoblanadi, "Xizbulloh" harakati esa Eronning o'zida birmuncha o'z o'mini yo'qotgan bo'lsa-da, bir qator musulmon davlatlarda, xususan,

avvalo Livanda muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan bo'lib, Eron rahbariyati tomonidan keng qo'llab-quvvatlanadi.

Shunday qilib, Islom inqilobi g'alabasining dastlabki yillarida jiddiy ta'sir ko'rsatishni boshlagan, muayyan bosqichda esa hatto Eron tashqi siyosati shakllanishida hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishni boshlagan norasmiy markaz Sharqning mayda tadbirkor va ishbilarmonlari manfaatlari shakllanishi muhiti bo'lgan "bozor" bo'lgan. 1979-yil dekabrda Eronda o'tkazilgan butunxalq referendumida yangi konstitutsiya ma'qullangan bo'lib, Xumayniy ta'biriga ko'ra u "yuz foiz Islomga mos kelishi lozim" edi. Darhaqiqat, konstitutsiyaning barcha bo'limlari orqali Eron Islom Respublikasi tashqi va ichki siyosatining barcha yo'nalishlari og'ishmay Islom aqidalariga muvofiq kelishi lozimligi to'g'risida fikr mavjud. Konstitutsiya 4-moddasi "Konstitutsiyaning boshqa moddalari hamda qonun va qarorlarga nisbatan ustuvor hisoblanuvchi" sifatida baholanib, unga ko'ra, "barcha fuqarolik, jinoiy, moliyaviy, ma'muriy, madaniy, harbiy, siyosiy va boshqa qonun va qarorlar Islom normalariga asoslanishi lozim". Shuning uchun, Eron Islom Respublikasining asosiy tashqi siyosiy vazifasi sifatida "davlat tashqi siyosati Islom mezonlari asosida ishlab chiqish, barcha musulmonlar bilan birodarona ittifoq o'rnatish va dunyoning barcha mazlumlariga beg'araz yordam ko'rsatish" belgilab qo'yilgan.

Eron Konstitutsiyasi matni shak-shubhasiz, uning qabul qilinishi davrida davlat ichki tuzilishi va jamiyat hayotining barcha jabhalarini islomlashtirish muammolari davlat diniy rahbariyatini tashqi siyosat muammolariga qaraganda ko'proq tashvishga solganligidan guvohlik beradi. Bu holatga hech bo'lmaganda yangi konstitutsiyaning 177 moddasidan faqat 4 ta modda (152-155-moddalar) tashqi siyosatga bag'ishlanganligi dalolat beradi. Shu bilan birga asosiy davlat hokimiyatining tarmoqlari va o'sha vaqt tuzilayotgan davlat institutlarining tashqi siyosiy vakolatlari noaniq belgilangan. Tabiiyki, mazkur holat keyinchalik ko'plab ta'sir markazlarining tashqi siyosatga faol aralashuviga hamda davlat oldida turgan tashqi siyosiy vazifalarni o'z nuqtai-nazaridan talqin etilishiga sabab bo'ldi. Bugungi

¹ 3-modda, 16-band. Eron Islom Respublikasi Konstitutsiyasi. Fors tilidan Muhammadjon Qodirov tarjimai. [Elektron manba]– Toshkent – 2010.– Kirish usuli:http://tashkenT.:icro.ir/uploads/228_156_alhoda2010.pdf;

kunda konstitutsiyaga ko'ra, davlat tashqi siyosatining ishlab chiqish va amalga oshirish vakolati Prezident, Parlament va Tashqi Ishlar Vazirligiga berilgan bo'lsa-da, bu jarayonda quyidagi sub'ektlar ham faol ishtirok etishadi: Maqsadga muvofiqlikni aniqlash kengashi, Milliy xavfsizlik oliy kengashi, Madaniy inqilob oliy kengashi, Islom fondlari, Islom inqilobi posbonlari korpusi bosh rahbariyati va boshqa ba'zi nohukumat tashkilotlar. Bu borada rossiyalik mashhur eronshunos N.Mamedovning quyidagi fikriga qo'shilish mumkin: "...Respublika hokimiyat tuzilmalarining bizga namoyish etadigan Eron rasmiy siyosati, ayniqsa xorijiy davlatlar bilan o'zaro munosabatlarida, o'zining Islom tuzilmalari siyosida faoliyat ko'rsatuvchi Islom rejimining amalga oshirayotgan xatti-harakatlari bilan muvofiq kelmasligi mumkin. Bu ziddiyatga eng yorqin misol sifatida Eronning Islom tashkilotlariga bo'lgan, avvalo "Xizbulloh"ga munosabatida namoyon bo'ladi. Mazkur tashkilot bilan rasmiy aloqalar faqat siyosiy darajada amalga oshirilsa, harbiy-iqtisodiy aloqalarning mavjudligi to'g'risida esa faqat Islom tuzilmalari bilan bog'liq holda taxmin qilamiz".

Eron Islom Respublikasining siyosiy hayotida tashqi siyosiy masalalar bo'yicha shug'ullanuvchi hokimiyatning turli vakillari, jumladan boshqaruvchi ruhoniya orasida ham ziddiyatli pozitsiyalar ochiq-oydin kuzatiladi. Zamonaviy eronshunoslikda eron isteblishmentini EIR rahbari S.A.Xomeyniy, sobiq prezidentlar M.Ahmadinajot, X.Rafsanjoniy va M.Xotamiylar bilan gavdalantiriluvchi konservatorlar, radikallar, pragmatiklar va islohotchilarga bo'lish barqaror o'rnamashib qoldi. Haqiqatdan ham, bu eron liderlarining tashqi siyosiy bayonotlari bir-biridan ahamiyatli ravishda farq qilib, ko'p hollarda bir-biriga zid ham kelgan. Shunday qilib, M.Ahmadinajotning tashqi siyosat borasidagi quruq dabdabali nutqlari M.Xotamiyning prezidentlik chog'larida ilgari surilgan tamaddunlar muloqoti konsepsiyasiga, X.Rafsanjoniyning AQSh bilan munosabatlarni normallashtirish masalasini umumxalq referendumiga ko'tarib chiqishlar bilan ixtilofli jaranglar edi. Ammo bu o'zaro qarama-qarshiliklarni bo'rttirib yubormaslik, uning ustiga hozirgi rahbariyat orasida Islom rejimiga dissidentlarni izlamaslik lozim. Nazarimda, bu kelishmovchiliklarning mohiyati sunniylikdan farqli o'laroq, islom ta'limotini faol sharhlash imkoniyatini beruvchi shialik ta'limotidan kelib chiqadi, bundan tashqari, barcha shialarning obro'li

odamlari esa "ijtihad" qilishga, ya'ni o'zgaruvchi voqelikka muvofiq ravishda Qur'on va barcha islom qonunlarini izohlash borasida rasmiy huquqqa ega. Shuning uchun Eronning o'zida diniy liderlarning bu kabi ixtilofli mulohaza va fikrlari bu mamlakatda mavjud urf-odatlar kontekstida qabul qilinadi va zinhor islom rejimining yemirilishidan guvohlik bermaydi. O'z vaqtida, inqilob yetakchisi oyatulloh R.Xumayniy mavjud muammo va uning rejimga xavfi borasida to'xtalib o'tib, quyidagilarni yozgan edi: "yetakchi musulmon dinshunoslarining kitoblarida davlat rejimi, madaniyat, siyosat, iqtisodiyot va din masalalari bo'yicha ko'plab ixtiloflar mavjud. Ular hattoki yagona fikr (ijmo) ga ega bo'lish lozim bo'lgan masalalar borasida ham mubohasa qilishlarini ko'ramiz, eshitamiz. Ilgari bu tortishuvlar nazariy izlanishlar doirasidan chiqmas edi...Islom inqilobi tufayli esa dinshunoslar va mo'tabar din odamlarining mulohazalari tele va radioko'rsatuvlarda, gazeta sahifalarida hozirdir. Bir narsa mutlaqo aniqki, agar kimsalar yoki guruhlar orasida qarashlar borasida farq mavjud bo'lsa, bunga, zohiran ilohiyotga oid muammo ko'rinishida, asl zamirida esa yashiringan sof siyosiy sabablar mavjud bo'ladi". Shunday qilib, Eron rahbariyati a'zolarining manfaatlari va pozitsiyalari bir-biriga to'qnash kelayotgandek qanchalik tuyulmasin, Eron yuqori hokimiyatida Islom rejimiga qandaydir muxolifatni izlash unumsiz ishdur.

Shu bilan birga Eronda tashqi siyosiy qarorlarni qabul qilishda shaxsning roliga ortiqcha baho berib yuborish juda qiyin. An'analarga ko'ra, Eronning oliy ruhoniya vakillari "marja at-taqlid" nafaqat islom normalarini sharhlashga, balki dindorlar - mazkur mo'tabar hokimiyatga ergashuvchilar uchun bajarilishi majburiy bo'lgan fatvolarni chiqarish huquqiga ham egadir. Islom respublikasida davlat boshqaruvining asosiy prinsipi sifatida Viloyat al-Faqih (ولاية الفقيه) prinsipini kiritgan holda, oyatulloh Xumayniy markaziy hokimiyatni to'laligicha minba'd ko'rsatmalari barcha eronliklar tomonidan e'tirozsiz va muhokamasiz bajarilishi majburiy bo'lgan diniy hokimiyat qo'lida to'pladi.

Ma'lumki, Islom inqilobining g'alabasidan so'ng, Eron tashqi siyosati jiddiy o'zgarishlarga yuz tutdi. Quyida zamonaviy bosqichda Eron tashqi siyosatining asosiy mazmuni keltirilgan:

1. Davlat mustaqilligining saqlanishini ta'minlash va jahonning "etakchi" davlatlariga tobelikni inkor etish;
2. Barcha musulmonlarning huquqlarini himoya qilish va butun jahondagi mazlum xalqlarga beg'araz yordam ko'rsatish;

3. Islom inqilobini eksport qilish prinsipi;
4. Falastin xalqining kurashini qo'llab-quvvatlash;
5. Tinch o'zaro mavjud bo'lish va sulhparvarlik;

Ushbu printsiplar Eron Islom Respublikasi Konstitutsiyasining ko'pgina qismlariga kiritilgan. Eron konstitutsiyasida turmushning turli jabhalarida – iqtisodiy, madaniy, siyosiy va harbiy hamda boshqa shu kabi sohalarda qaramlikni inkor etishga qattiq urg'u beriladi. Shunday qilib, Eronning asosiy qonuni rivojlangan davlatlar tomonidan Eron manfaatleri va resurslari ustidan ta'sir o'rnatilishiga olib keladigan har qanday usullarni qo'llashni taqiqlaydi. Misol tariqasida konstitutsiyaning 153-moddasini keltirish mumkin bo'lib, unga ko'ra tabiiy va iqtisodiy resurslar, madaniyat, armiya va davlatning boshqa hayotiy jabhalar ustidan xorijiy hukmronlikning o'rnatilishiga olib keladigan har qanday shartnomaning tuzilishi taqiqlanadi. Bundan tashqari, Eron tashqi siyosati konstitutsiyaning 154-moddasiga muvofiq boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsipini yoqlagan holda butun jahonda mazlum xalqlarning adolatli kurashini qo'llab-quvvatlaydi. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, islom rejimining tashqi siyosiy kontseptsiyalari va Eronning amaliy tashqi siyosati so'nggi yillarda sifatli o'zgarishlarga uchramoqda. "G'arb ham emas, Sharq ham emas, faqat Islom", "Islom inqilobining eksporti" kontseptsiyalari tashqi siyosatni yuritishda ochiqlik yo'lini tutishga almashdi.

Eronning zamonaviy tashqi siyosiy doktrinasi mustaqil yo'l tutish va mamlakatni nafaqat mintaqaviy etakchi davlatga balki jahon siyosatining faol sub'ektiga aylantirishni nazarda tutadi. Yadro dasturi bo'yicha kelishuvning imzolanganligidan so'ng, Eron tashqi siyosatida Evropa davlatlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish asosiy yo'nalishlardan biriga aylanib, Shoh tuzumi davrida Eron tomoni mazkur taraf bilan faol savdo-iqtisodiy hamkorlik olib borgan bo'lib, va, hatto kiritilgan sanksiyalarga qaramay, bu aloqalar butunlay to'xtatilmagan edi. Jumladan, Evropa Ittifoqining xorijiy ishlar va xavfsizlik siyosati bo'yicha oliy vakili F.Mogerini "Eron bilan kelishuv – Islom davlati uchun halokat" nomli maqolasida evropaliklar qadimdan Eron bilan madaniy va iqtisodiy sohalarda hamkorlik qilish an'anasiga ega bo'lganligini, shuningdek, Ening manfaatleri faqat biznes bilan bog'liq bo'lmay, balki xavfsizlik sohasida siyosiy muloqot va hamkorlikni ham qamrab olishini qayd etadi. Yadro kelishuviga erishilgandan so'ng Eron tomonidan amalga

oshirilgan birinchi qadamlardan biri Buyuk Britaniya bilan diplomatik munosabatlarning qayta tiklash bo'ldi. Bundan ilgari, Eron uchun Oyatulloh Ali Xomenei ifodalaganidek, Birlashgan Qirollik – "asosiy dushman va yovuzlik manbasi" tariqasidagi tasavvur odamlar ongida o'rnatilgan edi. Tag'in ham ko'plab eronliklar AQSh Buyuk Britaniyaning Eronga nisbatan yuritayotgan siyosatida vosita ekanligiga ishonadilar. Eron G'arb yo'nalishida tashqi siyosiy yo'lini hozirda Yaqin Sharq mintaqasida yuz berayotgan voqealar rivojini hisobga olgan holda amalga oshirmoqda. Birinchidan, Eron harbiylari ko'plab marotaba AQSh, Buyuk Britaniya va Isroilni terroristik tashkilot hisoblangan Islom davlatini yaratishda va uni qo'llab-quvvatlashda ayblab, ularni "guruhning homiylari" deb atagan. Eron rahbariyatining fikriga qaraganda, ularning maqsadi Iroq, Suriya, Liviya va keyinchalik Erondagi neft konlari ustidan boshqaruvni egallashdir. Bundan tashqari, AQShning ISHIDga nisbatan xatti-harakatlari amerika elitasi tomonidan ilgari suriluvchi va AQShning manfaatleri yo'lida Yaqin Sharq mintaqasining turli kuchlari o'rtasida "kuchlar muvozanati" ni o'rnatish strategiyasi asosida amalga oshiriladi. Ikkinchidan, so'nggi vaqtlarda Iroq Kurdistoni hukumati va AQSh o'rtasida aloqalarning faollashuvi kuzatilmoqda. Ehtimol kurdlar o'zlarining mustaqil davlatiga ega bo'lish borasidagi ko'p yillik orzusiga yetishda AQShning yordamiga samimiy ishonib unga tayanadilar. Shu vaqtning o'zida Eron, Turkiya, Suriya va Iroq davlatlari "kurd masalasi"ga bevosita daxldor davlatlar hisoblanib AQSh Prezidenti Ronald Reyganning "kurdlar Amerika istalgan vaqtda yondirishi mumkin bo'lgan gugurtdir" ta'birini va uning manfaatlarini yaxshi anglaydilar. Ehtimol aynan ushbu masala atrofidagi mushkul vaziyatni tushunib yetish Turkiya prezidenti Rajab Erdog'anning 2015-yil aprelda Eronga tashrif buyurishiga sabab bo'ldi. Turk prezidenti uchun mazkur tashrif oson emas edi, negaki u bundan ilgariroq Eronni Yaqin Sharqda yetakchilik qilishga intilayotganlikda ayblab, Eron harbiy qismlarini Suriya, Iroq va Yamandan olib chiqib ketishini talab qilayotgan edi. Shunday bo'lsa ham umumiy "kurd muammosi"ni hal etish uchun birlashish zaruratini anglash turk tomonini Eronga tashrif buyurishiga, Eron tomonini esa Turkiya prezidentini rozilik bilan qabul qilishida muhim omil bo'ldi.

Bundan tashqari, so'nggi paytlarda Eronning Rossiya bilan aloqalarining faollashuvi kuzatilib, o'zaro hamkorlikning kengayi-

shidan har ikki tomon ham manfaatdordir. Bir tomondan, ular qo'shni davlatlar hisoblanib, ularning hamkorligi tegishli umumiy chegara hisoblangan Kaspiyni himoyalashini ta'minlaydi. Boshqa tomondan esa, o'zaro madad ularga Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo va Kavkazda o'zlarining strategik pozitsiyalarini saqlashga imkon beradi. Buning isboti sifatida 2015-yil avgustida Moskvada Eron va Rossiyaning tashqi siyosiy muassasalari rahbarlarining uchrashuvi davomida bergan bayonotlari xizmat qilishi mumkin. Unda ikki davlatning Yaqin Sharq mintaqasida vaziyatni barqarorlashtirishga nisbatan yondashuvlarining yaqinligi e'tirof etilib, bu holat Iroq, Suriya va Yamandagi konfliktlarni hal qilishga ko'maklashish maqsadidagi tomonlarning urinishlarini muvofiqlashtirishga, hamda "Islom davlati"dan tarqalayotgan terroristik tahdid va boshqa ekstremistik guruhlariga qarshi birgalikdagi kurashni kuchaytirishga imkon berishi ta'kidlandi. Eron-Rossiya harbiy-texnik hamkorligi o'zaro munosabatlarda alohida ahamiyat kasb etib, so'nggi paytlarda faol rivojlanib bormoqda. Bu hamkorlikning istiqbollari tomonlarning faqat o'z munosabatlarini yangi sifatli darajaga ko'tarish bilan bog'liq ichki intilishlari bilan belgilanmaydi. Yuqorida ta'kidlanganidek, Moskva va Tehronni mustahkam harbiy-siyosiy aloqalarga ega bo'lishga va harbiy-texnikaviy sohada hamkorlikni rivojlantirishga undaydigan bir qator global va mintaqaviy omillar mavjud. Ukraina krizisi sababli Moskva Tehronga zamonaviy harbiy tizimlarni sotishda bundan buyon G'arbning va ba'zi Yaqin Sharq davlatlarining fikr-mulohazalarini kamroq hisobga oladigan bo'ldi. Kaspiyning ikki yirik davlati o'zaro o'xshash G'arbning bosimida qolganligi sababli, yuzaga kelgan holat ikki davlatni yevroatlantik blok tomonidan kelayotgan mazkur bosimni bartaraf qilish maqsadida birgalikda harakat qilishga majbur etmoqda.

Eronning yana bir muhim hamkorlaridan biri Xitoydir. Bu ikki davlatning o'zaro munosabatlari pragmatizmga asoslangan. Xitoy AQShning Eronga nisbatan siyosatini amerikaliklarning o'z ustunligini ta'minlash va Eronning boy uglevdorod resurslari ustidan boshqaruvni qo'lga kiritishga ochiq-oydin intilishidir deb hisoblaydi. Xitoyning neft importiga bog'liqligi 50% dan ortiq bo'lib, boz ustiga neftning 11% dan 14% gacha Erondan tashib keltiriladi. Xitoy tomon yadro kelishuvi imzolanganligidan so'ng, Eron neft bozorida Xitoy kompaniyalarini siqib chiqarishga qodir bo'lgan, hamda Xitoyning energetika xavfsizligiga tahdid bo'lishi mumkin bo'lgan yangi jiddiy

raqobatchilar paydo bo'lganligini anglagan holda Xitoy Eron bilan munosabatlarni yangi darajaga olib chiqishga qaror qildi. Xitoy rahbari Si Tszinpin 2016-yil yanvarda Tehronga tashrif buyurdi va uchrashuv davomida tomonlar o'rtasida turli sohalarni qamrab oluvchi 17 ta shartnoma imzolaniib, keyingi 10 yil davomida o'zaro tovar aylanmasini 600 mlrd. AQSh dollarga yetkazish maqsadi qo'yildi. Bundan tashqari, Xitoy rahbari ikki davlat ham o'zaro manfaatli sohalarda, jumladan energetika sohasida bir-birini qo'llab-quvvatlashni davom ettirishlarini ta'kidladi. Shunday qilib, Eron rahbariyati Xitoyni o'zining tashqi siyosiy strategik hamkorlari qatorida hisoblab, bu davlat eronliklarni avvalo, nafaqat Eron iqtisodiyoti va mudofaa qobiliyatini mustahkamlanishiga ko'mak ko'rsatuvchi, balki xalqaro maydonda Eron manfaatlarini himoya qilishga qobil bo'lgan, o'zining Osiyodagi siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida jalb etadi.

Eron - Fors ko'rfazi arab davlatlari. Umuman olganda Eron va "oltirik" davlatlar o'rtasida yadro kelishuvining imzolanihini Fors ko'rfazi davlatlari ijobiy qabul qilishdi deyish mumkin. Shu vaqtning o'zida Saudiya Arabistoni AQShning Eronga nisbatan siyosiy munosabatining o'zgarishidan tashvishlanishini namoyish etdi. 2015-yil sentabrda Saudiya Arabistoni qiroli AQShga tashrif buyurdi. Uchrashuv davomida prezident B.Obama va Saudiya Arabistoni qiroli Salmon bin Abdul Aziz Suriya va Yamandagi vaziyat bo'yicha o'zaro fikr almashib, hamda Tehronning mintaqadagi beqarorlik faoliyatiga qarshi choralar ko'rishni muhokama etdilar. Siyosiy sharhlovchi, diplomatik va strategik tadqiqotlarning Parij markazining muxbir-a'zosi A.Mextiyev: Saudiya Arabistoni qirolining Vashingtonga tashrifi rossiyalik mutaxassislarining Ar-Riyod G'arbning Eron bilan Barak Obamaning muhokamalari yakunlanishi bo'yicha xulosalovchi bayonotda Saudiya Arabistoni tashqi ishlar vaziri Adil al-Jubayr quyidagilarni qayd etib o'tdi: "Amerika tomon bizni kelishuv shartlari Eronga yadro quroliga ega bo'lishga imkon bermasligini va o'rnatilgan nazorat mexanizmlari samarali ekanligiga va'da berishdi. Shuningdek, kelishuv Eron shartlarni bajarishdan bosh tortgan holatda tez javob sanksiyalar qo'llashni nazarda tutishi ham ma'lum etildi. Saudiya Arabistoni ikki oydan ortiq muddat davomida o'z ittifoqchilari bilan olib borgan maslahatlardan so'ng, bu va'dalardan

qoniqqanligini e'lon qiladi". Amerikalik mutaxassis, Jeymstaun fondining Vashington tahliliy markazining rahbari G.Hovard Vashington va Ar-Riyod o'rtasida Eron bo'yicha murosasiga quyidagicha baho berdi: "Saudiya Arabistoni Yamanga bomba yog'dirmoqda, va AQSh bunda Saudiya Arabistonining harbiy-havo kuchlariga homiylik qilmoqda. Aftidan, Vashington Yamanda bo'layotgan voqealarga ko'z yumish evaziga, saudiyaliklarning Eronning G'arb bilan kelishuvini so'zsiz qo'llab-quvvatlashiga erishadi".

Eronning Ummon, Qatar, Bahrayn bilan aloqalari ko'proq muvaffaqiyatliroq kechmoqda. Savdo aylanmasi oshmoqda, manfaatli savdo va iqtisodiy shartnomalar imzolanmoqda, turistlar qatnovi ortib bormoqda. Eron ishchilarining katta qismi shu davlatlarda joylashgan. Bu davlatlarning hukumatlari Eron bilan munosabatlarni kengaytirish va uni arab hamjamiyatiga qo'shishni yoqlaydilar. Shunga qaramay, yaqin davrgacha faol ravishda "eron inqilobi"ni arab davlatlarga eksport qilishni yoqlab kelgan Eronning tashqi siyosati borasida arablarda muayyan xavfsirash mavjud. Fors ko'rfazining aksar davlatlari Saudiya Arabistonining ta'siri ostida bo'lganligi sababli bu mintaqada davlatlarida Eron bilan begonalarcha munosabatlar saqlanib qolmoqda.

Arab dunyosida Suriya va Livan davlatlari Eronning asosiy ittifoqdoshlari sifatida qolishda davom etmoqdalar. Suriya davlati butun Eron-Iroq urushi davomida Eronni qo'llab kelgan yagona davlat edi. Suriya uchun Eron ko'rsatayotgan moliyaviy yordam, va uning Livandagi pozitsiyalarini himoyalash bo'yicha iqtisodiy va harbiy yordami muhimdir.

Eronning - Markaziy Osiyo va Kavkaz respublikalari bilan munosabatlari. Markaziy Osiyo mintaqasi Eron tashqi siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolishni davom etmoqda. Amalda bo'lgan sanksiyalarga qaramay, Eron so'nggi yillarda Markaziy Osiyo davlatlari bilan aloqalarini mustahkamlashga muvaffaq bo'ldi.

Jumladan, Eron va Qozog'iston ko'p marotaba do'stona va yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini rivojlantirishdan manfaatdorligi va o'zlarining siyosiy intilishlarini tasdiqlagan edilar. Tomonlar mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar doirasida birgalikda yaqindan harakat qilishadi. Ikki davlat o'rtasida har yili tovar aylanmasining o'sishi kuzatiladi (2012-yilda 678,9 mln. AQSh dollari, 2013-yilda 620,5 mln. AQSh dollari, 2014-yilda 987,1 mln. AQSh dollari). Shu vaqtning o'zida Qozog'iston bu munosabatlar o'zining Vashington,

YEI va Turkiya bilan muloqotiga ta'sir etishini hisobga olgan holda Eronga nisbatan muvozanatli siyosat yuritadi. Aynan shuning uchun Ostona ShHTga a'zo bo'lish reglamentini o'zgartirishning tashabbuskori bo'lib chiqdi va uning natijasida xalqaro sanksiyalar ostida bo'lgan davlatlar tashkilot a'zoligiga kira olmasligi to'g'risida band kiritildi. Ko'pgina mutaxassislar bu taklifni Tehronni ShHTning to'liq a'zoligiga kirishi uchun yo'lini yopib turuvchi ko'tarma g'ovga aylanganligini ta'kidlashdi. Shu tariqa Qozog'iston G'arbnig mintaqada "Eronni tiyib turish" siyosatini yoqlashini namoyish etib, ehtiyotkorlik va sabot bilan bu masalada AQSh va YEI manfaatlarining vositachisi bo'lib chiqmoqda.

Eron va Tojikiston, shubhasiz, mushtarak tarixiy-madaniy qadriyatlar va savdo-iqtisodiy va siyosiy manfaatlarni hisobga olgan holda o'zaro yaqinlashishdan manfaatdordirlar. Tehron Tojikistonni forszabon dunyoning bir qismi sifatida qabul qilganligi bois bu munosabatlarga alohida ahamiyat beradi. Eron Dushanbe bilan barcha sohalarda, jumladan, iqtisodiy sohada munosabatlarni kengaytirishga intiladi. Tojikistonda 150 dan ortiq Eron firmalari faoliyat ko'rsatadi, 2014-yil yakuniga ko'ra esa ikki davlat o'rtasida savdo aylanmasi 228 mln. AQSh dollarini tashkil etib, bu Tojikiston savdo aylanmasi umumiy hajmining 4,3% ni tashkil etadi. Eron Tojikistonga fuqarolik urushidan so'ng davlatni tiklashda yordam ko'rsatdi. Bundan tashqari, Eron tomoni 2008-yilda Forszabon ittifoqning iqtisodiy kengashini tuzish to'g'risidagi imzolangan kelishuv asosida Eron-Tojikiston-Afg'oniston ittifoqini rivojlantirish bo'yicha ishlar olib bormoqda. Shu bilan birga Rossiya va AQShning avj olib borayotgan faoliyati va ta'siri sababli, ham Tojikiston ham Afg'oniston bu davlatlarga bog'liqlik asosida siyosat yuritadilar. Bu vaziyat "uchlar ittifoqi" faoliyatini faol bosqichga o'tishiga yo'l qo'ymaydigan omil hisoblanadi.

Eron va Turkmaniston munosabatlarini haqli ravishda eng faol va jo'shqin deb atash mumkin. Bu ko'p jihatdan ikki davlatni umumiy chegaralar birlashtirishi, ko'p asrli tarixiy va konfessional yaqinligi bilan bog'liq. Eron shimolida e'tiborli darajada ko'p turkman aholisining massivi joylashganligi mustahkam yaxshi qo'shnichilik poydevori sifatida xizmat qiladi. Ikki davlatning munosabatlari o'zaro manfaatlar asosida ham barpo etilgan. Tovar aylanmasi 1992-yildagi 52 ming dollardan 2014-yildagi 3,7 mlrd. AQSh dollariga yetdi. Eron prezidenti H.Ruhoniy ta'kidlaganidek "Biz 10 yil ichida bu

ko'rsatkichni 60 milliard AQSh dollariga yetkazish niyatini bildirdik". Turkmanistonda Eron ko'magida yuzlab sanoat ob'ektlari amalga oshirilgan yoki amalga oshirish bosqichida bo'lib, ular milliy iqtisodiyot uchun muhim ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Qirg'iziston respublikasi prezidenti O.Atambaevning 2015-yil sentabrda Eronga tashrifi, hamda Eron prezidenti H.Ruhoniyning 2016-yil dekabrda Bishkekka uyushtirgan javob tashrifi ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarning do'stona ekanligini tasdiqladi. Bundan ilgariroq, dekabr oyining boshida Eron elchisi Ali Mujtob Ruzbahoniy Qirg'iziston sanoat, energetika va yer osti boyliklaridan foydalanish qo'mitasi raisi Duyshanbek Ziloliyev bilan uchrashuv davomida ikki tomonlama munosabatlar yetarlicha rivojlanmaganligini va o'zaro savdo aylanmasi bor yo'gi 30 mln. dollarni tashkil etishini ta'kidlab o'tdi. Qirg'iziston prezidentining Tehronga tashrifi davomida eronlik hamkasbi e'tiborli bayonot berdi: "Bugungi kunda Qirg'iziston mustaqil siyosat yuritish yo'lidan bormoqda. Biz sizlar amerikaliklarning Manasadagi aviabazasini yopganligingizni guvohi bo'ldik. Bu holat bugungi kunda xalqaro va mintaqaviy masalalarda pozitsiyalarimiz va g'oyalimiz yaqinligidan dalolat beradi. Va bizlar bu jabhada o'z munosabatlarimizni rivojlantirishimiz mumkin. Shuningdek, bizlar zo'ravonlik va terrorizmga qarshi kurash sohalarida yaqindan hamkorlik qilishimiz lozim". Bundan tashqari, tomonlar savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, gumanitar va boshqa sohalarda o'zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish yo'lidan borishda davom ettirishlarini izhor etdilar.

Ma'lumki, O'zbekiston 1990-yillarda Eronga nisbatan sanksiyalar joriy etilishini yoqlab chiqqan edi. Keyinchalik Muhammad Hotamiy prezidentlikka kelganidan so'ng munosabatlarda tiklanish kuzatildi. Oxirgi yillarda O'zbekiston va Eron o'rtasida iqtisodiy aloqalar ancha yaxshi rivojlanib bormoqda. Ushbu munosabatlar mahsuliga e'tibor qaratsak, u holda 2014-yil natijalariga ko'ra, o'zaro tovar ayirboshlash ko'rsatkichlari 374,9 mln. AQSh dollari, shu jumladan eksport – 317,8 mln. AQSh dollari, import – 57 mln. AQSh dollarini tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Hozirgi kunda O'zbekiston va Eron munosabatlarining shartnoma-huquqiy asosini 59 dan ortiq imzolangan hujjatlar tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi va Eron Islom Respublikasi o'rtasida savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha Hukumatlararo qo'shma komissiya

tashkil etilgan bo'lib, 2015-yilning iyun oyida Toshkent shahrida uning 11-yig'ilishi bo'lib o'tdi. Hozirgi kunda O'zbekistonda Eron sarmoyasi ishtirokida tashkil etilgan 116 dan ortiq korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda. Shulardan 19 tasi to'liq Eron sarmoyasi asosida ish olib bormoqda. O'zbekiston va Eron munosabatlarida transport va transport kommunikatsiyalari sohasidagi hamkorlik muhim o'rin tutadi. Mamlakatimiz o'z mahsulotlarini Eronning Bandar-Abbos va Chobahor portlari orqali Hind okeaniga chiqaradi. Eron esa O'zbekiston hududi orqali Markaziy Osiyo va MDH mamlakatlariga tovar yetkazib beradi.

2017-yil mart oyida O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligida O'zbekiston-Eron vazirliklararo siyosiy maslahatlashuvlarining beshinchi raundi bo'lib o'tdi. Unda Eron Islom Respublikasi tashqi ishlar vaziri o'rinbosari Ibrohim Rahimpur rahbarligidagi delegatsiya ishtirok etdi. Uchrashuvda iqtisodiyot, savdo, transport va tranzit kabi sohalardagi aloqalarni rivojlantirish masalalari muhokama qilindi. O'zbekiston – Turkmaniston – Eron – O'mon mintaqalararo transport koridorini ishga tushirish o'zaro hamkorlik rivojida alohida ahamiyat kasb etishi qayd etildi.

Markaziy Osiyo davlatlaridan tashqari Eron Janubiy Kavkaz davlatlari – Ozarbayjon, Armaniston va Gruziya davlatlari bilan yaqin munosabatlarga ega. Bugungi kunda Eron-Ozarbayjon munosabatlari yuqori darajada sanaladi. Ikkala davlat ham xalqaro tashkilotlar doirasida chambarchas hamkorlik qiladi. Rasmiy darajada ikki davlatning munosabatlari "birodarona" deb ataladi. Eron yadro dasturi bo'yicha kelishuvga erishilgandan so'ng ozar tomoni Eron bilan munosabatlarni faollashtirib, neft-gaz sohasida bir qator takliflar bilan chiqdi. Gruziya bilan munosabatlarga Eron o'zining siyosiy rejalarini amalga oshirish, shuningdek, o'zining geostrategik va iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish mumkin bo'lgan mamlakat sifatida jiddiy ahamiyat beradi. 2015-yil iyulida Eron Ozarbayjon va Gruziya fuqarolariga viza tartibini bekor qilgan bo'lib, bu Eronning mazkur davlatlar bilan ikkitomonlama yaqinlashuviga intilishidan guvohlik beradi. Eron va Armaniston o'rtasida munosabatlar deyarli ittifoqchilik darajasidadir. Doimiy ravishda oliy darajadagi tashriflar amalga oshiriladi, madaniy aloqalar rivojlanadi va shu bilan birga ikki qo'shni mamlakat o'rtasida savdo-iqtisodiy aloqalarning darajasi uncha katta emasdir.

Shunday qilib, "oltilik" xalqaro vositachi davlatlarning Eron tomoni bilan yadro dasturi bo'yicha bitimga kelishi Eronga nafaqat mintaqada balki jahonda o'z mavqeini mustahkamlashga imkon bergan bo'lsa-da, ba'zi davlatlarning hanuz yetarlicha ishonchiga sazovor bo'lishga muvaffaq bo'lmadi. Bu ko'p jihatdan Eron to'g'risida shakllangan salbiy tasavvurlar bilan bog'liqdir. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, islom rejimining tashqi siyosiy konsepsiyalari va Eronning amaliy tashqi siyosati so'nggi yillarda sifatli o'zgarishlarga uchramoqda. "G'arb ham emas, Sharq ham emas, balki Islom", "Islom inqilobining eksporti" konsepsiyalari tashqi siyosatni yuritishda ochiqlik yo'lini tutishga almashmoqda. Hozirgi davrda Eronning Yaqin Sharq mintaqasidagi tashqi siyosatida Islom davlatining Yaqin Sharqdagi faoliyati va kurd omili muhim ahamiyat kasb etadi. Eron tomoni mazkur ikki omillarni AQSh va Buyuk Britaniya mintaqada o'zlarining manfaatlariga erishish maqsadida o'ziga nisbatan bosim o'tkazishda foydalanishi mumkin deb hisoblaydi. Yadro kelishuvi imzolanganidan so'ng, Yevropa davlatlari bilan aloqalarni yaxshilash va qo'shni mamlakatlar (Ozarbayjon, Afg'oniston, Iroq, Turkiya, Pokiston, Turkmaniston) bilan munosabatlarni yanada mustahkamlash Eron tashqi siyosatida muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, Eron tashqi siyosiy yo'lida Xitoy va Rossiya alohida muhim ahamiyat kasb etib, bu davlatlar bilan munosabatlar borgan sari strategik xarakterni kasb etmoqda. Eron tomonining ba'zi Yaqin Sharq davlatlari (Falastin, Yaman, Suriya, Bahrayn), Markaziy Osiyo hamda Kavkaz davlatlariga nisbatan pozitsiyasi ilgari gidek, o'zgarishsiz qolishda davom etib, bu mintaqa davlatlarida o'z ta'sirini mustahkamlash maqsadida yaxshi va puxta rejalashtirilgan siyosiy muloqotdan vosita sifatida foydalanadi.

Hozirgi davrda Eron - Turkiya munosabatlari. O'z mintaqasining yirik davlatlari sifatida Turkiya va Eron ko'pgina sohalarda samarali hamkorlik qilish uchun ulkan imkoniyatlarga egadir. Ammo, ichki siyosiy tuzum hamda tashqi siyosatda tutilgan yo'llardagi tafovutlar bilan bir qatorda, mintaqaviy ta'sirga ega bo'lish borasida o'zaro raqobat Eron-Turkiya munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga Eron-Turkiya munosabatlari rivojiga Suriyadagi holat hamda kurd masalasi jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda.

2002-yilda Turkiyada hokimiyatga "Adolat va taraqqiyot" partiyasining kelishi ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarga yangicha

ma'no kasb etgan edi. Eronga Turkiyaning islomparast partiyasi xush keladi, qolaversa ikki davlat uchun umumiy bo'lgan xavfsizlikka tahdid va xatarlarning yuzaga kelishi munosabatlarning yaxshilanishiga yordam berdi. 2003-yil yanvarida Vashingtonning Bag'dodga qarshi qaratilgan harbiy aksiyasiga tayyorgarlik avjiga chiqqan paytida Anqara mintaqada Iroq muammosini siyosiy vositalar bilan hal qilishga qaratilgan diplomatiyani faol amalga oshirishni boshlab yubordi. Bu diplomatiya muhitiga Suriya, Iordaniya, Misr, Saudiya Arabistoni, Iroq, hamda Eron kirar edi. Iroq muammosini birgalikda hal qilishga qaratilgan tashqi ishlar vazirlari darajasida bir qator uchrashuvlar tashkil etildi. Vashington Iroq qo'shinlarining bu formatdagi aloqalariga yetarli darajada ahamiyat bermadi, u yerda esa eng faol o'q Anqara-Tehron bo'lgan bo'lib, keyingi ikki yil davomida Anqara-Tehron-Damashq uchburchagiga aylandi. Eron va Turkiyaning xavfsizlik masalalari bo'yicha hamkorligi asta-sekin kuchayib borar edi. 2004-yil iyulda Turkiya Bosh vazirining Tehronga qilgan safarida ikki tomon hamkorlik to'g'risida kelishuvni imzolab, unda Kurdiston ishchi partiyasi (KIP) ga terroristik tashkilot sifatida ta'rif beriladi. Shu davrdan boshlab ikki davlat chegaralarni himoyalash borasida hamkorlikni boshlashdi.

Turkiya-Eron muloqoti garchi bir qator muammolarga ega bo'lgan bo'lsa ham, ammo o'sib borayotgan ikki davlat o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar va energetika sohasidagi hamkorligi bilan ham mustahkamlanib borar edi. 2007-yilda ikki davlat o'rtasida savdo hajmi 4,5 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. 2007-yilda Eronda 40 dan ortiq turk firmalari faoliyat olib borgan bo'lib, shu bilan birga turk investorlari uchun Eron bozorining jozibadorligi oshib borishni davom etar edi. Eron Turkiyaga tabiiy gaz yetkazib berish bo'yicha Rossiyadan so'ng ikkinchi o'rinda turadi.

Ikkitomonlama aloqalardagi keyingi qadam 2007-yilda Eron va turkman gazini Yevropaga Eron va Turkiya hududi orqali o'tkazish masalasiga bag'ishlangan "Maqsadlar to'g'risida memorandum" ning imzolaniishi bo'ldi. Tomonlar tabiiy gazni tashish bo'yicha turk-eron korxonasini tuzishga kelishib olishdi.

2009-yil Eron-Turkiya munosabatlari uchun yanada sermazmum bo'lib, u ikki davlat munosabatlari chuqurlashuvi nuqtai-nazaridan muhim davrga aylandi. 2009-yil yanvarda Turkiya Bosh vaziri T.Erdog'an Bryusselda agar Eron "Nabukko" gaz quvuri loyihasida ishtirok etmasa u haqida gapirishning o'zi behuda deb fikr bildirdi.

Eron Isroil yuritayotgan siyosatga qat'iy qarshi va hatto bu davlatning mavjudligi uni qoniqtirmaydi. Turkiya esa ham Falastin ham Isroil bilan munosabatlarni yuritib, xalqaro huquqqa muvofiq holda mo'tadil siyosat olib borishga harakat qiladi. Turkiya va Eron davlatlarining Falastin muammosiga yondashuvidagi bo'linish bu ikki davlatning AQShga bo'lgan turlicha munosabati bilan izohlanadi. Erondan farqli ravishda, Turkiya AQSh bilan yaqin munosabatda bo'lib, tez-tez AQSh va mintaqa davlatlari, jumladan AQSh va Eron o'rtasidagi munosabatlarda rasmiy va norasmiy vositachi vazifasini bajaradi.

Eron-Turkiya munosabatlari nafaqat G'arbda balki Yaqin Sharqda ham kuzatib boriladi va tahlil etiladi. Bunga misol sifatida 2010-yilda Misming nufuzli haftalik "Al-Ahrom" jurnalining mulohazasini keltirish mumkin. Unda jumladan bunday deyiladi: "Arab dunyosi Turkiyaning o'sib borayotgan mintaqaviy ta'siriga guvoh bo'lmoqda. U AQSh va Isroilning strategik hamkoridan nisbatan mustaqilroq siyosiy platformaga siljidi. Muvaffaqiyatli arab raqobatining yo'qligi tufayli Turkiya va Eron Yaqin Sharq kelajagiga tadjrijiy va har tomonlama nazar solish asosida shakllantirish tashabbusini o'z zimmalariga oldilar. Ushbu kelajakni ko'rish ikki davlatning nuqtai-nazarlari tafovuti darajasida bir-biridan farq qiladi". 2010-yilda Turkiya-Eron munosabatlarida Eron yadro dasturi muhim masala sifatida qolishni davom etib, bu borada Turkiya butun davr mobaynida o'zgarmas fikriga asosan yo'l tutishni davom etdi. Turk pozitsiyasi asosida kuch ishlatish imkoniyatini rad etgan holda oliy turk rahbariyati tomonidan doimo yoqlab kelingan muammoni diplomatik yo'l bilan hal etish printsiipi yotar edi. 2010-yilda Tehronda Eron, Turkiya va Braziliya TIV rahbarlari tomonidan uch yoqlama shartnomaning imzolanishi Eron muammosini hal etishga qaratilgan muhim urinish bo'ldi. Shartnoma Turkiya hududida kam boyitilgan Eron uranini yuqori boyitilganiga almashtirishni nazarda tutar edi. Turkiyaga saqlash uchun 1200 kg kam boyitilgan (3,5 %gacha) uranni topshirish va Eron tomonidan yiliga Tehron tadqiqotlar reaktori uchun zarur bo'lgan 120 kg. yuqori boyitilgan (20 %gacha) uranni qabul qilishga kelishib olingan edi. Ammo haqiqiy voqealar rivoji Tehron uch yoqlama shartnomasi asosan muammoni hal etish borasida siljish yuz bermaganligini va faqat ikki natijaga olib kelganini namoyish etdi. Shartnoma Eronga yangi sanksiyalarni qo'llash muhokama etilayotgan davrda paydo bo'lgani sababli Eron birmuncha vaqtdan

yutdi, Turkiya esa keskin global muammoni hal etishda o'zining tinchlikparvar imidjini mustahkamlab oldi. Turkiya BMT XKda o'zining vaqtinchalik a'zolidigan foydalangan holda 2010-yil iyunda Eronga xalqaro sanksiyalarni kiritishga qarshi ovoz berdi. Garchi bu ovoz hech narsani hal qilmagan bo'lsa-da, u Tehron bilan munosabatlarni mustahkamlash yo'lida ijobiy rol o'ynadi.

2011-yilda boshlangan "arab bahori" voqealari Yaqin Sharq status-kvosida jiddiy o'zgarishlarga olib keldi hamda Turkiya va Eron o'rtasida raqobat ob'ektiga aylandi. Eron "arab bahori"ning dastlabki oylarida xalq ommasi chiqishlarini "islomiy uyg'onish" deb baholadi va yuz berayotgan voqealarni qo'llab-quvvatladi. Ammo g'alayonlar Suriyada boshlanganda, Eron rahbariyati butunlay qarama-qarshi pozitsiyani namoyish etdi, negaki Eronni qo'llab-quvvatlovchi Suriyadagi mavjud siyosiy rejimning o'zgarishi Tehron geosiyosiy manfaatlariga putur yetkazishi mumkin edi. Islom inqilobining ma'naviy lideri oyatulloh A.Xomenei "arab bahori AQSh, Isroil va arab davlatlari tomonidan tashkil etilgan va ularning manfaatlariga xizmat qiladi, shuning uchun Eron Suriya tomonda bo'ladi" deb fikr bildirdi. O'zining strategik hamkorini saqlab qolish maqsadida Eron Suriyaga yordam ko'rsatishni boshladi. Turkiya esa Suriya rahbariyatini tanqid qilishdan boshlab, Damashqdagi rejimning o'zgarishiga umid bog'lagan holda hukumatga qarshi kuchlarni qo'llab-quvvatladi.

2013-yil avgustda Eronda yangi prezident Hasan Ruhoniyning hokimiyatga kelishidan so'ng turk-eron munosabatlari va ikkitomonlama hamkorlikda ma'lum ilqlik yuz bergani kuzatildi. 2014-yanvarda Eronga Turkiya Bosh vaziri T.Erdog'anning tashrifini "turk-eron munosabatlarida so'nggi ikki yil davomida kuzatilgan keskinlikni yengib o'tish uchun qulay imkoniyat sifatida baholash mumkin". Tashrif davomida 10 yildan ortiq davr mobaynida muzokaralari olib borilgan savdo hamkorligi to'g'risida turk-eron savdo shartnomasi imzolandi. Kelishuv Turkiyaga Erondan import qilinadigan qishloq xo'jalik mahsulotlariga, va Eronga Turkiyadan import qilinadigan sanoat tovarlari savdosida imtiyozlar berib, bu sohada zarur bo'lgan tartibga solish mexanizmini nazarda tutadi. Erdog'an Eronni o'zining ikkinchi uyi deb atab 2015-yilga qadar davlatlar o'rtasida tovar aylanmasi 30 mlrd. AQSh dollariga yetishiga umid bog'lashini ma'lum qildi. 2014-yil iyunida prezident Ruhoniy katta delegatsiya bilan Anqaraga tashrif buyurdi va bu voqea Eron davlat rahbarining

so'nggi 18 yil ichidagi birinchi tashrifga aylandi. Muzokaralar davlatlar aloqalarni rivojlantirishni mo'ljallayotganini namoyish etdi. Shu bilan bir qatorda ular mintaqada yuz berayotgan geosiyosiy jarayonlarga turlicha munosabatda edilar. Muzokaralar natijasida tomonlar strategik hamkorlikning oliy darajadagi mexanizmini yaratishga kelishib olishdi. Jami 10 ta shartnoma imzolanib asosan, iqtisodiyot, energetika, turizm va ekologiya sohalarini qamrab olar edi. Shunday qilib, o'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, Turkiya va Eron iqtisod va energetika sohalarida hamkorlikning kengayishidan o'zaro manfaatdordirlar. Eron esa G'arb kiritgan sanksiyalar ziyonini shu tariqa to'ldirishga intiladi.

Ikkala davlat uchun ham separatizm va terrorizm dolzarb muammo hisoblanadi. Anqarada bu masalada hamkorlik qilish bo'yicha kelishuvga erishildi va terrorizmning barcha shakllari bilan kurashda birgalikda harakat qilish zaruriyati qayd etilgan edi. Harvard universiteti olimi, Eron tashqi siyosati bo'yicha mutaxassisi va kelib chiqishiga ko'ra eron millatiga mansub doktor Majid Rafizoda Eron tashqi siyosatida Turkiyaning o'rini quyidagicha baholaydi. "Mintaqada geosiyosat va kuchlar muvozanati masalasi ko'tarilgan paytlarda Eron liderlari Fors ko'rfazining arab davlatlarini ittifoqdosh emas, balki ko'proq o'zining raqibi deb bilishadi. Va bu holat Eron etakchilarini Turkiyani mintaqadagi asosiy va muhim strategik, geosiyosiy va iqtisodiy ittifoqchi sifatida qabul qilishga majbur etuvchi asosiy sabablardan biridir". Amerikalik tadqiqotchi eronlik liderlar Turkiya bilan savdo qilish orqali AQSh va xalqaro sanksiyalarning ta'sirini kamaytirishga muvaffaq bo'lganini ham qayd etadi. 2015-yil 2-aprelda Lozannada Eronning yadro dasturi bo'yicha muzokaralar yakunlandi. "Milliyet" nomli turk gazetasi ilgari Eron o'zining yadroviy majburiyatlari haqida ochiq gapirishni xohlamaganligini qayd qiladi. Bu safar esa Erondagi barcha yadroviy qurilmalar qat'iy va doimiy xalqaro nazorat ostida bo'lishi haqida gap bormoqda. Ammo Eronga va imzolangan shartnomaga ishonchsizlik bildirishni davom etayotganlar ham bor. Birinchi navbatda, Isroil, Saudiya Arabistoni va Fors ko'rfazi davlatlari shartnomaga "sovuq" nazar tashlamoqdalar. Bu kabi ishonchsizlik va shubhalar AQSh kongressida ham mavjud. Eron yadro dasturi bo'yicha kelishuvga erishish Yamanda urush boshlanishining sabablaridan biri bo'ldi deb ta'kidlash mumkin.

Venada 2015-yil iyulda Eron va "oltilik" o'rtasida yadro dasturi bo'yicha kelishuvning imzolanishi butun jahonda, jumladan Turkiyada ham mamnuniyat hissini yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Va

birinchi navbatda, kelishuv Turkiyaning ishbilarmonlar doiralarida katta umid va rejalarni tug'dirdi. Turk-Eron savdo-sotiq kengashining raisi R.Eser sanksiyalarni olib tashlash ikki yil ichida tovar aylanmasini 30 mlrd. AQSh dollarigacha ko'tarish imkonini berishini ma'lum qildi. Yaqin Sharq strategik tadqiqotlar markazi mutaxassisi A.Keskinning fikricha, "Turkiya va Eron Yaqin Sharqda qarama-qarshi geosiyosiy kurash holatidadir. Va bu kurash butun Yaqin Sharqni, jumladan, Suriya, Iroq va Yamanni ham o'z ichiga oladi. Eron Turkiyaning diplomatik va siyosiy tashabbuslarini o'ziga nisbatan qarshi qaratilgan faoliyat deb baholaydi va shu sababdan mintaqada turk ta'sirini va imkoniyatlarini cheklashga harakat qiladi. "Arab bahori" esa ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarda keskin o'zgarish yasagan nuqta bo'lib, ularni bir-biriga zid qo'ydi.

Anqara va Tehron Yaqin Sharqni yangidan shakllantirishda yetakchi rolni qo'lga kiritish maqsadida Suriyadagi vaziyatni hal etish borasida xalqaro tashabbuslarni ishlab chiqishda faol ishtirok eta boshladilar. Agar Turkiyada "Suriya do'stlari guruhi"ning qurultoylari bo'lib o'tgan bo'lsa, Eron 2013-yil mayida 40 dan ortiq davlat ishtirokida Suriya bo'yicha xalqaro konferensiyani o'tkazdi. Tehron konferensiyasiga Turkiya, shuningdek, Prezident Bashar Asadning Yaqin Sharqdagi yana boshqa ikki dushmani - Saudiya Arabistoni va Qatar taklif etilmadi. Turkiya Damashq bilan urush olib borayotgan Erkin suriya armiyasiga o'z hududida bazalar tuzishga ruxsat etib, front ortida esa razvedka ma'lumotlarini yetkazish orqali ularga ko'maklashdi. O'sha vaqtning o'zida Eron qurolli kuchlarining otryadlari hukumat kuchlari tomonida Suriyadagi qurolli to'qnashuvlarda ishtirok etishar edi. Tehron Iroqdan tranzit hudud sifatida foydalanib Damashqqa qurol-yarog' va texnika yetkazib berish bilan yordam ko'rsatdi.

Shunday qilib, Eron va Turkiya Suriya muammosi bo'yicha o'z pozitsiyalarida umumiy bo'lgan jihatlarni topish va belgilashga urinib ko'rdilar va bu holat tomonlarning o'zaro mintaqaviy ziddiyatlarini "tamadduniy izda" saqlab qolishga va Suriyadagi krizis holatining Turkiya va Eron o'rtasidagi ikkitomonlama munosabatlariga salbiy ta'sir etishini oldini olishga intilishlaridan guvohlik beradi.

Aytish mumkinki, Suriya krizisida Turkiya va Eron kurashayotgan boshqa-boshqa tomonlarni qo'llab-quvvatlashda davom etishlari shak-shubhasiz bo'lib, ular muammoni hal etishda o'zlarining mintaqaviy manfaatlarini eng ko'p darajada amalga oshirishga imkon beruvchi natijaga intiladilar. Shu sababdan, Suriyadagi vaziyat Anqara va Tehronning Yaqin Sharqdagi

mintaqaviy raqobati rivojining harakati va o'zgarishini belgilovchi omil sifatida eron-turk munosabatlarida o'z ahamiyatini saqlab qoladi.

Nazorat va topshiriq savollari:

1. Jahon xaritasida Yaqin Sharq mamlakatlarining siyosiy-geografik holatini tavsiflab bering.
2. Zamonaviy xalqaro munosabatlarda Eron Islom Respublikasining rolini aytib bering.
3. Bugungi kunda Eron-Rossiya munosabatlaridagi holat qanday?
4. Nima sababdan AQSh ko'plab Sharq mamlakatlariga iqtisodiy yordam ko'rsatadi?

Mustaqil ish savollari:

1. Siyosiy xarita yordamida Yaqin Sharq davlatlarini siyosiy, iqtisodiy – ijtimoiy va geografik holatini gapirib bering?
2. Globalizatsiyaning ijobiy va salbiy jihatlarini sanab o'ting?
3. Yaqin Sharq mamlakatlarning hozirgi siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini internet tizimlari orqali mustaqil o'rganish.
4. "Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlaridagi siyosiy jarayonlar" mavzusida nutq tayyorlash.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Мухаммадсидиков М.М. Хорижий Шарк ва Фарб мамлакатларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар. Ўқув кўлланма. – Тошкент, 2013. – 160 б.
2. Muhammadsidqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlarini. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 176 b.
3. Каримова Н.Э. Международные отношения стран Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2017. – 204 с.
4. Каримова Н., Пьянова Е., Азимов К. Особенности развития стран Дальнего Востока. Учебное пособие. – Ташкент, 2009. – 234 с.
5. Шарапов А.А. Осие-Тинч океани минтақаси давлатлари ва Ўзбекистон Республикаси муносабатлари. Монография. – Тошкент, 2014. – 216 б.
6. Fawcett Louise. International Relations of the Middle East, UK, Oxford University Press, 2016.
7. The Asia-Pacific Power Balance. London: Chatham House, 2015. 80 p.
8. Beeson M. Institutions of the Asia Pacific. London-New York: Routledge, 2009. 147 p.

GLOSSARIY

O'zbek tilida	Rus tilida	Ingliz tilida	Ta'rif
mintaqa	регион	region	"Mintaqa" lotinchadan "qism, bo'lak" ma'nolarini anglatadi. Mintaqa quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak: umumiy tarixiy rivojlanish; o'ziga xos muayyan madaniy xususiyat; yagona va birligiga tutash geografik hudud; • iqtisodiyotining o'xshashligi; mintaqaviy xalqaro tashkilotlar doirasida birgalikda faollik yuritish.
Mintaqaviylashuv	регионализация	regionalization	Mintaqaviylashuv hududiy xususiyati asosida iqtisodiy, madaniy, siyosiy, iqtisodiy jihatdan davlatlarning bir biriga yaqinlashuv jarayoni.
Jahon regionalizmi	Мировой регионализм	World regionalism	Jahon regionalizmi globallashuv bosqichlaridan biri bo'lishi bilan birga unga qarama-qarshi tendensiyadir
Geosiyosiy mintaqaviylashuv	Геополитическая регионализация	Geopolitical regionalization	Geosiyosiy mintaqaviylashuvda "katta makonlar"ning shakllanishi va ajratilishi, ularning harbiy-siyosiy va iqtisodiy qudrati jahon gegemoniga qarama-qarshi turishi mumkin.
asosiy siyosiy jarayonlar	первичные политические процессы	primary political processes	aholining faolligini, ya'ni harakatlarda aholining turli qatlamlarining ishtiroki
beqaror siyosiy jarayonlar	нестабильность и политические процессы	instability political processes	siyosiy tizimdagi yoki siyosiy hokimiyatdagi inqirozli vaziyatlarda paydo bo'ladi va rivojlanadi

BMT	ООН	UN	Birlashgan Millatlar Tashkiloti. 1945 yilda tuzilgan. dunyodagi 200 dan ortiq davlatlar BMT a'zosi. 1992 yil 2 martda O'zbekiston ham unga a'zo bo'lib kirdi
Boshqaruv	управление	management	turli tizimlar (biologik, ijtimoiy, texnologik) king funktsiyasi. u shu tizimlarning muayyan tuzilishini saqlab turadi, faoliyat, taribni ta'minlaydi, dasturlar, maqsadlarni amalga oshiradi
buddaviylik dini	буддизм	buddhism	dunyodagi eng ko'p tarqalgan dinlardan bo'lib, mil. avv. 6-5 asrlarda hindistonda paydo bo'ldi
Davlat	государство	state	butun xalqqa, kishilarning barcha ijtimoiy birliklari, partiyalar va harakatlar, ko'ngilli uyushma va ittifoqlarga xizmat qilishi majburiy bo'lgan organ
davlat shakli	форма государства	form of state	murakkab ijtimoiy hodisa, u o'zaro bog'langan uch un-surni o'z ichiga oladi: boshqaruv shakli, davlat qurilishi shakli va davlat rejim shakli
davlatlar o'rtasidagi raqobat	соперничество между государствами	rivalry between states	bu obyektiv hodisa bo'lib, u suveren davlatlarning barchasi uchun xarakterlidir. u munosabatlar va manfaatlar yig'indisi sifatida muayyan vositalar orqali yuzaga keladi.
Demografik resurslar	демографические ресурсы	demographic resources	hokimiyatning maxsus resurslaridir. bu resurs boshqa resurslarni ishlab chiqaruvchi universal, ko'p funktsiyali

			resursdir
Demokratik rejim	демократический режим	democratic regime	inson huquqlari va erkinliklari ta'minlangan, siyosiy erkinliklardan bemalol foydalana oladigan rejimdir
Demokratiya	демократия	democracy	xalq hokimiyati. Bu xalq tomonidan idora etish bo'lib, oliy hokimiyat xalq qo'liga topshiriladi va xalq uni yo bevosita, yo erkin saylovlar yordamida o'zi saylagan vakillari (vakillik demokratiyasi) orqali amalga oshiradi.
Dunyoqarash hosil qilish funktsiyasi	прогностическая функция	predictive function	siyosiy voqelik to'g'risida aniq tasavvurlarning shakllanishiga ko'maklashadi.
ekzogen	экзогенный	exogenous	tashqi sabab, turtki natijasida vujudga kelgan ta'sirlar
elot	нация	nation	iqtisodiy aloqalarga, til, hudud, madaniyat mushtarakligiga, o'z-o'zini anglashga, mushtarak psixologiyaga ega bo'lgan va mazkur belgilar millat bilan qiyoslaganda kamroq rivojlangan, barqaror, kamsonli birlik
elita	элита	elite	fransuzcha «elite» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u eng yaxshi, tanlangan degan ma'noni bildiradi
endogen	эндогенный	endogenous	ichki sabablar natijasida vujudga, kelgan ta'sirlar
etnik guruh	этническая группа	ethnic group	bir necha yuz yoki ming kishidan iborat bo'lgan, bir-biri bilan zaif bog'langan birlik, birlashuv asosida etnik belgilar yotadi

etnografik guruh	этнографическая группа	ethnographic group	millat yoki elatning alohida ajralib qolgan, til, madaniyat, turmushda o'ziga xosliklarni saqlagan qismi
evolyuesiya	эволюция	evolution	siyosiy jarayonlarni asta-sekin, bosqichma-bosqich amalga oshirishdan iborat bo'lib, siyosiy jarayonlarning eng asosiy va nisbatan keng tarqalgan shakli hisoblanadi.
federativ davlat	федеративное государство	federative state	davlat tuzilishining yuridik jihatdan belgilab qo'yilgan siyosiy mustaqillikka ega bo'lgan davlat birlashmalaridan tuzilgan, murakkab (ittifoq) davlatdan iborat shakli
feodalizm da avtokratiya	самодержавие в феодализме	autocracy in feudalism	avloddan-avlodga meros bo'lib o'tadigan yakka shaxsning hukmronligi
G'arb regionalizmi	Западная регионализм	Western regionalism	<i>G'arb regionalizmi.</i> Har qanday jamiyatda shaxs manfaat va huquqlarining ustuvorligiga asoslangan Yevropa regionalizmi muvaffaqiyatli rivojlanmoqda.
Amerika regionalizmi	Американская регионализм	American regionalism	<i>Amerika regionalizmi.</i> Amerika liberalizmi G'arb liberal qadriyatlaridan foydalanigan holda yuqori texnologiyalar jo'g'rofik periferiyasiga aylandi.
Sharq regionalizmi	Восточная регионализм	Eastern regionalism	<i>Sharq regionalizmi</i> Xitoy va boshqa Osiyo davlatlari Sharq regionalizmidan foydalanmoqda, avtoritar davlat hokimiyati bilan bosqichma-

			bosqich jahon bozoriga ochiq bo'lishga asoslanadi.
hokimiyat	власть	government	odamlarning ehtiroslarini jilovlashga va ularda fuqarolik fazilatlarini tarbiyalashga qodir bo'lgan kuch
huquqiy davlat	правового государства	judicial state	siyosiy hokimiyatning o'ziga xos belgilarini, funksiyalari va rivojlanish tamoyillarini ko'z atib borishga, ularning salbiy oqibatlarini va qirralarini bartaraf etishga majbur
ijtimoiy mobillik	социальная мобилизация	social mobilization	shaxs, guruh yoki qatlam mavqeining o'zgarishi bilan bog'liq jarayonlar
ijtimoiy omil	социальный фактор	social factory	fuqarolik jamiyati va plyuralizmning mavjudligi
ijtimoiy qatlamlashuv	социальная стратификация	social stratification	o'zaro bog'liq va pog'onalashuv asosida tashkil topgan, qatlamlar birligidan iborat ijtimoiy tengsizlik tizimi
inson huquqlari	права человека	human rights	shaxsga o'z ihtiyoriga ko'ra faoliyat ko'rsatish (erkinliklar) yoki, muayyan imtiyozlarga ega bo'lish (huquqlap) imkoniyatini beruvchi individ va davlat o'rtasidagi munosabatlar tamoyillari, me'yorlaridir
inson jamoasi	человеческое сообщество	human community	odamlarning o'z ehtiyojlarini qondirishga bo'lgan talablari natijasida vujudga kelgan
institutlar	институты	institutes	siyosiy faoliyat subyektlarining siyosiy faoliyat mexanizmlari bilan aloqadorlikda amalga oshuvchi tadbirlarni qo'llab-quvvatlovchi, turtki beruvchi, nazorat
institutsionallashuv	институционализация	institutionalization	rasmiylashgan, barcha e'tirof etgan qoidalar, qonunlar,

			an'ana va marosimlarga asoslangan ijtimoiy munosabatlarning barqaror na'munalarining shakllanishi
iqtisodiy elita	Экономическая элита	economic elite	bu boshqaruv tizimida o'z faoliyatini xususiy mulk asosida olib boruvchi, boshqarayotgan elitaning bir qismidir
iqtisodiy omil	экономический фактор	economic factory	erkin bozor iqtisodiyotining mavjudligi
iqtisodiy resurslar	экономические ресурсы	economic resources	ijtimoiy va xususiy ishlab chiqarish va iste'mol qilish uchun zarur bo'lgan moddiy boyliklar, ularning umumiy ekvivalenti sifatida pullar, texnika, unumdor erlar, er osti qazilma boyliklari va hokazolar kiradi
jamiyat elitasi	социальная элита	social elite	bu o'zlarining tug'ma ruhiy (psixologik) xususiyatlari sababli, yuqori fazilatni yoki o'z faoliyat sohalarida yuqori darajadagi qobiliyatni ko'rsata oladigan ma'lum bir kishilar guruhi
jamiyatning siyosiy tashkiloti	политическая организация сообщества	political organization of community	moddiy asosni vujudga keltiradigan muayyan tashkilotlar va muassasalar majmui, siyosiy tizim butun binosining poydevori, uning muayyan vazifalarini amalga oshiradigan ma'muriy-boshqaruv tuzilmasi
jen	жен	jen	insonni sevish, insoniylik
kadrlar partiyalari	партии персоналий	parties of personnels	XIX asr o'rtasida evolyusiya jarayonida elektoral qo'mitalar va parlament guruhlaridan paydo bo'lgan. ular

			nisbatan kam sonli ekanliklari, a'zolikning erkinligi bilan ajralib turadi va, eng avvalo, professional siyosatchilarga hamda partiyani moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga qodir bo'lgan moliya elitasiga suyanadi
kategoriya	категория	category	narsa va hodisalarning eng muhim xususiyatlari va aloqalarini aks ettiruvchi umumiy tushunchalar
Kompromiss	компромисс	compromise	o'zaro yonboshishlar natijasida erishilgan bitim.
Konfederatsiya	Конфедерация	konfederati on	bu to'la mustaqil davlatlarning ko'ngilli ittifoqidir, davlatlar ittifoqining shakli bo'lib, unda a'zo davlatlar o'z suverenitetini to'liq saqlab qoladi
konflikt	конфликт	conflict	u yoki bu obyektning bir vaqtning o'zida kamida ikki va undan ortiq subyektlarning maqsad va manfaatlarini to'la qondirmasligi natijasida vujudga keladigan ijtimoiy vaziyatga aytiladi
konflikt qatnashchilari	участники конфликтов	participants of conflicts	bizularni qisqacha tarzda tomonlar deymiz
konflikt subyektlari	субъекты конфликтов	subject of conflicts	tomonlar tashkilotlar, partiyalar va hokazo shunga o'xshash siyosiy tuzilmalardan iborat bo'lishi mumkin
konfliktlarning objekti	объекты конфликтов	object of conflicts	mavjud qadriyatlar, moddiy dunyo, hudud va hokazolaridan iboratdir
konsensus (kelishuv)	консенсус	consensus	qaror ovoz berish yo'li bilan emas,

			kelishuv yo'li orqali qabo'l qilinadi.
konservatizm	консерватизм	conservatism	davlat va jamiyat hayotining tarixan vujudga kelgan shakllarini, uning oila, millat, din, mulkchilikda namoyon bo'luvchi qadriyatlarini saqlab qolishga qaratilgan g'oyaviy — siyosiy ta'limot va harakat
kontrelita	контрэлита	contra elite	hukmron bo'lmagan elita
kuch ishlatuvchi resurslar	ресурсы принуждения	resources of forcing	bu qurol-yarog', jismoniy majburlovchi muassasalar va buning uchun maxsus tayyorlangan kishilardir
latent bosqichi	фаза латентного	phase of latent	konfliktlar yashirin holatda bo'lgan bosqich
legal	легальный	legal	qonuniy
liberalizm	либерализм	liberalism	shaxs erkinligi va boshqa fuqarolik va siyosiy huquqlarini e'tirof etuvchi va davlat faoliyati sohasini cheklovchi ta'limot va ijtimoiy — siyosiy harakat.
lider	лидер	leader	yo'l ko'rsatish xususiyatga ega inson boshqalarga ta'sir eta olish, muayyan maqsadlarga erishish uchun ularning birgalikda faoliyatini tashkil eta olish qobiliyatiga ega
liderlik	лидерство	leadership	bu boshqaruvchanlik maqomi, qarorlar qabo'l qilish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy pozitsiyadir
madaniy-axborot resurslari	культурно-информационные ресурсы	cultural-information resources	bilim va axborot hamda ularni olish va tarqatish vositalari: fan va ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va boshqalar

			tashkil etadi
Majburlovchi hokimiyat	обязательный правительсто	compulsory government	majburlovchi resurslarga tayanadigan va majburiy kuch ishlatishni qo'llash yoki kuch ishlatish bilan tahdid qilish yordamida kishilar ustidan nazorat qilishdir
majburlovchi resurslar	обязательные ресурсы	compulsory resources	bu ma'muriy jazolash bilan bog'liq bo'lgan vositalardir. bu vositalardan, odatda, utilitar resurs ish bermay qolganda foydalaniladi
manu qonunlari	законы Ману	Manu's laws	insonning to'g'ri, imonli hayot kechirishini belgilab beruvchi diniy-falsafiy, siyosiy, axloqiy va huquqiy qoidalarning yig'indisidan iborat bo'lgan manba
marginal guruh	маргинальная группа	marginal group	bir — birini istisno qiluvchi qadriyatlar, me'yorlar ta'siridagi, turli ijtimoiy guruhlar, tizimlar, madaniyatlar chegarasidagi odamlar guruhi
Mazdak ta'limoti	учение Маздака	mazdak's doctrine	barcha odamlarning teng huquqliligi to'g'risidagi ta'limot.
me'yoriy resurslar	нормативные ресурсы	regulatory resources	insonning ichki dunyosi, qadriyatlar va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatuvchi vositalar
metodologik funksiya	методологическая функция	methodological function	siyosatshunoslikning asosiy xulosalari alohida olingan ijtimoiy hodisalarni o'rganuvchi xususiy siyosiy nazariyalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.
mexanizmlar	механизмы	mechanisms	an'analar, urf-odatlar, qoidalar, qonunlar siyosiy faoliyat subyektlariga ta'sir etish uslublari.

millat	нация	nation	hudud, iqtisodiy aloqalar, til, ruhiy o'ziga xoslik, madaniyat va o'z o'zini anglashning umumiy jihatlariga ko'ra ajralib turuvchi ijtimoiy guruh
Millatchilik	национализм	nationalism	mafkura va siyosat bo'lib, uning asosida milliy mustaqillik va ustunlik g'oyasi, boshqa xalqlar vakillariga bepisandlik bilan qarash yotadi
milliy guruh	национальная группа	national group	mazkur mamlakat (mintaqa)da tub aholi bo'lmagan millat, xalq-elatning bir qismi
milliy munosabatlar	Национальные отношения	national relationship	milliy etnik rivojlanish subyektlari; millatlar – elatlar, etnik guruhlar va ularning davlat birlashmalari o'rtasidagi munosabatlardir
Monarxiya	монархия	monarchy	bu shunday boshqaruv shakli, unda oliy hokimiyat yakka bir shaxs tomonidan amalga oshiriladi va, odatda, meros bo'lib o'tadi
Monoteistik	монотеистик	monotheistic	yakka xudolikka asoslangan diniy qarash
mutlaq monarxiya	абсолютная монархия	absolute monarchy	boshqaruvning shunday shakli, unda oliy davlat hokimiyati qonun bo'yicha to'raligicha bitta shaxsga bo'ysunadi
nazariy bilish funksiyasi	функция теоретических знаний	theoretical knowledge function	siyosatshunoslik siyosat to'g'risida, uning jamiyatdagi roli to'g'risida bilimlar hosil qiladi.
neokonservativizm	неоконсерватизм	neoconservatism	mumtoz konservativizm va liberalizm g'oyalarini uyg'unlashtiruvchi mafkura.

nomzodlarni ilgari surish, ularni olish bosqichi	фаза номинации	nomination phase	turli tashkiliy, siyosiy axborot-yashviqiy tadbirlarni o'z ichiga oluvchi bosqich
obyekt	объект	object	subyektning bilish va boshqa faoliyati nimaga qaratilgan bo'lsa, ana shuni anglatadi.
Parlament	парламент	parliament	qonun chiqaruvchi organ. o'zbekiston parlamenti ikki palata: qonunchilik palatasi va senatdan iborat
parlamentar respublika	парламентская республика	parliamentary republic	parlamentning roli katta. u prezidentni, ya'ni davlat boshlig'ini saylaydi. Hukumat parlament tomonidan tuziladi va uning oldida javob beradi
politeistik	политеистик	polytheistic	ko'p xudolikka asoslangan diniy qarash
pragmatizm	прагматизм	pragmatism	(yun. ish, faoliyat), faqat, amaliy foydali natijalarni beruvchi bilimnigina haqiqiy, deb bilishga asoslangan yo'nalish
prezidentlik respublikasi	президентская республика	presidential republic	prezident parlament yo'li bilan emas, balki maxsus tartib, ya'ni xalq tomonidan saylanadi
qadriyat	значение	value	borliqdagi narsa, hodisalarning jamiyat, guruh shaxs ehtiyojlariga muvofiq kelishi yoki kelmasligi nuqtai nazaridan ahamiyati.
qonun	закон	law	empirik va nazariy jihatdan asoslangan juda umumiy yoki universal qaydlar
quyi darajada	низкая степень	low degree political	mahalliy doirada faoliyat olib boruvchi siyosatchilar

gi elita	политическо й элиты	elite	tashkil qiladi (rahbarlar va mahalliy boshqaruv organlari deputatlari, regional doiradagi partiya a'zolari)
ratsional- oshqora liderlik	рационально е прозрачное лидерство	rational- transparent leadership	liderlikni saylashning tartibi, unga muayyan hokimlik vakolatlarining oqilligi, qonuniyligi to'g'risidagi tasavvurlarga asoslanadi
reformat orlar	реформаторы	reformers	hokimiyat tarkibini keng qamrovli islohotlar vositasida tubdan o'zgartirishga intiladilar
Regulya- tiv funktsiya	функция регулируван ия	regulatory function	siyosiy bilimlarni egallash kishining siyosiy xatti-harakatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.
Revolyu- siya	революция	revolution	jamiyat hayotini tubdan va keskin o'zgartiradi va u davlat to'ntarilishi sodir bo'lishi bilan bog'liq
shaxslar	индивид	individuals	siyosiy faoliyat subyektlari
Shovin- izm	шовинизм	chauvinism	o'ta urishqoq millatchilik bo'lib, bir millatning boshqasiga, odatda, kichik millatning katta millatga bo'ysunishini bildiradi
sinflar	классы	classes	daromad miqdori, kasbinnig nufu'zliligi, bilimi, hokimiyatga ta'siri darajasiga ko'ra belgilanuvchi, ijtimoiy maqomi taxminan bir xil bo'lgan odamlar guruhi

siyosat	политика	politics	an'anaviy ravishda davlat va jamoat ishlarini, odamlar, ijtimoiy guruhlar, xalqlar, millatlar, davlatlar o'rtasidagi munosabatlar bilan bog'liq faoliyat sohasi. Sinflar, ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi hokimiyat va jamiyatni boshqarishga oid munosabatlar, faoliyat, xatti-harakat va kommunikatsion aloqalarning ko'p qirrali olami.
siyosiy elita	политическа я элита	political elite	bu hokimiyatga erishgan, jamiyat hayotining turli sohalarida buyruq beruvchi o'rinlarni egallagan odamlar to'dasi emas, balki barcha siyosiy tizimlarda bo'ladigan, mukammal tashkil etilgan hamkorlik asosidagi ijtimoiy guruhlardir
siyosiy inqiroz	Политичес- кий кризис	political crisis	qarama-qarshilik, kelishmovchilik, to'qnashuv va ziddiyatlar natijasida hokimiyat strukturasi nazorat qilishning yo'qolishidir
siyosiy konflikt	Политичес- кий конфликт	political conflict	davlat, ijtimoiy va etnik guruhlar, siyosiy partiyalar va harakatlar, ma'lum shaxslarning siyosiy manfaatlari, maqsadlari va qarashlarining to'qnashuvidan iboratdir
siyosiy millat	политическа я нация	political nation	siyosiy tizimning rivojlanishi, ustivor qadriyatlar, me'yorlariga doir yakdil bo'lgan fuqarolar birligi
siyosiy muloqot	Политичес- кий контакт	political communicat	tegishli axborotning tarqalishini o'z ichiga oladi

		ion	
siyosiy munosabatlar	политически е отношения	political relationships	siyosiy hokimiyatni qo'lga kiritish va amalga oshirish bilan bog'liq holda jamiyatda qaror topadigan munosabatlar
siyosiy omil	Политический фактор	political factory	fuqarolar siyosiy madaniyatining yuqori darajasi
siyosiy rejim	политический режим	political regime	davlatning alohida shakli uchun xos bo'lgan siyosiy munosabatlar, hokimiyat organlari tomonidan qo'llanadigan usul va vositalar, davlat hokimiyati va jamiyatning qaror topgan munosabatlari, mafkuraning hukmron shakllari, ijtimoiy va sinfiy o'zaro munosabatlar, siyosiy madaniyat va tafakkur turlarining majmui diktatura shakllaridan
siyosiy tizim	политическая система	political system	siyosiy hokimiyatni shakllantiruvchi va amalga oshiruvchi vositalari bo'lgan davlat, davlat tashkilotlari va munosabatlarning yig'indisidir.
sotsial hokimiyat	социальные правительство	social government	sotsial zinapoyadagi o'rinlarni — maqomlar, lavozimlar, imtiyozlarni taqsimlash qobiliyatini anglatadi
sotsial resurslar	социальные ресурсы	social resources	sotsial stratifikatsiyadagi sotsial maqom yoki rang, o'rinning amalga oshirilishi yoki pasayishi qobiliyatidir
sotsial-reformizm	социальный реформизм	social-reformism	evolyutsion rivojlanish, demokratik sotsializm va unga islohotlar orqali erishishga yo'nalgan ijtimoiy

tartibot	режим	regime	— siyosiy ta'limot va harakat davlat tuzumi, boshqaruv, usuli
tashqi siyosat	внешняя политика	foreign policy	siyosatning davlatlar va xalqlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi turi tushuniladi.
tenglik	равенство	equality	har bir saylovchi, u kim bo'lishidan qat'iy nazar bir ovozga ekanligini bildiradi
teokratik monarxiyalar	теократическая монархия	theocratic monarchy	yakka hukmdor va kollegial davlat rahbariyatining mavjudligi; davlat rahbari va boshqa davlat hokimiyati oliy organlarining muayyan muddatga saylab qo'yilishi; davlat hokimiyatining o'z irodasiga ko'ra emas, balki xalq xohishi bo'yicha amalga oshirilishi; qonun bilan ko'zda tutilgan hollarda davlat rahbarining yuridik javobgarlikka tortilishi
Teokratiya	теократия	theocracy	ilohiy g'oyaning va cherkov g'oyasining individ va davlatdan ustun turishidir
tiraniya	тирания	tyranny	eng buyuk va eng shavfqatsiz qullikka asoslangan hokimiyat
Tizim	система	system	tizim ma'lum aloqa tufayli birlashgan elementlar yig'indisi
totalitar rejim	Тоталитарный режим	totalitarian regime	siyosiy terror va qo'rquvdan nafaqat haqiqiy yoki tasavvur qilingan dushmanlarni qo'rqitish va mahv etish, balki ommani boshqarishning kundalik odatiy vositasi sifatida foydalaniladi

unitar davlat	Унитарна-ко-го государство	unitarian state	bu ma'muriy-hududiy, qism-larga bo'lingan yaxlit, bir butun markazlashgan davlat shaklidir
ustunlik	преимущество	superiority	siyosatda biror siyosiy kuch yoki davlatning boshqa siyosiy kuch yoki davlatlarga nisbatan kuchliroq boshqa mavqeni egallashi
utilitar resurslar	утилитарные ресурсы	utilitarian resources	bu kishilarning kundalik ehtiyojlari va talablarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan moddiy va boshqa ijtimoiy vositalardir
veda bitiklari	надпись веды	inscription of veda	hindistonda siyosiy g'oyalarning asosiy manbai bo'lib xizmat qilgan manba.
Xristianlik	христианство	christianity	milodning boshlarida iso payg'ambar tomonidan asos solingan bo'lib, unga ko'ra, xudo yagonadir, ammo u muqaddas uchlik (troitsa)da namoyon bo'ladi.
YEXHT	ОБСЕ	OSCE	Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti. O'zbekiston 1992 yil fevral oyida bu tashkilotga a'zo bo'ldi
modernizatsiya	Модернизация	Modernization	jamiyat tizimi xususiyatlarining o'zgarishi jaryoni sifatida uning eng muhim sohalarining qayta qurilishini va murakkabrok, ammo moslashuvshan turmush tarzining shakllanishini nazarda tutadi
xalqaro konsorsium	Международный консорциум	International consortium	mamlakatlara iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, birgalikdagi tadbirlar orqali iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash,

			moddiy-tabiiy boyliklardan oqilona foydalanishni yo'lga qo'yish maqsadida tuzilgan xalqaro birlashma
Yaqin Sharq	Ближний Восток	Middle East	Yaqin Sharq - Osiyo, Afrika va Yevropaning kesishgan mintaqasida joylashgan. Bundan tashqari geosiyosiy ahamiyati jihatidan Yaqin Sharq, Kavkaz va Markaziy Osiyo bilan birgalikda chegaradosh sifatida qaralib, geostrategik va geosiyosiy imperializmida, shu jumladan AQSh gegomonlik loyihasida juda muhim o'rin egallaydi.

MUNDARIJA

KIRISH	3
O'QUV KURSINING PREDMET VA VAZIFALARI	5
1-BOB. JANUBIY OSIYO MAMLAKATLARI	
XALQARO MUNOSABATLARDA	14
1.1. Hindiston zamonaviy xalqaro munosabatlarda.....	14
1.2. Pokiston zamonaviy xalqaro munosabatlarda	41
2-BOB. SHARQIY OSIYO DAVLATLARI	
XALQARO MUNOSABATLARI	64
2.1. Hozirgi davrda Yaponiya tashqi siyosati.....	64
2.2. Koreya Respublikasi zamonaviy xalqaro munosabatlarda.....	86
2.3. Koreya Yarimorolidagi muammolarni umumjahon xavfsizligiga ta'siri.....	104
3-BOB. JANUBI-SHARQIY OSIYO DAVLATLARI	
XALQARO MUNOSABATLARI	115
3.1. Janubi-Sharqiy Osiyoning mintaqaviy xavfsizligini ta'minlash muammolari.....	115
3.2. ASEAN Janubi-Sharqiy Osiyoda siyosiy muloqotning markaziy institutsional mexanizmi sifatida	126
3.3. Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorligi doirasida Janubi-Sharqiy Osiyoni mintaqaviy rivojlantirishning hozirgi holati va istiqbollari.....	138
4-BOB. YAQIN VA O'RTA SHARQ DAVLATLARINING	
XALQARO MUNOSABATLARI	151
4.1. Fors ko'rfazi mintaqasida barqarorlik hamda taraqqiyotni ta'minlash muammolari.....	151
4.2. Saudiya Arabistoni Podshohligi tashqi siyosati shakllanishining asosiy jihatlari	160
4.3. Eron Islom Respublikasi zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida	197
GLOSSARIY	217

Qaydlar uchun:

MUHAMMADOLIM MUHAMMADSIDIQOV

SHARQ MAMLAKATLARI XALQARO MUNOSABATLARI

O'quv qo'llanma

Bosishga ruxsat etildi 10.08.2017 yil.
Formati 60x84 Garnitura Times New Roman
Shartli bosma tabog'i 15 b.t.
Adadi 50 nusxa. Buyurtma №

Toshkent davlat sharqshunoslik instituti,
100197, Toshkent sh., Shahrizabz ko'chasi, 25-uy.